

OSTRAVSKÁ UNIVERZITA
FAKULTA SOCIÁLNÍ STUDIÍ

REINTEGRACE MATEK
SAMOŽIVITELEK Z AZYLOVÝCH
DOMŮ DO STABILNÍCH FOREM
BYDLENÍ

DIZERTAČNÍ PRÁCE

Autor práce: Mgr. Kateřina Glumbíková
Vedoucí práce: doc. PhDr. Alice Gojová, Ph.D.

2017

UNIVERSITY OF OSTRAVA
FACULTY OF SOCIAL SCIENCES

REINTEGRATION OF SINGLE MOTHERS FROM SHELTERS INTO PERMANENT FORMS OF HOUSING

DOCTORAL THESIS

Author: Mgr. Kateřina Glumbíková
Tutor: doc. PhDr. Alice Gojová, Ph.D.

2017

OSTRAVSKÁ UNIVERZITA
Fakulta sociálních studií
Akademický rok: 2016/2017

ZADÁNÍ DISERTAČNÍ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Mgr. Kateřina GLUMBÍKOVÁ**
Osobní číslo: **S13206**
Studijní program: **P6731 Sociální politika a sociální práce**
Studijní obor: **Sociální práce**
Název tématu: **Reintegrace matek samoživitelek z azylových domů do stabilních forem bydlení**
Téma anglicky: **Reintegration of single mothers from shelters into permanent forms of housing**
Zadávající katedra: **Fakulta sociálních studií**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem práce je popsat a porozumět tomu, jak se intersekcionalita oprese projevuje v naracích matek samoživitelek se zkušeností s pobytem v azylovém domě a jak tyto projevy mohou působit na proces jejich reintegrace do stabilního bydlení.

Postup

- Zpracování dostupných zdrojů, teoretická konceptualizace práce v následujících bodech:
- Intersekcionalita oprese a antiopresivní přístup v sociální práci
- Být ženou a matkou samoživitelkou v české společnosti - studium pozic a rolí žen v české společnosti
- Být ženou a matkou samoživitelkou bez domova - konceptualizace bezdomovectví a jeho genderových aspektů
- Nebýt ženou a matkou samoživitelkou bez domova - zpracování tématu re/integrace a jeho specifik
- Analýza intersekcionality oprese a jejích projevů v procesu reintegrace do stabilního bydlení v naracích matek se zkušeností s pobytem v azylovém domě

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování disertační práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Školitel disertační práce: **doc. PhDr. Alice Gojová, Ph.D.**
Katedra sociální práce

Datum zadání disertační práce: **1. prosince 2016**

Termín odevzdání disertační práce: **15. března 2017**

vedoucí disertační práce

dne

doc. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D.
děkan

Príloha zadání disertační práce

Seznam odborné literatury:

- ALBRIDGE, Jo. Participatory research: Working with vulnerable groups in research and practice. Bristol: Policy Press, 2015. ISBN 978-1-4473-0564-4.
- BALDWIN, Clive. Narrative social work: theory and application. Bristol: Policy Press, 2013. ISBN 9781847428257.
- BARROW, Susan, M., LABORDE, Nicole D. Invisible mothers: Parenting by homeless women separated from their children. *Gender Issues*. 2008, Vol. 25, No. 3, pp. 157-172. ISSN 1098-092X.
- BUSCH-GEERTSEMA, Volker. Does Re-Housing Lead to Reintegration? *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 2005, Vol. 18, No. 2, pp. 205-226. ISSN 1351-1610.
- CLARK, Angela, LEE, Rebecca, C. Transitioning Through Family Homelessness and the Effect of Substance Abuse on Social Support Systems. *Western Journal of Nursing Research*. 2013, Vol. 35, No. 9, pp. 1230-1231. ISSN 0193-9459.
- COSGROVE, Lisa, FLYNN, Cheryl. Marginalized Mothers: Parenting Without a Home. *Analyses of Social Issues and Public Policy*. 2005, Vol. 5, No. 1, pp. 127-143. ISSN 1530-2415.
- ETHOS. Typology on Homelessness and Housing Exclusion. 2011. [Online]. [Citace: 21. 3. 2015]. Dostupné z: <http://www.feantsa.org/spip.php?article120&lang=en>
- FOOK, Jan. *Social Work: A Critical Approach to Practice*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 2002. ISBN 076197251X.
- GRAHAM, Mekada, SCHIELE, Jerome. H. Equality-of-oppressions and Antidiscriminatory Models in Social Work: Reflections from the USA and UK. *European Journal of Social Work*. 2010, Vol. 13, No. 2, pp. 231-244. ISSN 1369-1457.
- HINTON, Stephanie, CASSEL, Darlinda. Exploring the Lived Experiences of Homeless Families with Young Children. *Early Childhood Education Journal*. 2013, Vol. 41, No. 6, pp. 457-463. ISSN 1082-3301.
- CHARMAZ, Kathy. Qualitative interviewing and Grounded Theory Analysis. 2003, pp. 311-330. In HOLSTEIN, James, GUBRIUM, Jaber, F. (Eds.) *Inside Interviewing. New Lenses, New Concerns*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications. ISBN 0-7619-2851-0.
- KINDON, Sara, PAIN, Rachel, KESBY, Mike. (Eds.). *Participatory action research approaches and methods: connecting people, participation and place*. London, New York: Routledge, 2010. ISBN 0-415-40550-5.
- KOCMAN, David, KLEPAL, Jaroslav. Prostupné bydlení jako nástroj podpory standardního nájemního bydlení: mechanismy fungování dvou systémů, Závěrečná zpráva, 27-10-2014, Vyparováno pro Agenturu pro sociální začleňování, 2014.
- LUX, Martin, MIKESZOVÁ, Martina. Faktory úspěšné reintegrace bezdomovců a nástroje bytové politiky pro řešení bezdomovství v ČR. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*. 2013, Vol. 49, No. 1, pp. 29-52. ISSN 0038-0288.
- PARKER, Karen, F., HEFNER, Kristen, M. Intersections of Race, Gender, Disadvantage, and Violence: Applying Intersectionality to the Macro-Level Study of Female Homicide. *Justice Quarterly*. 2013, Vol. 32, No. 2, pp. 223-254. ISSN 0741-8825.
- PROCHASKA, James, O., DICLEMENTE, Carlo, C., NORCROSS, John, C. In search of how people change: Applications to addictive behaviors. *American Psychologist*. 1992, Vol. 47, No. 9, pp. 1102-1114. ISSN 0003-066X.

RIESSMAN, Catherine Kohler. Narrative methods for the human sciences. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications, 2008. ISBN 978-0-7619-2998-7.

ROGOWSKI, Steve. Critical social work with children and families: theory, context and practice. Bristol, UK: Policy Press, 2013. ISBN 9781447305026.

SKEVIK, Anne. Lone motherhood in the Nordic Countries: Sole Providers in Dual- breadwinner Regimes. 2006, pp. 241-264. In ELLINGSAETER, Anne, Lise, LEIRA, Arnlaug. (Eds.) Politicising Parenthood in Scandinavia. Bristol: The Policy Press, 2006. ISBN 978-1-86134-645-2.

TISCHLER, Victoria. Mothers experiencing homelessness: implications of stress and coping theory in the development of services. Nepublikovaná absolventská práce, Londýn: University of Nottingham, 2007.

ABSTRAKT

Cílem této disertační práce je: „*Popsat a porozumět tomu, jak se intersekcionalita oprese projevuje v naracích matek samoživitelek se zkušeností s pobytem v azylovém domě a jak tyto projevy mohou působit na proces jejich reintegrace do stabilního bydlení.*“ Práce je teoreticky zarámovaná v antiopresivním přístupu, konkrétně pak v intersekcionalitě oprese, s níž se musí matky samoživitelky z azylových domů vyrovnávat. Matky bez domova jsou „*znevýhodněnými ve svých znevýhodněních*“, jsou terčem tlaku ze strany společnosti jako ženy, matky, samoživitelky; jako lidé bez domova a často také z důvodu jejich etnické příslušnosti. Výzkumná část disertační práce je založena na participativním přístupu k výzkumu, konstruktivistické zakotvené teorii a tematické analýze přechodu „*oběti*“ v „*přeživšího*“. Výsledky výzkumu poukazují na to, že jsou opresivní mechanismy kontextem procesu reintegrace a ovlivňují všechny jeho součásti formou bariér reintegrace. Ve výsledném teoretickém zakotvení zjištěných dat je diskutováno téma antiopresivního přístupu v praxi v sociální práci a jeho možné akcelerační funkce ve vztahu k reintegraci matek bez domova.

Klíčová slova: matky bez domova, azylové domy, reintegrace, bariéry, akcelerátory, intersekcionalita, antiopresivní přístup, oběť, přeživší

ABSTRACT

The aim of this dissertation is: "*To describe and understand how the intersectionality of oppression manifests itself in the narratives of single mothers with experience of staying in shelters and how these symptoms affect the process of reintegration into permanent housing.*" The work is theoretically framed in antiopressive approach, specifically in intersectionality of the oppression which single mothers in shelters have to cope with. Homeless mothers are "*disadvantaged in their handicaps*", are the target of pressure from the society as women, mothers, single parents; as homeless people and often because of their ethnicity. The research part of the dissertation is based on the participatory approach to research, the constructivist grounded theory and the thematic analysis of transition from "*victim*" to "*survivor*". The research results indicate that the oppressive mechanisms are the part of the context of reintegration process and affect all of its components in the form of barriers to reintegration. The topic of antiopressive approach in the practice of social work and its possible acceleration functions in relation to the reintegration of homeless mothers is discussed in final theoretical grounding of the observed data.

Keywords: homeless mothers, shelters, reintegration, barriers, accelerators, intersectionality, antiopressive approach, the victim, the survivor

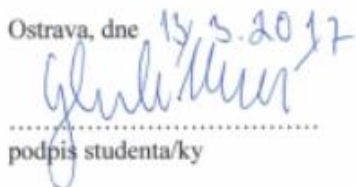
ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že předložená práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpal/a, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

V Ostravě dne 15.5.2017

.....
(podpis)

Já, níže podepsaná studentka, tímto čestně prohlašuji, že text mnou odevzdané závěrečné práce v písemné podobě i na CD nosiči je totožný s textem závěrečné práce vloženým v databázi DIPL2.

Ostrava, dne 15.5.2017

.....
podpis studenta/ky

Poděkování

Touto cestou bych ráda poděkovala všem komunikačním partnerkám, zejména pak mým peer výzkumníčkám, za odvahu „sdílet“ a za to, že se staly mými průvodci a partnerkami v objevování reality života matek bez domova.

Děkuji také pracovníkům azylových domů ve městě Ostrava za to, že umožnili realizaci výzkumu ve svých zařízeních.

Chtěla bych rovněž poděkovat Markovi Mikulcovi za podporu ve zpracování práce a podněty k problematice vyloučení z bydlení; a Soňe Glumbíkové za to, že mi byla při psaní oporou.

Největší díky patří ale Alici Gojové, mé školitelce, eufemisticky můžu říct, že jí vděčím za mnohé, a myslím, že nebudu nijak přehánět, když uvedu, že bez ní by tato práce nejspíš vůbec nevznikla nebo by určitě nevznikla v podobě, v jaké ji dnes čtete.

OBSAH

ÚVOD.....	14
1 VÝZKUMNÁ OTÁZKA A PERSPEKTIVA DISERTAČNÍ PRÁCE.....	16
1.1 Výzkumný problém.....	16
1.2 Výzkumná otázka.....	17
1.3 Intersekcionalita oprese jako tvůrce zneschopněných identit	18
1.3.1 Identita a její konstrukce	18
1.3.2 Zneschopněné identity	19
1.3.3 Antiopresivní sociální práce a intersekcionalita zneschopnění	22
1.3.4 Antiopresivní činitelé jako zdroje změny	23
1.4 Participativní paradigma a kritická sociální práce	25
2 BÝT ŽENOU/MATKOU SAMOŽIVITELKOU V ČESKÉ SPOLEČNOSTI..	27
2.1 Ženy v české společnosti.....	27
2.2 Matky v české společnosti	30
2.3 Když se znevýhodnění kříží - Být matkou samoživitelkou v české společnosti.	31
2.4 Když se znevýhodnění kříží- Být romskou ženou v české společnosti.....	34
2.5 Feminizace chudoby a z ní plynoucí zneschopnění	36
3 BÝT ŽENOU A MATKOU SAMOŽIVITELKOU BEZ DOMOVA	38
3.1 Konceptualizace bezdomovectví.....	38
3.2 Zneschopňující a zplnomocňující pohled na příčiny bezdomovectví	40
3.2.1 Specifika příčin ženského bezdomovectví.....	41
3.3 Matky samoživitelky bez domova.....	42
3.3.1 Násilí jako „ <i>specifikum</i> “ ženského bezdomovectví	45
3.3.1.1 <i>Cesta od oběti k přeživšímu</i>	48
3.3.2 Opresivní pohled společnosti na matky bez domova.....	49
3.4 Průsečková diskriminace: Přístup Romek k bydlení.....	50
4 NEBÝT ŽENOU A MATKOU SAMOŽIVITELKOU BEZ DOMOVA.....	52
4.1 Integrace	52
4.1.1 Integrace versus inkluze.....	53
4.1.2 Použité pojetí integrace	54
4.1.3 Reintegrace, participace a antiopresivní přístup	56
4.2 Integrace osob bez domova do stabilního bydlení	57
4.3 Přístupy k reintegraci osob bez domova	60

4.3.1	Housing Ready	60
4.3.2	Housing First.....	62
4.4	Azylové domy pro matky s dětmi jako jeden z nástrojů reintegrace v České republice.....	64
4.4.1	Pobyt v azylovém domě perspektivou matek samoživitelek	67
4.4.2	Děti matek bez domova v azylových domech	68
4.5	Potřeby matek bez domova v procesu reintegrace	70
4.6	Možné bariéry reintegrace u romských matek	75
5	METODOLOGIE	77
5.1	Kvalitativní výzkumná strategie.....	77
5.2	Participativní přístup k výzkumu	77
5.3	Průběh výzkumu.....	78
5.4	Komunikační partnerky a jejich výběr	81
5.4.1	Ostrava jako místo realizace výzkumu	81
5.4.2	Záměrný (účelový) výběr.....	82
5.4.3	Sněhová koule	83
5.4.4	Výběr peer výzkumnic	84
5.5	Techniky sběru dat	87
5.5.1	Polostrukturované rozhovory.....	87
5.5.2	Focus group.....	89
5.6	Metody analýzy dat	90
5.6.1	Konstruktivistická zakotvená teorie.....	90
5.6.2	Tematická narativní analýza	91
5.6.3	Peer analýza dat	92
5.7	Pozice peer/výzkumníka a reflexe výzkumu.....	93
5.8	Validita výzkumu	99
5.9	Možné limity participativního přístupu.....	101
5.10	Etika výzkumu.....	104
6	ANALÝZA DAT	107
6.1	Bydlení	108
6.1.1	Domov a jeho ztráta	108
6.1.2	Formy bydlení.....	110
6.1.3	Informace	117
6.1.4	Lékařská péče.....	118

6.1.5	Akcelerátory a bariéry.....	120
6.2	Azylový dům	123
6.2.1	Řád	125
6.2.2	Vztah se sociálním pracovníkem	131
6.2.3	Služby a platby.....	136
6.2.4	Individuální plán	138
6.2.5	Akcelerátory a bariéry.....	139
6.3	Sociální vztahy	144
6.3.1	Přítel.....	145
6.3.2	Otec	147
6.3.3	Matka („mamka“).....	148
6.3.4	Rodiče	149
6.3.5	„Tcháni“	153
6.3.6	Sourozenci.....	154
6.3.7	Kamarádi.....	155
6.3.8	Akcelerátory a bariéry.....	156
6.4	Azylové děti	160
6.4.1	Škola	166
6.4.2	Akcelerátory a bariéry.....	168
6.5	Peníze	171
6.5.1	Dluh.....	172
6.5.2	Nájem.....	174
6.5.3	Kauce	177
6.5.4	Dávky.....	177
6.5.5	Prostituce.....	180
6.5.6	Akcelerátory a bariéry.....	181
6.6	Práce	186
6.6.1	Akcelerátory a bariéry.....	188
6.7	Domácí násilí.....	191
6.7.1	Akcelerátory a bariéry.....	198
6.8	Závislosti	200
6.8.1	Akcelerátory a bariéry.....	204
6.9	Nezákonné jednání	207
6.9.1	Akcelerátory a bariéry.....	210

6.10	Opresivní/Zneschopňující mechanismy	212
6.10.1	Proč je těžké získat data od reintegrovaných?	217
6.10.2	Intersekcionalita: křížící se zneschopnění	219
6.10.3	Akcelerátory a bariéry.....	220
7	RELAČNÍ ANALÝZA VZNIKLÝCH KATEGORIÍ	226
8	REINTEGRACE.....	233
8.1.1	Fáze zvažování.....	234
8.1.2	Fáze přípravy	235
8.1.3	Fáze akce.....	237
8.1.4	Fáze udržování	237
8.1.5	Fáze zvažování s negativním výsledkem (prekontemplace).....	238
8.1.6	Akcelerátory a bariéry.....	239
9	ZMĚNA OBĚTI V PŘEŽIVŠÍ	241
9.1.1	Příběhy ticha	243
9.1.2	Vyprávění úplného ticha	245
9.1.3	Příběhy přeměny	247
9.1.4	Příběhy přesahu já.....	251
9.1.5	Doporučení pro praxi sociální práce	254
DISKUZE.....	258
9.2	Kontext společnosti	258
9.3	Intersekcionalita oprese v naracích matek z azylových domů	259
9.4	Projevy intersekcionality oprese a proces reintegrace	261
9.5	Oprese a sociální práce v azylovém domě	263
9.6	Implikace pro sociální práci	264
ZÁVĚR.....	267
RESUMÉ	269
SUMMARY	271
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	273
SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ	304
SEZNAM TABULEK A SCHÉMAT.....	305
SEZNAM PŘÍLOH.....	306

ÚVOD

V úvodu této práce považuji za důležité uvést, že dle mého názoru není tématu ženského bezdomovectví v české odborné literatuře věnována dostatečná pozornost, a to byť ženy tvoří téměř čtvrtinu z celkového počtu osob bez domova (viz ČSÚ, 2011). Téma ženského bezdomovectví je tedy vytlačeno na okraj odborného zájmu maskulinizovaného tématu bezdomovectví (většinou je mu věnována krátká kapitola s názvem jako Genderové aspekty bezdomovectví viz např. Marek, Strnad, Hotovcová (2012). Matky bez domova jsou na tom, co se týče odborného zájmu v České republice, ještě hůře. Proto jsem v rámci zpracování kapitol o matkách bez domova v teoretické části této práce vycházela téměř výhradně ze zahraničních zdrojů. Výše uvedené je, podle mne, v kontextu nově vznikajícího zákona o sociálním bydlení a v kontextu měnících se služeb azylových domů souvisejících se změnami zákona o sociálních službách, v pravém slova smyslu bílým místem v odborných poznatkách.

První optické sklo, skrze něž na situaci matek samoživitelek z azylových domů nahlížím, je gender. Druhé optické sklo je dáno situací matek samoživitelek žijících v azylových domech, která může být a zdá se, že často také je, spojena s chudobou, nezaměstnaností, s domácím násilím, s diskriminací na trhu práce a dalšími jevy. Třetím optickým sklem (které se v rámci výzkumu ukázalo být vysoce významným) je etnické znevýhodnění. Skrze tato tři optická skla a jejich vzájemnou intersekcionalitu pohlížím na cíl této práce, který zní: *„Popsat a porozumět tomu, jak se intersekcionalita oprese projevuje v naracích matek samoživitelek se zkušeností s pobytem v azylovém domě a jak tyto projevy mohou působit na proces jejich reintegrace do stabilního bydlení.“*

Práce je strukturovaná do devíti kapitol a závěrečné diskuze. První kapitola se věnuje představení výzkumného problému a výzkumné otázky. Je zde také prezentováno paradigmatické ukotvení disertační práce. V této kapitole se věnuji sociální konstrukci identity (individuální i sociální), působení opresivních/zneschopňujících mechanismů a antiopresivním činitelům. V dalších kapitolách představuji jednotlivé roviny/formy oprese, s nimiž se matky samoživitelky z azylových domů mohou setkávat.

Druhá kapitola disertační práce poukazuje na to, jak je v kontextu požadavků na „správnou ženu“ a „dobrou matku“ konstruována identita ženy a matky samoživitelky v české společnosti.

Třetí kapitola práce je věnována popisu životní situace žen a matek bez domova. I v této kapitole je popis situace žen a matek bez domova rámován v opresivním působení ze strany společnosti, zejména pak zneschopňujícího pojetí bezdomovectví. Velké procento žen a matek bez domova má za sebou zkušenost s domácím násilím, proto je mu věnována samostatná podkapitola. Poslední podkapitola této části popisuje průběžnou diskriminaci, jíž čelí romské matky bez domova.

Čtvrtá kapitola je zaměřena na proces reintegrace matek bez domova. Je zde vymezen pojem integrace a popsány realizované výzkumy integrace osob bez domova. Pozornost je věnována také jednotlivým přístupům k reintegraci se zaměřením na přístup Housing Ready, který aktuálně v České republice převládá a do nějž patří i azylové domy. Popisují zde také specifika pobytu matek bez domova v azylových domech. Poslední podkapitola je věnována opresivním bariérám reintegrace do stabilního bydlení u romských matek bez domova.

Pátá kapitola této práce se zaměřuje na metodologii využitou v rámci výzkumu. Věnují se zde precizaci výzkumné otázky, popisu výzkumného přístupu a průběhu výzkumu. Popisují také výběr komunikačních partnerek, techniky sběru dat a metody jejich analýzy. Vzhledem k tomu, že využívám participativní přístup k výzkumu, věnují zvláštní pozornost i pozici výzkumníka a peer výzkumníka ve výzkumu a části zabývající se reflexí a etickými dilematy výzkumu. Pojednávám zde také o validitě a možných limitech participativního výzkumného přístupu.

Poslední kapitoly se věnují analýze dat. Šestá kapitola je věnována popisu projevů intersekcionality oprese v rámci procesu reintegrace do stabilního bydlení u matek samoživitelek z azylových domů. Sedmá kapitola je relační analýzou vzniklých kategorií. Osmá kapitola popisuje samotný proces reintegrace a věnuje se akcelérátorům a bariérám v jeho jednotlivých fázích. Devátá kapitola je věnována tematické analýze přechodu „obětí“ v „přeživšího“. Disertační práce je zakončena diskuzí vztahující se k zasazení získaných poznatků do širšího společenského kontextu sociální práce. Formují zde také doporučení pro praxi sociální práce. Doporučení se přitom vztahují k potřebě antiopresivní sociální práce.

1 VÝZKUMNÁ OTÁZKA A PERSPEKTIVA DISERTAČNÍ PRÁCE

V následující kapitole se věnuji představení výzkumného problému a výzkumné otázky. Prezentuji zde sociální konstrukci identity (osobní i skupinové) a tvorbu a působení opresivních/zneschopňujících mechanismů. Je zde rovněž popsán koncept intersekcionality oprese. Následně ukotvuji práci v antiopresivní sociální práci a popisuji antiopresivní činitele, které mohou být odpovědí sociální práce na intersekcionalitu oprese. Závěrečná část kapitoly je věnována ukotvení práce v participativním paradigmatu.

1.1 Výzkumný problém

Počet matek samoživitelek bez domova narůstá (U. S. Conference of Mayors Report, 2006; Cooper, Walsh a Smith, 2009; National Center of Family Homelessness, 2007). V roce 2011 bylo v České republice sečteno 11 496 osob bez domova, 21,5 % (tedy 2473) tvořily ženy, pouze 12,7 % tvořily sezdané páry. V rámci tohoto sčítání bylo sečteno 448 osob bez domova pobývajících v azylových domech a noclehárnách, z toho 61 matek s 88 dětmi (ČSÚ, 2011). Armáda spásy (2016) uvádí, že z celkového počtu 532 uživatelů azylových domů, tvořily 38,5% ženy (205 žen), které měly dohromady 156 dětí. Pouze 22 z celkového počtu žen bylo vdaných, zbytek tvořily ženy bez partnera/druha. Magistrát města Brno (2015) uvádí, že 70 % rodin v bytové nouzi tvoří matky samoživitelky¹.

Matky samoživitelky z azylových domů se setkávají s intersekcionalitou oprese. Jsou utlačovány jako ženy, jako matky samoživitelky, „špatné matky“, bezdomovkyně (z důvodu „třídní příslušnosti“) a často také z důvodu své příslušnosti k romskému etniku. Jejich životní situaci přitom nelze pochopit skrze zážitek s jen jednou formou oprese, pro pochopení je naopak důležitá interakce všech těchto zkušeností s opresí.

Stávající sociální služby pro matky samoživitelky s dětmi v azylových domech nejsou v některých případech účinné. Z rozhovorů se sociálními pracovníky (N=5) pracujícími v azylových domech pro matky s dětmi ve městě Ostrava (Glumbíková, 2014) vyplynulo, že se tato neúčinnost projevuje až v jedné třetině případů „uživatelů“ azylových domů.² Přímým projevem zmiňované neúčinnosti je u klientek přetrvávající neúspěšná reintegrace

¹ V dubnu roku 2016 proběhl v Brně Registrační týden pro rodiny v bytové nouzi. V rámci tohoto šetření byly sesbírány dotazníky od 482 rodin.

² Většina těchto žen přitom spadá do kategorie matek samoživitelek.

do stabilních forem bydlení. Tato skupina tak střídá pobyty v azylových domech; uvízla v systému prostupného bydlení.

Lux, Mikeszová (2013) přitom poukazují na to, že dlouhodobý pobyt v azylovém domě snižuje pravděpodobnost úspěšné reintegrace do trvalých forem. Ukazuje se, že pro pomoc většině osob, která se potýká se ztrátou bydlení, je klíčové poskytnout, co nejrychleji trvalé, stabilní bydlení. Tím je možné minimalizovat závislost těchto lidí na systému pomoci (MPSV, 2013; Snopek, Matoušek, 2014)

V případě cílové skupiny matek samoživitelek z azylových domů přitom chybí podkladová analýza pro vývoj metod a nástrojů sociální práce pro pomoc této cílové skupině v oblasti reintegrace do stabilního bydlení.

1.2 Výzkumná otázka

V kontextu výše zmíněné výzkumné problematiky, jsem stanovila následující výzkumnou otázku:

„Jak se intersekcionalita oprese projevuje v naracích matek samoživitelek se zkušeností s pobytem v azylovém domě a jak tyto projevy z pohledu matek ovlivňují proces reintegrace do stabilního bydlení?“³

³ Co se týče „reintegrace do stabilních forem bydlení“, tak reintegrací z hlediska bydlení rozumím nalezení si trvalého bydlení (viz také dále) s nájemním vztahem s majitelem bydlení mimo sociálně vyloučené lokality, nestabilní formy bydlení (tedy např. bydlení v azylových domech či ubytovnách) a bydlení a v extrémně přelidněných bytech (méně než 5m² na osobu, podobně viz např. Magistrát města Brna, 2015). Za stabilní bydlení rovněž nepovažuji bydlení ve startovacích bytech provozovaných neziskovými organizacemi, které je zpravidla časově omezeno. Předpokládám přitom, že získání stabilní bydlení mimo sociálně vyloučené bydlení implicitně umožní reintegrovaným lidem zaměřit se na postupnou integraci i v dalších dimenzích reintegrace. Ve vztahu ke kritériím úspěchu této „reintegrace do stabilního bydlení“ jsem stanovila v souladu s Marek, Csémy, Vágnerová (2013) kritérium pobytu v tomto „stabilním bydlení“ delší než osmnáct měsíců. V průběhu prvního roku pobytu mimo azylový dům se musí člověk vyrovnat s řadou adaptačních výzev (viz níže). Rok je také dobou uplynutí jednoho cyklu a dosažení prvního výročí. Osm měsíců je přidáno k tomuto roku jako určité „potvrzovací období“ úspěšnosti reintegrace.

1.3 Intersekcionalita oprese jako tvůrce zneschopněných identit

1.3.1 Identita a její konstrukce

V rámci této disertační práce předpokládám, že je identita jedince konstruována sociálně a to jak ve své sociální podobě (tvořené sociální příslušnosti, členstvím v určité kategorii lidí), tak ve své podobě osobní (sebeidentifikace, sebevnímání). Calzo, Ward (2009) uvádí, že v procesu vyhodnocování stejnosti či jinakosti vycházíme z úsudku o nadřazenosti a podřízenosti různých životních stylů a identit. Tyto procesy jsou dány kulturně; kritéria pro znevýhodnění nejsou fixní, působí odlišně na různé jedince, v různých místech i časech. Identita jedince je tedy konstruována na základě jeho pozice ve struktuře společnosti.

O mechanismech konstrukce identity skrze sociálně hovoří např. Harré, který popisuje existenci kolektivně vyvinutých „*personálních konstruktů*“, do nichž je každý jedinec zařazován (Výrost, Slaměník, 2011). Becker (1997) popisuje sociální konstrukci identity ve své teorii o „*identitě outsiderů*“, která je vytvořena odsouzením jedince (či skupiny jedinců) na základě určitého znaku, který je pro danou společnost deviantní. Tajfel (1981) zase poukazuje na tvorbu sociální identity skrze sociální kategorizaci, skrze záměrné snižování hodnocení členů out-group oproti in-group.

V rámci zmíněného konstruování identity dochází k (nucené) identifikaci, kterou můžeme vysvětlit např. pomocí Cooleyho teorie „*zrcadlového já*“, která postihuje tvorbu lidského „*já*“ skrze zrcadlení názorů druhých na nás samé (O'Brien, 2011); pomocí teorie Shottera, Gergena, kteří hovoří o sebepotvrzení očekávaných předpokladů okolí v rámci utváření identity; či skrze teorii Baumeistera, který hovoří o srovnávání vlastní sebe-definice z definicí „*sebe*“ ze strany sociálního prostředí, za snahy vyhnout se „*zraňujícímu rozporu*“ mezi subjektivní a objektivní identitou; nebo pomocí Weinreichovi teorie kontra-identifikace s negativním modelem (Výrost, Slaměník, 2011).

V kontextu výše zmíněného je důležité si uvědomit, že chudí nejsou marginalizováni jenom ekonomicky, ale také postoji vůči chudobě (např. vnímaná zásluhovost chudoby), které zpětně vedou skrze mechanismy symbolického vyloučení k nerovnému rozdělení zdrojů, což opět přispívá k marginalizaci, stigmatizaci a špatnému přístupu k sociálním sítím. Vzniká tak začarovaný kruh znevýhodnění. Toto znevýhodnění se projevuje také nemožností

vyjádřit vlastní identitu či nucenou identifikaci, jež probíhá skrze výše popsané procesy a která plyne z působení určitého opresivního (utlačivého) mechanismu (Galvin, 2003).

V souladu s výše zmíněným můžeme chápat opresi jako uplatňování moci nebo autority vládnoucí skupinou vůči skupině, která mocí nedisponuje způsobem, který je nespravedlivý, zatěžující nebo krutý (Webster's New World College Dictionary, 2014). Opresi má tedy strukturální povahu (Graham, Schiele, 2010). V případě lidí bez domova se přitom nejedná jen o to, že mocí nedisponují, ale i o to, že se ztrátou domova ztrácí určitou ochranu proti útlaku (viz podobně např. Marek, Strnad, Hotovcová, 2012). Všechny formy opresi působí ve vzájemné interakci, jejich ovlivnění může být různé, mají ovšem společnou dimenzi a tou je právě ono „*utlačování*“ (Brown, 2012).

1.3.2 Zneschopněné identity

Skrze opresi a jednotlivé opresivní/zneschopňující mechanismy, které budu nyní popisovat, dochází skrze procesy sociálního konstruování identity k tvorbě kolektivních zneschopněných identit („*disabled identities*“) jako např. bezdomovec, Rom, žena, samoživitelka a dále skrze proces nucené identifikace (k němuž dochází rovněž pod tlakem opresivních/zneschopňujících mechanismů) k tvorbě zneschopněné identity jednotlivce (Baldwin, 2013).

Schéma č. 1: Produkce zneschopněné identity

Zdroj: vlastní konstrukce

Prvním popisovaným mechanismem produkujícím zneschopněné identity je diskriminace, kterou můžeme vymezit jako postoje či způsoby chování, z nichž pramení znevýhodňování nebo ponižování lidí z důvodu jejich skupinové příslušnosti. Diskriminaci můžeme také chápat jako odmítání práva na rovný přístup z důvodu určitých připsaných charakteristik pohlaví, rasy, sociálního původu...(Jandourek, 2001).⁴ Rozdíl mezi opresí a diskriminací

⁴ V tomto bodě považuji za důležité podotknout, že se diskriminace u jednotlivých skupin znevýhodněných neliší. Neliší se ani oblasti diskriminace, ať už se jedná o diskriminaci v otázce bydlení, vzdělání, zaměstnanosti či vylučování z ochrany a sympatií společnosti. Rozdíl spočívá v dimenzi četosti diskriminace. Romové jsou přitom patrně postiženi nejvíce. Diskriminace vede k ponížení a ztrátě sebeúcty. Situace diskriminovaných se rozšiřuje na celou skupinu a často se konzervuje v čase (Víšek, 2002).

není vždy jednoznačně vymezen (Janebová, 2014). Rozdílem může být přitom to, že se diskriminace projevuje jak na společenské, tak na individuální úrovni, může mít mírnější formy a ne vždy musí být nutně negativní. Opere se dlouhodobá, institucionalizovaná do společenských struktur a zahrnuje nadřazenost kultury vládnoucí skupiny nad utlačovanými (Janebová, 2014). Opere se často zaměňována také s předsudky a stereotypy (Weinerová, 2014).

Za druhý utlačivý/zneschopňující mechanismus ve vztahu k identitě jedince považují proto právě předsudky, které můžeme definovat jako „*antipatii, která vychází z chybné a strnulé generalizace. Tuto antipatii lze pociťovat nebo vyjádřit. Může být namířena proti celé skupině, anebo proti jedinci, protože je příslušníkem této skupiny...*“ (Allport, 2004, s. 41). Předsudky lze také vnímat jako emocionálně zabarvený úsudek, který je obtížně ovlivnitelný novými informacemi či zkušenostmi (Jandourek, 2001).

Předsudky jsou úzce svázány se stereotypy. Stereotypy „*jsou mínění o třídách individuí, skupinách nebo objektech, která jsou v podstatě šablonovitými způsoby vnímání a posuzování toho, k čemu se vztahují; nejsou produktem přímé zkušenosti individua, jsou přebírány a udržují se tradicí.*“ (Průcha, 2010, s. 67). Allport (2004, s. 215) chápe stereotyp jako „*příliš silné přesvědčení spojené s nějakou kategorií. Jeho funkce spočívá v tom, že má ospravedlnit (racionálně vysvětlit) naše chování a postoj vůči této kategorii.*“ Allport přitom poukazuje na to, že stereotyp umožňuje uvažovat o ostatních v určitých kategoriích, zjednodušujících schématech. A vychází přitom z přesvědčení, že je jedinec nositelem určitých vlastností právě proto, že spadá do určité kategorie, skupiny.⁵ Stereotyp a předsudek jsou někdy chápány jako synonyma, ale např. Brown (2012) považuje stereotyp za jednu z kognitivních složek předsudků.

Častým výsledkem a zároveň násobitelem tvorby zneschopněných identit je sociální vyloučení (sociální exkluze). Exkluzi v rámci této disertační práce vnímám v dimenzi horizontální nerovnosti na škále separace versus participace (Mareš, 2004, s. 2). „*Sociální vyloučení je proces, který vytlačuje určité jednotlivce na okraj společnosti a brání jim v plné participaci z důvodu jejich chudoby, nedostatku základních kompetencí a příležitosti k celoživotnímu vzdělávání nebo v důsledku diskriminace. Takto se oddalují od zaměstnání, příjmu a vzdělávacích příležitostí stejně jako od společenských či veřejných sítí a aktivit. Mají malý přístup k moci a k rozhodovacím orgánům a proto se často cítí bezmocní a*

⁵ Stereotyp nemusí být ovšem vnímán pouze negativně, umožňuje nám totiž usnadnit třídění a výběr tak, abychom „ulehčili“ našemu myšlení a vnímání (Allport, 2004).

neschopní ovlivňovat rozhodnutí, která se dotýkají jejich každodenního života.“ (Council of European Union, 2004, s. 10). Participaci ve společnosti chápu v této disertační práci, a v souladu s výše zmíněným, také jako možnost participovat ve společnosti skrze vyjádření vlastní identity (podobně např. Calzo, Ward, 2009).

Sociální vyloučení může být syceno dalšími utlačivými mechanismy. Např. diskriminace je Radou Evropské unie (2004) vnímána jako jedna z příčin vzniku sociálního vyloučení. Silver (1994) řadí diskriminaci do symbolických faktorů sociálního vyloučení. Kulturní a symbolické vyloučení je přitom spojováno s faktory na straně „většiny“ jako je kulturní dominanci, neúctou a neuznáním (Calzo, Ward, 2009). Symbolické sociální vyloučení „*vyjadřuje marginalizaci a stigmatizaci některých sociálních skupin veřejnosti (to je většinovou společností), avšak ne v rovině skutečného a aktivního vylučování, nýbrž vylučování verbálního, to je skrze vyjadřování různé míry odmítání a odporu...Toto symbolické vylučování se ale často může stát platformou, na níž se formuje i příslušná nesympolická akce, akce reálného odporu doprovázená příslušnými činy*“ (Rabušic, 2000, s. 67).

Sociální vyloučení není jen stavem či procesem, ale také určitou nálepkou (etiketou, labelem). Nálepka (label, etiketa) devianta vzniká jako sdílené mínění o významu chování jedince, které se rodí v procesu sociální interakce⁶ (Munková, 2004). Což pak ovlivňuje sebepojetí a sociální život jedince (Keller, Komenda, 1993) a vede k jeho stigmatizaci. Již Goffman (1963) přitom poukázal na to, že jsou stigmatizovaní lidé degradováni z obvyklých a plnohodnotných osob na ty „*poskvrněné*“, což následně vede k jejich vyloučení ze stigmatizujícího prostoru. Calzo a Ward (2009) dodávají, že právě pomocí oné nálepky může být sociální exkluze mezigeneračně přenášena.

Marginalizace a segregace, další z mechanismů tvorby zneschopněných identit, jsou často chápány jako synonyma pro sociální vyloučení (jsou propojovány zejména s prostorovou dimenzí sociálního vyloučení), tato označení však nejsou zcela souznačná. Marginalizaci můžeme totiž chápat spíše v intencích odsunu jedinců, těch co „*ohrožují*“ systém svou odlišností, myšlením či jednáním, na okraj společnosti (Sirovátka, 2006). Segregací pak rozumíme oddělování určitých skupin obyvatelstva od zbytku společnosti (dobrovolnou segregaci označujeme jako separaci); segregovaní přitom mohou, ale nemusí být sociálně

⁶ Deviace, ve smyslu negativní odchylky od normy, tak není objektivní charakteristikou daného chování, ale vlastností, která je člověku přisouzena v rámci pojetí normality jako sociálního očekávání. Je to právě společnost (respektive nositelé moci viz výše), kdo konstruuje normy (pravidla chování) a definuje jejich porušení (deviaci) (Munková, 2004).

vyloučení. Segregaci lze totiž vnímat i jako neutrální analytický termín, jako rozdíly v prostorovém rozložení skupin obyvatelstva. Autoři i tak poukazují na možný omezený přístup ke zdrojům (Temelová, Sýkora, 2005).

1.3.3 Antiopresivní sociální práce a intersekcionalita zneschopnění

Důvodem volby antiopresivního přístupu v sociální práci je jeho zaměření na intersekcionalitu (propojenost/křížení) jednotlivých forem útlaku (Graham, Schiele, 2010).⁷ Grillo (2013) chápe pojetí intersekcionality jako analytický nástroj zaměřující se na křížící se a mnohorozměrné mocenské vztahy definované genderem, třídou a rasou. Stejně tak Kolářová (2008, s. 1) uvádí, že lze intersekcionalitu vysvětlit jako „*přístup prolínání, křížení, kombinace či průsečík křížení nerovností*“. Parker a Hefner (2013) dodávají, že se jednotlivé sociálně konstruované kategorie nejen vzájemně prolínají v daném sociálním a historickém kontextu, ale samy o sobě (na různých úrovních) k tvorbě nerovností přispívají. Žádná z forem oprese tedy nemůže být považována za méně důležitou (Graham, Schiele, 2010 či Ferguson, Lavalette, 2004).

Tato disertační práce přitom předpokládá, že je „*subjektivita*“ matek samoživitelek v azylovém domě konstruována vzájemně se posilujícími vektory pohlaví (genderu), rasy, třídní příslušnosti (a z ní plynoucí sociálně-ekonomické situace) a dalšími osami sociálních odlišností nebo dimenzí životních situací (Nash, 2008). Koncept intersekcionality tak poskytuje komplexnější náhled než přístupy redukcující jednotlivce na pouhou jednu kategorii (např. gender, etnicita, třídní příslušnost atd.) (Grillo 2013; Henne, Troshynski 2013). Snaží se také zviditelnit různé pozice, se kterými se setkáváme v každodenním životě ve spojení s mocenskými vztahy (Phoenix, Pattynama 2006). Využití konceptu intersekcionality v této disertační práci ilustruje popis zkušenosti Afroameričanky od Crenshawové (1991), kterou nelze dle autorky pochopit jen pomocí zkušenosti ženy a zkušenosti ženy tmavé pleti; pro ono pochopení je naopak důležitá interakce obou zkušeností. Koncept prolínání těchto zkušeností nám je tedy pomáhá pochopit lépe a přesněji než jejich pouhý výčet. Koncept intersekcionality oprese tak umožňuje analyzovat životní situaci matek samoživitelek se zkušeností s pobytem v azylových domech v celé její šíři.

⁷ Antiopresivní sociální práce přímo navazuje na antirasistickou sociální práci, která byla však postupně opouštěna z důvodu zaměření pouze na jednu formu oprese (Graham, Schiele, 2010; Rogowski, 2013).

1.3.4 Antiopresivní činitele jako zdroje změny

Zastřešujícím přístupem antiopresivní sociální práce je kritická sociální práce (Fook, 2002 nebo také Brown, Strega, 2005 či Rogowski, 2013). Healy (2000) považuje kritickou sociální práci za „*zastřešující označení pro rozsáhlé spektrum proudů*“, které se vyznačují závazkem sociálních pracovníků stát na straně utlačovaných; rozvíjením strategií umožňujících sdílení moci s klienty a s tím související reflexe normativní role sociální práce; zdůrazňováním role makrosociálních struktur při tvorbě individuálních zkušeností; zplnomocňováním a kritikou převodu strukturálních příčin problémů na rovinu individuálního zavinění. Kritická sociální práce je také zaměřena na diverzitu subjektů, komunit a kultur a na rozpoznání hodnoty druhých. Je zde kladen apel i na solidaritu ve smyslu vzájemné interdependence (Rogowski, 2013).

Cílem kritické sociální práce je sociální změna ve smyslu transformace společnosti, která povede k překonání oprese a nespravedlnosti s apelem kladeným na lidská práva. Záměrem kritické sociální práce je emancipace, ujištění, že budou lidské potřeby naplněny a nastolení spravedlnosti a rovnosti ve společnosti (Rogowski, 2013). Cílem antiopresivní sociální práce je, v souladu s výše zmíněným, nahradit utlačivé a kontrolující vztahy novými vztahy založenými na rovnoprávnosti (Dominelli, 2002). Do středu pozornosti se tak dostává důraz na rozdíly, rozmanitost a inkluzi (Brown, 2012). Antiopresivní sociální práce tedy zdůrazňuje důležitost reflexe a reakce na diskriminaci jako součást sociální práce (Rogowski, 2013).

K dosažení výše zmíněných cílů používá kritická sociální práce určité nástroje. Prvním z nich je produkce kontra-narativů, kterou popisuje Baldwin (2013). Status „*znevýhodněného*“/„*zneschopněného*“ je lidem připisován na základě opresivního meta-narativu, sociálně sdíleného porozumění, které v rámci společnosti konstruuje ti, co mají moc. Oprese je přitom vždy konstruována jako síla, která jedinci odebírá jeho subjektivitu. Kontra-narativy jsou tvořeny k opresivním meta-narativům, které mohou přinášet zplnomocnění znevýhodněným skupinám jedinců a skrze něj i individuální zplnomocnění (Baldwin, 2013). Baldwinův pohled na produkci kontranarativů koresponduje s pojetím Rogowského (2013), který poukazuje na propojení „*každé*“ sociální identity s opresí; a Janebové (2014), která poukazuje na určitý „*závazek*“ sociálních pracovníků „*stát na straně*“ utlačovaných a snažit se o zlepšení jejich situace.

Zplnomocnění je přitom jedním z hlavních konceptů kritické sociální práce, na který může být pohlíženo jako na cíl, ale i jako na nástroj (Rogowski, 2013). Pakliže budeme chápat

zplnomocnění jako nástroj (kritické sociální práce), můžeme je definovat v souladu s Chadiha, Adams a kol. (2004, s. 8) jako „prostředky, jimiž se jednotlivci, skupiny nebo komunity stávají schopnými převzít kontrolu nad okolnostmi svých životů a dosahovat svých vlastních cílů, a tak se stávají schopnými směřovat úsilí k pomoci sobě i jiným a maximalizovat kvalitu svých životů“.

Jednání („agency“) je dalším nástrojem k dosažení sociální změny. Na příjemce sociální práce je nahlíženo jako na aktéry, jako na možné nositele této změny, která bude uskutečněna skrze jejich jednání. Kritická sociální práce klade rovněž důraz na kritickou reflexi, proto se vždy ptá, odkud pochází naše vědění (Fook, 2007). Healy (2000) totiž uvádí, že i sociální pracovníci mohou přispívat k reprodukci oprese. Naše vědění je tak třeba neustále reflektovat. Kritická reflexivita je v tomto kontextu spojena s myšlenkou sociálních konstrukcí a se zaměřením na možnou dekonstrukci a rekonstrukci (Fook, Gardner, 2007). Naše reflexe by přitom měla být zaměřena na rozložení moci v sociálních strukturách, na sociální vztahy, ale i na naše osobní konstrukce o povaze světa. Reflexe rozložení moci je v soudobé společnosti obzvláště důležitá, jelikož se moc stává prodejní komoditou (Fook, 2007).

Společným znakem různých proudů kritické sociální práce je také sociální advokacie („advocacy“) ve smyslu obhajoby práv příjemců sociální práce, a to jak v širším slova smyslu, tedy prosazování práv celých skupin znevýhodněných vůči veřejnosti, tak v užším slova smyslu jako prosazování práv konkrétních lidí v různých systémových úrovních (Dominelli, 2002; Janebová, 2014).

V rámci určitého shrnutí prezentovaných teoretických východisek a ilustraci působení nástrojů kritické sociální práce využiji schéma č. 2., které volně navazuje na schéma č. 1.

Schéma č. 2: Proces tvorby zplnomocněného „já“ a „my“

Zdroj: vlastní konstrukce

Prezentované schéma poukazuje na působení nástrojů kritické sociální práce na kolektivní i individuální úrovni, které je vzájemně v interakci a to právě v kontextu sociální konstrukce identity. Nástroje kritické sociální práce mají za cíl dosáhnout změny, jejímž výsledkem je

tvorba zplnomocněného „já“ (identita jedince), ale i zplnomocněného „my“ (identita skupiny).

1.4 Participativní paradigma a kritická sociální práce

Disertační práce je ukotvena v participativním paradigmatu, které je silně provázáno s kritickou sociální prací. Kritická sociální práce je založena na předpokladu konstrukce reality. Jánský, Hubík, Živělová (2009) uvádí „*Participativní přístup...jde ještě o krok dál, než konstruktivistická metodologie a z místních lidí dělá dočasně rovnocenné partnery, podílející se rovným dílem na tvorbě výzkumných poznatků spolu s výzkumníky...*“. Dalším propojením kritické sociální práce a participativního paradigmatu je jejich zaměření na zplnomocňující charakter, tedy na témata moci a zplnomocnění (viz např. Albridge, 2015). Vědění je v rámci tohoto paradigmatu tvořeno pomocí intersubjektivní úvahy a dohody aktérů výzkumu (získává „*endogenní vědění z praxe pospolitosti*“ a „*žijící poznatky*“). Toto vědění je přitom získáno skrze dialog a sdílenou konstrukci reality. Volba paradigmatu proběhla rovněž s ohledem na možnost využití dekonstrukce jako nástroje možného zpochybňování převládajících reprezentací (a zjištění toho, co bylo vynecháno nebo naopak toho, co je v těchto reprezentacích zahrnuto), kterou obsahuje toto paradigma ve své metodologii (Denzin, Lincoln, 2011).

Dalším propojením participativního paradigmatu a kritické sociální práce je důraz na reflexivní zkoumání. Ontologie participativního paradigmatu je tvořena participačním realismem, tedy subjektivně-objektivní realitou, spoluvytvářenou myslí a světem (Lincoln, Linham, Guba 2011). Participativní paradigma je osvobozeno od objektivní novým porozuměním vztahu mezi já („*self*“) a druhými (Heshusius, 1994). Vědění je tedy, podobně jako u konstrukcionistického paradigmatu, konstruováno sociálně. Tvorba dat spočívá v demokratické participaci mezi výzkumníkem a subjektem výzkumu (Denzin, Lincoln, 2011). Participativní paradigma i kritická sociální práce jsou také zaměřeny na subjektivně-kritickou epistemologii. Epistemologie participativního paradigmatu je totiž holistická, nahrazuje tradiční vztah mezi pravdou a interpretací. Epistemologii tak lze označit za „*rozšířenou*“ a subjektivně-kritickou ve smyslu porozumění tomu, jak víme to, co víme. Poznatky jsou spoluvytvářeny, jsou výrokové a prožitkové povahy, mají povahu praktického vědění (Denzin, Lincoln, 2011).

Cílem kritické sociální práce je změna, v širším pojetí určitá transformace společnosti. Stejně tak můžeme označit metodologii participativního paradigmatu za politicky

participační. Za výzkumný postup můžeme označit vzájemně respektované jednání. V rámci metodologie je přitom kladen důraz na *„praktické využití poznatků a na využití jazyka založené na sdíleném prožitkovém kontextu“* (Lincoln, Linham, Guba, 2011).

2 BÝT ŽENOU/MATKOU SAMOŽIVITELKOU V ČESKÉ SPOLEČNOSTI

Druhá kapitola této práce poukazuje na to, co to znamená být ženou a matkou samoživitelkou v české společnosti v kontextu sčítání a interakce znevýhodnění, s nimiž se musí vyrovnat. Matky samoživitelky v české společnosti jsou totiž znevýhodněnými ve svých znevýhodněních, jsou terčem tlaku ze strany společnosti jako ženy, matky i jako samoživitelky. Některé z těchto matek dokonce ještě jako Romky.

2.1 Ženy v české společnosti

Než se dostaneme k popisu (a k vývoji) postavení žen v české společnosti, považuji za přínosné definovat gender, na který v rámci této disertační práci pohlížím nejen jako na jednu z forem oprese, s níž se setkávají ženy (matky) bez domova, ale také jako na kulturně-spoolečenský konstrukt, který se mění v závislosti na charakteru společnosti a historickém kontextu (Oakleyová, 2000). Maskulinita a feminita (*kategorie genderu*) jsou „*sociálně-psychologickým konstruktem, souborem ženských a mužských vlastností a rysů, uznávaných univerzálních vlastností a modelů chování utvářených po staletích v sociálním kontextu*“ (Schneiderová, 2012, s. 160 – 161). Renzetti, Curran (2005) upozorňují (v souladu s S. Bémovou) na to, že kultura každé společnosti obsahuje představu o tom, jak by měl její člen vypadat. Tyto předpoklady jsou zabudovány do projevů každé společnosti, jsou „*optickými skly*“, které člověka utváří. Osvojování genderu tak probíhá jako proces enkulturace. Lippa (2009) shrnuje výše zmíněné tím, že se člověk nestává ženou či mužem při narození, ale až v průběhu socializace, při níž se seznamuje s vyžadovanou představou dané společnosti o tom, kdo je muž či žena a jak by se měli chovat. V každé společnosti se objevují tzv. genderové stereotypy, tedy očekávané vlastnosti a role, které společnost danému pohlaví apriorně připisuje (Renzetti, Curran, 2005).

Ženám jsou připisovány feminní charakteristiky. Lippa (2009) uvádí, že se výčet feminních charakteristik v podobě, v jaké je dnes známe, začal utvářet ve 20. letech 19. stol. V té době byla hlavní ženskou rolí péče o domácnost a byly ceněny charakteristiky jako skromnost a submisivita. Jako další byly zmiňovány také slabost a závislost. Paulík (2012) tyto charakteristiky doplňuje ještě vyhledáváním sociální opory, touhou pečovat, starostlivostí a emocionálností. Lippa (2009) k výše zmíněným charakteristikám dodává ještě silnou potřebu být milován. V souladu s Lippou spojují i Cross a Madson (1997) feminitu

s vysokou tendencí posuzovat samy sebe v souladu se zpětnou vazbou ze strany okolí. Ženy jsou v tomto kontextu (oproti mužům) považovány za více vztažené (více závislé) k sociálnímu kontextu.

Všechny odlišnosti mužů a žen existují v rámci společensko-politických podmínek. V naší kultuře jsou od dob osvícenství ženy a muži chápáni jako „*odlišné bytosti, které náležejí do rozdílných sfér života*“ (Gjuričová, Kubička, 2009, s. 55). I tradice novověkého myšlení založená na Descartovském dualismu používá duální modus myšlení, jednou z kategorií tohoto modu je dichotomie muž-žena. Biologická odlišnost pohlaví tak získala podobu totálního kulturního vzorce, svět je tedy rozdělen na mužský a ženský. Kapitalistická společnost toto rozdělení přejala „*bezproblémově*“ do svého společenského uspořádání. Údělů mužů a žen byly považovány za v obecné rovině nesouměřitelné. Zajímavostí přitom je, že role, které předepisovala androcentrická kultura ženám byly vždy považovány za jejich „*přirozenost*“ (Gjuričová, Kubička, 2009). Bourdieu (2000) uvádí „*síla patriarchálního pojetí sociálního světa pramení z toho, že se v něm koncentrují dvě operace: legitimují vztah (mužské) nadvlády tím, že z něho činí součást logické přirozenosti, jež je přitom sama naturalizovanou sociální konstrukcí.*“

Genderové stereotypy vedou na trhu práce také k vertikální a horizontální segmentaci. Vertikální segmentace je charakteristická umístováním žen na nižší pracovní pozice s omezeným postupem na řídicí nebo výkonné pozice (Bartáková, 2009). Horizontální genderová segmentace může být definována jako vysoká koncentrace žen (či mužů) v určitých sektorech či odvětvích na trhu práce. Dopadem popsané segmentace je platové znevýhodnění žen. Hasmanová, Marhánková (2011) uvádí, že jsou příjmy žen v České republice nižší než příjmy mužů, konkrétně v průměru o 25% (Hasmanová, Marhánková, 2011). Existence genderových bariér na trhu práce (viz výše) se projevuje také nižší zaměstnaností žen než mužů. U žen je zaměstnanost 58%, zatímco u mužů dosahuje zaměstnanost až 75%. K těmto alarmujícím číslům lze dodat, že mateřství samo o sobě působí na trhu práce jako znevýhodňující faktor (Appeltovej a kol., 2010).

Specifikem pracovního života žen je fakt, že se právě u nich očekává, že se kromě plnění pracovních povinností budou starat o domácnost, což vede k nárůstu stresu u pracujících žen z důvodu nutnosti přenášet svou pozornost neustále z domácnosti do pracovního prostředí a naopak (Křížková, Pavlica, 2004). Velkým tématem ve vztahu ke specifikům kariérních drah žen je jejich návrat po mateřské dovolené, který je spojen se zastaráváním kvalifikace

a obtížným udržením kontaktu se zaměstnavatelem (Kuchařová, 2007). Bartáková (2009) uvádí, že se pouze čtvrtina žen vrací po mateřské dovolené k původnímu zaměstnavateli. Ženy vstupují na pracovní trh s určitým stigmatem, které se může projevat již v rámci náborového procesu, jedná se o stigma možného odchodu na mateřskou dovolenou a z něj plynoucí náklady pro potenciálního zaměstnavatele na zaučování nové pracovní síly. Pfeiferová (2010) uvádí, že zaměstnavatelé preferují nepřetržitý koncept kariéry, který není přerušen rodinnými událostmi. Zaměstnavatelé totiž dávají přednost osobám, které nevystoupily z pracovního trhu a pravidelně zvyšují svou kvalifikaci (Machovcová, 2006). S rolí ženy je spojována také viktimizace. Tato sociální konstrukce vznikla v důsledku konstruktů žen jakožto slabšího pohlaví, které se díky své „slabosti“ může stát snáze obětí (Hayes, Lorenz, Bell, 2013). S viktimizací se přitom pojí určitá víra ve spravedlivý svět, tedy svět, kde „každý dostává to, co si zaslouží“ a v němž má společnost právo se ptát „čím si oběť znásilnění nebo domácí násilí zasloužila“ (Belknap, 2000). Hayes, Lorenz, Bell (2013) uvádí v rámci mýtů o zasloužení si znásilnění např. odhalující oblečení či vnímanou promiskuitu oběti. Je třeba si také uvědomit, že znásilnění je specifickým trestným činem, jelikož jsou jeho oběti převážně ženy a jelikož bývá často nehlášené např. z důvodu studu, strachu z reakce okolí či pocitu oběti. Ve výzkumu Amnesty International (2015) uvedla téměř polovina dotazovaných, že si znásilněné ženy mohou za svou situaci částečně samy. V kontextu genderově stereotypního postavení ženy do role oběti lze odkázat i na teorie vysvětlující příčiny domácího násilí, konkrétně „sociologické“ a „feministické“ teorie. Oba přístupy vnímají domácí násilí jako produkt „typicky mužské společnosti“ a vidí zdroje domácího násilí v uplatňování kontroly a moci ve společnosti. Sociologické teorie poukazují na to, že uspořádání rodinného života (konflikty rolí, neshody zájmů, genderová různorodost členů rodiny...) predisponuje vznik násilí. Dalším faktorem je v současné době sdílená akceptace násilí ve veřejné sféře, která proniká i do rodinného života. „V některých sociálních vrstvách může být dokonce násilí prohlášeno za legitimní“ (Ševčík, Špatenková, 2011, s. 34). Tolerance násilí vede k tomu, že je na oběti nahlíženo tak, že „si za to můžou samy“. Feministické přístupy poukazují rovněž na faktory jako je nadřazenost mužů⁸, která posiluje ženskou submisivitu a vede k vnímání násilí jako „sociálního a biologického dědictví“. V tomto kontextu je pak manželství institucí, které legitimně staví ženy do role obětí (Ševčík, Špatenková, 2011).

⁸ Patriarchální hodnoty upevňují „přirozenou“ autoritu mužů a „přirozenou“ podřízenost žen.

2.2 Matky v české společnosti

Mateřství lze považovat za významnou součást ženské identity, ale také za společenské kritérium hodnocení ženy. Čuhelová (2006) v tomto kontextu rozlišuje mezi „*motherhood*“ (instituce mateřství, v níž se odráží společensko-historický kontext konkrétního historického období) a „*mothering*“ (praktické naplňování role matky, osobní prožitek žen ve vztahu k mateřství). Ve vztahu k mateřství existují různé teorie zabývající se jeho smyslem a podstatou. Na jedné straně stojí biologické teorie, které popisují přirozenou touhu žen rodit děti, a které považují mateřství za instinkt (Mareš, 2006). Na druhé straně jsou to teorie sociokulturní, které uvádí, že narození dítěte není pouze biologickou událostí, mateřství je konstruováno sociálně. Motivace k mateřství je tedy osvojená v rámci vrůstání jedince do společnosti. Badinter (1998, s. 265) se ptá: „*Nemělo by se raději než o instinktu hovořit o nesmírném tlaku společnosti, aby se žena mohla realizovat jen v mateřství?*“

Mateřství je ovlivňováno změnami v povaze společnosti. Šedřová (2003, s. 13) uvádí, že „*Zatímco v tradičních společnostech je mateřství nazíráno jako samozřejmé, celoživotní poslání ženy, jemuž je podřízeno vše ostatní, v soudobé euroamerické kultuře jde jen o určitý interval – etapu, kterou žena věnuje dítěti, a která je přerušena jejím reálným pracovním životem, k němuž se později hodlá vrátit.*“ Současné matky tedy chtějí zvládnout práci (kariéru) současně s péčí o dítě, což je velkou zátěží, která může vést k pocitům nedostačivosti, selhání či viny.

V české společnosti je přitom stále vysoce ceněn ideál „*sebe-obětující se matky*“, která se plně podřizuje potřebám dítěte. K obrazu ideální matky se pojí charakteristiky jako vřelost, citlivost, přizpůsobivost či nesobeckost. Od žen jsou v tomto kontextu očekávány mateřské city, jako je pocit štěstí a naplnění z mateřství a uspokojení plynoucí z času stráveného s dítětem (Čuhelová, 2006). Gjuričová a Kubička (2009) uvádí, že je to právě společnost, která vytváří normu „*dobrého*“ mateřství, vůči níž porovnává reálná mateřství a vůči níž porovnávají matky sebe samotné. Autoři v souladu s výše zmíněným poukazují na to, že „*dobrá*“ matka považuje dítě za svou prioritu, nehledí na své zájmy a osobně se o něj stará. Sledování vlastních zájmů matek je v důsledku konstruktů dobré matky negativně hodnoceno ze strany společnosti i matek samotných (formou pocitů viny, že nejsou dost „*dobrymi*“ matkami). Klee a kol. (2002) poukazuje na to, že součástí zkušenosti s mateřstvím je i obava z toho, že se žena stane špatnou matkou. Autoři v tomto kontextu

hovoří o idealizaci mateřství a stereotypu „*perfektní matky*“, který je už ve svém základu v podstatě nedosažitelný.

2.3 Když se znevýhodnění kříží - Být matkou samoživitelkou v české společnosti

Český statistický úřad uvádí, že v České republice existuje v současné době jedna pětina domácností, v nichž žije jeden rodič s na něm závislými dětmi. V 90% těchto případů se jedná o matku. Zjištění Českého statistického úřadu podtrhuje tento fakt tím, že jsou rodiče samoživitelé až dvakrát častěji nezaměstnaní v porovnání s rodiči z úplných rodin (Český statistický úřad, 2013). Obdobná zjištění uvádí ve svém článku i např. Hasmanová, Marhánková (2011).⁹

Matky samoživitelky jsou vysoce ohroženy chudobou, na což poukazuje i Dudová (2009), která uvádí, že Česká republika patří mezi země s největším rozdílem rizika chudoby mezi rodinou s jedním rodičem a rodinami se dvěma rodiči. European Commission (2007) přitom uvádí, že je riziko chudoby vyšší u dětí v rodinách vedených jedním rodičem než v rodinách dvourodičovských. Přibližně jedna polovina rodin, jejichž hlavou je rozvedená matka, se pohybuje pod hranicí 1,5 násobku životního minima. Rodiny se tedy ocitají v pásmu ohrožení chudobou. V nejhorší ekonomické situaci jsou přitom rodiny svobodných matek (pod zmíněnou hranicí se nachází 70 % z nich), následují rodiny rozvedených matek (50 % z nich se nachází pod hranicí 1,5 násobku životního minima) a u ovdovělých matek se pod uváděnou hranicí nachází 35 % z nich (Dudová, Hastrmanová, 2007). Během prvního roku po rozvodu přitom klesá životní úroveň ženy v průměru o 75% (Appeltová a kol., 2010). Skevik (2006) dále upozorňuje na to, že jsou osamělé matky více ohroženy chudobou, jelikož většinou nemají žádné finanční rezervy. Po odchodu partnera z domácnosti je tedy nutná rychlá reorganizace příjmových potřeb rodiny, v rodině totiž náhle chybí jeden příjem.

⁹ Matky samoživitelky bývají jako skupina v publikacích a odborných člancích často homogenizovány. Ke vzniku statusu matky samoživitelky vedou zpravidla tři cesty. První z nich je vznik samoživitelství jako důsledku rozvodu či rozpadu rodiny. Vzhledem ke stále rostoucí rozvodovosti lze tuto cestu ke vzniku samoživitelství považovat za druhou nejčastější hned po vzniku samoživitelství v důsledku mimomanželské plodnosti. Je známým faktem, že rozvodovost v České republice roste přibližně od poloviny 80. let. V roce 2011 končilo každé druhé manželství uzavřené na našem území rozvodem. Děti jsou při rozpadu manželství svěřovány téměř výhradně do péče matky, což můžeme považovat za jeden z vysvětlujících faktů převažujícího počtu žen mezi rodiči samoživiteli. Třetí cestou vzniku samoživitelství je úmrtí manžela či manželky, tedy ovdovění. Tento důvod vzniku samoživitelství je v současné době nejméně častý, přesto lze jeho výskyt, byť výjimečně, zaznamenat (Hasmanová, Marhánková, 2011).

Druhému rodiči ve většině případů zůstává k dětem vyživovací povinnost, její výše však zpravidla nepokryje náklady na vedení domácnosti (Hasmanová, Marhánková, 2011). Dudová, Hastrmanová (2007) uvádí, že výživné na děti hradí přibližně třetinu reálných nákladů na dítě.

Z hlediska životních nákladů stačí příjmy osamělých matek většinou pouze na financování základních životních potřeb (financování potravin, hygienických potřeb, léků apod.)¹⁰. V prvním roce po rozvodu ufinancují osamělé matky pouze náklady na bydlení, jídlo a školu či školku. Největší položkou v rozpočtu rodin jsou ovšem náklady na bydlení. Potřeby prostoru jsou pro rodiny osamělých matek stejné, jako byly před rozvodem či rozchodem s partnerem, pro jejich financování ovšem nyní chybí jeden příjem. Náklady na vedení samostatné domácnosti jsou tedy v poměru k příjmům mnohem vyšší (Dudová, 2009).

Vzhledem k absenci druhého pečovatele o děti se zde také otvírá otázka nutnosti sladit práci a péči. Nezaměstnanost osamělých matek je při tom ve všech státech Evropy statisticky vyšší než nezaměstnanost žen, které žijí v dvoupříjmových domácnostech (Dudová, 2009; Hasmanová, Marhánková, 2011). K nezaměstnanosti může přispívat i dlouhodobé vyloučení z trhu práce v důsledku dlouhodobé mateřské dovolené (Křížková, 2007).

Znevýhodněnou pozici matek samoživitelek na trhu práce potvrzuje i fakt, že 60% žen žijících s dětmi bez partnera přitom uvádí, že jejich čistý měsíční příjem nedosahuje ani deseti tisíc korun českých (Pfeiferová, 2010). Kuchařová (2007) doplňuje, že na vyšších postech mají matky samoživitelky průměrně nižší zastoupení než matky z dvoupříjmových domácností. Pfeiferová (2010; Hasmanová Marhánková, 2011) přitom upozorňuje na to, že se u matek samoživitelek na trhu práce objevuje kumulace znevýhodnění jako žen, matek a k tomu ještě osamělých matek.

U matek samoživitelek dochází ještě k větším požadavkům na sladování práce a péče o děti. Faktorem ovlivňujícím možnost získání práce je také blízkost pracovního místa bydliště. Souvisejícím tématem může být nedostatek míst ve školkách, který se projevuje zejména ve velkých městech (Hasmanová, Marhánková, 2011). Nejzranitelnějším stádiem péče o děti je nutnost péče o malé děti, které péči vyžadují po celý den (Hejzlarová, 2011). Z obtížného

¹⁰ Matky po rozvodu vnímají v kontextu snahy o udržení životní úrovně jako nutný standard i financování kroužků a zájmových činností pro děti. Toto financování je pro ně často měřítkem toho, jak porozvodovou situaci zvládají (Dudová, 2009). V tomto kontextu lze uvést, že děti jsou ohroženy možným vyloučením z kolektivu vrstevníků právě proto, že nevlastní např. moderní hračky či oblečení (Agulnik, Brchard, Evans, 2002).

sladování práce a péče tedy plyne nižší flexibilita vztahující se k potřebám zaměstnavatele, což může být pro matky samoživitelky znevýhodňujícím faktorem např. v rámci náborového procesu (Křížková, 2007). Tato nižší flexibilita může být v prostředí trhu práce, kde je kladen stále větší důraz na pružnost pracovníka, problematická. Pro matky samoživitelky je tak obtížné konkurovat pracovníkům bez závazků v soukromém životě. Samoživitelky jsou tak nuceny upřednostnit finanční zabezpečení domácnosti před individuálními zájmy (Pfeiferová, 2010).¹¹ Nutnost sladění práce a péče pro zajištění rodiny může u matek samoživitelek vést rovněž k většímu stresu a následné větší nemocnosti, což opět může komplikovat jejich již tak obtížnou situaci na trhu práce (Skevik, 2006).

Matky samoživitelky se tak dostávají do bludného kruhu práce a péče. Pokud se jim podaří získat zaměstnání s přijatelnou pracovní dobou, která jim umožní mít dostatek času na děti, obvykle nedosáhnou na příjem v takové výši, aby mohl zajistit chod celé domácnosti. Hledají si tedy možnosti přivýdělku, které mohou být opět komplikací pro sladění práce a péče (Pfeiferová, 2010 či Hejzlarová, 2011). Příjem samoživitelek je hlavním příjmem celé domácnosti, což lze označit za jeden z důvodů, proč je mezi samoživitelkami jen málo těch, které si mohou dovolit práci na částečný úvazek (Hasmanová, Marhánková, 2011).

Osamělé matky se koncentrují v ekonomicky nevýhodných zaměstnáních a hrozí jim možná diskriminace ze strany zaměstnavatelů (Skevik, 2006). Na matky, obzvláště pak na samoživitelky, se nahlíží jako na potenciálně problémové zaměstnankyně z hlediska možných absencí v práci (Hasmanová Marhánková, 2011; Pfeiferová, 2010). Matky samoživitelky se mohou při svém návratu na trh práce potýkat i se statistickou diskriminací. Zaměstnavatelé je tedy jako skupinu nezaměstnávají, protože u nich mohou předpokládat nízkou produktivitu práce (a to bez ohledu na úmysly či kvalifikaci konkrétní uchazečky) (Renzetti, Curran, 2005). Samoživitelky se tak na trhu práce stávají marginalizovanou skupinou, proto jsou mnohem více zasaženy nezaměstnaností a s tím spojenou hrozbou chudoby. Sirovátka (2006) uvádí, že se marginalizované skupiny mohou na trhu práce potýkat s přerušovanou pracovní kariérou, nedobrovolnou prací na částečný úvazek, nestabilitou zaměstnání, prací pod úrovní jejich kvalifikace či zhoršenými pracovními a mzdovými podmínkami.

¹¹ Bartáková (2009) uvádí, že ženy (stejně jako muži) připisují svému pracovnímu uplatnění vysokou hodnotu a možnost participovat na trhu práce je spojena s jejich potřebou seberealizace.

2.4 Když se znevýhodnění kříží- Být romskou ženou v české společnosti

V následující kapitole se budu zabývat etnickou opresí. Konkrétně pak opresí vztaženou k romskému etniku. Romské etnikum jsem přitom zvolila záměrně s ohledem na okolnosti a průběh výzkumu, kdy se mezi mými komunikačními partnerkami objevily i Romky (jedna z romských maminek byla dokonce mou peer výzkumnicí) a s ohledem na to, že jsou Romové cílovou skupinou, která je vysoce ohrožená vyloučením z bydlení (viz dále). Romské ženy jsou znevýhodněny, protože nejen proto, že jsou Romky, ale také proto, že jsou ženy. Toto kumulované znevýhodnění můžeme nazvat „*průsečkovou diskriminací*“. Průsečková diskriminace je přitom takovou diskriminací, kdy nejde určit, zda k ní dochází více na základě pohlaví nebo etnické příslušnosti. V tomto případě můžeme hovořit o vícečetné diskriminaci. Romské ženy jsou totiž ohroženy intenzivnějším sociálním vyloučením než romští muži i než jiné etnické skupiny (Koldinská, 2010).

Úvodem je třeba říci, že Romové tvoří jasně identifikovatelnou a ohraničenou skupinu, jejich kulturní vzorce jsou charakteristické velkou variabilitou, která je dána jak místní příslušností, tak příslušností k příbuzenské skupině. V rámci sebeidentifikace je důležité říct, že Romem je ten, kdo se za Roma považuje. Okolí může za Roma považovat i toho, kdo má „*typický vzhled*“. Proto je třeba „*rozbít představu romství jako neproblematicky rozpoznatelné kvality (Moravec, 2006). „Postoj majority k Romům je vnímán přes jinakost, přičemž odlišnost je viděna v tmavší barvě pleti, v používání jazyka, kterému není rozumět, a ve faktu, že Romové žijí podle pravidel, která česká majorita nezná“ (Šišková, 2001, s. 118).*

Weinerová (2014) popisuje, že se vůči Romům ze strany majoritní společnosti objevuje ignorace, kulturní převaha, distance, podceňování či nadřazenost. Žeželj, Jakšić a Jošić (2015) uvádí, že se Romové mohou setkat s předsudky, které posléze vyústí v urážky, které se mohou týkat odlišné barvy pleti, ale i situace jedince a jeho rodiny. Existuje přitom řada teorií, pomocí nichž můžeme výše zmíněné vysvětlovat. Představení těchto teorií přesahuje cíle této práce, proto zmíním pouze dvě, které se dle mého názoru přímo vztahují k opresivním/zneschopňujícím mechanismům, jak je vnímám v této práci. Kilgman (2001) vysvětluje postavení Romů pomocí sociálního konstruktů „*the others*“ („*ti druzí*“). Romové jsou podle autorky vnímány stereotypně a jsou opakovaně terčem předsudků a diskriminace. Předsudky jsou přitom založeny na sociálně-kulturních a rasových prvcích (např. tmavší

barva kůže). Sociální chování této menšiny je neromskou většinou vnímáno např. jako necivilizované či amorální. Neromská většina tak může sdílet názor, že se Romové oblékají jinak, jsou špinaví, žijí netradičně, nedá se jim věřit a odmítají se podílet na poctivé práci. Na situaci romského etnika (rasové stereotypy) lze aplikovat i teorii Risse o sociální identifikaci a kolektivním sdílení sociální identity („*my*“), tedy o teorii out-group a in-group, které určuje vztahování se k ostatním skupinám, tedy ke skupinám, jejímiž členy nejsme. Ve vztahu k romskému etniku lze za in-group považovat většinovou populaci a za out-group romskou menšinu. Identity jsou budovány na základě rasových či etnických norem. Členové out-group se přitom (nikdy) nemohou stát členy in-group, která je oproti out-group hodnocena pozitivněji (Risse, 2010).

Pro bližší pochopení postavení romské ženy ve společnosti je třeba zabývat se nejen postoji společnosti k romské menšině, ale také jejím postavením v romské rodině. Romské ženy totiž trpí předsudky a diskriminačním chováním nejen ze strany většinové společnosti (např. přetrvávající obraz romské dívky s magickými schopnostmi, která může uhranout syna ze „*spořádané*“ rodiny), ale i ze strany romské komunity (např. ponižující rituály související se svatbou a svatební nocí). Historická diskriminace romských žen přitom pokračuje i v moderních formách (např. formou nucených sterilizací; oběťmi obchodu s lidmi jsou často právě romské ženy) (Koldinská, 2010).

Romské rodiny jsou často hierarchicky uspořádané, v tomto uspořádání přitom hraje velký vliv právě věk a pohlaví jednotlivých členů rodiny (Lisá, 1999). V romských rodinách tedy dodnes převládá patriarchální uspořádání („*tradiční*“ uspořádání role mužů a žen) (viz Davidová, 2000); a to i v době, kdy muž v romské rodině nemusí být hlavním živitelem. Postavení muže v rodině je dáno spíše nemateriálními aspekty, jako je ochrana rodiny a její cti (Šišková, 2001; Lacková, 2010). Muž je v romské rodině vnímán jako její zástupce. Jeho úkolem je posilování sociálních kontaktů (Hübschmannová, 2002).

Role žen v rodině je rolí pečovatelek, jejich místo je doma (Šišková, 2001; Lacková 2010). Role pečovatelek je implicitně spojena se staráním se o děti, přičemž lze říci, že v mnohopočetných rodinách může být běžné, že se do péče o děti zapojí ženy z širší rodiny. Častým jevem může být, že matka převezme péči o nejstarší dítě dcery (Hübschmannová, 2002). Z výše uvedeného vyplývá, že je v rodinách zastáván odlišný přístup k výchově dcer a synů. Dívky jsou již ve středním školním věku aktivně zapojeny do domácích prací (chlapci nikoliv) (Lisá, 1999). Dcery jsou také zapojovány do péče o mladší sourozence (Danielová, 2002).

Hejkrliková (2001) uvádí, že romské dívky mají nižší úroveň vzdělání v porovnání s romskými chlapci. Koldinská (2010) také podotýká, že romské ženy čelí větším zdravotním rizikům než romští chlapci, a to v důsledku brzkých porodů a relativně častých potratů. Romské ženy kromě toho mají také velmi často špatné životní podmínky zahrnující tvrdou práci a podvýživu. Autorka upozorňuje v kontextu vyšších zdravotních rizik na nízké využívání zdravotních služeb romskými ženami. Důvodem přitom může být právě stud v rámci komunity. Nutnost dodržovat role v rodině je dána důrazem kladeným na úctu a hanbu. Pakliže se totiž člen rodiny protíví vůči pravidlům, je zahanbena rodina jako celek a prohřešek je řešen veřejně (Hübschmannová, 2002).

V rámci rodinného soužití, které je vysoce soudržné, solidární, sdílející společné zdroje a nabízející ochranu za věrnost, lze spatřovat až známky kolektivistických kultur. Děti, které v tomto prostředí vyrůstají, se snadno identifikují s rodinou (Nový, Schroll-Machl, 2005). Rod je přitom tvořen širší rodinou, která stanovuje pravidla (Davidová, 2000).

2.5 Feminizace chudoby a z ní plynoucí zneschopnění

Z výše zmíněného je patrné, že ženy, zejména pak matky samoživitelky, tvoří na českém trhu práce marginalizovanou skupinu (viz např. Hasmanová, Marhánková, 2011; Pfeiferová, 2010 či Dudová, Hastrmanová, 2007). V důsledku této marginalizace jsou častěji nezaměstnané a jsou zasaženy hrozbou chudoby. Zde připomeňme vzájemné propojení s etnickou diskriminací a z ní plynoucí další křížení znevýhodnění.

V souvislosti s nárůstem počtu žen a dětí, jejichž životní úroveň se pohybuje pod hranicí chudoby, je používán pojem feminizace chudoby. Pojem feminizace chudoby se objevil poprvé v 70. letech a dodnes je více než aktuální (Budínová, 2012). Dle celosvětových odhadů tvoří ženy až 70 % všech osob žijících pod hranicí chudoby. Za nejohroženější skupinu lze přitom opět považovat samoživitelky (Eurostat, 2005). Organizace Women for women (2016) uvádí v souvislosti s feminizací chudoby následující čísla: 43 % dětí v České republice je narozeno mimo manželství, 307 000 závislých dětí do 26 let vyrůstá v neúplné rodině, 31 % rodin s jedním rodičem žije v chudobě, 57 % otců dětí přitom nepřispívá matkám vůbec nebo jen částečně a konečně, že 66 % osamělých matek má problém se svým uplatněním na trhu práce.

V tomto kontextu je důležité zmínit, že někteří autoři vnímají pojem feminizace chudoby jako pejorativní, protože se domnívají, že implikuje dojem, že si ženy své postavení svými tradičními rolemi přitahují (Appeltová a kol., 2010). Vnímání chudoby ze strany většinové

společnosti může samo o sobě vést ke znevýhodnění. Chudoba může být vnímána jako „výsledek lenosti, nedostatku vůle, nepředvídatosti a špatných morálních vlastností chudých“. Do skupiny těchto vysvětlení chudoby patří genetická vysvětlení, která propojují chudobu se zděděnými charakteristikami; „psychologická“ vysvětlení, která vztahují chudobu k osobnostním rysům jedince a konečně „sociologická“ vysvětlení, která vykládají chudobu pomocí sociální dědičnosti (sociálního statusu) a vlivem okolí (na vznik a obsah chudoby i na životní strategie chudých). „Sociální“ vysvětlení chudoby odvozuje chudobu z charakteru procesu socializace chudých a vychází ze středověkého procesu rozlišování mezi práce neschopnými chudými a chudými. U chudých, kteří jsou schopni pracovat, se přitom předpokládá¹², že si chudí svou chudobu zavinili sami v důsledku své „lenosti, nedbalosti, neprozíravosti (nespořili, nepojistili se, neinvestovali do vzdělání apod.), či dokonce svým nemorálním nebo kriminálním způsobem života. Chudoba je jednoduše podezřelá a chudí jsou podezíráni, že si nejen svoji chudobu sami zavinili, ale také z toho, že chtějí žít na úkor těch schopnějších, poctivějších a tvrdě pracujících.“ (Mareš, 1999, s. 9.) V rámci třídy chudých je tak rozlišováno mezi pracujícími a nepracujícími chudými (mezi „deserving“ a „undeserving poverty“). Toto rozlišování má „dosud v řadě zemí silné zázemí ve společenských stereotypch a ovlivňuje obraz chudoby a chudých v očích majoritní populace, stejně tak jako ovlivňuje její postoj k chudobě a chudým“, což se může projevit např. v předpokladu zneužívání sociálních dávek a ve „vysokém stupni hostility vůči jejich příjemcům“¹³ (Mareš, 1999, s. 16)

¹² V kontextu liberální ideologie (která vychází z rovnosti příležitostí pro všechny) a konceptu spravedlnosti.

¹³ Mareš (2000) propojuje koncept zasloužené a nezasloužené chudoby i se sociálním vyloučením. Příkladem symbolického vyloučení s praktickými konsekvencemi je i rozlišování mezi „deserving“ a „undeserving“ chudými v různých historických obdobích. V tomto symbolickém označení jsou vyjádřeny míra solidarity s vyloučenými i názor na to, kdo je za jejich exkluzi primárně odpovědný. Zda je dána systémově povahou společnosti (nerovnosti, nespravedlnost, struktura moci atd.) nebo dysfunkcemi jejího fungování (chyby v redistribuci, úpadek solidarity apod.), nebo zda jsou za svou exkluzi odpovědné samy její oběti (nemorálnost, lenost, neodpovědnost atd.).

3 BÝT ŽENOU A MATKOU SAMOŽIVITEKOU BEZ DOMOVA

Třetí kapitola této disertační práce je věnována popisu životní situace žen a matek bez domova. I v této kapitole je popis situace žen a matek bez domova rámován v opresivním působení ze strany společnosti. V rámci zneschopňujícího pojetí bezdomovectví je totiž na osoby bez domova nahlíženo jako na viníky své vlastní životní situace. V rámci společensky sdílených požadavků na „správnou ženu“ a „dobrou matku“ dochází opět k interakci jednotlivých rovin oprese, což často vede k tomu, že se ženy v tíživé životní situaci skrývají a nevyužívají pomoci sociálních služeb. Velké procento žen a matek bez domova má za sebou navíc zkušenost s domácím násilím, po odchodu od násilného partnera ztrácí domov, a tím i ochranu před další opresí ze strany společnosti. Poslední podkapitola věnovaná průsečíkové diskriminaci romských matek bez domova poukazuje na to, jak může připsaná „nálepka“ etnické příslušnosti a sní spojené předsudky znesnadňovat situaci těchto matek.

3.1 Konceptualizace bezdomovectví

Pakliže se zamyslíme nad samotným původem českého slova bezdomovectví či bezdomovec, můžeme vidět, že se jedná o osobu bez domova. Předložka „bez“ nepotřebuje dle mého názoru další rozbor, ale slovo domov může mít řadu denotačních i konotačních významů. Keller (2013) definuje domov pomocí jeho tří funkcí, jedná se o poskytnutí pocitu identity, zajištění pocitu bezpečí a poskytnutí stimulace (respektive i příležitosti pro zpracování podnětů). Krebs (2015) hovoří v souvislosti s domovem o charakteristikách, jako je nedotknutelnost, nezávislost a oddělenost. Domov tedy není jen pouhým místem určitého „fyzického soukromí“, ale je vztažen i k sociálnímu okolí. Ztráta domova tedy není pouze ztrátou materiální povahy, ale i ztrátou bezpečí, vztahů, statusu či pocitu sounáležitosti (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012).¹⁴

Lidé bez domova jsou v české společnosti pojmenováni různě. Řada z těchto pojmenování je lidmi bez domova vnímána velmi negativně jako určitý label, který předem předurčuje jejich vlastnosti a chování. Následující odstupňované dělení pojmenování osob bez domova, které zde uvádím pro příklad konotační různosti pojmenování lidí bez domova, vzniklo v rámci fokusní skupiny s matkami žijícími v azylových domech (18. 6. 2015): „lidé

¹⁴ V tomto bodě považuji za důležité vymežit odlišnost mezi chudými rodinami a rodinami bez domova. Rodiny v situaci bezdomovectví zažily ztrátu domova, což je velice silná zkušenost, která má na rodinu silný efekt (Bassuk a kol., 2010).

v bytové nouzi“ – „osoby bez přístřeší“ – „člověk bez domova“ – „lidé bez domova“ – „lidé na ulici“ – „bezdomec“ – „bezďák“ – „sociálně nepřizpůsobivý“ – „špína“¹⁵. V rámci tohoto krátkého výčtu pojmenování osob bez domova si lze všimnout, že je řada z nich vnímána lidmi bez domova za hranicí neutrality, tedy v negativním slova smyslu, a to včetně slova „bezdomec“, které je v české společnosti nejpoužívanějším označením. Hradecký (2006, s. 4) uvádí, že se v české veřejnosti ze slova bezdomec stává „*pojmem pro zanedbaného, špinavého, zapáchajícího a obtěžujícího člověka, zejména muže.*“ Vzhledem k negativnímu konotačnímu zabarvení slova bezdomec budu pro účely této práce využívat označení „*lidé nebo člověk bez domova/bez přístřeší*“.

Lidé bez domova tvoří velmi rozdílnou skupinu v rovině jejich osobních příběhů, zájmů, způsobů chování, zdravotních potíží, faktorů předcházejících vzniku bezdomovectví, společenského kontextu, z něhož lidé bez domova pochází a dalších proměnných na straně společnosti (Piechowicz, Piotrowski, Paswa-Wojciechowska, 2014). I tak lze vnímat dva široké kontexty bezdomovectví, jedná se o kontext sociologický a psychologický. Psychologickým kontextem nejsou v této disertační práci myšleny individuální příčiny bezdomovectví (ve smyslu „*lidé bez domova si za svou situaci mohou sami*“), jedná se spíše o zaměření na individuální zkušenost s bezdomovectvím u osob bez domova. V rámci integrace psychologického a sociologického považují pojetí Piechowicz, Piotrowski, Paswa-Wojciechowska (2014) bezdomovectví za komplexní sociální fenomén, ale také za osobní stav člověka bez domova, který má řadu příčin. Tato definice bezdomovectví poukazuje nejen na makroúroveň sociálních faktorů, ale také na následné prožívání situace bezdomovectví. Bezdomovectví je tak chápáno jako specifický typ vztahu mezi společností a jedincem. Na to, že lze na bezdomovectví pohlížet jako na stav, který má svou mikro a makro úroveň upozorňují např. i Anderson, Christian (2003) či Tischler (2007). Fitzpatrick, Kemp a Klinker (2000) doplňují, že odlišení faktorů na mikro a makro úrovni není vždy striktní. Příkladem může být nezaměstnanost jako strukturální faktor, který vede k individuálnímu faktoru látkové závislosti.

¹⁵ Tento výčet pojmenování osob bez domova si neklade za cíl být úplným výčtem, je spíše ukázkou.

3.2 Zneschopňující a zplnomocňující pohled na příčiny bezdomovectví

Marek, Csémy, Vágnerová (2013) uvádí, že veřejnost (ať už odborná či laická) rozlišuje (poněkud uměle) ty, kteří jsou schopni dodržovat normy společnosti („*bydlící společnost*“, „*běžná společnost*“) a druhou společnost těch, kteří normy dodržovat nechtějí nebo nemohou, tedy „*bezdomoveckou společnost*“ či „*nepřizpůsobivé občany*“. Ze strany „*bydlící společnosti*“ je přitom patrná snaha, aby byla populace „*bezdomovecké společnosti*“, co nejmenší a co nejméně obtěžující. Proces reintegrace by tedy v tomto kontextu znamenal návrat do „*běžné společnosti*“, z níž dle všeobecného mínění „*bezdomovecká společnost*“ pochází (Marek, Csémy, Vágnerová, 2013).

S výše uvedeným souvisí pohled na příčiny bezdomovectví, na které můžeme pohlížet ze dvou stran. Buď můžeme za příčinu bezdomovectví považovat strukturu sociálního státu, nebo můžeme předpokládat, že si za svou situaci může každý jedinec sám (Pěnkava, 2010, podobně i Layte, Whelan, 2002).¹⁶

Swick (2005) přitom ale popisuje, že je ve společnosti sdílená koncepce náhledu na lidi bez domova jako na slabé, líné, hendikepované a náchylné k psychologickým a sociálním problémům. I přes to, že je bezdomovectví multidimenzionální podmíněno, je ze strany společnosti stále převážně vnímáno jako individuální selhání (Annoshian, 2005). Marek, Strnad a Hotovcová (2012, s. 17) v tomto kontextu upozorňují na to, že více než 80% dotazovaných respondentů z majoritní společnosti se domnívá, že si lidé bez domova mohou za svou situaci sami. Z výše uvedeného je patrné, že tento převažující pohled společnosti může ovlivnit i práci s lidmi bez domova.

Pokud bychom příčiny bezdomovectví rozlišili v rámci atribuční teorie¹⁷, mohli bychom říci, že dispoziční atribuce korespondují s individuálními příčinami a situační atribuce s příčinami strukturálními (Levinson, 2004). Na možnost pohlédnout na příčiny

¹⁶ Fitzpatrick, Kemp, Klinker (2000) hovoří o třech pomyslných skupinách prediktorů bezdomovectví. Jsou jimi demografické charakteristiky (např. osamělé rodičovství, věk matky, pohlaví, rasa či místo pobytu...). Druhou skupinou prediktorů jsou rizikové faktory, které dělají dotyčné zvláště zranitelnými a určitým způsobem virtuálně spojují všechny osoby bez domova. Patří sem chudoba, nezaměstnanost, rozpad rodiny, závislosti, nízká kvalifikace, dluhy, pobyt ve vězení, nedostatek sociální opory... Třetí skupinou jsou spouštěče jako rozvod, opuštění vězení, ovdovění, finanční krize spojená s dluhy...). Skupiny přitom působí ve vzájemné součinnosti a hranice mezi nimi mohou být difúzní.

¹⁷ Atribuční teorie je založena na tom, že přisuzujeme ostatním různé atributy, tedy charakteristiky a vlastnosti. Situační atributy jsou přitom dány proměnlivou situací a okolnostmi. Dispoziční atributy jsou neměnné, které jsou dány osobností hodnoceného (Výrost, Slaměnik, 2011).

bezdromovectví optikou atribuční teorie poukazují také např. Marek, Strnad a Hotovcová (2012). Toto atribuční rozdělení vede ke dvěma přístupům k pomoci lidem bez domova. Pakliže budeme osobu bez domova pokládat za viníka vlastní situace, budeme i předpokládat, že on sám může svou situaci změnit. Pokud jsou ale jeho dispozice ke změně nedostačující, je nutné jej izolovat tak, aby neohrožoval zbytek společnosti. Práce s lidmi bez domova je v tomto případě orientována pouze na bezpečnostní hledisko. Reintegrační proces je v tomto případě složen ze systému odměn za snahu a represivních opatření v případě nepodřízení se normám (Levinson, 2004).

Výše zmíněné můžeme shrnout tím, že i v dnešní době přetrvává k lidem bez domova negativní postoj ze strany společnosti. Štechová a kol. (2008) uvádí, že tato nenávist může přerůst i v násilí. V rámci situace bezdromovectví je typické tzv. násilí z nenávisti, což je druh násilí motivované předsudky nebo nenávisti proti konkrétní osobě či skupině osob (La Strada, 2015). Lidé bez domova jsou pro násilníky snadným terčem, jsou pro ně anonymní a neschopní se bránit (Štechová a kol., 2008).

3.2.1 Specifika příčin ženského bezdromovectví

Tichý (2007) poukazuje na to, že se příčiny vzniku bezdromovectví u žen a mužů kvalitativně liší. U žen převládají vztahové faktory, u mužů zase faktory materiální a osobní. Příčiny bezdromovectví u matek bez domova mohou být totožné s příčinami bezdromovectví obecně, mají však i svá specifika, která nejčastěji tvoří důraz kladený na vztahový rámec. Fitzpatrick, Kemp a Klinker (2000) řadí mezi (strukturální) faktory ovlivňující výskyt bezdromovectví u matek samoživitelek následující: nedostatečná kapacita bytového fondu, rostoucí nárůst počtu bytů v osobním vlastnictví, špatná kvalita bydlení, finanční bariéry u osamělých rodičů (závislost na sociálních dávkách, nízké příjmy, hrozící chudoba...), bariéry na trhu práce (související s touto cílovou skupinou jako je nezaměstnanost, nízká kvalifikace, malá praxe, zisk špatně placeného, nejistého zaměstnání a rozpad rodiny). Meadows-Oliver (2003) uvádí, že mezi příčiny ztráty domova u matek s dětmi patřily: závislost na drogách, domácí násilí, nedostupnost vhodného (kvalitního) bydlení, příliš vysoké nájmy/vystěhování a rozvod/rozchod. Tischler (2007) poukazuje na to, že hlavními důvody, proč matky přichází o domov, jsou domácí násilí, rozchod nebo rozkol v rodině. Hinton a Cassel (2013) doplňují další důvody bezdromovectví u matek bez domova, jedná se o problematické dětství (ať už ve smyslu nestabilní rodinné péče, traumatu z dětství, pobytu mimo rodinu či „vyrůstání v chudobě“), které může mít posléze souvislost s nedostatkem zdrojů a podpory v dospělosti

(viz také Miller, Rollnick, 2003); nezletilé těhotenství, nedostupnost bydlení, závislost na návykových látkách dlouhodobá nezaměstnanost a mnohočetné rodičovství (tři a více dětí). I Kolářová (2008) uvádí, že příčiny vzniku situace bezdomovectví u žen bez domova spočívají často v rozpadu partnerských vztahů (rozpad manželství, smrt rodinného příslušníka, který žil s ženou ve společné domácnosti atd.). Tato situace je zároveň dle autorky spojena se ztrátou podpůrné sítě a špatnou finanční situací. Fitzpatrick, Kemp, Klinker (2000) poukazují rovněž na vztahové příčiny vzniku bezdomovectví u žen. Za specifikum ženského bezdomovectví považují rovněž vyšší výskyt skrytého bezdomovectví, pro nějž je charakteristické přespávání u přátel a známých (tzv. „sofa surfing“) a častější vztahové příčiny vzniku bezdomovectví. Haasová (2005) ve vztahu k výše zmíněnému poukazuje na to, že v rámci genderově stereotypního rozdělení je sféra žen domácí, skrytou sférou. Možná proto ženy, které přišly o bydlení, oddalují možnost života na ulici a s ním vzniklé stigma setrváváním v násilných vztazích či nevyhovujících podmínkách (Hetmánková, 2014). V případě, že mají ženy, které přišly o domov děti, může znamenat ztráta statusu bydlícího i ztrátu dětí (Hetmánková, 2014).¹⁸

Swick a Williams (2010) uvádí, že ženy bez domova mají často zkušenosti s nedostatkem péče a podpory v jejich primární rodině či dokonce s dlouhodobým pobytem mimo rodinu, např. v některé z forem náhradní rodinné péče. Fitzpatrick, Kemp, Klinker (2000) uvádí, že se v životních příbězích žen bez domova objevuje i kriminalita, ať už ve smyslu strategie přežití (žebrání, prostituce, krádeže, distribuce drog...), viktimizace (viz subkapitola o domácím násilí) nebo ve smyslu přímé příčiny vzniku bezdomovectví v podobě propuštění z vězení. V rámci popisu situace žen bez domova je již zmíněné zvýšené vystavení násilí (domácímu násilí) důležitým aspektem, který nelze pomíjet. Zvýšené vystavení násilí souvisí s vulnerabilitou žen bez domova žijících na ulici (Hetmánková, 2014). Je to právě vzhled a sexualita, které činí z žen oběti násilí (Šmausová, 2002). (Vzhledem k důležitosti tohoto tématu je násilí na ženách věnována speciální kapitola.)

3.3 Matky samoživitelky bez domova

Podle U. S. Conference of Mayors Report (2006) tvoří více než 40% lidí bez domova rodiny. O tom, že počet rodin bez domova narůstá, vypovídá to, že v roce 2001 tvořily rodiny bez domova pouze jednu třetinu z celkové populace osob bez domova. O nárůstu počtu rodin

¹⁸ Skryté bezdomovectví přitom znemožňuje vyhledání pomoci (Hetmánková, 2014).

bez domova hovoří např. i Cooper, Walsh a Smith (2009). National Center of Family Homelessness (2007) přitom uvádí, že ve většině rodin bez domova je domácnost tvořená matkou samoživitelkou a na ní závislým dítěti/dětech. V roce 2011 bylo v České republice sečteno 11 496 osob bez domova, pouze 12,7 % tvořily seztané páry (ČSÚ, 2011). Roll, Toro a Ortola (1999) porovnávali životní příběhy žen bez domova, matek bez domova a mužů bez domova. Výsledky studie poukazují na to, že matky bez domova byly z těchto tří skupin nejchudší. Obě skupiny žen přitom vykazovaly větší psychické potíže, ale také větší zachování kontaktu s rodinou a méně pravděpodobnou historii kriminálního chování než muži.

Meadows-Oliver (2003) přitom uvádí, že je chudoba s nedostatkem dostupného bydlení důvodem vzniku situace bezdomovectví u matek. Matky bez domova mají často potíže zajistit dětem jejich základní potřeby z důvodu nedostatečných ekonomických zdrojů (National Center on Family Homelessness, 2007). V tomto kontextu je třeba si uvědomit nákladnost péče o dítě ve smyslu nakupování oblečení, jídla, školních pomůcek či snad financování kroužků (Zlotnick, Tam, Bradly, 2007).

Se situací bezdomovectví matek bez domova je spojena dlouhodobá nezaměstnanost, nejistá práce a nízké mzdy (Duffield, Lovell 2008; Zlotnick, Tam, Bradly, 2007). K výše zmíněnému lze přitom připojit ještě akumulaci dluhů. Samy matky bez domova identifikují nízké příjmy jako základní součást jejich životní situace (Swick, Williams, 2006).

U matek samoživitelek jsou také přítomny specifické bariéry možného vstupu na pracovní trh. Piechowicz, Piotrowski, Paswa-Wojciechowska (2014) k tématu bariér vstupu na pracovní trh dodávají nízké vzdělání žen/matek bez domova (často jen základní vzdělání) nízkou praxi a osamělé mateřství, které je autory samo o sobě považováno za bariéru vstupu na pracovní trh v očích potenciálních zaměstnavatelů. K výše zmíněnému lze přidat vysokou míru chudoby a přetrvávající závislost na sociálních dávkách, které jsou v podstatě jediným příjmem žen bez domova (Clark, Lee, 2013).

Swick a Williams (2010) také hovoří o bariérách (vstupu na pracovní trh a zisku stabilního bydlení) ve vztahu k matkám bez domova v podobě psychosociálních bariér, které odkazují na minulé zkušenosti s domácím násilím, zneužíváním v dětství či zkušeností s „rozpadem“ rodinných vztahů (viz také Morris, Butt, 2003; Cooper, Walsh, Smith, 2009). Haber a Toro (2004) doplňují k výše uvedeným bariérám ještě absenci partnera, který by se na péči o děti podílel. V kontextu možných psychosociálních bariér upozorňují Swick, Williams (2010) na zkušenost s nezletilým mateřstvím, které považují za možný rizikový faktor vzniku

bezdomevctví. Nezletilé těhotenství je za rizikový faktor vzniku bezdomevctví považováno z důvodu určité „*náchylnosti*“ nezletilých matek k nedokončení vzdělání, které posléze může vést k obtížím se ziskem zaměstnání nebo k zisku špatně ohodnocené a nejisté práce, což může přispívat ke vzniku chudoby.

Hersberger (2003) upozorňuje v kontextu psychosociálních bariér vstupu na pracovní trh a zisku bydlení na to, že samotná ztráta domova může významně ovlivnit sociální vztahy jako takové, tedy nejen vztahy s rodinou, ale i vztahy s podpůrnou sítí např. přátel či vrstevníků. Ztráta domova tedy není jen ztrátou místa bydliště, je to ztráta emocionální podpory. To, že člověk nemá vlastní domov, tedy své bezpečné místo, vede k vytvoření řady překážek v oblasti převzetí kontroly nad vlastním životem. Swick (2006) upozorňuje na to, že nejvíce rizikovým je v situaci bezdomevctví fakt, že jsou rodiče a jejich děti bez domova izolováni od sociální podpory a zdrojů. Izolace podporuje smysl pro „*osudovost*“ a redukuje motivaci ke změně. Swick (2006) dále hovoří v důsledku bezdomevctví o nedostatku možností budovat sociální kompetence, a to jak u matek, tak u jejich dětí.

Řada výzkumů uvádí, že ztráta domova byla pro matky velice stresující událostí (Skinner, 2009). Banyard (1995) uvádí, že matky bez domova v souvislosti s jeho ztrátou popisovaly pocity jako frustrace, smutek, vina, strach, únava a deprese. Autoři uvádí, že tyto pocity kulminovaly zejména v prvních týdnech po ztrátě domova. Banyard (1995) dále doplňuje, že některé matky měly v této době dokonce suicidální myšlenky, které se pojily s vnímanou beznadějností vzniklé situace.

K překonání zmíněných psychosociálních bariér využívají matky bez domova specifické strategie přežití („*survival strategies*“). Nejčastějšími strategiemi jsou přitom modlení se a hledání sociální opory. V rámci strategie hledání sociální opory byla vyzdvihována zejména opora ze strany matek v podobné životní situaci, tyto matky byly v příbězích popisovány dokonce jako nová rodina (Johnson, 1999).¹⁹ Tento vysoce pozitivní vztah s ostatními matkami v azylových zařízeních popisují např. i Hinton a Cassel (2013) či Tischler (2007). Matky ovšem zmiňovaly i oporu ze strany jednotlivých sociálních pracovníků, v rámci této podpory byla akcentována zejména podpora v rámci organizace skupinových setkání (opět v souladu s Hinton a Cassel, 2013). Zdrojem podpory byly pro matky také děti, které jim umožňovaly oprostít se od jejich současné situace. Marra a kol. (2009) přitom poukazují na to, že emocionální podpora ze strany druhých dává matkám bez domova možnost být

¹⁹ Fitzpatrick, Kemp, Klinker (2000) v kontextu vztahů osob bez domova hovoří o vytvoření nové kultury, tzv. „*street culture*“, pro niž je charakteristický vznik velmi silných vztahů v rámci pocitu izolace v důsledku bezdomevctví, které posléze mohou ztěžovat řešení situace bezdomevctví.

důslednějšími rodiči. Pociťovaná instrumentální podpora tedy pozitivně ovlivňuje rodičovství.

Výše zmíněné můžeme jistě shrnout, že je situace bezdomovectví pro matky bez domova obzvláště zatěžující, a to hned z několika důvodů. I když pomineme strukturální důvody jako nedostupnost bydlení, faktory spojené s pobytem v azylových zařízeních, často špatné nebo žádné vztahy s rodinou, minulost spojenou s týráním či domácím násilím, zůstává nám neustálá péče o dítě ve vysoce zátěžových podmínkách a s minimálními zdroji. Možná proto Rog a kol. (2007) upozorňují na zvýšený výskyt duševních onemocnění u matek bez domova oproti jejich vrstevnicím. Tischler a kol. (2000) zmiňují, že je duševním onemocněním ohrožena až polovina žen/matek bez domova. V rámci duševních onemocnění upozorňují Gonzalez-Mena a Eyer (2006) na zvýšený výskyt depresivní symptomatiky.

Specifiky situace bezdomovectví u žen s dětmi se zabývali Piechowicz, Piotrowski a Paswa-Wojciechowska (2014). Autoři uvádí, že u žen s dětmi je pravidlem, že nežijí přímo na ulici, ale v institucionální péči, a to z pravidla z důvodu snahy zajistit dětem bezpečí. Matky bez domova se také velice často nachází v situaci, kdy mají pouze dvě možnosti, první z nich je vrátit se domů k agresorovi a druhou je situace bezdomovectví.

3.3.1 Násilí jako „specifikum“ ženského bezdomovectví

WHO (2016) definuje násilí jako *„záměrné použití nebo hrozbu použití fyzické síly proti sobě samému, jiné osobě nebo skupině či společnosti osob, které působí nebo má vysokou pravděpodobnost způsobit zranění, smrt, psychické poškození, strádání nebo újmu“*. Násilí může mít mnoho podob. Můžeme jej dělit na psychické, fyzické, sociální, ekonomické, sexuální, institucionální, mediální a rasové. Se všemi těmito formami násilí se ženy bez domova setkávají (Lindovská, Kolářová, 2016). Hetmánková (2013) uvádí, že se 90 % žen bez domova setkala s některou z forem násilí. Ženy bez domova jsou více ohroženy násilím než muži bez domova, a to z několika důvodů (viz dále).

Výběr oběti násilí závisí samozřejmě na strukturálních podmínkách, jako je výše kriminality v dané oblasti, která s pohlavím dané osoby bez domova nesouvisí. Podmínky na mikroúrovni jsou pro ženy bez domova (oproti mužům bez domova) ale značně znevýhodňující. Podmínky na makroúrovni jsou totiž spojeny s výběrem konkrétní oběti (Wenzel, Koegel a Gelberg, 2000). Autoři upozorňují na to, že jsou ženy bez domova ve větším ohrožení viktimizací z několika důvodů. Prvním z těchto důvodů je souvislost mezi zneužíváním v dětství a zneužíváním v dospělosti. Faktem přitom je, že ženy bez domova

mají častou zkušenost se zneužíváním v dětství (viz také např. Nyamathi a kol., 2001). Druhým důvodem je, že jsou ženy bez domova pachateli často vnímány jako snadnější oběti, a to zejména kvůli své fyzické konstituci. Mohou se tak stát obětí loupeží i sexuálního násilí. Často proto vyhledávají přítomnost určitého ochránce. Tito „domnělí“ ochránci je přitom ale „spíše zneužívají“ (Marek, Strnad, Hotovcová, 2012)

Wenzel, Koegel a Gelberg (2000) nebo také Nyamathi a kol. (2001) upozorňují na to, že u žen bez domova je možné akcentovat určité faktory, které u nich vedou ke zvýšenému riziku viktimizace. Jedná se o drogovou závislost, přítomnost duševního onemocnění (zejména deprese, která má u žen často spojitost s traumatem v dětství) a ekonomickou aktivitu žen bez domova (ať už se jedná o prodej předmětů, sběr či žebrání). Drogová závislost a duševní onemocnění jsou považovány za rizikové, protože mohou snižovat bdělost a kapacitu k sebeobraně (Wenzel, Koegel a Gelberg, 2000). Drogová závislost může být dále spojena s rizikovým sexuálním chováním a s navštěvováním rizikových oblastí (Nyamathi a kol., 2001). Nebbitt a kol. (2007) v tomto kontextu poukazují na to, že obzvláště mladé ženy bez domova mohou mít tendenci k rizikovému chování v sexuální oblasti, a to ve smyslu brzkého začátku sexuální aktivity, nevyužívání antikoncepčních prostředků, sexu v průběhu intoxikace, „sexu za účelem přežít“ (resp. sexu výměnou za peníze, jídlo nebo drogy).

Jednou z forem násilí je domácí násilí. Pro domácí násilí je charakteristické, že se odehrává v soukromí, vztah oběti a pachatele je asymetrický (často také neměnný), má eskalující tendenci, je dlouhodobé a opakované (Ševčík, Špatenková, 2011).²⁰ Čírtková, Vitoušová (2007) vymezuje následující znaky domácího násilí: výskyt incidentů (psychických, sexuálních, ekonomických, sociálních) ve společném obydlí, neměnná diferenciací rolí na oběť a pachatele, opakovanost a eskalace. Ševčík se Špatenkovou (2011) vymezují následující formy domácího násilí: fyzické násilí, psychické násilí (ničení oblíbených věcí, nadávky, výhrůžky...), ekonomické násilí (omezování přístupu k penězům, absolutní kontrola nad příjmy, krádeže...), sociální násilí (zejména zákazy kontaktů) a sexuální násilí. V kontextu jednotlivých forem domácího násilí hovoří autoři o tzv. cyklu domácího násilí. První fází je fáze hromadění napětí (selhávání komunikace, růst napětí; oběť má strach, má potřebu se usmířit). Druhou fází je samotný incident, následuje usmíření (pachatel se

²⁰ Ženy jsou nejčastěji oběťmi domácího násilí a to až v 92 – 98 % případů (Matoušek, 2003). Ševčík a Špatenková (2011) přitom řadí mezi skupiny ohrožené domácím násilím ženy, které byly týrány jako děti; ženy, jež se brzy vdaly, otěhotněly před svatbou; anebo byly vychovány v rozvrácené rodině. Ohrožené jsou rovněž ženy, jejichž partner je závislý na drogách, gamblingu či alkoholu, nebo jejichž partner je promiskuitní či preferuje neobvyklé sexuální praktiky. „Rizikové“ rovněž mohou být ženy, které užívají drogy, mají sebevražedné tendence, úzkosti, deprese nebo jsou pasivně agresivní.

omlouvá, obviňuje oběť, zlehčuje situaci...) a následuje fáze klidu („*fáze líbánek*“) (incident je zapomenut, násilí se aktuálně nevyskytuje). Co se týče psychických následků domácího násilí, mohou být značně variabilní. Dle Čírtkové, Vitoušové (2007) zde můžeme hovořit o mnohonásobných obětech. Oběti jsou totiž opakovaně zraňovány všemi druhy domácího násilí. U „*obětí*“ se může vyskytovat syndrom týrané osoby/syndrom týrané ženy, posttraumatická stresová porucha, naučená bezmoc či suicidální a sebepoškozující tendence. Z hlediska jednotlivých příznaků se může objevovat znovuprožívání traumatických událostí, poruchy příjmu potravy, poruchy spánku, emocionální výkyvy, deprese, úzkosti, hypersuggestibilita, obsedantní tendence, hyper/hypoaktivita, snížené sebevědomí, apatie, ochromení expresivity a další (Ševčík a Špatenková, 2011). Bassuk a kol. (2010) doplňuje, že v důsledku domácího násilí trpí ženy bez domova až třikrát častěji posttraumatickým stresovým syndromem a dvakrát častěji závislostmi na látkách či alkoholu a depresí oproti ženám ve většinové populaci.

Tyto psychické následky domácího násilí mohou u matek/žen bez domova narušovat jejich schopnost zajistit základní potřeby, zejména pak bezpečí sobě a svým dětem, stejně jako udržet konstruktivní vztahy se svým okolím, nalézt si práci a bydlení a celkově získat zdroje pro řešení své situace (Bassuk, Melnick, Browne, 1998). Vše výše zmíněné je ještě akcentováno životní situací, v níž se ženy bez domova nacházejí, a která je sama o sobě stresující (viz výše) a nedostupností zdravotnických služeb (vysoké ceny, vnímané stigma, dlouhé čekací lhůty, dojíždění...), které by ženám/matkám bez domova pomohly řešit jejich situaci. Tischler (2007) doplňuje, že je stres v rámci domácího násilí často řešen tím, že si žena najde nového partnera nebo se vrátí k předchozímu partnerovi. Koloběh domácího násilí tím může dále pokračovat.

Údaje o tom, jaké procento žen bez domova (resp. kolik žen bez domova) se setkala s domácím násilím, se v jednotlivých studiích liší. Hetmánková (2014) v tomto kontextu poukazuje na to, že útěk před domácím násilím je hlavním důvodem bezdomovectví u žen (viz např. Haasová, 2005). Tischler a kol. (2000) uvádí, že se s domácím násilím setkala více než polovina žen bez domova. Wenzel, Leake, Gelberg (2001) hovoří o jedné třetině žen bez domova. Některé novější studie viz např. Bassuk a kol. (2010) dokonce uvádí, že se s násilím setkala téměř 92 % žen bez domova. Z toho ve dvou třetinách případů byl pachatelem násilí bývalý partner ženy.²¹ Tischler a kol. (2007) v tomto kontextu poukazuje na to, že matky bez domova často zažívají násilí i v prostředí nízkoprahových zařízení.

²¹ Z těchto 92 % žen bylo 42 % napadeno sexuálně.

Bassuk, Melnick, Browne (1998) popisují také konkrétní projevy násilí, s nimiž se ženy bez domova setkávají. Jedná se o kopání, kousání, bití (ať už rukou nebo předměty), vytrhávání vlasů, pálení, opaření, škracení, dušení nebo napadení nožem či jinou zbraní.²²

3.3.1.1 *Cesta od oběti k přeživšímu*

Přerámování oběti v přeživšího je viktimologickým konceptem. Hester (2011) poukazuje na souvislost tohoto konceptu s násilím, zejména pak se situováním ženy do pozice oběti, která si za svou situaci může sama. Tento koncept souvisí také se sekundární viktimizací, kdy je oběť znovu viktimizována/poškozována v důsledku takovýchto reakcí formálních institucí, ale i neformálního sociálního okolí.

„Oběť“ je v případě domácího násilí konstruována jako ta druhá, ta slabá, pasivní. Na pocitové úrovni lze u obětí hovořit o emocionální tísní, šoku, pocitech viny, studu či odmítnutí (Reed, Greenwald, 1991). „Oběť“ je pasivní, aktivně se nezapojuje do řešení, protože je pro ni vnímáno jako nedosažitelné. Identita oběti je spojena s nižším well-being a s větším potenciálem pro vznik posttraumatické stresové poruchy (Park, Zlateva, Blank, 2009).

Výraz přeživší („survivor“) označuje osobu, které se podařilo přežít díky vlastnímu jednání (vlastní aktivitě). „Péče o oběti násilí by měla jít po cestě od oběti k osobě, které se podařilo přežít. Účinná odborná pomoc spočívá v tom, že v průběhu terapie se z oběti stává „survivor“ (Čírtková, Vitoušová, 2007, s. 139). U procesu přeměny oběti v přeživšího „jde o změnu nazírání traumatického zážitku“. Stát se survivorem představuje jinou „psychologickou hodnotu“. „Podaří-li se v konkrétním případě změnit postoj osoby poškozené násilným trestným činem tímto směrem, je učiněn rozhodující krok k jejímu návratu do plnohodnotného života“ (Čírtková, Vitoušová, 2007, s. 140).

Van Wormer (2009) spojuje identitu přeživšího s větším zaměřením se na řešení v kontrastu se zaměřením se na problém u oběti. Identita přeživšího je také spojena s větším zaměřením se na uzdravení. Oběť evokuje pasivitu, poškozování a slabost. Pozice přeživšího oproti tomu stimuluje spíše pozitivní hodnoty jako schopnost obstát, nepodlehnout či schopnost přestát krizi (Čírtková, Vitoušová, 2007). Přeživší připisuje prožité zkušenosti nějaký

²² Násilí má dopad také na děti. Bassuk a kol. (2010) uvádí, že 82 % dětí bez domova bylo svědkem násilné události, z toho se u 25 % z nich jednalo o násilnou událost přímo v rodině. 63 % matek bez domova se přitom setkala s násilným napadením již v dětství ve své rodině (Bassuk, Melnick, Browne, 1998).

subjektivní smysl, získává pocit kontroly nad událostí a jejími okolnostmi (Herbst, 2008). Jobson, O'Kearney (2008) v tomto kontextu hovoří o výskytu sebe-definujících vzpomínek a „já-vzpomínek“. Paradoxem může být, že se přeživší domácího násilí může ve výsledku vidět (sebe-konstruovat) jako silnější než sám pachatel (Hester, 2011).

3.3.2 Opresivní pohled společnosti na matky bez domova

V úvodu je důležité říct, že ocitnutí se na ulici je pro muže i ženy vysoce zátěžovou situací. Mezi muži a ženami jsou určité odlišnosti v otázce adaptace na danou situaci, která patrně souvisí s odlišným pohledem na roli muže a ženy ve společnosti. Ženy bez domova jsou ze strany společnosti více stigmatizovány, protože od nich společnost očekává naplnění role ženy, matky, strážkyně rodinného krbu a tvůrkyně domova. Průdková a Novotný (2008) uvádí, že právě z tohoto důvodu se snaží ženy bez domova skrývat svou situaci pobytem u známých, problematických partnerů či v nejistém ubytování (viz také Hetmánková, 2014). Haasová (2005, s. 22 - 23) v tomto kontextu spojuje chování žen bez domova s genderově stereotypním rozdělením společnosti. Autorka uvádí, že *„ženská sféra je tradičně ta domácí, skrytá, zatímco muž se pohybuje ve sféře veřejné... Žena bez domova zkrátka nemá v pořádku svoji soukromou sféru, kterou by měla obývat, a tak se raději skrývá před našimi zraky.“*²³ Ženy i matky bez domova čelí stereotypům, stigmatizaci a opresi z mnoha příčin, ať už se jedná o jejich věk, status ženy, matky, status oběti domácího násilí, závislost, chudobu, rasu, etnicitu či sexuální orientaci (Gerson, 2007). Zkušenosti matek bez domova jsou zažívány v souladu s genderově stereotypním pohledem společnosti na to, jak by měla vypadat správná žena a správná matka. Ženy se potýkají s rizikem, že budou vnímány jako *„ty které si pomoc zaslouží“* jen v důsledku toho, že mají děti, ne v důsledku toho, že mají právo na důstojný život zahrnutý do rámce svých občanských práv (Cosgrove, Flynn, 2005). V kontextu toho, že je na ženy bez domova z pohledu společnosti často nahlíženo jako na *„špatné matky“*, vzniká určité nebezpečí, že jim nebude poskytnuta adekvátní pomoc (Prilleltensky, Prilleltensky, 2003). Matky bez domova proto často věří, že jako matky selhaly (Gerson, 2007). Swick (2005) doplňuje, že tento pohled je obzvláště citlivě vnímán u zástupců institucí např. učitelů ze škol, kam dítě dochází.

²³ Viz také Fitzpatrick, Kemp, Klinker (2000) popisující tzv. „sofa surfing“.

V rámci zkušenosti s životem bez domova matky identifikují dvě základní osy jejich zkušeností, první z nich je prožité stigma z toho, že jsou matkou bez domova, tedy „špatnou matkou“; a druhou zkušeností je konflikt mezi rodičovskými pravidly a celkovou rolí rodiče a pravidly v nízkoprahovém zařízení (Cosgrove, Flynn, 2005).

Negativní stereotyp matky bez domova jakožto „špatné matky“, je spojen s vnímáním matky jako té, která není schopná (oproti těm „správným a dobrým matkám“, které si domov udržely) zajistit dětem jejich potřeby a „správně“ je vychovat (Cosgrove, Flynn, 2005). Bullock, Lott (2001) tento status popisují jako status anti-matky. Matky se tak cítí jako neustále souzené kvůli situaci bezdomovectví, v níž se ocitly (Cosgrove, Flynn, 2005). Gerson (2007) uvádí, že se matky bez domova v azylových zařízeních setkávají s názorem, že by měly být vděčné za poskytované služby. Tento názor přitom negativně ovlivňuje jejich sebedůvěru a víru v možnost změnit situaci vlastními silami. Connelly (2000, s. 49) uvádí, že „kultura má vysokou tendenci monitorovat matky a intenzivně je regulovat a směřovat do modelu normality...do modelu dobré matky“. Model „dobré matky“ je mocným kulturním diskurzem. Matky bez domova jsou tak určitými „obětními beránky“ těchto stereotypů.

Matky bez domova se setkávají také s negativním stereotypem chudoby, v němž jsou chudí vnímáni jako ti líní, hloupí a neschopní. Jsou také vnímány negativně jakožto příjemkyně dávek, které žijí na úkor společnosti. Connelly (2000) v tomto kontextu mluví o „anti-občanech“, tedy těch, co nemají „právo“, „nepřispívají“.

Ženy bez domova přitom tyto negativní stereotypy o sobě samých vnímají jako pervazivní. V rozhovorech často vyjadřují přání, aby politici věděli, že bezdomovectví není jejich volbou, že jejich situace vzniká nedostatkem dostupných bytů...tedy to, že je způsobena strukturálně (Cosgrove, Flynn, 2005).

3.4 Průsečíková diskriminace: Přístup Romek k bydlení

Romské ženy jsou znevýhodněny tím, že jsou ženy, i tím, že jsou Romky. Tyto dvě dimenze od sebe nelze oddělit, proto je nazýváme průsečíkovou diskriminací (Koldinská, 2010). Frištenská (2000) uvádí, že na trhu s nemovitostmi převažuje přímá diskriminace. Je zde však přítomná i nepřímá (strukturální) diskriminace, která se projevuje např. v podobě nastavení systému podmínek pro zisk bytu na úrovni obcí. Obtížnost řešení bytové diskriminace vysvětluje autorka tím, že je domov vnímán jako vysoce privátní zóna, což vede k pečlivému výběru sousedů (k citlivosti na „neznámé znaky“) nebo uživatelů soukromého majetku. Majitelé bytů (na základě určitých kolektivně uznávaných

přesvědčení) často předpokládají, že si jejich nájemníci nebudou přát, aby v domě/bytě žila romská rodina. Majitelé (a realitní agenti) mohou být také přesvědčeni, že mohou být jejich byty atraktivnější, pakliže nebudou žít v sousedství Romové (proto o tomto mohou chtít i ujistit potenciální nájemníky) (Baršová, 2002). Frištenská (2000) dokonce uvádí případy vystěhování romských nájemníků za účelem zatraktivnění bydlení pro případné nájemníky. Frištenská (2000) výše zmíněné doplňuje tím, že existuje několik bytových problémů, které lze spojit s romským etnikem. První z těchto problémů je tendence soukromých majitelů vystěhovávat romské nájemníky za účelem zatraktivnění vlastních nabízených bytů. Druhým problémem je sestěhování Romů do určitých lokalit s nižší kvalitou bydlení (dochází tak k (etnické) segregaci obyvatel v určité sociální situaci). Mohou tak vznikat sociálně vyloučené lokality (Víšek, 2002). Dalším tématem jsou nyní tolik diskutované komerční ubytovny, které často neodpovídají potřebám vícečlenné rodiny jak svými dispozicemi, tak technickým stavem. Nárůst jejich počtu je přitom mimo jiné spojován s diskriminačními kritérii přidělování obecních bytů a (již zmíněnou) nedůvěrou v romské nájemníky ze strany pronajímatelů (Úřad vlády, 2012).

Směr stěhování romských nájemníků je dle Moravce (2006) z dlouhodobých výhodných forem bydlení (z bytů v soukromém vlastnictví) k dočasným nevyhovujícím formám (k příbuzným, do komerčních ubytoven, azylových domů).

Tradiční autorita byla přitom „*podkopána*“ již na úrovni romských komunit, která se odehrála v oblasti vztahů rodičů a dospělých dětí. Proměnilo se tak postavení uznávaných členů komunity (vajdů). Rodinná struktura byla v důsledku toho destabilizována rozvolněním očekávaného způsobu chování a vnitřních i vnějších vztahů v rodině (Hübschmanová, 2002). V romských rodinách také dochází ke snižování počtu dětí (Lisá, 1999). Výše zmíněné je třeba akcentovat ve vztahu k přístupu k bydlení zejména z důvodu, že široká rodinná síť plní (mimo jiné) funkci sociální opory/záchytné sociální sítě v případě finančních těžkostí či životní nouze (Hirt, Jakoubek, 2006).

Možná právě pomocí výše uvedené reflexe změn v romských rodinách se můžeme pokusit odůvodnit současný výskyt romských matek s dětmi v azylových domech. Z rozhovorů se sociálními pracovníky (N=3) vyplývá, že je pobyt romských matek s dětmi v azylovém domě novým fenoménem, který se objevuje přibližně v posledních (pěti) letech (Glumbíková, 2014).

4 NEBÝT ŽENOU A MATKOU SAMOŽIVITELKOU BEZ DOMOVA

Následující kapitola je věnována procesu reintegrace žen a matek bez domova. Věnuji se zde vymezení pojmu integrace, integraci lidí bez domova a jednotlivým přístupům k této reintegraci. V České republice převládá přístup nazvaný „*bydlení po přípravě*“, jehož stupeň tvoří i azylové domy. Poslední část kapitoly je proto věnována azylovým domům pro matky s dětmi a výzkumům zabývajícím se specifickým pobytem matek bez domova a jejich dětí v těchto zařízeních. Poslední podkapitola je věnována popisu toho, jak může být v kontextu intersekcionality působení opresivních/zneschopňujících mechanismů ztížena reintegrace do stabilního bydlení u romských matek bez domova.

4.1 Integrace

Vymezení pojmu integrace může být vnímáno jako hůře uchopitelné vzhledem k mnohoznačnosti tohoto konceptu (Bauböck, 1994; Korac, 2003). Bauböck (1994) uvádí dvě možné interpretace pojmu integrace. První interpretace se vztahuje k vnitřní soudržnosti systému jakožto stavu. Systémem přitom může být jak společnost, tak nějaký menší celek. Druhá interpretace je vztažena ke změně stavu. Jedná se o začlenění nových jednotek, které se stávají částmi sebe-udržovacích operací daného systému. O integraci je v obou pojetích třeba uvažovat jako o něčem, co obsahuje normativní předpoklady, o tom, jak by měl vypadat daný sociální řád. Heckman (1999) uvádí tři možnosti, jak lze pojem integrace chápat. Integraci lze chápat jako vytváření nové struktury z jednotlivých částí, jako přidávání jednotlivých částí do existujících struktur, s nimiž se propojí a vytvoří nový celek; a konečně jako zlepšování vztahů v rámci struktury. Integraci můžeme tedy chápat nejen jako proces propojení prvků, ale i jako stupeň propojenosti celku. V rámci integrace jsou řadou autorů rozlišovány jednotlivé dimenze tohoto konceptu. Například Barša (1999) popisuje následující dimenze integrace: sociálně-ekonomickou, kulturní a občansko-politickou. Heckamnova (1999) formulace dimenzí je velmi podobná, autor rozlišuje integraci kulturní, strukturální, sociální a identifikační.²⁴ Esser (2006) definuje čtyři základní formy

²⁴ Ve strukturální (občansko-politické) dimenzi jsou jako hlavní podmínky integrace popisovány naturalizace, nabývání práv, možnost a podpora politické participace. Heckman sem řadí i přístup na pracovní trh, oblast politické aktivity, mobilitu a přístup ke statusům a pozicím. Barša (1999), Bauböck (1994) a Musterd (2003) řadí tyto aspekty spíše do sociálně-ekonomické oblasti integrace. Sociální participace přitom souvisí s účastí v komunitě a formálních i neformálních uskupeních. Bauböck (1994) pod dimenzí sociální participace rozumí účast ve všech oblastech občanské společnosti. Této participace lze dosáhnout zajištěním základního sociálního

sociální integrace. Jedná se o akulturaci, při níž jednatel získává kulturní standardy, znalosti a kompetence potřebné k úspěšnému životu v dané společnosti. Druhou formou je získání individuální pozice ve společnosti („*placement*“). Jedná se o získání pozice v občanském, ekonomickém, vzdělávacím či profesním systému. Získání této individuální pozice je přitom spojeno i se získáním práv a možností získání příslušného kulturního, ekonomického a sociálního kapitálu, který se s danou pozicí pojí. Další formou je interakce, kterou chápeme jako vytvoření sítě vztahů, které zahrnují členství v sociálních skupinách, ale i přátelství či romantické vztahy. Poslední formou je identifikace se sociálním systémem. Při dosažení této identifikace jedinec sám sebe chápe jako součást kolektivního celku. Jednotlivé formy integrace jsou popsány vzestupně, a to tak, že by vyšší forma integrace bez té nižší nemohla nastat.

V rámci reintegrace lze rozlišovat i jednotlivé roviny, pro příklad si můžeme nyní uvést dělení Kaliny a kol. (2008), který uvádí, že by reintegrace měla zahrnovat rovinu psychologickou, sociální, medicínskou a spirituální. Psychologická rovina reintegračního procesu poukazuje na obnovení schopností, které člověk bez domova během pobytu na ulici ztratil a učení se nových dovedností. Dochází také k obnovení přetřhaných sociálních vztahů a snahu vyrovnat se se svou minulostí. Celý proces je doprovázen postupným získáváním sebevědomí a nalézáním sebe samotného. V medicínské rovině reintegrace se jedná o léčbu závislostí, nemocí či psychických poruch, které mohl člověk bez domova během života na ulici získat. Spirituální rovina je propojena s hodnotami, které vedly osobu bez domova ke změně, a které u ní tuto změnu udržují.

4.1.1 Integrace versus inkluze

V rámci teoretického ukotvení této disertační práce považujeme za přínosné vymezit pojmy integrace a inkluze. Inkluzi chápeme v souladu s konceptem autorů Woodwarda a Kohli (2001) jako členství či začlenění. Inkluze je vysoce propojena s konceptem sociálního vyloučení. Sociální exkluze je přitom založena na horizontálních nerovnostech. Giddens (2001, s. 91) poukazuje na to, že „*koncept exkluze se nevztahuje ke stupňování nerovností, ale k mechanismům, které mají za následek oddělování určitých skupin od hlavního proudu společnosti*“. Goodin (2000) uvádí, že exkluze implikuje inkluzi, ale dodává také, že je tomu

minima, bydlení a vzdělání. Identifikační dimenze integrace souvisí s vytvořením pocitu příslušnosti k dané zemi či společnosti (Tollarová, 2006).

i naopak, a sice že inkluze implikuje exkluzi.²⁵ Koncept inkluze i exkluze je tedy spojen s existencí hranic, za nimiž nebo vně kterých se daný jedinec nachází (Mareš, Sirovátka, 2008). Bezdomovectví lze přitom chápat jako krajní podobu sociálního vyloučení ze společnosti (Keller, 2013).

Vymezení konceptu integrace a inkluze považuji za důležité zejména proto, že se v některých svých definicích integrace blíží inkluzi. Pro ilustraci lze uvést např. Bauböckovo rozdělení způsobů integrace (viz výše). Jedním z důležitých rozdílů ve způsobech integrace je, zda se uvažuje o začlenění nově příchozích do již existujících struktur, což odpovídá představě monolitických společností nebo zda je předpokládána změna jak na straně těch, co mají být začlenění, tak na straně většinové společnosti. V tomto případě bychom hovořili o pluralitních společnostech. První způsob je založen na akceptaci již zavedených struktur, druhý způsob spočívá v adaptaci jak těch, co mají být začlenění, tak společnosti (Bauböck, 1994).²⁶

Sociální vyloučení a sociální integrace patří do rozdílných oblastí sociální politiky a k odlišným přístupům v sociální práci. V případě sociálního vyloučení je cílem sociální koheze a vyjednání určitých sdílených pravidel. V případě sociální integrace je cílem integrace jedné sociální skupiny do druhé. Tato integrace je spojena s přeměnou menší, méně mocné skupiny ku prospěchu mocné většiny. Uvnitř koncepce sociální exkluze je jádrem potíží nastolení koheze, je zde tedy lhostejné, jaké kolektivy prostor obývají (tedy „*kdo je kdo*“). Uvnitř konceptu sociální integrace je naopak stěžejní rozpoznat skupinovou identitu „*my*“ a „*oni*“, kvůli tomu, že právě „*oni*“ se musí integrovat (Matoušek, 2008). V rámci konceptu sociální integrace tedy funguje společenské očekávání jako způsob kontroly lidského chování. Koncept sociálních rolí vychází z předpokladu, že za sociálně přijatelné můžeme považovat pouze to jednání, které se jeví jako sociálně přijatelné našim partnerům v interakci²⁷ (Keller, 1995).

4.1.2 Použité pojetí integrace

V rámci zpracování této disertační práce jsem se rozhodla preferovat proces re/integrace. Důvodem je pojetí celkového přechodu osob bez domova žijících v azylovém domě do

²⁵ První část výroku je zcela zřejmá, pokud totiž máme někoho, kdo je ze společnosti vyloučen, je jeho inkluze přesně tím, co budeme požadovat.

²⁶ Právě v adaptaci na straně společnosti lze spatřovat prvky inkluze.

²⁷ Pokud tedy chtějí „*ti druzí*“ vypadat „*normálně*“, musí respektovat určitá sociální očekávání ohledně jejich projevů.

stabilní formy bydlení. Povaha tohoto přechodu má spíše znaky reintegrace než inkluze, jelikož je u osob přecházejících z nejistého do stabilního bydlení kladen požadavek na jejich přizpůsobení se požadavkům a normám stabilního bydlení a jejich obyvatelům, začleňují se tedy do již existujících struktur.

V této disertační práci je reintegrace chápána pouze v jedné rovině, a sice v rovině re/integrace do stabilní formy bydlení. Stabilním bydlením se přitom nemyslí bydlení v nejistých formách ubytování jako např. bydlení na ubytovně, ve startovacích bytech nebo bydlení v sociálně vyloučených lokalitách.²⁸ V rámci výše uvedeného dělení jednotlivých dimenzí integrace a v kontextu principů přístupu Housing First („bydlení především“) předpokládám, že získání stabilního bydlení mimo sociálně vyloučené lokality implicitně umožní reintegrovaným lidem zaměřit se na postupnou integraci i ve zbývajících oblastech (viz výše).

V rámci této disertační práci rovněž chápu integraci jako proces, který probíhá v neustálé interakci jedince s prostředím, proto jsem pro teoretické ukotvení tohoto procesu zvolila koncepci změny životního stylu od Prochasky a DiClementeho (1984)²⁹.

Model Prochasky a DiClementeho nahlíží na změnu jako na proces, který probíhá v určitých podmínkách³⁰. Autoři založili svůj model změny chování na pravidelnostech a úkolech/požadavcích, které každá změna lidského chování vykazuje (Prochaska, Norcross, 1999). Teorie Prochasky a DiClementeho poskytuje model časové dimenze³¹, v níž se změna uskutečňuje. Změna samotná přitom probíhá v pěti po sobě jdoucích stádiích, jsou jimi prekontemplace, kontemplace, příprava, akce a udržení (Velicer a kol., 2000).

Každé ze stádií je charakteristické určitými znaky. Stádium prekontemplace je typické absencí záměru na změnu (změna není vnímána jako možná).³² Pro stádium kontemplace je charakteristické zaměření na daný problém. Jsou zvažována pro a proti (Prochaska, Norcross, 1999). Stádium přípravy je již přímo svázáno s provedením akce, do života člověka prožívajícího změnu jsou již zavedeny drobné změny (DiClemente a kol., 1991). Stádium akce je typické jasným plánem změny (po provedené analýze možných překážek).

²⁸ Komunikační partneři žijící ve vyloučených lokalitách byli z definice trvalého bydlení v rámci tohoto výzkumu vyřazeni z důvodu toho, že je v konceptu integrace kladen důraz na přístup k běžnému životu společnosti (Musterd, 2003).

²⁹ Původně psychologické pojetí procesu změny jedince je v této práci vnímáno jako proces vzájemného působení prostředí (strukturálních faktorů) a jedince.

³⁰ Autoři založili svou teorii na pozorování populace kuřáků, obézních, alkoholiků a jejich probíhající změny.

³¹ Doba setrvání v jednotlivých stádiích může být různá.

³² V tomto stádiu se objevuje váhavost, rebelství, racionalizace (využívání myšlením vytvořené argumentace akcentovaných rizik) a rezignace (vzdání se naděje na změnu) (Miller, Rollnick, 2003).

Dochází již ke konkrétní změně životního stylu člověka. Posledním stádiem je stádium udržení, které je třeba vnímat jako pokračování změny (nejde tedy o statické stádium). Pro toto stádium je příznačné, že se lidé zaměřují na prevenci relapsu. V průběhu udržování změny u nich roste sebedůvěra. Autoři ve svém modelu přidávají i poslední stádium, stádium relapsu, které lze popsat jako návrat do jednoho z předchozích stádií. Stádium relapsu je obvykle zdrojem frustrace, ale i ono je autory považováno za součást procesu změny (Prochaska, Norcross, 1999).

4.1.3 Reintegrace, participace a antiopresivní přístup

Výše zmíněné pojetí reintegrace se může zdát v určitém rozporu s antiopresivním přístupem a participativním paradigmatem, v němž je tato disertační práce ukotvena. Slovo integrace je samo o sobě rozděluje „*my*“ a „*oni*“ („*oni*“ jsou ti, co se musí integrovat) (Matoušek, 2008), což je v rozporu s důrazem, který klade antiopresivní sociální práce na přijímání diverzity. V tomto kontextu ale považuji za důležité podotknout, že dokud budou existovat opresivní/zneschopňující mechanismy, které jsou v případě matek bez domova intersekcionalně propojené, musíme hovořit o integraci těch, jejichž skupinová identita je konstruována opresivně jako „*oni*“ – ženy, samoživitelky, chudí, bezdomovkyně, Romky. Použité pojetí reintegrace se může jevit jako předpokládající změnu na straně klienta, osoby se zkušeností se ztrátou bydlení, tato změna však, pokud se má stát změnou kolektivní, probíhá v interakci s principy antiopresivní sociální práce, tak jak jsou popsány v kapitole 1.3.4. Antiopresivní činitele jako zdroje změny. Je to totiž právě zplnomocnění, které umožňuje přesun mezi jednotlivými fázemi modelu změny. (Zde připomeňme interakci kolektivního a individuálního zplnomocnění, která vede k re-konstrukci zplnomocněné identity.) Model změny je v rámci této disertační práce také v souladu s antiopresivním přístupem chápán také jako probíhající ve vnějších podmínkách (za zdůraznění role makrosociálních struktur při tvorbě individuální zkušenosti), které mohou být velmi objektivními bariérami procesu reintegrace. Strukturální příčiny situace bezdomovectví tak nejsou, v souladu s pro antiopresivní sociální práci zastřešujícím principem kritické sociální práce, zaměňovány s příčinami individuálními. Dalším spojujícím prvkem mezi modelem změny a antiopresivním přístupem je zaměření na aktivitu aktérů změny, kteří jsou i v tomto modelu považováni za nositele změny (v souladu s principy „*agency*“). Model změny Prochasky a DiClementeho má i své participativní využití, tak jej např. využívá metoda Outcomes Star, která se zabývá evaluací změny u osob bez domova v sociálních službách a

po zisku trvalého bydlení. Metoda mapuje právě posun osob bez domova v jednotlivých stádiích změny a je považována za vysoce validní nástroj pro zjištění změny a samotné využití metody (respektive možnost vidět vlastní posun samotným uživatelem služby), podporuje dosažení změny (viz např. Harris, Andrews, 2013; Burns, MacKeith, Graham, 2008).

4.2 Integrace osob bez domova do stabilního bydlení

Následující podkapitola je věnována jednotlivým výzkumům na poli re/integrace osob do stabilních/trvalých forem bydlení.

Prvním uvedeným výzkumem je výzkum realizovaný organizací Groundswell (2015), při němž byl identifikován tzv. „*Escape Plan*“ („*Únikový plán*“).³³ Tento výzkum byl zaměřen na identifikaci hlavních bariér a akceleratorů procesu úspěšné reintegrace. Šetření bylo realizováno pomocí rozhovorů s lidmi bez domova, kterým se podařila reintegrace do trvalého bydlení a následnou focus group s tzv. významnými druhými, tedy osobami, které sami lidé bez domova určili jako významné pro úspěšnou reintegraci. „*Escape Plan*“ identifikoval sedm základních oblastí důležitých pro proces reintegrace. Jedná se o: zapojení do skupiny (pomocí vzdělávání, dobrovolnictví atd., které vede ke zvýšení sebevědomí), změny vlastního postoje k sobě a k druhým lidem (naučit se důvěřovat, požádat o pomoc, převzít odpovědnost...), „*dosažení dna*“ (mezník k obratu), vztah se službami a pracovníky těchto služeb³⁴ (kterému je přikládán velký vliv), peer perspektiva a pocit zapojení³⁵, rozpoznání důležitosti podpůrné sociální sítě a konečně možnost sdílet zkušenosti s bezdomovectvím (možnost přerámovat je).

Sekundární analýzou dat z výzkumů Kidd, Davidson (2007), MacKnee, Mervyn (2002), Morell-Bellai a kol. (2000) a Raleigh-Duroff (2004) bylo určeno sedm faktorů, které mohou usnadnit „*únik*“ ze situace bezdomovectví. Mezi tyto faktory patří přístup k bydlení a ekonomická stabilita, kontrola užívání návykových látek, přístup k léčbě (i duševních

³³ Výčet výzkumných šetření zabývajících se reintegrací začínám tímto výzkumem záměrně, jelikož sloužil jako inspirace pro metodologické ukotvení výzkumu této disertační práce.

³⁴ Komunikační partneři se v tomto bodě pokusili identifikovat vlastnosti dobrého pracovníka, je to ten, který je ochoten dělat něco navíc, který je na jejich straně, je schopen využít své zkušenosti, který je podporoval, věřil v ně, vážil jich a staral se o ně.

³⁵ Pátým tématem byly peer-perspektivy a zapojení klienta. Vrstevnická perspektiva byla komunikačními partnery popsána jako klíčová, kladli důraz na neformální přístup. Možnost účastnit se programů zapojujících příjemce sociální práce byla komunikačními partnery identifikována jako důležitá, ať už ve zvýšení sebedůvěry, tak v znovuoobnovení smyslu pro odpovědnost.

chorob), sociální opora, rozpoznání vlastních schopností a vlastní hodnoty, vyrovnání se s vlastní minulostí a přijetí odpovědnosti, rozpoznání negativních aspektů života na ulici a spiritualita (Patterson, Tweed, 2009).

V rámci prvního faktoru „*přístup k bydlení a ekonomická stabilita*“ hraje dle výzkumů roli zejména finanční dostupnost bydlení, možnost získat praxi v rámci pracovních dovedností a možnost získat zaměstnání. Dalším zmíněným faktorem je léčba duševních chorob. Častým duševním onemocněním u osob bez domova je přitom deprese. Přístup k sociální podpoře³⁶ je rovněž vnímán jako významný faktor procesu reintegrace do trvalého bydlení. Některé výzkumy přitom přímo poukazují na vztah mezi psychickou pohodou a redukcí stresu (který je jistě při procesu reintegrace do trvalé formy bydlení přítomný) a sociální podporou (viz např. Bassuk a kol., 2010). Rozpoznání vlastních schopností a vlastní hodnoty se ukazuje jako velmi důležitý faktor procesu reintegrace zejména proto, že je sebevědomí/resp. vědomí vlastní hodnoty vztaženo k vnímané zvládnutelnosti situace. Dalším faktorem úniku ze situace bezdomovectví je rozpoznání negativních důsledků života na ulici propojeno s uvědoměním si možných budoucích pozitiv a výhod opuštění života na ulici, což může vést k nárůstu motivace ke změně (viz např. Kidd, Davidson, 2007).

Patterson a Tweed (2009) provedli dotazníkový výzkum zabývající se faktory reintegrace u osob bez domova. Oslovili dvě skupiny respondentů: respondenty bez domova a respondenty, kteří se již integrovali do trvalých forem bydlení. Respondenti identifikovali jako základní faktor „*úniku*“ z bezdomovectví právě přístup k bydlení. Jako důležitá byla vnímána také zdravotnická péče a podpora ze strany sociálních služeb. Mezi faktory reintegrace byla zařazena i sociální podpora a léčba ze závislosti. Výsledky výzkumu ukázaly, že jsou lidmi bez domova, kteří jsou již integrováni, vnímány jako důležité i vnitřní (ve smyslu kognitivní) události jako např. vnímání vlastní hodnoty. (Vnímání vlastní hodnoty bylo touto skupinou respondentů vnímáno jako druhý nejdůležitější faktor, hned po bydlení.)

Faktory reintegrace lidí bez domova v České republice se ve svém článku zabývají Lux a Mikeszová (2013). Lux s Mikeszovou realizovali výzkum faktorů reintegrace pomocí rozhovorů a ohniskových skupin se sociálními pracovníky (pracovníky sociálních odborů i neziskových organizací) i lidmi bez domova. Unikátnost výzkumu přitom spočívá v tom, že výzkum není primárně zaměřen na příčiny vzniku situace bezdomovectví, ale na faktory reintegrace. K situaci bezdomovectví je přitom přistupováno jako k existujícímu faktu. Mezi

³⁶ Podpora přitom není akcentována jen ve smyslu instrumentální podpory, ale také ve smyslu podpory emoční.

hlavní bariéry „znovuzískání a udržení si dlouhodobého bydlení“ patřily dluhy³⁷ (respektive exekuce), nedostatek dostupných bytů (zde ve smyslu finanční nedostupnosti, nemožnosti zisku nájemní smlouvy, a tím vzniku nároku na dávky hmotné nouze a konečně ve smyslu nedůvěry v klienty azylových domů ze strany pronajímatelů bytů), závislosti, nízká sebedůvěra a diskriminace. Diskriminace byla chápána jako diskriminace kvůli bydlišti v azylovém domě, záznamu v trestním rejstříku či příslušnosti k etnické menšině. Mezi faktory „znovuzískání a udržení si dlouhodobého bydlení“ je řazena osobní motivace (motivovat přitom může i negativní zkušenost ve smyslu „pádu na dno“), finanční gramotnost, nalezení práce³⁸, zodpovědnost (ve smyslu včasného řešení problémů a spolehnutí se na sebe), zdraví, rodinné zázemí, spolupráce se sociálními pracovníky³⁹, vhodný partner, sociální kapitál (tedy síť kontaktů a vztahy s přáteli), doba pobytu v krizových podmínkách („s rostoucí dobou klesá šance na integraci“⁴⁰), osobnost „jedince“ a vzdělání. S kategorií zodpovědnost, respektive do ní spadající včasné řešení problémů je spojena neinformovanost o tom, jaké jsou možnosti pomoci pro osoby bez domova (Lux, Mikeszová, 2013).

Reintegraci mladých osob bez domova do společnosti se v českém prostředí zabýval i Marek (2013), který chápal reintegraci jako proces a zaměřoval se na psychické prožívání reintegrovaného jedince. V rámci popisu procesu reintegrace se autor zabývá následujícími faktory (kategoriemi): vyrovnání s minulostí (vyrovnání se vztahy s rodiči a prožitými traumaty), vyrovnání se životem na ulici, vyrovnání se se sebou samým, hledání smyslu života (demotivující vliv ulice, změna potřeb jako předpoklad reintegrace, hodnota svobody, význam hrdosti), impulz ke změně života (ohrožení, smrt, vzor, láska, dítě, kontakt s lidmi, Bůh) a pohled do budoucnosti ve smyslu překonání překážek v procesu reintegrace (dluhy, pracovní proces, zisk bydlení...).

Specifický výzkum zabývající se reintegrací matek bez domova v současné době absentuje, proběhly ovšem výzkumy zaměřené na potřeby této cílové skupiny, ty uvádím v podkapitole 4.5.

³⁷ V rámci studie lze dluhy chápat jako propojené s celkovými příjmy a možností platit za bydlení.

³⁸ Dle prezentovaných úryvků rozhovorů s osobami bez domova je nalezení práce vnímáno jako nutná podmínka udržení si bydlení.

³⁹ Dle prezentovaných ukázek rozhovorů ve smyslu podpory a dostupnosti sociálních pracovníků pro lidi bez domova.

⁴⁰ Zde i ve smyslu určité rezignace a demotivace tváří v tvář nemožnosti získat samostatné bydlení.

4.3 Přístupy k reintegraci osob bez domova

Následující podkapitola bude pojednávat o dvou konceptech (respektive přístupech) zaměřených na reintegraci osob bez domova. Jsou jimi koncepty Housing Ready („bydlení po přípravě“) a Housing First („bydlení především“). V úvodu popisu těchto konceptů považuji za nutné dodat, že je rozdělení těchto přístupů místy umělé, a že je lze v mnoha ohledech kombinovat (viz např. Lux, Mikeszová, 2013).

4.3.1 Housing Ready

Koncept Housing Ready „bydlení až po přípravě“ upozorňuje na to, že příliš rychlé přestěhování lidí z azylových domů do trvalého bydlení může vést k opětovnému bezdomovectví (Lux, Mikeszová, 2013). Popis fungování prostupného bydlení sestává běžně z jeho technicko-administrativních vlastností. Typicky se jedná o tři stupně bydlení (různé kvality: od nejhoršího k nejlepšímu) a kritéria, která je potřeba naplnit k postupu do vyšších stupňů bydlení. Nechybí ani popis sociální práce, která je lidem v tomto systému k dispozici⁴¹. Sociální práce je přitom brána jako povinná a to i v podnájemním bydlení. Stupně většinou sestávají z noclehárny, ubytovny/azylového bydlení a podnájemního/nájemního bydlení⁴²(často v podobě startovacích bytů) (Kocman, Klepal, 2014).

Pro každý stupeň je charakteristická určitá míra monitorování a kontroly a určitý standard bydlení ve smyslu jeho jistoty a kvality (Lux, Mikeszová, 2013). V prvotních stupních tohoto konceptu je podpora lidí v systému vysoce standardizovaná, je zde málo soukromí a malá možnost autonomie. Dovednosti, které se lidé v nižších stupních tohoto systému naučí, často nejsou přenositelné na jiné situace a interakci s jinými lidmi (Busch-Geertsema, 2005). Pobyt v jednotlivých stupních prostupného bydlení je přitom časově omezen. Posun mezi jednotlivými stupni bydlení je brán jako motivační prvek. Aktivními prvky úspěchu nejsou jen sami nájemníci, ale také technicko-administrativní uspořádání prostupného bydlení (oddělení mužů od žen, zákaz konzumace alkoholu atd.)⁴³ (Kocman, Klepal, 2014).

⁴¹ Je zde otázka, jaké nástroje sociální práce v prostupném bydlení využívá, těmito nástroji totiž může být i pouze „kontrola a dohled“. Kontrola je přitom zaměřena zejména na kontrolu plateb (Kocman, Klepal, 2014).

⁴² Zde je ovšem pro osoby bez domova otázkou, kde se tyto byty nalézají. Existují i startovací byty, které se nachází ve vyloučené lokalitě, lidé bez domova tak nemají možnost mobility do nevyloučeného prostředí (Kocman, Klepal, 2014).

⁴³ Často se tedy nehodnotí individuální potřeby osob nebo celých rodin bez domova, ale dodržení předem definovaných kritérií úspěchu.

V systému dostupného bydlení je tedy využíván koncept zásluhovosti namísto konceptu individuálních potřeb. V debatách o dostupném bydlení často zaznívá akcentace „*důstojného bydlení pro osoby bez domova*“ v určitém kontrastu k akcentaci oné zásluhovosti. Lidé přijímaní do systému dostupného bydlení jsou tak vnímáni jako „*ti bez zásluh*“, ti co „*nezvládají samostatné bydlení*“⁴⁴ (Kocman, Klepal, 2014).

Tento koncept je v současnosti podrobován kritice, jelikož počet osob, které zůstávají v nižších stupních, převyšuje počet osob ve vyšších stupních bydlení. Dochází tak k tzv. „*efektu zúženého hrdla*“. Tento efekt naznačuje, že systémy dostupného bydlení nemají předpokládanou „*podpůrnou sílu*“, která by směřovala populaci lidí v dočasném ubytování směrem k trvalému bydlení. Kritika tohoto konceptu spočívá také v tom, že svým uspořádáním systém dostupného bydlení vylučuje z pomoci osoby bez domova s komplexními potřebami (viz dále). Možnost pobytu v jednotlivých stupních dostupného bydlení je navíc časově omezena, což může vést (v kombinaci s dalšími faktory) k závislosti na této službě (Kocman, Klepal, 2014).

Busch-Geertsema a Sahlin (2007) na druhou stranu uvádí i pozitiva, kterou pobyt v dostupném systému bydlení, respektive v azylovém domě, může přinášet: Azylové domy zabezpečují krizové potřeby - postele, střechy a místa, kde dočasně zůstat. Čas strávený v azylovém domě může být využit pro zjišťování a práci na potřebách s uživateli služby (např. v oblasti hledání práce, finančních problémů, rodinných vztahů a jiných spojených se situací bezdomovectví), které mohou pomoci k zisku bydlení. Azylové domy usnadňují zajištění sociální podpory pro klienty (protože ví, kde ji najít). V azylovém domě existuje možnost dohlížet na uživatele ve smyslu péče o jejich zdraví a možného výskytu rizikového chování, za účelem jejich vlastní ochrany a ochrany jejich rodinného prostředí. Lidé bez domova mohou trpět osamělostí, azylový dům jim tak může poskytnout určitý pocit života v „*komunitě*“. Prostředí azylového domu může uživatele motivovat k hledání a zisku jiných kvalitnějších forem bydlení. Někteří lidé bez domova opakovaně selhávají v udržení si stálého bydlení, pro tyto osoby může azylový dům sloužit jako „*poslední možnost*“ zisku střechy nad hlavou.

⁴⁴ Zde považuji za důležité podotknout v rámci zachování objektivnosti popisu dostupného bydlení, že jsou i systémy dostupného bydlení, které nabízí nelineární průběh dosažení nejvyššího stupně bydlení (není tedy nutné projít všemi předchozími stupni).

4.3.2 Housing First

Druhým konceptem využívaným při práci k reintegraci lidí bez domova do stabilního bydlení je Housing First. Busch-Geertsema (2005) uvádí, že koncept Housing First vychází ze zásady normalizace životních podmínek, individualizace podpory a z přechodu z podpory orientované na místo na podporu orientovanou na jedince.⁴⁵ Housing First tedy řeší to, co lidé bez domova identifikují jako jejich první prioritu, tedy bydlení (Stefancic, Tsemberis, 2007).

Cílovou skupinou Housing First jsou lidé bez domova. Tato skupina zahrnuje i lidi, kteří jsou chronicky bez domova, ty kteří trpí duševní poruchou, lidi závislé na návykových látkách (tedy „*ty vyloučené z efektu existujících programů*“) (Stefancic, Tsemberis, 2007).

Koncept věří v to, že je bydlení základním právem každého člověka. Samostatné bydlení je tedy lidem bez domova poskytnuto bez naplnění „*předpokladů*“. Není zde vyžadována příprava ve smyslu splnění předchozích kroků, nejsou dány podmínky, které musí lidé bez domova splňovat pro vstup do programu (Busch-Geertsema, 2005). Housing First poskytuje samostatné dlouhodobé bydlení bez nároku na střízlivost či povinnost léčby ze závislosti, snižuje tak bariéry přístupu k bydlení, čímž maximalizuje možnost získat trvalé bydlení (Stefancic, Tsemberis, 2007). Meschede (2004) hovoří o tom, že z lidí bez domova odstraňuje label „*nepřipraven na bydlení*“.

Přístup je také založen na víře v to, že se lidé nejefektivněji učí dovednostem pro samostatné bydlení právě tím, že samostatně bydlí (Tsemberis, 2007). V rámci přístupu Housing First je také respektováno klientovo právo na volbu, je tedy brána v potaz perspektiva příjemce sociální práce. Příjemce sociální práce je podporován ke stanovení vlastních cílů a přání (Tsemberis, 2007).⁴⁶

Pilotní testování tohoto konceptu má pozitivní výsledky. Stefancic a Tsemberis (2007) uvádí, že koncept Housing Ready tedy snižuje i možnost budoucího relapsu. Housing First byl odzkoušen v pěti testovacích lokalitách, konkrétně v Amsterdamu, Budapešti, Kodani, Glasgow a Lisabonu. Ve třech z pěti testovacích lokalit si přes 90% nájemníků udrželo bydlení i po době tří až čtyř let (Busch-Geertsema, 2014). Také spokojenost s bydlením byla

⁴⁵ V rámci tohoto konceptu existují samozřejmě modifikace v četnosti a výši požadavků na residenty.

⁴⁶ Busch-Geertsema (2014) uvádí, že Housing First má osm základních principů. Patří mezi ně chápání bydlení jako práva; respekt a vřelost k residentům; požadavek na dlouhodobou a kontinuální práci s klienty (do té doby, dokud to budou potřebovat); poskytnutí samostatných (nezávislých) bytů; princip separace bydlení od služeb; důraz na volbu příjemců a sebeurčení; principy harm reduction v rámci podpory residentů a orientace na zotavení.

u nájemníků žijících v rámci konceptu Housing First v samostatném bydlení signifikantně vyšší než při bydlení ve sdílených formách bydlení (Siegel a kol., 2006). Fitzpatrick-Lewis a kol. (2011) uvádí, že poskytnutí stabilního bydlení vede ke snížení užívání návykových látek (viz také Tsemberis a kol., 2004), snížení množství relapsů u závislých osob, dále k nižšímu výskytu rizikového chování a k vyššímu využívání zdravotnických služeb (ve smyslu pravidelných návštěv lékařů a rychlejšího zachycení zdravotních obtíží) (viz také např. Tsemberis a kol., 2004) a ke zlepšení kvality duševního zdraví (Evans a kol., 2000; Wong, Piliavin, 2001).

I koncept Housing First má ovšem své výzvy. Základní výzva vyplývá již ze samotné povahy konceptu, a spočívá v rychlém zajištění finančně dostupného bydlení. Mezi další výzvy patří poměrně vysoké nároky, které jsou kladeny na residenty i na pracovníky podpůrného týmu. Mezi tyto nároky patří např. nutnost vycházet s novými sousedy, nutnost starat se o domácnost (včetně specifických požadavků, jako je nakupování či vaření) či nutnost zažít a vyrovnat se s pocitem samoty (zde je např. zdůrazňována nutnost návštěv v samostatném bydlení). Výzvou Housing First může být také jeho neúplnost v některých jeho verzích v praxi.⁴⁷ Za důvody těchto výsledků je považována omezená podpora ze strany podpůrného týmu a omezená finanční podpora pro nájemce. Další výzvou Housing First může být zvládání „problémů“ s vystěhováním (Busch-Geertsema, 2014).

Busch-Geertsema a Sahlin (2007) hovoří o možné úloze azylových domů v systému housing ready. Azylové domy mohou být dočasným ubytováním, které nemusí nutně sloužit jen osobám bez domova, ale může být určeno i pro jiné specifické skupiny („běžné hosty“) jako imigranty, případy „nouze“, případy rozpadu vztahů, mladé lidi opouštějící zázemí bydlení u rodičů nebo osoby odcházející z institucí jako je vězení nebo nemocnice. Azylové domy mohou sloužit také jako ubytování pro osoby, které chtějí žít ve chráněném prostředí. Může se jednat např. o starší osoby, které za sebou mají dlouhodobou zkušenost s bezdomovectvím nebo osoby s duševními problémy. Azylové domy mohou mít svou úlohu i ve formě „mokrých azylových domů“ pro osoby se závislostí. V těchto azylových domech by měl být snížen práh vstupu do zařízení na minimum. Azylové domy mohou sloužit jako zařízení pro oběti domácího násilí. Azylové domy mohou ale být i dočasným bydlením pro (znevýhodněné) mladé lidi, které by jim zajišťovalo podporu v zisku vzdělání a zaměstnání

⁴⁷ Příkladem může být jeho aplikace v rámci testování konceptu v Budapešti, kde neměl Housing First takové výsledky jako v jiných testovacích lokalitách.

4.4 Azylové domy pro matky s dětmi jako jeden z nástrojů reintegrace v České republice

V České republice v současné době převládá „*Housing Ready*“ přístup k reintegraci osob bez domova (viz kapitola 4.3.1.). Azylové domy v něm tvoří jeden ze stupňů prostupného bydlení (Kocman, Klepal, 2014).

Azylové domy jsou v České republice řazeny mezi služby sociální prevence⁴⁸ (Průdková, Novotný, 2008). V zákoně č. 108/2006 O sociálních službách §57 je azylový dům popsán následovně „*Azylové domy poskytují pobytové služby na přechodnou dobu osobám v nepříznivé sociální situaci spojené se ztrátou bydlení*“. Zákon o sociálních službách uvádí, že „*Služba podle odstavce 1 obsahuje tyto základní činnosti: a) poskytnutí stravy nebo pomoc při zajištění stravy, b) poskytnutí ubytování, c) pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.*“ Zákon o sociálních službách (108/2006) dále stanovuje, že „*za poskytování sociálních služeb v azylových domech hradí osoby úhradou...*“ Pobyt v azylovém domě je přitom časově omezen, nejčastěji na dobu jednoho roku.

Busch-Geertsema a Sahlin (2007) definují azylové domy podle tří skupin aspektů (vychází z obecného popisu aspektů azylového domu od Edgar, Meert (2005). Autoři ve vztahu k tomuto popisu uvádí, že na azylové domy by mělo být pohlíženo jako na krizovou možnost řešení situace bezdomovectví, nelze je proto zcela srovnávat s jinými alternativami bydlení, je potřeba na ně nahlížet spíše jako na „*jediné možné*“, tudíž nezbytné řešení krizové situace spojené se ztrátou bydlení.

⁴⁸ „*Služby sociální prevence napomáhají zabránit sociálnímu vyloučení osob, které jsou tímto ohroženy pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí a ohrožení práv a oprávněných zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby. Cílem služeb sociální prevence je napomáhat osobám k překonání jejich nepříznivé sociální situace a chránit společnost před vznikem a šířením nežádoucích společenských jevů.*“ (§54 zák. č. 108/2006).

Tab. č. 1: Popis aspektů azylového domu

Fyzický prostor	Komunální forma Sdílený prostor (životní prostor, prostor pro jídlo a jeho přípravu, koupelna/toaleta)
Sociální prostor	Přítomnost některé z forem kontroly Limitovaný prostor (z něhož může být okolí vyloučeno)
Prostor vymezený zákonem	Institucionální kontrola možnosti vstupu/dostupnosti Určení ke krátkodobému využití/pobytu Neexistence pravidelné/dlouhodobé nájemní smlouvy Vystěhování bez soudního řízení

Zdroj: Busch-Geertsema, Sahlin (2007)

Osoby žijící v azylových domech patří dle typologie ETHOS (Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení, 2011) do kategorie „*bez bytu*“⁴⁹. Typologie ETHOS (2011) vychází ze tří oblastí pojetí domova. Jedná se o oblast fyzickou (přiměřené bydlení, právo výlučně jej obývat), sociální (prostor pro soukromí a sociální vztahy) a právní (právem podložené užívání). Z tohoto dělení plynou čtyři koncepční kategorie „*vyloučení z bydlení*“: „*bez střechy, bez bytu, nejisté bydlení, nevyhovující bydlení*“. Na konci roku 2015 bylo v České republice 214 registrovaných azylových domů. Z toho je 89 z nich věnováno cílové skupině matek s dětmi (Registr poskytovatelů sociálních služeb MPSV, 2016).

Armáda spásy provedla v roce 2015 dotazníkové šetření u uživatelů svých azylových domů v České republice. Uvádí, že z celkového počtu 532 uživatelů, tvořily 38,5% ženy (205 žen), které měly dohromady 156 dětí. Pouze 22 z celkového počtu žen bylo vdaných, zbytek tvořily ženy bez partnera/druha. Téměř 40 % žen mělo základní vzdělání, 45 % žen bylo vyučeno a 12 % žen mělo středoškolské vzdělání s maturitou. U 81,2 % žen tvořily jediný příjem sociální dávky. 34 % žen neudržovalo kontakt se svou rodinou; 23,3 % žen jej udržovalo nepravidelně. V roce 2011 proběhlo v Ostravě sčítání osob bez domova. V rámci tohoto sčítání bylo sečteno 448 osob bez domova pobývajících v azylových domech a noclehárnách. V kategorii osob bez domova pobývajících v azylových domech a noclehárnách bylo 61 matek s dětmi (v celkovém počtu 88) žijících v azylovém domě a 30

⁴⁹ Do koncepční kategorie „*bez bytu*“ jsou řazeni lidé žijící v azylovém domě či domě na půl cesty, osoby bydlící v komerční ubytovně (které nemají jinou možnost bydlení), ženy ohrožené domácím násilím pobývající na skryté adrese, žadatelé o azyl pobývající v azylových zařízeních, osoby před opuštěním instituce (vězení, dětského domova) či lidé žijící v „*přístřeší po vystěhování z bytu*“.

žen pobývajících v azylovém domě bez dítěte. Ve městě Ostrava je 5 azylových domů pro cílovou skupinu žen a matek s dětmi (ČSÚ, 2011).

Cíl azylového domu může být definován různě a na různé úrovni obecnosti. Cíle azylových domů se však shodují na tom, že mají přispět k řešení/zmírnění/zastavení aktuální (nepříznivé) situace a k následnému (aktivnímu a samostatnému) začlenění do společnosti/snížení závislosti na systému sociální pomoci (Azylový dům pro rodiny s dětmi, Slezská Ostrava, 2015). Viz např. cíl azylového domu sv. Zdislavy „*Na základě individuálního přístupu rozvíjet potřebné schopnosti a dovednosti uživatelky služby důležité pro řešení jejich nepříznivé sociální situace.*“ (Charita, 2015) ...nebo cíl azylového domu CSS Poruba (2015), kdy je cílem: „*posílení aktivity uživatelky a pomoc, aby tyto ženy byly schopny řešit samostatně své problémy, aby se jejich závislost na poskytovaných službách minimalizovala nebo se staly zcela nezávislými.*“

I definice cílové skupiny azylových domů může být různá, byť se jedná ve všech popisovaných případech o azylové domy poskytující služby matkám s dětmi. Některé z azylových domů poskytují své služby i osamělým ženám bez dětí, azylový dům sv. Zdislavy i „*ženám, kterým byly svěřeny děti do péče*“ (Charita, 2015). Cílovou skupinou azylových domů pro matky s dětmi mohou být také těhotné ženy. Podmínkou poskytnutí služby je také nepříznivá situace spojená se ztrátou bydlení.⁵⁰

Co se týče pravidel poskytování služby, jsou opět různá. V rámci dokumentů, které jsem měla k dispozici, je lze shrnout do následujících oblastí: 1. aktivní práce na řešení své nepříznivé situace (dle stanoveného individuálního plánu), 2. pravidelné a včasné placení za poskytované služby, 3. dodržování domovního řádu daného zařízení (domovní řád často určuje zacházení s ubytováním, důraz na abstinenci, resp. neuzívání alkoholu a drog, režim pravidelných úklidů; míst, kde je možné se zdržovat; vycházek, večerky, zpřístupnění

⁵⁰ Azylové domy ze svých služeb vylučují následující skupiny: neplnoleté matky, matky s dětmi staršími 15 (viz např. CSS Poruba, 2015) nebo 18 (v některých případech 26 let – zde je podmínkou často studium), matky (ženy) s pohybovým hendikepem nebo těm, které mají pohybově hendikepované dítě, matky (ženy), které nehovoří česky, matky s („těžkým“), „mentálním hendikepem“, matky se „smyslovým hendikepem“, v některých případech i matky, které nemají trvalé bydliště v Moravskoslezském kraji, osoby s infekčním onemocněním (viz např. CSS Poruba, 2015), osoby s duševní poruchou „*kteřá by závažným způsobem narušovala kolektivní soužití*“ (viz např. Diakonie, 2015) nebo s duševní poruchou, která není léčena (viz např. CSS Poruba, 2015), osoby závislé na „*omamných látkách*“. Některé azylové domy (Azylový dům pro rodiny s dětmi, Slezská Ostrava, 2015) mají v definování cílové skupiny, kterým nebudou služby azylového domu poskytnuty uvedeno i to, že se služby neposkytují osobám, které „*nemají zájem aktivně řešit svou nepříznivou sociální situaci*“ nebo „*jejichž chování a způsob života znemožňuje běžné občanské soužití v azylovém domě*“ (nebo také u CSS Poruba „*osoby užívající byt či bytové prostory konfliktním způsobem a v rozporu se zákonem*“) či matkám „*u nichž s poskytnutím sociální služby při péči o nezaopatřené dítě vysloví nesouhlas příslušný orgán SPOD.*“ Některé azylové domy mají také stanovenou podmínku poskytnutí služby také v tom, že žadatelka nemá dlužné pohledávky vůči zřizovateli služby (viz např. CSS Poruba, 2015).

ubytování, dozor nad nezletilými dětmi (nezletilé děti nemohou být v AD bez dohledu zákonného zástupce)...).⁵¹

4.4.1 Pobyť v azylovém domě perspektivou matek samoživitelek

Meadows-Oliver (2003)⁵² uvádí, že odchod do azylového domu byl pro matky bez domova poslední volbou. Často před tímto odchodem následovalo období pobývání u přátel a příbuzných. První zážitek bezdomovectví je spojován právě se začátkem pobytu v azylovém domě.

Velkým tématem v prostředí azylového domu je u matek bez domova tzv. protektivní mateřství (Meadows-Oliver, 2003). Matky žijící v azylových domech považovaly za nutné rozpoznat a vyvarovat se nebezpečných situací, tedy situací možného ublížení jejich dítěti. Ochrana dětí je přitom popisována jako „*konstantní a nezbytná aktivita*“. Ochrana se přitom netýká jen fyzických nebezpečí a nástrah, ale také obavy z emocionálních dopadů, které může mít zkušenost s pobytem v azylovém domě na dítě. Pravidla azylových zařízení určují, že dítě musí být téměř neustále s matkou, děti tak vidí svou matku smutnou, vidí ji brečet, cítit se zoufale a bezmocně, vidí, že je rozzlobená, v depresi atd. Matky ve studiích vyjadřovaly obavy, že v důsledku nastavení služeb nejsou schopny uchránit své děti před tím, aby je takto viděly. V důsledku této obavy matky posílaly často své děti k příbuzným. Matky popisovaly, že u dětí pozorují známky emocionálního traumatu⁵³ v důsledku výše zmíněných situací, kterým nejsou schopny zabránit (Choi, Snyder, 1999).

Swick, Williams (2010) poukazují (v souladu s výše zmíněným) na základě svého kvalitativního šetření s matkami bez domova, že se matky zaměřují na dvě základní oblasti rodičovství, jimiž jsou naučení se sebe-kontroly a starání se o naplnění základních potřeb dítěte. Autoři ale upozorňují na to, že může právě zaměření na ochranu dítěte vést k odklonu pozornosti od zaměření se na trvalé bydlení.

⁵¹ V kontextu pravidel poskytování služeb považují za účelné doplnit, že je vybavení azylových domů pro matky s dětmi různé, některé azylové domy poskytují uživatelům pokoj bez sanitárního zařízení a bez kuchyňky. Sanitární zařízení, kuchyňka a společenská místnost (pro návštěvy) jsou pak společné (popř. společné pro dané patro azylového zařízení). Některé azylové domy poskytují matkám byt (často v designu garsoniéry).

⁵² Autorka provedla meta-syntetickou analýzu osmnácti kvalitativních studií zabývajících se situací matek bez domova žijících v azylových domech („*shelters*“).

⁵³ Příznaky traumatu byly popisovány jako regrese, neustálé předvádění se a upoutávání pozornosti či vzdor.

Matky po příchodu do azylového domu matky hovořily o ztrátě soukromí, vlády nad svým časem, rodičovské autority, a také o ztrátě respektu ze strany druhých (Meadows-Oliver, 2003). Boxill a Beaty (1990) ve své studii v tomto kontextu upozorňují zejména na to, že matky ztratily možnost soukromé interakce se svým dítětem, musely tak všechny své pocity vůči němu, ať už se jednalo o lásku nebo o hněv, vyjadřovat veřejně. Autoři tento fenomén nazvali „veřejným mateřstvím“ („*public mothering*“).

Swick a William (2010) uvádí, že jsou pravidla azylových domů komunikačními partnerkami vnímána jako velmi restriktivní. Matky ve vztahu k tomuto tématu hovořily o ztrátě kontroly nad vlastním životem a nad životem svých dětí, a to zejména proto, že se pravidla azylových zařízení značně lišila od pravidel, které byly ony samy zvyklé doma s dětmi dodržovat (jídlo, zábava, návštěvy, doba spaní...). Swick (2005) v tomto kontextu hovoří o nedostatku zplnomocňujících zdrojů v azylových zařízeních.⁵⁴ Ztráta rodičovské autority byla matkami popisována ve smyslu jejího vnímaného „*podrývání*“ ze strany pracovníků azylových zařízení (Meadows-Oliver, 2003). Swick (2005) uvádí, že sociální pracovníci, kteří podporovali rodiče v jejich přirozených výchovných zásadách, byli vnímáni matkami jako úspěšnější v jejich podpoře. Bassuk a kol. (2010) shrnují výše zmíněné tím, že jsou služby azylových zařízení zacíleny spíše na jednotlivce než na rodiny.

4.4.2 Děti matek bez domova v azylových domech

Rodičovství je zcela klíčovým faktorem pro raný vývoj a učení dítěte. Rodiče mají v raném věku dítěte tři základní úkoly, prvním je vytvoření bezpečného připoutání s dítětem, druhým je vytvoření zdravého a bezpečného prostředí pro vývoj a výchovu dítěte a třetím je vytvoření takového prostředí, které bude podporovat socializaci dítěte např. formou kontaktů s rodinou.⁵⁵ Situace bezdomovectví tyto výše uvedené úkoly značně ztěžuje. Pro matky samoživitelky může být obtížné vytvořit bezpečné a zdravé prostředí v azylovém domě či ubytovně, kde je prostor, který mohou obývat s rodinou omezený, a často sdílený s cizími lidmi (Swick, 2009).

Socializace v prostředí nízkoprahových zařízení probíhá také odlišně. Pomineme-li nedostatek soukromí, můžeme jistě zmínit přítomnost dalších domácností (matek s dětmi), které jsou v podobné životní situaci. Azylová zařízení také kladou zvýšené nároky na

⁵⁴ Hodně zdrojů, které by rodičům měly pomáhat, jim naopak brání v získání nezávislosti.

⁵⁵ Připomeňme, že špatné vztahy s rodinou jsou v případě žen bez domova často důvodem (či jedním z důvodů) vzniklé situace bezdomovectví.

adaptaci, na přítomnost sociálních pracovníků (či pracovníků v sociálních službách), na denní režim azylového domu či na omezenou možnost návštěv (Cosgrove, Flynn, 2005). Toohey a kol. (2004) upozorňuje na to, že pobyt v nízkoprahových zařízeních, jako jsou např. azylové domy, vede k nutnosti zcela přestavět svou vztahovou síť. Někteří autoři jako např. Swick (2005) či Tischler (2007) hovoří o nedostatku možností rozvíjet své vztahové síť, a tím podporovat vztahové kompetence dětí.

Matky bez domova se také nacházejí ve stresové životní situaci, která může sama o sobě (byť nechtěně) negativně ovlivnit jejich vztah s dítětem. Nachází se totiž v životní situaci, kdy musí neustále vyvažovat míru stresu a míru podpory, kterou je potřeba poskytovat dítěti (Swick, Williams, 2010). Torquati (2002) naznačuje také to, že v průběhu stresujícího období musí být matky bez domova schopny udržet vřelost a podporující ladění ve vztahu k dítěti, jsou přitom ale ve vyšším ohrožení, že se stanou „popudlivými/podrážděnými“ rodiči v důsledku stresové životní situace. Matky bez domova se také často setkávají s dilematem práce versus péče o dítě. Dítě nemohou a ani nechtějí nechávat samotné v prostředí azylového zařízení, o to obtížnější je pro ně najít si práci (Connelly, 2000).

Hodně žen bez domova nemůže žít se svými dětmi (Wechsberg, Lam, Zule, 2004). Je ovšem nutné dodat, že samotná separace od dětí je pro matky vysoce traumatická a může vést k následnému vzniku psychických potíží (Zlotnick, Tam a Bradly, 2007). Autoři přitom poukazují na to, že hodně žen bez domova se vzdává života se svými dětmi dobrovolně. Cowal a kol. (2002) uvádí, že je to často z důvodu toho, že matky nechtějí, aby s nimi děti žily v podmínkách nízkoprahových zařízení. Tím, že se od nich separují, jim zajišťují lepší budoucnost, bezpečí a vyšší spokojenost (viz např. Bassuk a kol., 2010). Pro matky bez domova, které nežijí se svými dětmi je přitom charakteristický vyšší věk (konkrétně nad 35 let). Zjevným faktem, je že starší matky mají často starší děti. Starší děti, obzvláště chlapci, mohou žít jinde z důvodu nastavení služeb jednotlivých azylových domů (Zlotnick, Tam, Bradly, 2007).

Hinton a Cassel (2013) uvádí, že má pobyt v nízkoprahovém zařízení velký vliv na děti. Matky bez domova v jejich výzkumu uváděly, že jsou děti podrážděnější, projevují více negativních emocí, často se stávají labilnějšími, snaží se neustále upoutávat pozornost matky, hůře snášejí separaci od matky, a také, že je jejich chování vysoce ovlivňováno skupinovým chováním ostatních dětí. Každé dítě je samozřejmě jedinečné a reaguje na pobyt v azylovém domě jinak, Hinton a Cassel (2013) i tak uvádí, že pobyt v azylovém domě vyvolává u dětí dvě základní směrování reakcí, a sice hněv a úzkost.

Děti mohou být v důsledku pobytu v azylovém domě také stigmatizovány ve škole, a to z důvodu nutnosti dojíždět do školy z velkých vzdáleností, nutnosti hledat si nové školy v případě změny místa pobytu a z důvodu špatné socio-ekonomické situace jejich matek, v důsledku které nemají finance na zajištění školních pomůcek nebo statusových symbolů vrstevnické skupiny, jako např. mobil, tablet, počítač... (Swick, 2010). Děti matek bez domova tak čelí určitému ostrakismu od peer skupiny, což v důsledku snižuje jejich možnost sociální adaptace. Děti mohou vnímat určité stigma i ze strany učitelů (viz např. Swick, 2006), kteří na ně nahlíží jako na „*problémové*“, z toho důvodu se mohou stydět sdělit pravdu o své situaci (místě pobytu). Děti se setkávají s limity i v situacích, které jsou pro jejich vrstevníky zcela běžné, jako např. v případě zvaní spolužáků na návštěvu k sobě domů (Swick, 2010).

Situaci dětí lze shrnout tím, že bezdomovectví často spojené s nutností pobytu v azylových zařízeních, je pro děti velkou změnou, která může mít řadu negativních důsledků, ať už kvůli často nedostatečným zdrojům pro zajištění základních potřeb dítěte, nutností socializace ve specifickém prostředí nízkoprahových zařízení, odloučením od širší rodiny (viz např. Nebbit a kol., 2007), nuceným odloučením od rodičů, životem s rodičem, který je sám ve vysoce stresové situaci či samotné absenci pocitu bezpečí v důsledku ztráty domova. K těmto faktorům, které zásadně ovlivňují život dítěte, se připojuje ještě řada dalších. Např. Swick (2009) upozorňuje na vliv domácího násilí na dítě, které je domácího násilí svědkem. Být svědkem domácího násilí s sebou nese pro dítě vysokou úzkost, nedůvěru a zmatení v dynamice rodinných vztahů.

V důsledku toho upozorňují někteří autoři (např. Shinn a kol., 2008) na to, že situace bezdomovectví může mít řadu negativních vlivů na zrání a učení dítěte, a to zejména v důsledku možné podvýživy (pozn. autorky: resp. ne zcela adekvátní výživy) a z toho plynoucího zhoršeného zdravotního stavu. Shinn a kol. (2008) dokonce poukazují na to, že situace chronického bezdomovectví může vést k opoždění vývoje dětí či vzniku určitých dysfunkcí na psychologické úrovni (např. poruchy učení).

4.5 Potřeby matek bez domova v procesu reintegrace

Dle Tischler (2007) jsou potřeby matek bez domova multidimenzionální, komplexní a značně heterogenní v závislosti na jedinečnosti situace každé rodiny. V rámci heterogenity potřeb je nutné rozlišit také heterogenitu podpory nabízené matkám bez domova.

Bassuk a kol. (2010) hovoří o třech rovinách možné podpory pro rodiny bez domova. První rovina je určena pro ty rodiny, které potřebují nízkou míru podpory spočívající pouze v základních službách⁵⁶ a přechodové podpoře. Tyto rodiny tvoří přibližně 10% z celkového počtu rodin bez domova. Přechodovou podporou je přitom myšlena zvýšená podpora při opuštění azylového zařízení do stabilní formy bydlení. Jedná se zejména o podporu integrace do komunity. Tuto formu podpory akcentuje např. Swick (2006) a její funkci vidí hlavně v naučení rodin s dětmi, jak zacházet se sociálním prostředím efektivně, jak využívat networking, a jak si říct o podporu, když jí rodina potřebuje. Tato podpora je po začlenění rozvolněna. Druhá rovina zahrnuje většinu rodin bez domova, konkrétně 80 % z nich. Jedná se o rodiny, u nichž potřeba podpory variuje v čase, je epizodická, krátkodobá a má různou intenzitu. Potřeba podpory se v této skupině v podstatě neliší od rodin se středním příjmem, které se ocitly v nějaké tíživé životní situaci, jako je např. rozvod. Podpora je zde dělena na podporu v oblasti vzdělání a hledání práce, zdravotnické služby (včetně služeb zabývajících se duševním zdravím), rodinnou podporu (služby, které pomáhají stát se rodině lepší, poradenské služby, služby pracující s domácím násilím, atd.) a služby pro děti (služby pro děti s výukovými obtížemi, služby pro děti, které zažily stres atd.) Třetí rovina služeb je určena pro rodiny, které potřebují dlouhodobou podporu pro to, aby byly schopny si udržet stabilní bydlení. Tyto rodiny přitom tvoří přibližně 10 % z celkového počtu rodin. Jedná se většinou o rodiny s mnoha problémy, např. v oblasti zdraví, duševního zdraví, závislostí apod.

Ve vztahu k multidimenzionální podmíněnosti a jedinečnosti potřeb lze uvést, že řada autorů poukazuje na to, že by měly být potřeby matek bez domova prozkoumány a pomoc ze strany služeb by posléze měla být navázána na tyto potřeby (viz např. Walsh, Rutherford a Kuzmak (2009), Tischler (2007) či Tischler a kol. (2000)). V tomto kontextu uvedu příklady výzkumů zaměřených na potřeby matek bez domova.

Dashora, Slesnick a Erdem (2012) ve svém výzkumu potřeb matek bez domova (28 matek, 3 focus groups), konkrétně matek bez domova závislých na návykových látkách, identifikovaly hned několik potřeb a možných bariér jejich naplnění. První potřebou bylo uspokojení základních potřeb, jako jsou jídlo, bydlení a oblečení. Komunikační partnerky v kontextu zisku bydlení uváděly následující bariéry: kriminální historie, dluhy, nezaměstnanost, nedostupnost bydlení, neschopnost platit kauce či dluhy. V souvislosti

⁵⁶ Základními službami jsou myšleny služby jako dostupné bydlení, práce, hlídání dětí, zdravotní služby, transport a základní služby pro děti jako jsou např. volnočasové kurzy.

s dotazováním na preferovanou formu bydlení, byla akcentována možnost samostatného bydlení. Zdůrazňována byla ale také kvalita bydlení a bezpečnost sousedství. Druhou potřebou byla potřeba zaměstnání. I tato potřeba byla spojena s určitými bariérami jako nedostatek kvalifikace a praxe, záznam v trestním rejstříku či nemožnost zajistit hlídání pro děti. Jako bariéry při nalezení práce bylo popisováno problematické domlouvání pohovorů z důvodu nevlastnění telefonu, emailu či obtížná možnost dopravit se na pohovor v důsledku cen dopravy. Třetí kategorii potřeb tvořily potřeby vzdělání a informací. Vzdělání bylo zmiňováno ve smyslu možnosti dokončit školu, získat rekvalifikaci či získat dovednosti potřebné pro získání práce. Potřeba informací byla spojována zejména s potřebou získat přístup k údajům o výše zmíněných kurzech a o nabídce pracovních míst.

Co se týče čtvrté kategorie potřeb, tedy potřeby služeb, byla zmiňována zejména potřeba zajištění hlídání dětí a potřeba přístupnosti odborného léčení závislosti. S potřebou služeb byla ovšem spojena i potřeba odborného přístupu k duševním potížím, jako jsou např. deprese, dystymie či posttraumatický stresový syndrom. Potřeba zajištění hlídání dětí byla spojena zejména s možností nalézt si práci. V kontextu zajištění přístupnosti léčby závislosti je ovšem nutné zmínit, že matky často léčbu odmítají, a to ze strachu, že přijdou o dítě, popř. z nemožnosti zajistit dítěti adekvátní hlídání po dobu léčby. Poslední kategorie potřeb byla vztažena k poradenským pracovníkům. V této kategorii byly akcentovány potřeby jako důvěra, pochopení, přátelský přístup, navázání a neodsuzování ze strany poradenských pracovníků. Komunikační partnerky popisovaly postoj pracovníků v nízkoprahových zařízeních často jako odsuzující. V důsledku vnímané zátěže plynoucí ze situace bezdomovectví byla potřeba emocionální podpory ze strany sociálních pracovníků vnímána jako vysoce důležitá. Akcentována byla také potřeba navázání důvěry (Dashora, Slesnick, Erdem, 2012).

Barrow a Laborde (2008) přitom dodávají, že právě sociální faktory spojené s afiliací, podporou a síťováním vedou k udržení si stabilního bydlení. Ve spojitosti k potřebám ve vztahu k poradenským pracovníkům byly akcentovány také potřeby zisku sebedůvěry a pozitivního náhledu, které by posléze podpořily potřebu zisku kontroly (vnímané zvládnutelnosti) situace a potřeba zplnomocnění související s potřebou svobodně se rozhodovat. I např. Connelly (2000) uvádí, že matky bez domova a jejich děti potřebují podporu ze strany sociálních pracovníků, která by jim pomohla získat sebedůvěru, získat nové dovednosti a získat vědomí vlastní zdatnosti ve smyslu vnímané zvládnutelnosti životních situací. Gladstone (2009) hovoří v souladu s výše uvedeným o programu re-

adaptace, který by byl zaměřený na zažití vlastní efektivity jako boj proti naučené bezmoci a na posílení sebedůvěry.

Padgett a kol. (2006) provedli výzkum potřeb u bývalých žen bez domova, které užívaly návykové látky. V hloubkových rozhovorech s těmito komunikačními partnerkami odhalili pět základních témat. Těmito tématy byly traumatické události, ztráta důvěry, strach po opuštění známého prostoru, touha po vlastním prostoru, touha po znovuzískání statusu ženy a s tím související ztráta vnímané stigmatizace. Bývalé ženy bez domova vyjadřovaly potřebu autonomie, ochrany před další viktimizací a potřebu pomoci při rekonstrukci vlastní identity a sebedůvěry. V kontextu potřeb žen bez domova se závislostí na látkách je třeba dodat, že někteří autoři, např. Kim a Crutchfield (2004), poukazují na to, že závislostí může trpět více než polovina žen bez domova.⁵⁷ V těchto souvislostech lze akcentovat potřebu žen bez domova získat stabilní samostatné bydlení, v němž by byla nabízena pomoc s léčbou závislosti.

Bassuk, Melnick, Browne (1998) v rámci potřeb žen/matek, které mají zkušenost s domácím násilím, navazují na popsané bariéry a pojmenovávají potřebu lepšího přístupu ke zdravotním službám, větší informovanosti o možnosti využití těchto služeb, zajištění doprovodu do těchto služeb, zajištění transportu nebo pomoc s nalezením služby v bezprostřední blízkosti azylového zařízení, potřebu práce s předsudky na straně zdravotnického personálu, potřeby posílení důvěry žen/matek bez domova ve zdravotnický personál a zajištění služby krizové intervence přímo v azylovém zařízení. V rámci přístupu k ženám/matkám, které mají zkušenost s násilím, doporučují navázání empatického vztahu s poradenským pracovníkem, neodsuzující postoj vůči oběti, zajištění bezpečí a důvěry, podporu sebedůvěry a zplnomocnění k vlastnímu jednání. Autoři uvádí také, že je důležitost včasné intervence u obětí násilí zcela klíčová, protože může zabránit prohlubování a fixaci traumatu.

Swick (2006) akcentuje potřebu zvýšení informovanosti osob bez domova o umístění, ale také možnostech zdravotních služeb a o potřebě pomoci učinit zdravotní služby přístupnějšími (ve smyslu zajištění transportu a doprovázení, které má i podobu vyřizování schůzek s lékařem). V kontextu potřeb žen a matek bez domova, a na ně navázaných služeb, je třeba zmínit potřebu služeb specializovaných na cílovou skupinu obětí násilí a práci

⁵⁷ Zde považuji za vhodné zasadit závislost do kontextu posttraumatického stresového syndromu a deprese, která se u žen bez domova často vyskytuje v důsledku traumatických zážitků z minulosti a v důsledku vysoké míry zažívaného stresu. Je zde také třeba reflektovat, že ženy bez domova žijí v prostředí, kde je závislost velmi častým jevem.

s jejich traumatem. Služba by zahrnovala práci se stresem a úzkostí obětí domácího násilí, které samy o sobě často brání převzetí aktivity při řešení situace. Pomáhala by získat matkám sebedůvěru a autonomii, která by vedla k zisku kapacity znovu získat pocit bezpečí a well-being (Bassuk a kol., 2010; Tischler a kol., 2000).

V rámci výzkumů potřeb matek bez domova byla zvláštní pozornost věnována i potřebám v oblasti bydlení. Cooper, Walsh, Smith (2009) uvádí několik oblastí, na které by se měly institucionální zařízení pracující s ženami nebo s matkami bez domova zaměřit. První z těchto oblastí je prostředí institucionálního zařízení, které by mělo poskytovat kvalitní bydlení vyhovující potřebám ubytovaných (zejména co se týče velikosti a poskytovaného soukromí a pohodlí) a poskytovat příjemné prostředí k pobytu. V rámci těchto doporučení bylo akcentováno vlastnictví vlastního hygienického zařízení, možnost mít ohraničené prostředí, kde má rodina pocit bezpečí, prostředí, kde je možné si hrát a mít třeba i zvířata, prostředí, kde by podpora ze strany zaměstnanců nebyla omezující a podporovala autonomii. S popisem azylového zařízení byla spojena i jeho poloha a vzhled. Vzhled byl akcentován zejména v kontextu vnímaného stigma z pobytu v azylovém zařízení, kdy bylo vysloveno přání, aby na azylovém zařízení nebylo hned vidět, že se jedná o azylové zařízení („*no more visible institution*“). Bylo také akcentováno přání/potřeba, aby nebylo azylové zařízení umístěno v sociálně vyloučené lokalitě, ale naopak v prostředí s plnou občanskou vybaveností zejména s ohledem na děti. Gerson (2007) považuje také design institucionálního bydlení pro osoby bez domova za zcela zásadní pro účinnost intervencí.

Potřeby matek bez domova ve svém výzkumu v podstatě shrnují Piechowicz, Piotrowski, Paswa-Wojciechowska (2014) doporučení v rámci „*sociální rehabilitace*“ matek bez domova. Autoři doporučují co nejrychlejší zisk stabilního bydlení (viz také Fitzpatrick, Kemp, Klinker, 2000), zajištění multidimenzionální pomoci (zahrnující pomoc institucionální, edukační ve smyslu poskytnutí podpory a psychologickou v oblasti boje s pocitem stigmatizace, s traumatem z domácího násilí a zisku sebevědomí a vůle k akci). Autoři dále doporučují realizaci výzkumu v oblasti příčin bezdomovectví matek s dětmi, který by pomohl zavést preventivní strategie na politické úrovni, a zahájení kampaně za účelem boje proti stereotypům vůči matkám bez domova. Výše zmíněné podporuje i výzkum autorů Cooper, Walsh, Smith (2009), kteří zdůrazňují v kontextu reintegrace důležitost možnosti mít na výběr mezi širokým spektrem služeb, které jsou matkám bez domova nabízeny. Důležitost tohoto výběru tematizují v rámci toho, že matky bez domova potřebují mít více společenských rolí než jen roli matky bez domova.

4.6 Možné bariéry reintegrace u romských matek

Moravec (2006) uvádí, že jsou Romové na trhu s byty diskriminováni ještě více než na trhu práce. Důvodem je představa o nespolehlivosti a problematičnosti romských nájemníků. Autor také poukazuje na směr stěhování romských nájemníků z dlouhodobých výhodných forem bydlení k dočasným nevyhovujícím formám zahrnujícím ubytovny a azylové domy. Řada bariér možného zisku bydlení je popsána již v rámci kapitoly Přístup Romů k bydlení, i tak považuji za vhodné v této kapitole některé z těchto bariér akcentovat a vztáhnout je k procesu reintegrace.

První z bariér bydlení Romů je nárok na velikost bytu. Dospívající děti totiž zůstávají, i po založení vlastní rodiny, často v bytě rodičů (Marek, 2013). Přehlnutost bytů rozrůstáním rodin je způsobena několika faktory. Jednak se jedná o vysoké zastoupení dětí v romské populaci a jednak o nedostatek finančně dostupného a kvalitního bydlení pro mladé rodiny. Dostupnost bydlení a kvalita bydlení romských domácností byla sledována v rámci výzkumu „*Situace Romů v 11 členských zemí EU*“. Výsledky výzkumu přitom poukazují na nižší vybavenost romských domácností, 45% romských domácností postrádá základní vybavení, např. koupelnu, toaletu... (Svoboda, Smolík, 2010)

Další specifickou bariérou v zisku stálého a kvalitního bydlení je zadlužení (a to samozřejmě nejen u romského etnika). V úvodu k tématu zadlužení je potřeba podotknout, že zadlužení v případě romské menšiny nemusí vzniknout z určitého důvodu, domácnost se může v sociálně vyloučené lokalitě ocitnout i kvůli svému vzhledu. O bytech a ubytovnách pro „*neplatiče*“ můžeme hovořit jako o „*továrnách na neplatiče*“. Neplatičem se zde totiž stává i ten, kdo nájem platil, a to z důvodu vysokých nákladů na bydlení, zadlužení se stávají ještě zadluženějšími (Moravec, 2006). Niederle (2002) poskytuje přehled nejčastějších příčin vzniku zadlužení u Romů. Prvním z nich (nyní spíše historickou příčinou) je neexistence českého občanství, a tím nároku na dávky sociální podpory⁵⁸. Druhým je vysoké ohrožení zadlužením u domácností žijících na hranici životního minima, které neumožňuje vytvářet si rezervy. Jakékoliv neplánované výdaje (např. doplatky na energie, nutnost zakoupit vybavení do domácnosti atp.) se tak stávají problémem. Tyto domácnosti nedosáhnou na půjčky od banky, musí proto využívat pro ně nevýhodných půjček od nebankovních institucí. Další možnou příčinou je život pouze ze sociálních dávek, které zpravidla odráží příjmovou hranici životního minima. Niederle popisuje mezi příčinami také problém s hospodařením

⁵⁸ Tato situace byla častá v roce 1993 po rozdělení Československa.

v domácnosti.⁵⁹ Ve výše uvedeném kontextu lze poukázat také na dopady (často vynucených) změn bydlení jako je např. vyšší nájemné v „novém“ bytě. Autor zmiňuje také dopady obálkové metody přidělení bytů, které může vést k nabídce vyššího nájemného než to, co jsou posléze schopni uhradit, ze strany potenciálních nájemců.

Další bariérou při hledání bydlení je neexistence úspor (z výše uvedených důvodů), romští zájemci o bydlení nejsou často schopní uhradit kauci ve výši několikanásobku nájmu (Úřad vlády, 2012). (Zde považuji za nutné podotknout, že nejen romští nájemníci.)

Možnou bariérou reintegrace do trvalého bydlení tak, jak je definováno v rámci této práce, je život v sociálně vyloučených lokalitách, pro něž je charakteristické postupné stahování se služeb a neinvestování do bytového fondu, což vyústí v deprivaci a pozvolné chátrání celé lokality (SPSZ, 2015). Jedním z důsledků diskriminace romského etnika je jeho vylučování z běžně obydlených lokalit do odlehlých osad (SPSZ, 2015). Tyto osady jsou někdy také nazývány sociálně vyloučené lokality či ghetta. V těchto lokalitách, kterých je v České republice přibližně 606, žije v současné době až 115 000 lidí. Většinu obyvatel těchto lokalit tvoří Romové (GAC, 2015). Dle kvalifikovaných odhadů žije v Ostravě aktuálně 20 – 30 tisíc Romů, z toho až 10 tisíc v sociálně vyloučených lokalitách či ubytovnách (SPSZ, 2015). S pobytem ve vyloučených lokalitách se pojí další vztažené jevy jako dlouhodobá nezaměstnanost, závislost na sociálních dávkách či segregace v rámci vzdělávacího systému (Kodinská, 2010). SPSZ (2015) poukazuje také na zadluženost a cílené sestěhovávání v lokalitě, kde stále roste počet zastáven a heren. Lux, Mikeszová a Sunega (2010) uvádějí, že lokality, v nichž dochází ke koncentraci domácností, kvalitativně nižšího či jinak neatraktivního bydlení, tedy domácností, které lze nazvat segregovanými, jsou pak charakteristické koncentrací sociálních problémů, jako je nezaměstnanost, kriminalita, nevzdělanost, vandalismus, špatná dostupnost a kvalita služeb či sousedské konflikty.

⁵⁹ Niederle (2002) uvádí sice tuto příčinu zadlužení, ale jako autorka této práce se s ní plně neztotožňuji. Věřím sice, že existují domácnosti, které mohou mít s hospodařením potíže, ale tyto potíže bych negeneralizovala na celou populaci. Potíže s hospodařením nejsou dle mého názoru jediným faktorem vzniku zadlužení, bez finančních úspor nelze překonat ani krátkodobé období bez příjmů.

5 METODOLOGIE

Pátá kapitola je věnovaná metodologii využití v rámci výzkumu. Věnuji se zde precizaci výzkumné otázky, popisu výzkumného přístupu a průběhu výzkumu. Popisují také výběr komunikačních partnerek, techniky sběru dat a metody analýzy dat. Vzhledem k tomu, že se jedná o participativní výzkum, věnuji zvláštní pozornost i pozici výzkumníka a peer výzkumníka ve výzkumu a části zabývající se reflexí a etikou výzkumu. Pojednávám zde také o validitě a možných limitech participativního výzkumného přístupu.

5.1 Kvalitativní výzkumná strategie

Kvalitativní výzkumnou strategii jsem pro účely svého výzkumu v disertační práci zvolila z důvodu její heuristické a holistické povahy a z důvodu, že se zabývá specifickými případy v celé šíři jejich kontextu. Viz např. Miovský (2006), který uvádí, že cílem kvalitativní výzkumné strategie je získat vhledu a porozumění zkoumanému problému v celé jeho šíři a hloubce (podobně také Ferjenčík (2010): „*kvalitativní výzkum je orientován holisticky*“), což přesně odpovídá záměrům této disertační práce. Má volba kvalitativní výzkumné strategie byla ovlivněna také tím, že kvalitativní výzkum předpokládá, že je každý sám odborníkem na svůj vlastní život. Denzin a Lincoln (2011) uvádí, že kvalitativní výzkum v sociálních vědách vychází z toho, jak jsou různé vztahy a pojmy chápány aktéry sociální reality. Aktéři jsou přitom vnímáni jako odborníci na sociální situace, které prožívají. Cílem výzkumníka je porozumět situaci tak, jak jí rozumí aktéři sami (tedy „*získat pohled z perspektivy subjektu*“). Nebo jak by řekl Hubík (2006): kvalitativní výzkum zkoumá zevnitř, snaží se o výklad skutečnosti, používá jazyk a měřítko zkoumaného objektu a snaží se o porozumění jeho realitě.

5.2 Participativní přístup k výzkumu

Zastřešujícím principem této disertační práce je participativní paradigma. Participativní přístup ve výzkumu chápu v tomto kontextu jako jeho přímou aplikaci. Participativní přístup jsem zvolila zejména z toho důvodu, že se většinou zabývá tématy dominance, útlaku nebo odcizení (Creswell a kol., 2007). A také z důvodu, že participativní výzkum přináší nové pohledy prostřednictvím přímé práce s lidmi z daného výzkumného prostředí, kterou jsem chtěla realizovat. Výhodou tohoto přístupu je rovněž možnost navození vztahu důvěry mezi

výzkumníkem a účastníky výzkumu, který může dále pomoci překonávat napětí mezi odborníky a „dotčenými“ participanty. Vzhledem k cíli analyzovat intersekcionalitu oprese jsem v participativním přístupu také oceňovala jeho zaměřenost na konkrétní potřeby participantů, které vychází přímo z nich a jejich životního prostředí. Participativní výzkum tedy nepřináší pouhé poznatky, ale vhléd (Schuman, Abramson, 2000).

Z praktického hlediska lze říci, že je participativní výzkum založen na spolupráci výzkumníka a „neakademického aktéra“, kterým mohou být např. komunity, neformální skupiny pacientů, zájmové skupiny, nevládní organizace atd., což odpovídalo vztahu, který jsem si jako výzkumnice přála s komunikačními partnery navázat. Za klíčový element participativního výzkumu tedy nelze považovat metody, ale přístup výzkumníků (Cornwall, Jewkes, 1995).

Participativní přístup k výzkumu jsem také zvolila z důvodu, že v rámci výzkumu se znevýhodněnými, „zraněnými“, exkludovanými, marginalizovanými a diskriminovanými skupinami umožňuje participativní výzkum jejich zplnomocnění skrze jejich aktivní zapojení do výzkumu, proto je využití tohoto výzkumného přístupu vysoce relevantní (Albridge, 2015). Participativní výzkumný přístup totiž nabízí porozumění, spolupráci a vzájemnost spolu s respektem k sebedeterminaci a autonomii účastníků výzkumu (Albridge, Dearden, 2013). Albridge (2015) tyto marginalizované skupiny nazývá „zranitelnými“ a řadí mezi ně (mimo jiné) zranitelné z důvodu pohlaví, etnicity a chudoby či z důvodu zkušenosti s násilím, což odpovídá charakteristikám komunikačních partnerek výzkumu v této disertační práci.

V rámci participativního výzkumného přístupu můžeme rozlišit tři úrovně zapojení participantů. První úroveň je zapojení účastníků výzkumu jako součásti výzkumného týmu v roli konzultantů. Druhou úroveň lze popsat tak, že účastníci sami realizují výzkum za podpory výzkumníka a třetí výzkum je vedený a realizovaný pouze účastníky výzkumu (Videmšek, 2009). Výzkum prezentovaný v této disertační práci lze zařadit do první úrovně participativního výzkumu. Lze zde ovšem spatřovat i prvky druhé úrovně např. v realizaci jednotlivých výzkumných technik participanty.

5.3 Průběh výzkumu

Výzkum probíhal v rámci zásad kvalitativního výzkumu v určitých cyklech. První vstup do terénu proběhl na jaře roku 2014 realizací pěti rozhovorů se sociálními pracovníky v azylových domech pro ženy a matky s dětmi ve městě Ostrava. Účelem tohoto vstupu do

terénu bylo seznámení se s prostředím azylového domu, s životní situací příjemců sociální práce, kteří zde žijí a s potížemi, s nimiž se lidé v azylových domech potýkají. Cílem získání těchto informací byla tvorba výzkumného problému disertační práce. Základem výzkumného problému se tak stala sociálními pracovníky vnímaná nízká efektivita služeb azylového domu pro matky s dětmi. Sociální pracovníci uváděli, že mezi jednotlivými azylovými domy cirkuluje přibližně jedna třetina zde žijících matek, které tak určitým způsobem uvíznou v systému prostupného bydlení.

Vzhledem k povaze výzkumného problému jsem se posléze rozhodla zvolit participativní výzkumný přístup, na jehož realizaci jsem se teoreticky připravovala přibližně půl roku. V rámci této přípravy jsem také vybírala jednotlivé techniky sběru dat, a sice pomocí pilotního výzkumu (N=3). Původně jsem např. zamýšlela zvolit nestrukturované rozhovory, ale při pilotním výzkumu se ukázaly být pro mé komunikační partnerky stresující.

Samotný výzkum začal v lednu roku 2015. V rámci výzkumu reintegrace byly osloveny tři skupiny komunikačních partnerek, s nimiž jsem se chystala pracovat (komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech, komunikační partnerky odcházející z azylových domů a komunikační partnerky reintegrované do stabilního bydlení). První cyklus výzkumu byl zaměřen na komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech.

První vstupy do terénu byly zaměřeny na hledání peer výzkumnic. Probíhaly formou představování výzkumu v azylových domech a „náboru“ peer výzkumnic. Po představení výzkumu se mi přihlásily dvě peer výzkumnice (PV2 se přihlásila až po přibližně pěti měsících výzkumu, proto měla původní číslo v „*pořadníku na rozhovory*“ KP28⁶⁰), které měly zájem se na výzkumu podílet, a několik komunikačních partnerek, které byly ochotné se mnou udělat rozhovor.

Prvním krokem samotného výzkumu byla určitá edukace peer výzkumnic, která probíhala formou aktivního zapojení do průběhu výzkumu. Po rozebrání výzkumného problému, výzkumné otázky a kvalitativní výzkumné strategie jsem se svou peer výzkumnicí začala vytvářet polostrukturovaný rozhovor. Poté si výzkumnice zkoušely samy pokládání otázek a hledaly na ně své vlastní odpovědi. Během této fáze jsme se vzájemně seznámily. Za obzvláště důležitou jsem, v tomto bodě, považovala znalost životních příběhů svých peer výzkumnic. Před samotným sběrem dat jsem je totiž chtěla připravit na to, že v příbězích

⁶⁰ Pořadové číslo 28 neznamená, že jsem v té době měla nasbíráno 28 rozhovorů, ale to, že jsem měla tento počet příslibů buď osobně komunikačními partnerkami, nebo peer výzkumnicemi. Rada z příslibů rozhovorů se posléze stejně udála s jinými komunikačními partnerkami.

komunikačních partnerek mohou nalézt podobnosti, které by pro ně mohly být určitým způsobem zatěžující a mohly by v nich vyvolat vzpomínky. Domluvily jsme se proto na pravidelné reflexi po jednotlivých rozhovorech.

Samotný sběr dat začal na konci března roku 2015. U jednotlivých rozhovorů jsem byla vždy přítomna já a jedna z peer výzkumnic. Následovala společná reflexe rozhovorů. Díky metodám záměrného výběru a snow ball (opět viz níže) se nám podařilo do konce července nasbírat 18 rozhovorů. K rozhovorům se nám postupně začaly hlásit i matky odcházející z azylového domu. Tato skupina matek byla sice původně plánována jako cílová skupina výzkumu až v druhém cyklu jeho průběhu, ale nechtěly jsme komunikační partnerky odmítat, proto část prvního a druhého cyklu výzkumu probíhala současně. Na konci září 2015 jsme měly již 27⁶¹ rozhovorů. Vzhledem k tomu, že se mi zdála data saturována (a zčásti také validizována pomocí fokusních skupin), začaly jsme s analýzou.

Peer výzkumnice byly „*vyškoleny*“ v otevřeném kódování a částečně také v kódování záměrném a teoretickém. Otevřené kódování probíhalo za vzájemné spolupráce a porovnávání kódů, které dle mého názoru, sloužilo i k validizaci dat. Záměrné a teoretické kódování jsem již prováděla sama, ale mé peer výzkumnice jej se mnou konzultovaly. V rámci celkové reflexe (viz dále) musím ovšem říci, že v této fázi výzkumu jsem převzala vedení procesu výzkumu já jako výzkumník.

Pro validizaci dat byly uspořádány čtyři ohniskové skupiny, dvě s komunikačními partnerkami střídajícími pobyty v azylových domech, jedna se skupinou komunikačních partnerek odcházejících z azylových domů a jedna s tzv. „*významnými druhými*“ (viz dále). Skupiny měly zejména validizační funkci k již získaným datům, jejich významná část byla věnována potřebám.

První a druhý cyklus výzkumu byl tak uzavřen v prosinci 2015 zpracováním výzkumné zprávy k projektu studentské grantové soutěže.

Třetí cyklus výzkumu začal v lednu 2016. Cílovou skupinou výzkumu byly komunikační partnerky, které odešly z azylového domu a reintegrovaly se do stabilního bydlení (doba pobytu minimálně 18 měsíců). V tomto bodě považuji za důležité říci, že bez předchozích cyklů výzkumu a bez navázání spolupráce s peer výzkumnicemi, bych se k cílové skupině neměla možnost dostat. Ve spolupráci se sítěmi kontaktů peer výzkumnic se nám podařilo ve výše uvedeném designu získat a analyzovat pět rozhovorů. Rozhovorů bylo původně šest,

⁶¹ Dvě z komunikačních partnerek nakonec odřekly souhlas s výzkumem (únor 2016), proto nebyla data získaná z rozhovorů s nimi do analýzy dat zahrnuta (komunikační partnerky byly z tohoto důvodu přečíslovány).

ale KP34 se nakonec rozhodla, že nechce, aby byla data z rozhovoru, který poskytla v disertační práci využita. Vzhledem k určitým obtížím s navázáním vhodné atmosféry (atmosféry důvěry a možnosti sdílení příběhu) pro průběh rozhovorů probíhaly rozhovory s reintegrovanými komunikačními partnerkami opakovaně. U dvou z rozhovorů byla přítomná jedna z per výzkumnic, zbylé tři komunikační partnerky nechtěly, aby u rozhovorů byla. Pro validizaci dat získaných z rozhovorů s reintegrovanými komunikačními partnerkami byla uspořádána fokusní skupina.

Poslední fází výzkumu bylo sestavení celkové analýzy dat a sekundární analýzy dat, která proběhla formou narativní analýzy (kterou jsem provedla sama a posléze s peer výzkumnicemi ještě jednou konzultovala). Narativní analýza byla validizována na speciální fokusní skupině. Celkově bylo tedy v rámci výzkumu uspořádáno šest fokusních skupin.

5.4 Komunikační partnerky a jejich výběr

Následující podkapitola se věnuje zdůvodnění výběru Ostravy jako místa realizace výzkumu a popisu výběru komunikačních partnerek. Zvláštní pozornost je věnována procesu výběru peer výzkumnic, který se od procesu výběru komunikačních partnerek v určitých ohledech lišil.

5.4.1 Ostrava jako místo realizace výzkumu

Základní soubor, z něhož byl získáván výběrový soubor, tvoří matky samoživitelky žijící v azylových domech ve městě Ostrava. Téma bezdomovectví je vysoce aktuální v celé České republice, a to nejen v kontextu připravovaného zákona o sociálním bydlení. Ostrava tvoří vysoce dynamické a komplexní prostředí, co se vyloučení z bydlení týče.

Na komplexnost problematiky vyloučení z bydlení v Ostravě poukazují už jen následující počty, v Ostravě je: 15 sociálně vyloučených lokalit⁶², 42 ubytoven⁶³ (Popis sociálního vyloučení, 2015). V rámci sčítání osob bez domova v Ostravě (ČSÚ, 2011) bylo sečteno 448 osob bez domova pobývajících v azylových domech a noclehárnách, z toho bylo 61 matek s dětmi (v celkovém počtu 88 dětí) žijících v azylovém domě a 30 žen pobývajících v azylovém domě bez dítěte. Ve městě Ostrava je aktuálně 12 azylových domů, z toho 5 azylových domů pro cílovou skupinu matek s dětmi (Podkladová analýza, 2015).

⁶² Ostrava je přitom jedním z měst s největším počtem osob v SVL (GAC, 2015).

⁶³ S kapacitou mírně více než 8 300 lůžek a s obsazeností cca 5 500 – 6 000 osob.

Na dynamičnost problematiky bezdomovectví poukazuje Hruška (2013), který popisuje vzrůstající trend v počtu ubytoven, počtu zde ubytovaných osob a charakteru jejich využití (z krátko až středně-dobého ubytování pro dělníky přechází v trvalé bydlení pro jednotlivce i rodiny s dětmi, kteří jsou vyloučeni z otevřeného trhu s bydlením). Na nárůst ubytoven poukazuje i porovnání zpráv GAC (2006) a (2015), které uvádí nárůst počtu ubytoven, v nichž dlouhodobě žijí celé rodiny z původní jedné ubytovny na současných 42. V Ostravě narůstá i počet sociálně vyloučených lokalit, pokud opět porovnáme zprávu GAC z roku 2006 a z roku 2015, zjistíme, že se počet SVL navýšil z 9 na 13. Podkladová analýza (2015) také upozorňuje na narůstající počet osob, které mají trvalé bydliště na ohlašovacích městských úřadů, v září 2015 se jednalo o 14 773 osob; tento počet tvoří od roku 2009 54% nárůst. SPSZ (2015) přitom uvádí, že v Ostravě narůstá objem vyplácených prostředků na příspěvek a doplatek na bydlení; roste tedy počet osob, které se v oblasti bydlení neobejdou bez finanční pomoci. V Ostravě bylo v roce 2014 vyplaceno průměrně 16 163 příspěvků na bydlení a 7811 doplateků na bydlení.⁶⁴ Popis sociálního vyloučení (2015) přitom uvádí, že v Ostravě a na Ostravsku, více než kdekoli jinde v České republice, žije čím dál tím více osob ohrožených sociálním vyloučením. Bez včasné identifikace (začínajících) potíží s bydlením, nezaměstnaností či zadlužením bude počet sociálně vyloučených v Ostravě narůstat.

5.4.2 Záměrný (účelový) výběr

Záměrný výběr byl vzhledem k povaze cílové skupiny a plánovanému designu výzkumu (kvalitativní výzkumná strategie, participativní přístup) a její svázanosti s určitým prostředím (azylovým domem) zřejmou volbou. Záměrný výběr je výběr výzkumného „vzorku“ pomocí postupu, kdy záměrně vyhledáváme účastníky dle „určitých vlastností“ (Miovský, 2006). Podle stanoveného kritéria/stanovených kritérií tedy vybíráme účastníky výzkumu, kteří je splňují a jsou zároveň ochotni se výzkumu zúčastnit. V rámci záměrného výběru můžeme rozpoznat několik strategií, které se vzájemně kombinují dle naší potřeby (Rubin, Babbie, 2011).

Záměrný výběr v rámci této disertační práce můžeme rozlišit na záměrný výběr přes instituce (azylový dům pro ženy a matky s dětmi) a stratifikovaný záměrný výběr, který byl použit

⁶⁴ Mezi lety 2012 a 2014 došlo v rámci příspěvků na živobytí k 43% nárůstu.

v rámci jednotlivých fází výzkumu (rozdělení komunikačních partnerek na matky střídající pobyty v azylovém domě a na ty, které z azylového domu odchází) (Coolican, 2014).

V rámci jednotlivých skupin komunikačních partnerek byla stanovena následující kritéria výběru:

- Matka samoživitelka je matkou, která se o své děti stará pouze s přispěním svých vlastních příjmů.
- **Komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech:** v azylovém domě žijí minimálně potřetí, přičemž minimální délka pobytu v jednom azylovém domě je jeden rok. V rámci výběru této skupiny komunikačních partnerek byl rovněž kladen nárok na to, aby všechny nepobývaly v jednom azylovém domě (nastavení jednotlivých azylových domů se od sebe může lišit). Tento požadavek se podařilo naplnit, komunikační partnerky pocházely ze všech pěti azylových domů pro ženy a matky s dětmi ve městě Ostrava.
- **Odcházející komunikační partnerky:** pobyt v azylovém domě minimálně čtyři měsíce (zaručující znalost/zkušenost s daným prostředím), mají určený termín odchodu z azylového domu, který je za max. 10 dní⁶⁵.
- **Reintegrované komunikační partnerky:** jsou reintegrované do stabilního bydlení po dobu minimálně 18 měsíců (podobně Marek, Csémy, Vágnerová, 2013).

5.4.3 Sněhová koule

Pobyt komunikačních partnerek v azylovém domě a spolupráce s peer výzkumnice umožnily využít ještě jednu z metod výběru, sněhovou kouli. Výběr pomocí metody sněhové koule („*snow ball*“) je v kvalitativním výzkumu velmi častý (Hartnoll a kol., 2003). Základním principem při aplikaci této metody je získání kontaktu s nulovou vlnou účastníků výzkumu (v případě tohoto výzkumu pomocí záměrného výběru přes instituce). Prostřednictvím kontaktu s touto „*nulovou vlnou účastníků*“ získáváme kontakty na účastníky „*první fáze*“, z nichž jsou vybráni účastníci výzkumu. Účastníci výzkumu z první fáze mohou pomoci získat výzkumníkovi kontakt na druhou vlnu účastníků, z nichž jsou vybráni účastníci výzkumu. „*Celý proces se tak opakuje až do dosažení saturace*“ (Miovský, 2006, s. 132)

⁶⁵ Od určení pevného termínu v krátkém časovém intervalu jsem si slibovala, že je odchod komunikačních partnerek do stabilního bydlení jistý.

Pomocí metody sněhové koule byly vybrány komunikační partnerky z azylových domů, výběr probíhal konkrétně tak, že byly oslovovány peer výzkumnice nebo komunikačními partnerkami, které se již výzkumu zúčastnily. Výběr komunikačních partnerek pomocí metody sněhové koule proběhl také v případě jedné ze tří skupin komunikačních partnerek v tomto výzkumu, konkrétně se jednalo o komunikační partnerky reintegrované do stabilní formy bydlení. V tomto bodě považuji za nutné říci, že bych se ke skupině matek reintegrovaných do stabilních forem bydlení bez kontaktu se skupinou matek střídajících pobyty v azylovém domě a odcházejících z azylového domu nedostala. Azylové domy si totiž po odchodu uživatelů ze zařízení nevedou evidenci kam (ve smyslu do jaké formy bydlení) bývalí „uživatelé“ odchází.

5.4.4 Výběr peer výzkumnic

Před samotným výběrem peer výzkumnic jsem se pokusila promyslet určitou „inzerčí“ na pozici peer výzkumnice a sestavit požadavky na její osobu. Požadavky byly následující: znalost prostředí azylového domu, přehled a rozhled (schopnost nad „věcmi“ přemýšlet), disponování kontakty na další případné komunikační partnerky, dobré komunikační schopnosti, schopnost vcítit se, spolehlivost, organizační schopnosti (předpokládala jsem, že peer výzkumník bude organizovat rozhovory s dalšími komunikačními partnerkami) a určitá stabilita osobnosti ve smyslu vyrovnání se s vlastními (často traumatickými) zážitky (nebo ochota tyto zážitky zpracovat). Velmi důležitým faktorem pro mě byla také motivace peer výzkumnice pro výzkum a určitá angažovanost v dané výzkumné problematice.

Peer výzkumnice byly vybírány v prostředí azylového domu (tedy tam, kde to bylo ze strany zařízení umožněno) pomocí přímého oslovení případných komunikačních partnerek formou skupinového představení výzkumu (často pomocí účasti na skupině pořádané sociálními pracovníky v rámci běžného chodu zařízení). Po představení výzkumu jsem představila i pozici peer výzkumnice a naznačila možnost finanční odměny za tuto pozici (neuváděla jsem výši). I přes to, že jsem čekala velký zájem o nabízenou práci, přihlásily se mi pouze dvě peer výzkumnice, Monika a Zdenka. Potenciální komunikační partnerky nejevily velký zájem ani o rozhovory, na každém představení, kde bylo vždy kolem deseti „uživatelů“ azylového domu, se přihlásily vždy přibližně tři.

Pro ucelenost výzkumu nyní uvedu krátkou kazuistiku peer výzkumnic, abych naznačila i jejich vlastní pozicionalitu ve výzkumu.

Zdenka (PV1) měla v době výzkumu 38 let, v azylových domech žila již osmým rokem. Zdenka měla vystudovanou střední školu s maturitou, jejím jediným příjmem byly sociální dávky, byla dlouhodobě nezaměstnaná (sama uváděla, že z důvodu pobytu v azylovém domě). Zdenka za sebou měla zkušenost s opakovaným domácím násilím ze strany otce i ze strany partnera. Před pobytu v azylových domech byla podnikatelkou, vlastnila trafikou. Zdenka měla velké dluhy, uváděla, že přes dva miliony, protože její obchod zkrachoval kvůli konkurenci. Otec její dvanáctileté dcery aktuálně pobýval ve vězení za napadení a drobnou trestnou činnost (krádeže atp.). Zdenka měla špatné vztahy s rodinou, dle jejích slov ji rodina hodně vinila za výběr partnerů. Její sestra byla vysokoškolačka, Zdenka sama sebe vnímala jako „černou ovci rodiny“. Později se stýkala se sestrou a matkou. Zdenka měla zkušenost i s přímým pobytém „na ulici“, kam odešla, protože nemohla bydlet spolu s přítelem v azylovém domě. V průběhu výzkumu Zdenka otěhotněla a měla druhou dceru.

Monika (PV2) měla v době výzkumu 26 let a byla Romka, v azylových domech žila již čtyři roky, mezi tím žila na ulici. Monika měla základní vzdělání, byla dlouhodobě nezaměstnaná, jejím jediným příjmem byly sociální dávky. Kromě krátkodobých „brigád“, které probíhaly spíše formou sezónních činností, ještě nepracovala. Monika vyrůstala v nejmenované sociálně vyloučené lokalitě v Ostravě, kde žila s rodinou, a kam se v průběhu své trajektorie bydlení občas vracela. Monika měla zkušenost s domácím násilím a s drogami (pervitin). Měla tři děti, dvě děvčata (6 a 5 let) a jednoho chlapce (8 let). Monika uváděla, že její vztahy s rodinou jsou špatné. Děti občas pobývaly u prarodičů (rodičů ze strany otce dětí).

Tab č. 2: Charakteristiky jednotlivých komunikačních partnerek

KP	Počet dětí	Vzdělání	Pobyt v AD	Prvopobyt	Délka pobytu v AD
KP1	1	základní	střídající		3R
KP3	2	základní - výuč. 1.	střídající		3R
KP4	3	základní	střídající		4R
KP2	2	základní - výuč. 1.	odcházející	ano	7M
KP5	2	středoškolské – výuč. 1.	střídající		3R
KP7	1	středoškolské	odcházející	ano	1R
KP6	1	základní	střídající		3R
KP11	1	středoškolské - výuč. 1.	odcházející	ne	2R
KP12	1	středoškolské	odcházející	ano	1R
KP8	2	základní	střídající		4R
KP9	3	středoškolské výuč. 1.	střídající		5R
KP13	2	středoškolské - výuč. 1.	odcházející	ano	5M
KP10	2	středoškolské - výuč. 1.	střídající		3R
KP14	1	středoškolské - výuč. 1.	střídající		3R
KP15	2	středoškolské - výuč. 1.	střídající		3R
KP18	1	základní	odcházející	ano	4M
KP16	3	středoškolské - výuč. 1.	střídající		5R
KP20	2	středoškolské	odcházející	ano	4M
KP17	3	základní	střídající		5R
KP19	2	základní - výuč. 1.	střídající	ne	4R
KP26	1	základní	odcházející	ne	2R
KP21	3	základní	střídající		6R
KP22	3	základní - výuč. 1.	střídající		6R
KP23	2	základní	střídající		3R
KP24	2	středoškolské - výuč. 1.	střídající		8R
KP25	3	základní	střídající	ne	3R
PV1	2	středoškolské	střídající	ne	8R
PV2 (původně KP28)	3	základní	střídající	ne	4R
KPR29	3	základní			
KPR30	1	středoškolské			
KPR31	2	středoškolské - výuč. 1.	střídající	ne	3R
KPR32	5	základní			
KPR33	3	středoškolské	střídající	ne	3R

*KP 29 – 33 jsou reintegrované komunikační partnerky, v analýze dat jsou označeny jako

KPR

Výzkumu se celkově zúčastnily 2 peer výzkumnice, 5 komunikačních partnerek reintegrovaných do stabilního bydlení, 18 komunikačních partnerek střídajících pobytu v azylových domech a 8 komunikačních partnerek odcházejících z azylového domu. Komunikační partnerky pocházely z 5 azylových domů pro ženy a matky s dětmi ve městě Ostrava.

Dvě z komunikačních partnerek střídajících pobytu v azylových domech nakonec odřekly souhlas s výzkumem (únor 2016 a nejsou tak zahrnuty v tabulce), proto nebyla data získaná

z rozhovorů s nimi do analýzy dat zahrnuta (komunikační partnerky byly z tohoto důvodu přečíslovány). Jedna z reintegrovaných komunikačních partnerek (KP34) rovněž zpětně účast na výzkumu odřekla. Komunikační partnerky odřekly účast na výzkumu nezávisle na sobě, všechny odřeknutí zdůvodnily pouze tím, že se nechtějí na výzkumu podílet a nechtějí, aby někdo znal jejich příběhy. Jejich rozhodnutí jsem respektovala.

5.5 Techniky sběru dat

V rámci výzkumu byly použity tři techniky sběru dat: polostrukturované rozhovory a fokusní skupiny, které měly zejména validizační funkci.

5.5.1 Polostrukturované rozhovory

V pilotním výzkumu byl použit nestrukturovaný rozhovor. Tento typ rozhovoru ovšem komunikační partnerky přiváděl do rozpaků tím, že nevěděly, co říct, což vedlo k určité tenzi na obou stranách. Rozhovor bylo tedy třeba určitým způsobem strukturovat, snažila jsem se přitom ale vyhnout přílišné strukturaci, jelikož jsem sama vnímala, že je cílová skupina této práce citlivá na formalizaci projevu. Proto jsem se rozhodla zvolit polostrukturované interview.

V případě polostrukturovaného interview je potřeba před samotným interview vytvořit okruhy otázek, na které se chystáme ptát (Silverman, 2013). Je zde dáno jádro interview, tedy minimum témat a otázek, které budou probrány. Na jádro se posléze „nabaluje“ množství doplňujících témat a otázek (Miovský, 2006; Ferjenčík, 2010). Pro polostrukturovaný rozhovor je příznačný jasně definovaný účel, určitá předem připravená osnova a velká různost procesu získávání informací jako celku (Hendl, 2016). Na tvorbě onoho „jádra“ polostrukturovaného interview se podílely i peer výzkumnice, které dávaly doporučení k obsahu a pořadí otázek. Dle svých slov přitom vycházely z vlastního životního příběhu a zkušeností z mého dotazování.

Výhodu polostrukturovaného interview jsem spatřovala v tom, že dokáže eliminovat nevýhody nestrukturovaného a zcela strukturovaného interview a „vytěžit současně maximum jejich výhod“. Plusem je také, že je zde možnost využít volné a nenucené komunikace (za účelem motivace a udržení zájmu komunikačního partnera) i strukturace (Miovský, 2006).

Polostrukturovaný rozhovor použitý v rámci této disertační práce přitom nesl ve svých méně strukturovaných fázích určité znaky narativního interview, pro něž je charakteristická snaha podněcovat dotazovaného spíše k vyprávění než ke klasické „konverzační výměně“. Jednotlivé dotazy lze tedy pokládat na určité úrovni obecnosti, slouží tak spíše jako podněty (jako prostor k projekci vlastních zkušeností) než jako zcela konkrétní otázky. Tato snaha je spojena s nepřerušováním vypravěče. Cílem je získat, co nejautentičtější „materiál“ (Riessman, 2008).

V rámci rozhovoru (byť polostrukturovaného) jsem se snažila také dodržovat určité principy Kaufmannova „rozumějícího rozhovoru“, důraz jsem kladla zejména na přirozenost interakce se svými komunikačními partnerkami. Kaufmannův rozumějící rozhovor je specifickou metodou provádění rozhovoru. V polostrukturovaném rozhovoru se totiž snadno ustanovuje hierarchie spočívající v nadřazenosti tazatele (klade otázky) a podřazenosti odpovídajícího (odpovídá), což vede k tomu, že styl odpovědi odpovídá stylu otázky (dotazovaný přijímá kategorie tazatele). Kaufman proto vyznává nestrukturovaný rozhovor, i když přiznává, že výzkumník může mít připravenou určitou osnovu rozhovoru, nejdůležitější částí rozhovoru je právě interakce, která umožňuje prohloubení a rozvinutí výpovědi („relanci“). Zásadní roli v rozumějícím rozhovoru má empatie (Kaufman, 2001).

K „rozumějící“ povaze polostrukturovaného interview dle mého názoru přispívala i přítomnost (a spolupráce při vedení rozhovoru) peer výzkumnic u dotazování. Samy dotazované uváděly, že měly pocit, že svůj příběh vykládají někomu, kdo „*tomu opravdu rozumí*“ (viz kapitola 5. 7. Pozice peer/výzkumníka a reflexe výzkumu). Přítomnost peer výzkumnic při dotazování mohla přinášet ale i určitá rizika viz kapitola 5. 9. Možné limity participativního přístupu.

Dotazování začalo nezávaznou konverzací na téma pobytu v azylovém domě. Potom následovaly tyto otázky:

Jak se vám tady bydlí?

Jak jste se do azylového domu dostala?

Řekla byste nám svůj životní příběh?

Jaké místo má ve vašem příběhu pobyt v azylovém domě?

Jak vidíte svou budoucnost? Co Vás v budoucnosti čeká?

Dokážete si představit příběh, jak se dostanete z azylového domu?

Co vás naopak v azylovém domě drží? / Co vám brání z azylového domu odejít?

Je něco, co máte s ostatními maminkami v azylovém domě podobné?

V čem se váš příběh od příběhů ostatních maminek liší?

Je něco, co byste potřebovala, co by vám v tuto chvíli pomohlo? /Je něco, co by se mělo změnit, aby vám to pomohlo?

5.5.2 Focus group

Prostřednictvím ohniskové skupiny získáváme data za využití skupinové interakce, která probíhá v debatě na téma (ohnisko) určené výzkumníkem. Ohnisková skupina povzbuzuje skupinovou interakci a spontaneitu a umožňuje pozorovat členy cílové populace, jak aktuálně reagují na dané téma (Patton, 2002).

S fokusní skupinou jsem v průběhu výzkumu pracovala v roli moderátora, který je zodpovědný za průběh a řízení skupiny (Švaříček, Šedřová, 2007). Peer výzkumnice měly ve fokusních skupinách roli vnitřního pozorovatele⁶⁶ (viz např. Miovský, 2006 či Švaříček, Šedřová, 2007). V rámci procesu focus group měly ovšem i roli určitého povzbuzovače, a to zejména ve chvíli, kdy nastalo ticho, a nikdo se nevyjadřoval. Fokusní skupiny byly vedeny z počátku spíše jako nestruturované a posléze jako polostruturované fokusní skupiny, kdy jsme se snažily dostat od obecných témat k těm jádrovým. Byla tedy použita tzv. metoda trychtýře. Výhodou tohoto způsobu vedení ohniskových skupin byla lepší možnost udržet určitou základní úroveň diskuze o jednotlivých tématech a přitom zajistit účastníkům skupiny dostatečný prostor pro vyjádření se (Patton, 2002).

Fokusní skupiny měly v rámci výzkumu validizační úlohu ve vztahu k datům získaným z individuálních rozhovorů, byly ale také zdrojem nových a doplňujících informací. Ve vztahu k bariérám a akceleratorům (viz analýza dat) byly fokusní skupiny rovněž validizační, ale sloužily i jako prostor pro možný návrh akceleratorů v podobě řešení bariér⁶⁷. Celkově se uskutečnilo 6 fokusních skupin, dvě s komunikačními partnerkami střídajícími pobyty v azylových domech (N=5, 6), jedna s komunikačními partnerkami odcházejícími z azylového domu (N=5), jedna s významnými druhými (N=4, matka, sestra, sestra, přítel), jedna s komunikačními partnerkami reintegrovanými do stabilního bydlení (N=3) a jedna (smíšená) zaměřená na analýzu procesu přeměny „oběti“ v „přeživšího“, které se zúčastnily tři komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech, dvě

⁶⁶ Seděly uvnitř kruhu ve skupině a mohly/nemusely se zapojovat. Předchozí domluva byla ovšem taková, že se budou zapojovat spíše méně, aby daly prostor všem členům skupiny.

⁶⁷ V rámci prezentace dat jsou proto uvedeny pouze akceleratory, které komunikační partnerky samy zmiňovaly, tedy ne ty, které bych mohla doplnit jako autorka této práce.

komunikační partnerky odcházející z azylového domu a jedna komunikační partnerka reintegrovaná do stabilního bydlení.

5.6 Metody analýzy dat

V rámci analýzy dat byly použity dvě metody, jednalo se o konstruktivistickou zakotvenou teorii a o tematickou narativní analýzu. Konstruktivistická zakotvená teorie byla využita k zodpovězení hlavní výzkumné otázky disertační práce zabývající se intersekcionalitou oprese v naracích komunikačních partnerek. Tematická narativní analýza zase k analýze procesu přeměny „oběti“ na „přeživšího“. V rámci analýzy dat byl využit software Atlas.ti.

5.6.1 Konstruktivistická zakotvená teorie

V rámci této práce jsem se rozhodla využít konstruktivistický přístup k zakotvené teorii K. Charmazové. Charmazová ve svém přístupu k zakotvené teorii vychází z klasické zakotvené teorie, tak jak ji definovali její zakladatelé Glaser a Strauss (či později Corbinová) viz např. Strauss, Corbin: *Základy kvalitativního výzkumu? Postupy a atechniky metody zakotvené teorie*.

Přístup Charmazové je (oproti výše zmíněnému) založen na existenci více možných realit; výzkumník, i účastníci výzkumu, do výzkumného procesu vstupují se svou vlastní verzí reality a ve vzájemné interakci tvoří realitu novou.⁶⁸ Konstruktivistický přístup k zakotvené teorii vychází z následujících tří předpokladů: výzkumník je zaměřen zejména na interpretativní porozumění jevu a na význam, který vzniká v určitém kontextu výzkumu, v určitých časových a kulturních souvislostech; použité postupy zakotvené teorie nemusí být výslovně předepsané a rigidní; výzkumník může využívat postupy klasické zakotvené teorie, aniž by dodržel původní pozitivisticky laděný rámeček⁶⁹ (Charmaz, 2003).

Charmaz dále poukazuje na to, že zakotvená teorie nemusí být vázána na využití jediné epistemologie ani jedné jediné metody tvorby dat. Výzkumná činnost je založena na spolupráci mezi výzkumníkem a jeho komunikačním partnerem, od něhož se výzkumník dozvídá informace. Účastník výzkumu je tedy výzkumníkovi rovnocenným partnerem

⁶⁸ Výzkumník si musí být přitom vědom toho, že to, co vnímá je vázáno na jeho předchozí zkušenost, vlastní biografii, na vztah k účastníkům výzkumu, kontext výzkumu a vlastní způsob zpracování empirického materiálu (Charmaz, 2003).

⁶⁹ Sběr dat v zakotvené teorii vyúsťuje v jednotlivých typech kódování, jež lze definovat jako „*operace, pomoci nichž jsou údaje rozebrány, konceptualizovány a opět složeny novými způsoby*“ (Strauss, Corbinová, 1999, s. 39). Kódování jako takové můžeme chápat jako ústřední proces tvorby teorie z údajů.

(Charmaz, 2003), což přesně odpovídá principům participativního přístupu k výzkumu, který jsem se rozhodla využít.

Pro určitou transparentnost procesu tvorby dat v rámci této disertační práce, nyní uvedu postup tvorby dat v rámci konstruktivistické zakotvené teorie. V rámci analýzy dat využívá Charmazová ve svém přístupu trojí kódování. Prvním je otevřené kódování („*initial coding*“), které sestává z pečlivého čtení dat a hledání kódů (jak píše Charmaz „*line-by-line*“). Kódováním Charmaz rozumí kategorizaci segmentů dat s ohledem na jejich význam a přiřazování jmen, která sumarizují a započítávají každý „*kus*“ dat. Kód je tedy Charmazovou chápán jako určité „*analytické držátko*“ („*analytic handle*“). V rámci této fáze nejsou hledány jen kódy jako takové, ale i tzv. živé kódy, které jsou přímými výpověďmi komunikačního partnera a jako takové jsou nosné/vypovídající. Druhým typem kódování je záměrné kódování („*focused coding*“), které je založeno na hledání podobností a výběru „*nejžitečnějších*“ kódů a jejich znovu testování z hlediska vztahu k ostatním otevřeným kódům. Následuje „*porovnání dat s kódy a kódů s daty*“ a propracování kódů. Záměrné kódování je tak chápáno jako určitá selektivní fáze, která využívá nejsignifikantnější nebo nejčastější kódy k syntéze, organizaci a integraci velkého množství dat. Další fází kódování je kódování axiální, které vede k tvorbě kategorií a subkategorií (shluků kódů, větších celků, které jsou součástí kategorií), a opětovně skládá data, která byla rozložena během otevřeného kódování a tím jim dává spojitost; tvoří koherentní celek, kategorie, které ukazují na vztahy mezi jednotlivými kódy. Posledním krokem je teoretická fáze, která vede k vytvoření teorie. Teorii přitom chápe Charmaz jako to, co nám odpoví na naši výzkumnou otázku. V rámci konstruktivistické zakotvené teorie lze využít i dalších postupů jako je např. psaní poznámek („*memo-writing*“), které je založena na spontánním popisu kategorie osobou, která data analyzuje (tuto techniku jsem hojně využívala při práci s peer výzkumníci) (Charmaz, 2003).

5.6.2 Tematická narativní analýza

Narativní analýzu dat jsem se rozhodla využít v rámci analýzy dat z důvodu její aplikovatelnosti při konstruování identity vyprávěcího (Lieblich a kol., 1998). Riessman (2008, s. 72) uvádí, že „*vyprávěcí může v příběhu sám sebe umisťovat různými způsoby*“. Pro analýzu dat využitou v této disertační práci je přitom stěžejní umístění vyprávěcího v aktivní nebo v pasivní roli ve vztahu k subjektům příběhu. Identitu přitom v tomto

kontextu chápu jako vytvořenou v kontaktu s druhými, za sociálně konstruovanou (viz např. Crossley, 2000).

Tematická analýza je jednou z narativních metod analýzy dat. Pro tematickou analýzu je typické, že je zaměřena výlučně na obsah a na jeho tematickou kategorizaci. Nezaměřuje se tedy na jazyk a jeho výběr, jazyk je zde vnímán pouze jako nositel tématu. Tematická analýza se tedy zaměřuje na to, co již bylo řečeno („*told*“) než na aspekty vyprávění („*the telling*“) (Riessman, 2008).

V rámci tematické analýzy není nutné klást důraz na to, jak proběhla konverzační výměna. Tematická analýza tak může být prováděna jako určitá „*sekundární analýza*“ s již psanými texty. Tematická analýza může být přitom provedena i s texty, které primárně odpovídají na jinou výzkumnou otázku. Tato metoda analýzy dat se hodí pro tvorbu typologií, zachycení „*stupňů*“ či mapování „*průběhu*“, jelikož lze pomocí tematické analýzy nalézat témata v jednotlivých rozhovorech. Tato témata je možné posléze kategorizovat do tematických elementů např. seskupovat jednotlivé rozhovory podle toho, v jaké „*fázi*“ se nachází. Tematickou analýzu lze rovněž použít, pakliže chceme zjistit, jak mohou příběhy vytvářet možnosti pro identity vyprávějících či rekonstruovat vztah mezi „*já*“ a světem v časové perspektivě (Riessman, 2008).

Tematická analýza probíhá pomocí hledání určitého obsahu (tématu) v analyzovaných datech, danému tématu přitom předchází znalost určité teorie, která může pocházet z odborné literatury nebo může vznikat v průběhu výzkumu samotného. V rámci tematické analýzy výzkumník ale hledá i nové vhledy a porozumění datům (Riessman, 2008). V rámci tematické analýzy je nutné definovat narativ. V této disertační práci chápu narativ jako specifické, oddělené příběhy, které jsou organizovány okolo osobnosti, která uspořádává děj (Larsson, Sjöblom, 2010).

5.6.3 Peer analýza dat

V rámci analýzy dat je důležité reflektovat určitou (mnou vnímanou) náročnost procesu edukace peer výzkumnic v zakotvené teorii. Domnívám se, že metody analýzy dat byly pro peer výzkumnice hodně abstraktní záležitostí, proto byla potřeba zakotvenou teorii uzpůsobit a učinit srozumitelnější. Ze začátku bylo třeba projít konkrétní příběhy a ukazovat, jak bych je analyzovala já, vysvětlovat jednotlivé kroky a můj způsob přemýšlení nad nimi. I tak byl proces analýzy dat peer výzkumnicemi spíše intuitivní. Přesto jejich reflexe a vysvětlení jednotlivých jevů v příbězích považuji za neocenitelné.

Analýza dat s peer výzkumnice probíhala formou reflexí po každém rozhovoru⁷⁰, kdy jsme přemýšlely nad tím, co nás k příběhu napadá. Peer výzkumnice hodně hledaly podobnosti a rozdíly se svým vlastním příběhem nebo s příběhy, které již slyšely. Peer výzkumnice dostaly také k dispozici přepisy všech získaných dat komunikačních partnerek s cílem hledat podobnosti a rozdíly (v rámci rozdílů hledaly také výjimečné události) a posléze je slučovat do skupin. Posléze jsme v rámci vzájemné diskuze porovnávaly naše zjištění. Jako výzkumník jsem si v rámci této fáze výzkumu ponechávala největší zodpovědnost za průběh výzkumu, i tak jsem se ale snažila získaná data vždy do analýzy zapracovat nebo je aspoň dále reflektovat⁷¹. Diskuze s peer výzkumnice mi pomáhaly prohlubovat můj vhled do života matek samoživitelek v azylovém domě a do procesu jejich reintegrace. Na hodnotnost těchto diskuzí dle mého názoru poukazuje např. to, že vedly k sekundární analýze dat a ke zpracování kapitoly Změna oběti v přeživšího. V rámci popisované analýzy dat jsem si uvědomovala možné „zkreslení dat elitou“ (viz např. Miovský, 2006), proto jsem si data validizovala i s dalšími komunikačními partnerkami formou fokusních skupin.

5.7 Pozice peer/výzkumníka a reflexe výzkumu

V úvodu reflexe bych se ráda zabývala vlivem mě jakožto výzkumníka na výzkum samotný. Hammersley a Atkinson (2007) uvádějí, že vliv má především věk a pohlaví výzkumníka, ale také styl oblékání, náboženské vyznání, mluvený projev, či „výbava“, se kterou do terénu vstupuje. Jako výzkumník jsem vcházela do prostředí azylového domu s určitým očekáváním, s určitou představou o tom, jak to bude v azylovém domě vypadat, s kým se tam mohu setkat a jaký bude příběh osob, které v azylovém domě žijí. Vcházela jsem sem ale také jako příslušník střední třídy, vysokoškolák, sociální pracovník a psycholog s určitou praxí. I když jsem se snažila do prostředí azylového domu vstupovat neutrálně oblečená, bez zbytečných cenností, které by mě (zbytečně a příliš) odlišovaly od mých komunikačních partnerek, i tak musím říct, že bylo na první pohled patrné, že jsem outsiderem, který přichází z jiného prostředí. Švaříček a Šedřová (2007) rozlišují čtyři role výzkumníka v terénu, je to cizinec (neznámý, který se v terénu vyskytuje pouze jednorázově), návštěvník (komunikační

⁷⁰ Peer výzkumnice v procesu reflexe podávaly také vysvětlení k tomu, co mi bylo v příběhu nejasné, jednalo se např. o konkrétní pojmy jako „alobalovka“.

⁷¹ V rámci analýzy dat jsem se řídila zejména principem respektu procesu přiřazování smyslu dat ze strany peer výzkumnice. Snažila jsem se tedy spíše poslouchat než mluvit.

partneři znají jméno, vědí o povaze výzkumníka a o jeho práci; výzkumník do terénu přichází opakovaně), zasvěcený (výzkumník se s komunikačními partnery setkává i mimo rámec výzkumu), domorodec (výzkumník je členem skupiny, kterou zkoumá). V průběhu výzkumu jsem se snažila přizpůsobit svou mluvu i vyjadřování, ale i tak jsem z počátku budila nedůvěru. Z hlediska vymezení mé pozice a přístupu výzkumníka jsem se představovala jako student sociální práce, nezmiňovala jsem zkušenosti z praxe ani vzdělání psychologa. I tak se to, že jsem psychologem, rozšířilo a komunikační partnerky si za mnou chodily pro radu. V tomto bodě jsem se poměrně striktně snažila nemísit roli výzkumníka a psychologa/terapeuta. Pokud to bylo reálné, odkazovala jsem tedy spíše na pomoc ze strany specializovaných poradců. V rámci práce a peer výzkumnicemi a nutných reflexí jsem ale roli výzkumnice a psychologa určitým způsobem smísila, a to zejména z důvodu ošetření existujících traumat peer výzkumnic (zejména z domácího násilí), bez něhož by nebylo možné ve výzkumu pokračovat. Má role se v průběhu výzkumu tedy pohybovala někde mezi návštěvníkem a zasvěceným.

Myslím, že se to, že jsem psycholog ve výzkumu mohlo v určitých bodech promítnout v interpretacích, které mi komunikační partnerky sdělovaly, zejména v rámci fokusní skupiny, z níž vzešla „*teorie otce*“ (viz analýza dat).

Jako student jsem se nejen představila, ale snažila jsem se tak také chovat. Vše však v rámci zachování co největší autentičnosti a kongruence mého projevu. V rámci rozhovorů jsem tedy pokládala podnětové otázky, ne interpretace, rady, teorie či poučování. K peer výzkumnicím jsem přistupovala jako k expertům na danou životní situaci, když jsem něco nevěděla, ptala jsem se přímo jich a prosila o vysvětlení, záměrně jsem se tak stavěla do pozice „*nevědoucího studenta*“ či „*učícího se žáka*“. Peer výzkumnice tuto svou roli učitelek a průvodců velmi rychle přijaly. Dominantnější úlohu jsem přejala akorát v případě nutnosti řídit/organizovat proces výzkumu (hlídání času, pravidelnosti schůzek, vyplácení odměn, organizace míst setkání atp.). V rámci ukotvení vlastní pozice ve výzkumu jsem také vycházela z Kaufmanových doporučení týkajících se „*rozumějícího interview*“ (viz kapitola 5. 5. 1. Polostrukturované rozhovory).

Celkově jsem ale do výzkumného prostředí vstupovala z určité pozice „*moci*“, měla jsem znalosti o prostředí azylových domů (i když jen načtené z odborné literatury), vyšší vzdělání, pocházela jsem ze střední třídy a měla jsem znalosti o tom, jak by měl výzkum probíhat. Tuto pozici „*moci*“ bylo v rámci výzkumu potřeba neustále reflektovat. V rámci reflexe role „*mocného výzkumníka*“ musím vzít v úvahu to, že jsem sama zaznamenala, že se v některých

příběžích/vyprávěních objevovaly tendence „*se zalíbit*“ nebo „*vzbudit lítost*“ u „*mocného*“ posluchače a odhadnout, co by chtěl slyšet za účelem zisku (pomoci). Některé věci mi naopak byly jako „*mocnému*“ zatajovány, jednalo se zejména o možné porušení zákona či události, za něž se komunikační partnerky styděly. Domnívám se ale, že dlouhodobý pobyt v azylovém domě a moje snaha působit jako „*neškodný student*“, stejně jako přítomnost a spolupráce s peer výzkumnice vedly ke snížení těchto tendencí na minimum. Místy jsem měla skoro dojem, jako by komunikační partnerky zapomněly, proč v azylovém domě vlastně jsem a vnímaly mě jako zvědavou návštěvnicí.

Pozitivní efekt ve výzkumu mělo dle mého názoru a vzhledem k probíraným tématům (děti, partner, domácí násilí, vztahy s rodinou atd.) to, že jsem žena. Byla jsem tak vnímaná jako někdo, kdo může být insiderem popsáných jevů, „*komu by se to mohlo stát taky*“, kdo tomu může tím pádem porozumět, komu je bezpečné to říct a možná i jako ten, kdo by mohl mít vlastní zkušenost.

Přítomnost peer výzkumnic měla dle mého názoru ve výzkumu řadu výhod plynoucích z řady rolí, které peer výzkumnice ve výzkumu zastávaly. Byly zprostředkovatelem kontaktu s prostředím, uvaděčem do prostředí, ke kterému v průběhu výzkumu v azylovém domě „*patříte*“, organizátorem rozhovorů, spoluzazetelem (který uvolňuje atmosféru, může komunikačním partnerkám poskytnout pocit bezpečí, může jít také příkladem a poskytovat vysvětlení výzkumu dalším komunikačním partnerkám), spolu-analyzátozem dat, rádcem a vysvětlovačem řečeného (např. co je „*el paso*“) a konečně také určitým příkladem/vzorem pro ostatní komunikační partnerky.

Peer výzkumnice ale měly v rámci výzkumu také poměrně komplikovanou roli. Z „*běžných*“ uživatelů azylového domu se z nich staly výzkumnice. Byly tak určitým způsobem vyzvednuty/nadřazeny ostatním. Získaly tak právo se ptát, staly se insidery výzkumu, což jim samotným dávalo moc. Tuto situaci bylo třeba také reflektovat a nestavět peer výzkumnice do role těch, které znají řešení, které mohou radit ostatním. Spíše jsem se snažila je stavět do role těch, kdo mají rozsáhlé zkušenosti se životem v azylovém domě, tím pádem jsou experty pro výzkum a samy na sobě pracují, aby překonaly svou životní situaci. Byly tak tedy postaveny spíše do role pozitivního příkladu.

Pozice peer výzkumnic byla u každého rozhovoru či fokusní skupiny sdělena komunikačním partnerkám, které byly vždy předem a i na místě tázány, jestli je pro ně jejich přítomnost v pořádku. V případě, že by v průběhu rozhovoru v pořádku být přestala, nastavily jsme si STOP pravidlo. Možnost využít STOP pravidlo nebyla v rámci výzkumu využita, což si

vysvětluji tím, že se peer výzkumnice zhostily své role velice dobře, staly se spíše posluchači a povzbuzovači než někým, kdo do rozhovorů zasahoval. Pro komunikační partnerky byl také důležitý příslib peer výzkumnic, že o detailech jejich příběhu zachovají mlčenlivost. Myslím také, že všemu pomohl fakt, že je v azylovém domě relativně běžnou praxí vzájemné sdílení příběhů, výzkum v tomto nevybočoval.

V rámci vymezení pozice peer výzkumníka ve výzkumu je důležité upozornit na to, že peer výzkumnice byly za účast ve výzkumu finančně ohodnoceny. Odměnu jsem považovala za vhodnou, protože komunikační partnerky věnovaly výzkumu hodně času. Výzkum na komunikační partnerky také kladl řadu požadavků ve smyslu sdílení (často i nepříjemných) informací. Využití odměny ve výzkumu mi také umožňovalo nastavit s peer výzkumnicemi mocensky rovnocennější vztah založený na směně. Komunikační partnerky do výzkumu něco vkládaly a něco (ekvivalentního) zase získávaly (viz např. Havlíková, 2004⁷²). Finanční odměna byla vymezena na základě hodinové mzdy „brigádníka“, která je v Ostravě běžnou. Vymezení jsem zvolila záměrně, jelikož jsem chtěla poukázat na ekvivalenci vloženého úsilí peer výzkumnic s plnohodnotnou prací. Finanční odměna tak sloužila nejen k parciální motivaci komunikačních partnerek a k pokrytí případných nákladů, ale také k vyjádření úcty ve vztahu k jejich činnosti. Domnívám se, že vzhledem k tomu, že byly obě peer výzkumnice vnitřně motivované k výzkumu, nedocházelo k situacím, kdy by finanční odměny za svou práci nějak zneužívaly, a tím ohrožovaly kvalitu získaných dat. K tomu mohlo dopomoci i to, že celková výše odměny byla již na začátku nastavena jako pevná.

Ještě před samotným začátkem výzkumu bylo třeba nastavit určité hranice ve smyslu ochrany vlastního soukromí (soukromí výzkumníka). Byla jsem ochotná k co možná největší otevřenosti v rámci zachování autentičnosti. V určité (omezené) míře jsem tedy s komunikačními partnerkami sdílela i příběhy a témata ze svého vlastního života. Myslím, že toto sdílení vedlo k větší ochotě sdílet a otevřít se ze strany peer výzkumnic. Snažila jsem se ale nepouštět do věcí, které nemám zpracované, a které se mě osobně nějakým způsobem dotýkají. Celkově lze říci, že jsem s peer výzkumnicemi sdílela více než s komunikačními partnerkami, což bylo dáno i frekvencí našeho kontaktu. S peer výzkumnicemi jsem sdílela např. také svůj telefonický kontakt, ale s tím, že jsem je žádala, ať jej nepředávají ostatním

⁷² Havlíková (2004) popisuje, že ve svém výzkumu s osobami evidovanými na ÚP cítila v průběhu výzkumu určitou nepohodu, protože vnímala, že od komunikačních partnerů pouze „bere“, a to často bolestivá vyprávění a nic jim za to nedává (vyjma možnosti „vypovídat se“).

komunikačním partnerkám. I tak jsem si ale nastavila hranici ochrany soukromí nesdělováním místa mého bydliště.

Jako výzkumník jsem do azylového domu vstupovala s určitým očekáváním ve smyslu možného zapojení peer výzkumnic do výzkumu. Aby tato reflexe byla zcela upřímná, musím zde uvést, že jsem čekala, že budu moci peer výzkumnice do výzkumu zapojit jen v omezené míře. Očekávala jsem také menší zájem komunikačních partnerek o výzkum, předpokládala jsem, že je budu muset k výzkumu motivovat (např. dárky za poskytnutí rozhovoru apod.). Všechna tato očekávání byla ale v průběhu procesu výzkumu vyvrácena. Komunikační partnerky nepotřebovaly motivovat, nestály o dárky, ty pro ně byly spíše příjemným benefitem, bylo pro ně důležité hlavně to, aby „výzkum k něčemu byl“, hodně se tedy doptávaly, jak budou data využita a jestli mohou něco změnit. Na tyto otázky jsem se sice snažila odpovídat spíše neutrálně a neslibovat žádné převratné změny či zázračné výsledky, i tak pro ně bylo ale využití dat důležité.

Kromě očekávání bylo v rámci výzkumu nutné reflektovat jeho interpersonální dynamiku z hlediska motivů. Sama jsem vcházela do prostředí výzkumu s motivem výzkum zdárně realizovat a dokončit. Moje motivace se ale v průběhu výzkumu měnila i na motivaci pomoci cílové skupině, k motivaci pomoci jednotlivcům. Myslím, že má motivace pomoci byla nejsilnější ve vztahu k mým peer výzkumnícím, s nimiž jsem navázala nejbližší vztah. Byla jsem také motivována je pochopit a „být na jejich straně“. Tuto motivaci bylo obzvláště třeba reflektovat ve vztahu k zachování neutrality a ve vztahu k soustředění se na předmět výzkumu.

V rámci tématu neutrality musím jako výzkumník reflektovat možné limity jejího udržení v participativním výzkumu. Tyto limity byly dány vztahem s peer výzkumnicemi a dlouhodobostí výzkumu, díky níž jsem měla možnost sledovat v určitém časovém výseku osudy peer výzkumnic, ale i některých komunikačních partnerek a sledovat, s jakými problémy se ve svém životě potýkají. Tématem, které pro mě bylo obtížně zpracovatelné, bylo zejména domácí násilí páchané na komunikačních partnerkách a vztah komunikačních partnerek k azylovému domu. V těchto tématech jsem musela pravidelně hlídat hranice, abych nepřejala pohled peer výzkumnic. V rámci upřímnosti reflexe musím ale uvést, že se mi to ne v celém procesu výzkumu zcela dařilo. V tomto bodě bych ráda zdůraznila (doporučila budoucím výzkumníkům) důležitost určité supervize při participativním výzkumu. Supervize mi byla poskytnuta zejména ze strany školitelky (této disertační práce),

a to formou pravidelných konzultací průběhu výzkumu a ze strany kolegů, studentů doktorského studia, kteří se zabývají/zabývali ve své disertační práci vyloučením z bydlení. Jako výzkumník jsem si opakovaně kladla otázku, jak dát peer výzkumnice možnost participace na výzkumu? Jak jim zprostředkovat vhléd do výzkumu a do analýzy dat? Rozhodla jsem se zvolit metody, které by bylo možné, co nejvíce personalizovat, flexibilně přizpůsobit aktuálním potřebám peer výzkumníků. Výzkumnice se podílely na všech krocích výzkumu, od vymýšlení otázek pro polostrukturované interview, přes účast na rozhovorech a fokusních skupinách až po analýzu dat. Myslím, že se mi právě pomocí snahy o co největší participaci dařilo udržet peer výzkumnice motivované a byla podpořena jejich angažovanost ve výzkumu, kterou jsem považovala za nezbytnou ke zdárnému průběhu a dokončení celého procesu.

Peer výzkumnice musely během výzkumu nejen převést prožitek do slov, ale také znovu prožívat příběhy (zvědomnit některé jejich obsahy s podobnou tematikou, jako byl jejich vlastní zdroj traumatu). Byly tak vystaveny znovuprožívání nepříjemných zážitků, a to intenzivně a opakovaně. Tyto prožitky jsem s peer výzkumnice reflektovala na pravidelných schůzkách.

V tomto bodě musím poukázat na to, že měl výzkum na peer výzkumnice určitý „*terapeutický účinek*“, o němž v rámci reflexí a zpětných vazeb často hovořily. Tento účinek byl velmi podobný efektu narativní terapie (kterou se aktuálně zabývám). Jejich vlastní příběhy a náhled na ně se v průběhu výzkumu měnil, a tím se měnil i pohled na vlastní identitu⁷³. Příběh pro ně tedy nebyl jen způsobem, jak povědět o vlastním životě, ale i způsobem, jak tvořit to, kým jsou. Zde považuji za důležité zmínit princip přemýšlení o příbězích v rámci narativní terapie: fakta jsou fakta, ale významy událostí jsou otevřeny novým interpretacím a výkladům z pozice přítomnosti. Jiný náhled na minulost umožňuje se k ní jinak vztahovat. Minulost tedy v tomto smyslu nemusí být ve vztahu k přítomnosti zcela determinující. Minulost tedy není zcela uzavřená, není určovatelem naší současnosti, natož naší budoucnosti. Současné změny v našem porozumění minulosti naši minulost pro nás pozměňují. Zároveň také změny pohledu na minulost pozměňují naše současné životy (Gjuričová, Kubička, 2009).

⁷³ Právě reflexe tohoto procesu vedla k zařazení narativní analýzy „já“ do této práce.

5.8 Validita výzkumu

Validitu můžeme definovat jako „*konstrukt toho, zda způsob, jakým jsme k našim zjištěním dospěli a samotná tato zjištění, jsou pravdivá, tedy zda odpovídají realitě*“ (Miovský, 2006, s. 259).⁷⁴ Kontrolou validity rozumíme „*konkrétní procedury a techniky, jimiž zjišťujeme, zda postup, který jsme zvolili a zjištění, k nimž jsme prostřednictvím tohoto postupu dospěli, jsou validní, případně, co konkrétního můžeme udělat proto, abychom tuto validitu zvýšili*“ (Miovský, 2006, s. 263).

V rámci technik kontroly zisku dat byl kladen důraz na triangulaci⁷⁵ metod zisku dat, a to pomocí využití více metod zisku dat, a sice rozhovoru a fokusních skupin.

Z hlediska technik kontroly validity týkajících se povahy dat, byl kladen důraz na podrobnost, informativnost a úplnost. Saturace dat bylo dosaženo pomocí dlouhodobého kontaktu s komunikačními partnery a cykličností výzkumu, která byla zajištěna opakovanými rozhovory (u reintegrovaných komunikačních partnerek a u peer výzkumnic), doplňováním chybějícího a následnou reflexí dat ze strany účastníků výzkumu (viz dále). Dlouhodobým pobytem ve výzkumném prostředí jsem se snažila také snížit sociální desiderabilitu v datech (viz např. Sobotková, 2007).

Kontrolu a sledování vlastního vlivu na výzkum⁷⁶ jsem prováděla v souladu s doporučeními Čermáka a Štěpaníkové (1998) několika způsoby. Prvním z nich byla má dlouhodobá přítomnost v místě výzkumu. (V prostředí azylových domů jsem se pohybovala téměř tři roky.) Druhým způsobem byl výběr co nejméně rušivých, respektive co nejpřirozenějších technik zisku dat (rozhovor). Kontrola vlastního vlivu na výzkum byla prováděna také pomocí sebereflexe a pomocí informování účastníků výzkumu o mých záměrech. Za určitou kontrolu role výzkumníka lze dle mého názoru v participativním výzkumu považovat i spolupráci s peer výzkumnicemi, které jsem požádala o to, aby reflektovaly mou roli

⁷⁴ Validita v kvalitativním výzkumu je pojímána jinak než ve výzkumu kvantitativním, a to z důvodu jejího odlišného epistemologického ukotvení (Čermák, Štěpaníková, 1998). Spolehlivost dat v kvalitativním výzkumu spatřujeme zejména v jejich empirické zakotvenosti a kontextuálnosti. V kvalitativním výzkumu jsou validní ta data, která jsou bohatá, komplexní a poskytují důkladný popis zkoumaného jevu včetně odкрыtí jeho souvislostí (Rubin, Babbie, 2011). Jedná se o data „*zachycující autentickou lidskou zkušenost*“ (Miovský, 2006, s. 259).

⁷⁵ Tedy na určování pozice předmětu výzkumu pomocí tří a více zdrojů dat, postojů výzkumníků, způsobů interpretací atd. (Čermák, Štěpaníková, 1998).

⁷⁶ V rámci techniky kontroly dat z hlediska role výzkumníka je třeba vycházet v kvalitativním výzkumu z toho, že je aktivní podíl výzkumníka na zisku dat podmínkou, výzkumník má tedy vždy vliv na daný výzkum. Data v kvalitativním výzkumu (ať už jejich identifikace nebo zpracování) nelze tedy brát jako něco „*daného*“, co existuje nezávisle na badateli (Miovský, 2006).

badatele (to jakým způsobem se v prostředí výzkumu pohybují a jestli a jak se liší má interakce ve výzkumné situaci narozdíl od situace běžného rozhovoru).

V rámci provedeného participativního výzkumu můžeme hovořit i o určité triangulaci osob získávajících data.⁷⁷ Peer výzkumnice prošly v rámci výzkumu tréninkem kladení otázek a vedení rozhovoru. Lze tedy s apelem na určité limity tohoto tvrzení říci, že data získávalo více „výzkumníků“. Byla zde tedy možnost porovnání odlišné interakce s účastníky výzkumu, konkrétní aplikace metod (tak jak o nich hovoří např. Denzin, Lincoln, 2011).

Jako technika kontroly validity týkající se analýzy dat byla využita triangulace analyzandů (opět v kontextu možných limitů tohoto tvrzení). Peer výzkumnice byly v průběhu výzkumu edukovány jak provádět otevřené kódování a jak pomocí porovnání podobností a rozdílů v příbězích vytvářet jednotlivé kategorie. V tomto bodě je nutné reflektovat, že toto kódování dat bylo prováděno ze strany peer výzkumnic spíše v intuitivní rovině, i tak jej ale považuji v rámci procesu analýzy dat za hodnotné a domnívám se, že určitou triangulaci v tomto smyslu poskytlo.

V rámci zajištění validity dat související s reflexí výzkumu byla využita validizace respondentem.⁷⁸ Tato validizace byla prováděna poskytováním parciálních výsledků výzkumu účastníkům (peer výzkumnícím) a následným dialogem s nimi. Tato kontrola validity umožňuje hodnotit plauzabilitu zjištění výzkumníka a také umožňuje poskytnutí dat k případné korekci (Miovský, 2006).

Zaměřovala jsem se rovněž na výběr místa konání rozhovoru (i když bylo v azylovém domě) tak, aby odpovídalo potřebám komunikačních partnerů i výzkumu z hlediska klidu na rozhovor, místa, času a celkové atmosféry. Většina rozhovorů v jarních a letních měsících se tak odehrála v zahradách azylových domů, kde si mohly hrát děti, a nehrozilo vyrušení ze strany okolí. Zbytek rozhovorů se odehrával v kuchyňkách, pokojích či, v případě potřeby, na neutrálním místě (kavárna). Rozhovory byly nejčastěji načasovány na dopolední hodiny, kdy byly děti ve škole, což umožňovalo komunikačním partnerkám soustředit se na rozhovor.

⁷⁷ Tato triangulace je zajištěna pakliže máme data, která jsou získána stejnými metodami různými výzkumníky za podobných podmínek (Miovský, 2006).

⁷⁸ Validizace respondentem „je založena na principu ověřování spolehlivosti dat prostřednictvím diskuze s účastníky výzkumu, polemizování nad významy, ověřování, zpřesňování a současně také případného korigování závěrů“ (Miovský, 2006, s. 271).

5.9 Možné limity participatívneho prístupu

V úvodu této podkapitoly považují za vhodné zmínit, že se akademická veřejnost stává vůči participativním přístupům čím dál tím více receptivní a vidí/začíná vidět relevantnost tohoto výzkumného přístupu v měnícím se světě (viz např. Staeheli, Mitchell, 2005; Fuller, Kitchin, 2004; Kindon, Payne, Kesby, 2010), dokonce uvádí, že se participativní paradigma stává jedním z vedoucích paradigmat v sociálních a environmentálních vědách. I tak autoři považují za nutné reflektovat možná slabá místa tohoto výzkumného přístupu a kriticky nahlížet na jeho limity a rizika.

V rámci participativních přístupů můžeme rozlišit čtyři kategorie limitů (viz Albridge, 2015). První z nich jsou limity plynoucí z toho, že výzkumník vstupuje do prostředí výzkumu jako specialista z vnějšího prostředí (viz také Minker, 2000; Singh, 2003; Walmsley, Johnson, 2003). Druhým limitem je nedostatek akademické standardizace (viz také Walker, Schratz, 2008), která by se pojila k participativnímu výzkumu. Třetím limitem je vysoká závislost výzkumných zjištění na schopnostech výzkumníka (viz také např. Albridge, Dearden, 2013; Barton, Papen, 2010 či Porter, Lacey, 2005). A čtvrtou, poslední, kategorií limitů jsou limity v oblasti rozložení moci v participativním výzkumu (viz také např. Goodson, 2013, Singh, 2003) (Albridge, 2015).

Byť je pozice výzkumníka v participativním výzkumu definována jako co nejvíce rovnocenná k účastníkům výzkumu a byť je všem účastníkům výzkumu přiznáno právo na vlastní vědění a expertnost, výzkumník přichází do výzkumného prostředí s určitou „zátěží“ odbornosti (Singh, 2003). Participativní výzkum je často zaměřen, stejně jako výzkum v této disertační práci, na to, aby „*byl dán hlas*“ skupině marginalizovaných (viz např. Albridge, 2015). Výzkumník tak přichází do prostředí, v němž mají lidé zcela jinou identitu než on sám. Výzkumník přichází s jiným kulturním zázemím, má jiné vzdělání, mluví „*jiným*“ jazykem, je jinak oblečen, chová se jinak (Walmsley, Johnson, 2003). Výzkumník přitom pro výkon participativního výzkumu potřebuje spolupracovat s účastníky výzkumu a určitým způsobem „*splynout*“ s výzkumným prostředím tak, aby jeho přítomnost v tomto prostředí nebyla rušivá (Singh, 2003).

Co se týče nedostatku akademické standardizace, mohu z vlastní zkušenosti říci, že se o participativním přístupem ve smyslu konkrétního postupu dočítáme v odborné literatuře spíše rámcově, formou obecných pravidel. Nikde nejsou přesné „*noty*“, jak dosáhnout spolupráce, inkluze, emancipace či důvěry ve vztahu s účastníkem výzkumu. Můžeme se držet spíše

obecných principů, než postupu nebo pravidel (Walker, Schratz, 2008). Je přitom třeba reflektovat to, že se participativní přístup liší od „tradičních“ paradigmat v sociálně-vědním výzkumu. Vzhledem k tomu, že je participativní výzkum spíše dynamickým procesem, který vyžaduje velkou flexibilitu ze strany výzkumníka (i participantů) (Albridge, 2015), je obtížné tuto metodologickou standardizaci provést. Participativní výzkum je proto kritizován za nízkou technickou validitu a nedostatek metodologické přesnosti. Participativní výzkum je proto také často kritizován za využívání nestrukturovaných výzkumných technik jako je zúčastněné pozorování a nestrukturované interview (McNiff, Whitehead, 2009).

Kvalita a provedení participativního výzkumu je závislá na schopnostech výzkumníka. Výběr výzkumného průběhu a metod je tedy závislý na výzkumníkovi. Zde je důležité akcentovat také nárok na flexibilitu výzkumníka, kterou participativní výzkum vyžaduje. Výzkumník je přitom zodpovědný za průběh participativního výzkumu, ale také za jeho dopady ve smyslu možné změny a akce na straně participantů i výzkumného prostředí (Albridge, Dearden, 2013). V rámci participativního výzkumu také není jednoznačně definováno doporučení na kvalifikaci výzkumníka, která by mu umožnila předat tyto své vědomosti účastníkům výzkumu. Množství poznatků, které budou mít participanté výzkumu k dispozici, se totiž mnohdy přímo odvíjí od množství poznatků, které má výzkumník sám. Vědomosti a zkušenosti výzkumníka rovněž determinují stupeň a možnosti participace účastníků výzkumu (Albridge, 2015). Participativní výzkum je také založen na výzkumníkových vědomostech (včetně vědomostí o možných rizicích) výzkumného prostředí a o lidech v něm žijících (Barton, Papen, 2010).

Čtvrtou zmiňovanou kategorií je „*paradox v redistribuci moci*“, který je v participativním výzkumu přítomen. Výzkumník vstupuje do prostředí výzkumu jako člověk se vzděláním („*high educational quality*“) a s množstvím informací, což hraje velkou roli v ovlivnění „*místních*“ obyvatel. Výzkumník tak jako osoba se silným vědomostním zázemím ovlivňuje „*mysl slabších účastníků výzkumu*“. Cílem participativního výzkumu je tedy zplnomocnění, ale výzkumník je stále tím, kdo řídí výzkum (McIntyre, 2008).

Reflexí moci v participativním výzkumném přístupu se zabývají i např. Tolman, Brydon-Miller (2001) či Cooke, Kotharti (2001) kteří vnímají samotný participativní výzkumný přístup jako formu moci ve smyslu „*moci k*“. Tedy nejen ve smyslu moci jako efektu. I zmínění autoři považují za nositele moci v participativním přístupu výzkumníka. Jeho moc vysvětlují možností ovlivnit participanty výzkumu (např. pomocí příslibu výsledku

výzkumu), možností směřovat je (např. pomocí facilitace) za určitým cílem, možností získat od nich vědomosti pomocí specifických metod, a také možností uplatnit autoritou výzkumníka. Z výše zmíněného vyplývá riziko možného zneužití moci ze strany výzkumníka, proto je v participativním výzkumu tolik zdůrazňována nutnost sebereflexe ze strany výzkumníka.

V rámci reflexe paradoxu moci je třeba vnímat také to, že výzkumník může v rámci participativního výzkumu spolupracovat s omezeným počtem peer výzkumníků, ti se tak mohou díky spolupráci na výzkumu také stát „mocnějšími“ než běžný „žijící“ v dané oblasti. Výzkumník tak může „místním“ ukázat jiný přístup k rozložení moci, čímž může ovlivnit místní obyvatele, a tím i dynamiku vztahů v prostředí výzkumu. Výzkumník je tedy tím, kdo má ve výzkumu „právo dát hlas a brát hlas“. Je také tím, kdo je „vlastníkem poznatků“ a to i přesto, že je získává od účastníků výzkumu. Výzkumník tak vlastně říká „*ty jsi vypravěč, ale vědění je naše*“ (McIntyre, 2008). V rámci výzkumu je také nutné klást si otázku, či poznatky výzkumník vlastně prezentuje, zda se jedná o jeho, co možná „nejobjektivnější“ data nebo zda on sám převzal perspektivu participantů výzkumu (Minker, 2000). V rámci participativního výzkumu je přitom riziko převzetí perspektivy účastníků výzkumu vysoké, a to z důvodu požadavku na dlouhodobý pobyt výzkumníka ve výzkumném prostředí a požadavku na spoluvytváření poznatků spolu s účastníky výzkumu (Albridge, 2015). Na riziko převzetí konstrukcí účastníků upozorňují i Reason a Bradbury (2008), kteří v tomto kontextu upozorňují na to, že jsou poznatky účastníků výzkumu konstruovány sociálně a přenáší se tak na výzkumníka právě „sociálním kontaktem“ s účastníky výzkumu. Na výzkumníka jsou tak kladeny velké nároky v rámci uchování „*neutrality a objektivity*“ (Albridge, 2015). Minker (2000) upozorňuje na „*druhou stranu mince*“ ve vztahu k poznatkům získaným v rámci participativního výzkumu, je jí právě riziko reinterpretace poznatků výzkumníkem a z něj plynoucí potřeba zajištění technik kontroly validity výzkumu.

V kontextu výše zmíněného je třeba upozornit, že participativní výzkum vede tak či onak k vlastní i kolektivní reflexi. Výzkumník je jako nositel know how průběhu výzkumů zodpovědný za dopady této reflexe. Participativní výzkum totiž nemusí vést jen k vnější změně, ale také ke změně vnitřní. Tato zodpovědnost se mimo jiné týká udržení a reflexe hranic mezi výzkumníkem a účastníky výzkumu. Lze do ní zahrnout pokládání otázek relevantních k výzkumné problematice (tedy určité ovládnutí vlastní zvědavosti), neotevírání traumat a v případě jejich otevření schopnost toto otevření „*ošetřit*“, dávání

dostatečného prostoru participantům, udržení postoje vstřícné neutrality (pozn. autorky do té míry, do jaké to participativní výzkum umožňuje atd.) (McIntyre, 2008).

V rámci participativního výzkumu může dojít ke zplnomocnění participantů výzkumu. Toto zplnomocnění pak způsobuje, že se lidé chovají určitým způsobem. Je zde však otázka zodpovědnosti za toto chování ze strany nositele participativního výzkumu (výzkumníka). Výzkumník by proto měl reflektovat proces „*dávání hlasu*“ a zvažovat možné negativní důsledky např. ve vztahu k zařízení, které očekává, že bude jeho klient dodržovat určitá pravidla (Albridge, 2015). Kesby (2005) přitom uvádí, že participativní přístupy často vedou ke změně v osobnosti, konkrétně že z nich, „*nevychází ten, co do nich vešel*“. Albridge (2015) uvádí, že se peer výzkumníci učí skrz zkušenost ve výzkumu, která je vede k aktivnímu zapojení do dění kolem nich, do procesu. V rámci možného zplnomocnění participantů je ovšem třeba také vnímat to, že se některé osoby „*odmítají nechat zplnomocnit*“, nechtějí se účastnit výzkumu ani veřejného života. Participativní výzkum, obzvláště výzkumník musí tuto jejich volbu respektovat.

5.10 Etika výzkumu

V rámci realizace výzkumu jsem se řídila Etickými principy při výzkumech s lidmi, jež přijala Americká psychologická asociace (APA) v roce 2010 a etickými zásadami pro aplikaci kvalitativního přístupu ve výzkumu tak, jak je popisují Denzin a Lincoln (1998). Porozumění etice v participativním výzkumu je přesto přemístěno do širšího kontextu, než je tomu v jiných výzkumných přístupech. Participativní výzkum překračuje nejen hranice mezi výzkumníkem a „*zkoumaným*“, ale také hranice různých disciplín (metodologie, historie, psychologie, sociologie aj.) (Kendon, Pain, Kesby, 2010). Specifikem tohoto výzkumu je také snížená možnost plánovat a „*ve vztahu k němu očekávat*“ z důvodu jeho sociální dynamičnosti, tedy z důvodu stále se měnícího vztahu s peer výzkumníkem/ky. Participativní výzkum je proto třeba chápat jako proces, jenž zvyšuje kapacitu účastníků ke zlepšení jejich životů a facilituje sociální změnu ve prospěch znevýhodněných skupin (Clever, 1999). Etika je v tomto přístupu k výzkumu tedy přímo (a zcela) spojená s praxí (Reason, Bradbury, 2013), a právě proto přináší pro výzkumníka větší výzvy.

Třemi základními etickými pravidly participativního výzkumu jsou respekt k osobě, princip spravedlnosti a princip prospěšnosti. Ve vztahu k prvnímu z pravidel, tedy respektu k osobě/skupině/komunitě je třeba zmínit nejen nutnost účastníky informovat o možných rizicích či dopadech výzkumu, ale také umožnit spolurozhodování o směru a formě výzkumu

(pro participativní výzkum je typická menší vzdálenost mezi „zkoumaným a výzkumníkem“). V případě, že považujeme participativní výzkum za proces, nemůže být poskytnutí výše zmíněné informace jednorázové (Kindon, Pain, Kesby, 2010).

Popsaný výzkum byl eticky ošetřen informováním každé komunikační partnerky o účelu a plánovaném průběhu výzkumu. Tento informovaný souhlas s účastí na výzkumu proběhl pouze ústně. Tuto variantu jsem zvolila proto, že jsem vycítila určitý despekt ze strany komunikačních partnerek k podepisování určitých „smluv“. Popsala jsem komunikačním partnerkám také, jak plánuji naložit se získanými daty⁷⁹ a zdůraznila jejich anonymitu. Na anonymitu jsem kladla velký důraz, proto jsem trvala na tom, že ani v průběhu pořizování rozhovoru nebudeme zmiňovat celé jméno komunikační partnerky. Etické zásady výzkumu byly opakovány komunikačním partnerkám před každou jednotlivou interakcí. Na možnost nevyžadovat informovaný souhlas s výzkumem v písemné podobě poukazují Švaříček a Šedřová (2007, s. 46): „ústní souhlas je vhodné nahrát na diktafon spolu s vysvětlením podoby výzkumu a ujištěním o důvěrnosti dat“, tímto doporučením jsem se také řídila. Ve vztahu k azylovým domům byl výzkum ošetřen informováním zařízení o povaze a cílech výzkumu. Azylové domy, resp. vedoucí pracovníci s výzkumem v jejich zařízení vyjádřili souhlas, sami do výzkumného procesu dále nezasahovali. Komunikační partnerky se do výzkumu přihlašovaly samy, na základě informací na nástěnce nebo pomocí informování o výzkumu, které proběhlo v závěru skupinového setkání pořádaného pracovníky azylového domu. Následná úloha azylových zařízení ve výzkumu spočívala ve zprostředkování místa setkání, podmínky setkání přitom odpovídaly podmínkám, které by měla jakákoliv jiná „návštěva“ v azylovém domě.

Dalším z etických principů participativního výzkumu je princip prospěšnosti. Princip prospěšnosti je vztažen k principu nezpůsobení škod, který je typický pro jiné výzkumné přístupy. Princip nezpůsobení škod ale nedostačuje etice participativního výzkumu, jelikož je jeho cílem právě maximalizace získaného dobra a zlepšení lidského života (Reason, Bradbury, 2013). Ve vztahu k principu prospěšnosti je nastavena výzkumná otázka zabývající se praktickými implikacemi získaných dat do sociální práce na mikro i makro úrovni (čímž byla naplňována etická dimenze odpovědnosti za sociální změnu, kterou participativnímu výzkumu přikládají Kindon, Paine, Kesby, 2010). Snaha o spravedlivé rozdělení rizik a maximální snížení byť jen možného vykořisťování souvisí s posledním

⁷⁹ Komunikační partnerky byly přitom v rámci informací o povaze výzkumu upozorněny, že s jejich daty může zacházet peer výzkumnice.

principem, jehož cílem je zajištění rovnosti mezi všemi. Jedná se o princip spravedlnosti (Minkler a kol., 2002).

V kontextu výše zmíněného je zřejmé, že větší etické ošetření vyžadovala práce s peer výzkumníci. Mimo to, že jsem jim vysvětlila svůj výzkum a jejich roli v něm (pomocí určité „*náplně práce*“), musely podepsat předem připravený formulář týkající se anonymity dat. Tuto formalizovanou podobu jsem volila záměrně, protože jsem chtěla poukázat na důraz, který na jejich mlčenlivost kladu. Průběh výzkumu byl s peer výzkumníci pravidelně konzultován, byly zapojeny do všech procesů, kde to bylo možné (oslovování komunikačních partnerek, organizace interview, vedení rozhovoru, analýza dat...). S peer výzkumníci jsem se snažila průběžně reflektovat jejich působení⁸⁰ a celkový průběh výzkumu formou pravidelných schůzek. Reflekovaly jsme zejména to, zda v nich výzkum nevyvolává vzpomínky na traumatické zážitky. Pravidelně jsme také probíraly jejich pozici v azylovém domě ve vztahu k ostatním „*uživatelkám*“ a ve vztahu k sociálním pracovníkům. Tyto reflexe jsem prováděla v souladu s doporučením autorů Kindon, Paine, Kesby (2010), kteří v participativním výzkumu poukazují na nutnost poskytnutí reflexe ze strany všech participantů výzkumu, a to zejména v oblastech týkajících se dynamiky výzkumu či mocenských vztahů. Cílem této společné a rozšířené reflexe je vytvoření určité sdílené vize výzkumu (Reason, Bradbury, 2013). Tato forma spolupráce s peer výzkumníci naplňovala etickou dimenzi sociální reakce, která v participativním výzkumu poukazuje na jeho orientaci na spolupráci a změnu, jež je vnímána jako znak procesu (Kindon, Paine, Kesby, 2010).

Účast na výzkumu byla ze strany komunikačních partnerek i peer výzkumníci dobrovolná a mohly ji kdykoliv zrušit, což se ve třech případech také stalo. V souladu s předpokladem participativního výzkumu, že neexistuje jediná pravda, ale pluralita pravd, nebyla účast ve výzkumu žádné komunikační partnerce odepřena, každá komunikační partnerka, která chtěla, dostala právo na to vyjádřit svůj hlas. Tím byla naplněna etická dimenze reprezentace výzkumu (viz Kindon, Paine, Kesby, 2010).

⁸⁰ Participativní výzkum má speciální etickou dimenzi, je jí dimenze jednání. Je zde totiž vyžadována akce od všech účastníků výzkumu, tedy ne jen od výzkumníka (Reason, Bradbury, 2013).

6 ANALÝZA DAT

Následující analýza dat je členěná do kategorií vzniklých v rámci výzkumu pomocí postupů konstruktivistické zakotvené teorie (viz např. Charmaz, 2003); jsou jimi: bydlení, azylový dům, sociální vztahy, děti, peníze, práce, domácí násilí, závislosti, nezákonné jednání, zneschopňující mechanismy a reintegrace. Následuje samostatná tematická narativní analýza „*Změna oběti v přeživší*“. Některé prezentované kategorie jsou rozděleny do podkapitol jako např. kategorie bydlení má samostatnou podkapitolu informace a lékařská péče.

Logika prezentace dat je taková, že je vždy prezentována daná kategorie a posléze v samostatné podkapitole v naracích vyjádřeny bariéry a akcelerátory reintegrace vztažené k intersekcionalitě oprese v jednotlivých kategoriích. Bariéru přitom interpretuji jako to, co brání procesu úspěšné reintegrace do stabilního bydlení; je to překážka vytvářená v kontextu a za intervence opresivních/zneschopňujících mechanismů intersekcionalního charakteru. Akcelerátorem je interpretován jako „*urychlovač/umožňovač*“, tedy to, co proces reintegrace do stabilních forem bydlení zrychluje, usnadňuje, jednoduše řečeno to, co mu pomáhá; to, co je v určité opozici k bariérám nebo to, co pomáhá zmírnit či zcela redukovat jejich účinek. U jednotlivých bariér a akceleratorů je přitom poukázáno na to, jak se liší u komunikačních partnerek odcházejících z azylových domů, u komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylovém domě a u komunikačních partnerek reintegrovaných do stabilního bydlení.

Prezentovaná data vznikla z rozhovoru s komunikačními partnerkami a z fokusních skupin, nekladou si však za cíl poskytnout informace, které by bylo možné generalizovat na celou populaci matek samoživitelek se zkušeností s pobytem v azylových domech, a to i když v rámci prezentace dat používám úvod citací typu „*komunikační partnerky uváděly*“, myslím tím pouze to, že danou citaci poskytlo více komunikačních partnerek zároveň a posléze ji více komunikačních partnerek validizovalo v rámci fokusní skupiny. V rámci každé kategorie jsou pro přehlednost bariéry a akcelerátory sumarizovány v tabulce, která je uvedena v příloze práce.

6.1 Bydlení

6.1.1 Domov a jeho ztráta

S kategorií bydlení je spojován také **zážitek ztráty domova**. Tento zážitek je komunikačními partnerkami popisován jako velmi silný. „*Jednu chvíli byt máš, a pak nic...nikdy sem nevěřila, že se to stane zrovna mě...a tak rychle*“ (KP15). „*Přišel majitel, že máme opustit byt...říkám mu, že mám děti a on že je to můj problém, že neplatím...přitom sem se jen zpozdila kvůli dávek*“ (KP7). „*Majitel mi dal šanci tam dále zůstat s tím, že přítele vyhodí. Já jsem to nechtěla, až jednou přišel s tím, že máme jít oba dva, ze dne na den*“ (KP12). „*Já sem neměla na nájem, proto sem neplatila, peníze přítel prohrál v automatech...a ona (pozn. majitelka bytu) že máme na hodinu vypadnout...na hodinu s malýma děckama...jinak, že zavolá policajty*“ (KPR32). „*Bydlela sem u přítele...ale to násilí se dál nedalo...chvíli sem byla u kamarádky...a pak ten pocit, že nemáš kam jít...že si úplně sama, nikoho nemáš...nikdo ti nepomůže...jednu noc sem spala venku, úplně...bylo to hrozný ten pocit, že je z tebe bezdomovec*“ (KP7). „*Nejhorší moje vzpomínka je, jak sme přišli o byt, najednou nemáš fakt nic*“ (KPR30). „*Pamatuju si, jak sem poprvé přišla o byt, bylo to děsný...přijít o ty další byty už tak hrozný nebylo, to už sem byla zvyklá, ale poprvý...brečela sem asi týden v kuse*“ (PV2). „*Jinak můj první azylák, to bylo strašný, tam jsem zhubla 36 kilo, úplně jsem se psychicky i fyzicky ztrácela. Hrozně tvrdý režim, a co jsem slyšela teďka, je to stejný. Když prostě žijete normálně doma, nebo s partnerem, a najednou se objevíte v azyláku, je to úplná změna. Musíte dodržovat režim, který není váš, přizpůsobit se. Jinak můžete jít. Dříve jsem to dost řešila, teď už vím, co můžu v azyláku čekat. Už radím i těm mladým holkám, ať si nestěžujou, ať jsou rády, že mají s dítětem kam jít*“ (KP8). (Což souvisí dále s kategorií zvyknutí si na řád v azylovém domě.)

Možná jsou právě silné pocity spojené se ztrátou domova důvodem, proč není domov v příbězích komunikačních partnerek téměř vůbec zmiňován. **Domov** je v příbězích definován i jako místo, kde může člověk mít právě ty „své věci“, kde je může bezpečně shromažďovat. „*Chtěla bych mít nějaký místo, kde fakt můžu mít svoje věci jako i nábytek a tak...kde je nikdo nevezme...nemusíš se o ně dělit...prostě domov*“ (PV2). Domov je také místem, kde lze být natrvalo. „*...Mít to doma...napořád a ne se furt stěhovat*“ (KP8). Domov je tam, kde je soukromí, kde „*byl klid, ne jak tady, kde máš furt někoho za zadkem*“ (PV1). Místo slova domov/„doma“ je bydlení v příbězích definováno podle jeho aktuální formy

jako např. „azylák“ nebo jako byt či pomocí adresy nebo názvu ubytovny. Pocit „být doma“ je dáván do souvislosti s budoucností, s nadějí, s cílem. „*Já fakt doufám, že někde budu konečně doma...*“ (KP3). Domov zmiňují ve svém vyprávění až komunikační partnerky, které jsou již reintegrované ve stálém bydlení „*Konečně mám to své doma, ale po těch zkušenostech...máš furt strach, že o ten domov přijdeš nějak*“ (KPR31). „*My už tady máme to své doma, konečně...už bych nemohla tak žít...jako na tom azylu*“ (KPR30).

Bydlení není vztahováno jen k azylovému domu, ale také k bydlení před pobytem v azylovém domě. Bydlení není aktuální situací, ale **procesem**. Každá z komunikačních partnerek, obzvláště těch střídajících pobyty v azylovém domě, měla za sebou určitou trajektorii bydlení. Trajektorie jsou velmi proměnlivé a bydlení je v případě některých komunikačních partnerek střídáno několikrát ročně, často z důvodů krátkodobých kontraktů, které jsou nabízeny v nejistých formách ubytování. „*Já už bydlím v azyláku potřeť...před tím sme byli na ubytovně a předtím tak různě po přítelových známých, ale to jen na chvíli vždycky*“ (KP10). „*Žila sem i úplně na ulici, přespávali sme v jedné takové chatce opuštěné, aspoň sme měli střechu nad hlavou a tekla tam voda...pak na ubytovně...a to se narodila dcera a ted'ka sme tady*“ (KP21). „*Já sem bydlela na azylu několikrát, než se mi podařilo sehnat byt...na azylu ale žiješ pořád v nejistotě...nikdy nevíš, kde skončíš...a tu jistotu potřebuješ*“ (KPR31). „*Já jenom střídám ty azyly...na bydlení v azyláku sem už expert...každý rok pěkně někde jinde...*“ (PV1).

Bydlení je tedy také obavou, je **stresujícím faktorem**, protože bydlení je dočasné a bude třeba ho změnit. Pocit nejistého bydlení je umocněn možností prodlužovat některé kontrakty v azylových domech pouze po třech měsících. „*Já sem vlastně nikdy nebydlela pořádně dýl než rok...vždycky sme museli odejít někam jinam...*“ (PV2). Z rozhovorů pramení potřeba stability a určitá vyčerpanost neustálým stěhováními se. „*Už chcu taky někde bydlet, ne se pořád stěhovat, přišla sem o všechn nábytek, máme jen pár svých věcí...*“ (PV1).

System bydlení (ve smyslu možnosti komerčního zisku bydlení) je kritizován z hlediska své nedosažitelnosti pro komunikační partnerky v azylovém domě. „*Já to nechápu...proč je tu ta kauce...proč se azylák třeba nějak nedomluví s těma vlastníkama...nezaručí se*“ (KP13). Nedosažitelnost bydlení je dále spojována s kategorií peníze, konkrétně s kaucemi a dávkami.

V **trajektoriích bydlení** některých komunikačních partnerek, zejména těch střídajících pobyty v azylových domech, lze tedy pozorovat určité cyklické prvky. Krom střídání pobytů v azylových domech jsou to období pobytu na ubytovně, u rodiny, známých nebo v případě

tří z komunikačních partnerek „na ulici“. Každá z trajektorií je přitom jedinečná, i tak v nich lze ale pozorovat určité společné faktory, které je ovlivňují, tyto společné prvky jsou v rámci analýzy dat rozděleny do jednotlivých kategorií.

Začátky bydlení jsou obvykle popisovány ve vztahu k bydlení u rodičů nebo sourozenců, k této formě bydlení se komunikační partnerky v životních příbězích vrací v **nouzových situacích**, pokud je to možné. „*Pak sme bydleli u rodičů s priateľom...vlastne sme se tam vracela vždycky, když nebylo nic jiného...*“ (KP8). „*Bydlela sem nějakou dobu u ségry, ale nešlo to napořád...*“ (KP16). „*A já jsem zavolala kamarádce, která mi už dříve nabízela pomoc*“ (KP8); „*Potom jsem utekla a spala sem u kamaráda*“ (KP23). „*My sme byly s dcerou nějakou dobu po ubytovnách, pak byla dcera u rodičů nějakou dobu, protože sem neměla kam jít a vzali by mi ji*“ (KP6). Kromě pobytu u rodičů se vyskytují opakované pobyty u kamarádů a známých. Tyto pobyty jsou ale komunikačními partnerkami často vnímány negativně z důvodu, že takové bydlení „*není zadarmo*“. „*Já sem chvíli přespávala u kamarádů, ale takové bydlení nebylo zadarmo...samozřejmě očekávali něco za to...dělal sem jim služku a ani to některým nestačilo...mysleli, že když tam přespím, tak spolu chodíme nebo co...je dobrý, že je azylák, jinak nevím, kam bych šla od nich*“ (KP3). „*Občas sem taky spala u kamarádů jen tak na gauči, ale to se nedá na dlouho...vždycky tam seš nějak navíc...navíc máš furt sbalenou tašku...furt seš nějak na cestě*“ (KP9). „*Bydlela sem u kamarádky...ale dělala si ze mě otroka..., musela sem dělat chůvu jejím dětem, uklízet, vařit, nedala mi ani klíče, dokonce kontrolovala, kam chodím...tak sem šla radši na azyl*“ (KP12). „*Já sem chvíli bydlela u kamaráda, ale on to bral tak, že mu budu platit nájem sexem a to sem nechtěla....*“ (KP9). „*My (pozn. KP a partner) jak sme byli na ulici, tak sme měli štěstí, že sme mohli aspoň občas přespat u kámošky...chodili sme se tam hlavně sprchovat*“ (PV2).

6.1.2 Formy bydlení

Bydlení je vnímáno i ve smyslu **různých forem bydlení**, zmiňované formy bydlení lze zařadit do kategorie nejisté bydlení. „*Tak kde bydlet ...to máš podnájem...tam nejsou peníze potom, musíš chtít nájem...no a pak ubytovna nebo azyl...*“ (PV1).

Normální byt je často popisován jako výchozí bod, odkud přicházejí komunikační partnerky do azylových domů zejména komunikační partnerky, které jsou v azylovém domě poprvé (viz výše). Důvody ztráty „*normálního bytu*“ jsou přitom různé. „*Holky, co sou tady, přišly o byty z různých důvodů...kvůli chlapa, co je mlátil, kvůli dluhům, protože neměly peníze, kvůli drogám nebo automatům...u každého je to jinak...taky by bylo dobrý, kdyby se vědělo,*

že ne každá z nás si za to může sama... (PV2). „No a proč nenajdeš byt to je taky různý...třeba ta moje kamarádka tady, protože je Romka...ale hlavně nejsou peníze na kauce... a nebo ti nechcou dát trvalý bydliště nebo sou ty byty děsně předražené“ (PV1). (Viz dále v kategorii peníze.) Stěhování se do „normálního bytu“ je vnímáno jako ideál. „Jako najít si normální byt...to by byl úplně sen...i nějaký mini byt by byl ideální...aspoň něco“ (KP19). „... Je to normální byt. Už jsem se tam byla podívat. Je to byt s kaucí jednoho měsíčního nájmu a je to ještě levnější, 5500 na dva plus jedničku. Je tam klid...mám štěstí, málokdo tu jde jen tak na normální byt...“ (KP23). „Já sem hlavně měla strašnou haluz, že sem našla fakt normální byt...hodně holkám, co sme tam tehdy byly, se to fakt nepovedlo toto“ (KPR33). „Já sem našla normální byt našťestí...jako neponičenej a s trvalým bydlištěm...a taky ve slušný lokalitě“ (KPR30).

Kategorií prostupující popis jednotlivých forem bydlení je **kvalita bydlení**. Bydlení v azylovém domě je přitom často vnímáno jako nedostačující, neadekvátní k potřebám komunikačních partnerek. „Bydlím tu (pozn. v azylovém domě) na pokoji tři krát tři metry se dvěma děčkama...to neuděláte nic, není tu žádný klid...mít tak svůj byt. Kam můžu jít bez kauce...tak leda na ubytovnu, a tam je to hrozné...tam už bych nešla“ (KP18). „Jako není tu nic, máš jenom pokoj, některý azyláky nabízí třeba celý byty, tenhle ne, je tu i společná lednice..., tam si ale něco dát je fakt o hubu, protože ti to někdo může stopit...nedají se tu dělat ani větší nákupy, neušetříš tak nic...taky musíš vařit každý den, protože to uvařené není kam dát, že...“ (PV2). „Hlídej tě tu, i kdy se koukneš na televizi, tu na pokoji nemáš, nemůžeš děčkám třeba pustit pohádku nebo tak“ (PV3). „Jediné, co máš je tenhle pokoj...jsou tu i společné sociálky...jako někdy to jde, ale někteří lidi tady jsou fakt špíny...je to hnus, a ty tam máš pak jít koupat malý děcko...čekáš, co tam chytneš (PV1). „Na azylu to bylo blbý...měli sme děsně malej pokoj s třema děčkama...“ (KPR31). „No ten pokoj tam byl fakt malej, bylo to spíš na přespaní...“ (KPR30). Na druhou stranu některé komunikační partnerky, ty, které měly zkušenost s přímým pobytem na ulici, popisovaly výhody azylového domu. „Jako dobrý je, že tu máš dveře, zamkneš a je to, můžeš si taky v pokoji nechat věci...“ (KP5). „Já sem byla za azyl vděčná...můžeš si tu vyprat prádlo, předtím sme pračku neměli ani...“ (KP10). Azylový dům vnímaly pozitivněji z hlediska kvality bydlení ty komunikační partnerky, které žily v azylovém domě, který nabízí přímo byty. „Tady máš svůj prostor, dali nám i vybavení a můžeš tu bydlet...v tom je to pro maminky dobrý“ (KP13). Kvalita bydlení v azylovém domě je dále spojena přímo s kategorií azylový dům.

Nyní popíšu jednotlivé formy ubytování s ohledem na jejich vnímanou kvalitu.

Ubytovna je přitom pojmána hůře než azylový dům, a to z hlediska, financí, jistoty bydlení, vybavení i vnímaného pocitu bezpečí. „Na ubytovnu, tam už bych znovu nešla...je to o strach“ (PV2). „Ubytovna je děsně drahá...dražší než tady...byl tam majitel...chtěl úplně nehorázné peníze po mě, po matce s třema děčkama, a sám si jezdil v limuzíně“ (KP16). „Tak podle bratra jsem zjistila tu ubytovnu. Ale oni jen na ubytovnách vydělávají, i socka říkala, že už nebudou na nájmy ubytoven přispívat“ (KP9). „Bylo to tam malé, a lidi se neuměli k sobě chovat, jen nadávali a tak. A navíc všechno společné, záchody, sprchy, kuchyň“ (KP17). „Bydlíš tam v místnosti, co je ještě menší než tady...pračka je společná i záchod, sprcha...a je to fakt hnus...děcka sem radši myla v laboru...navíc je tam bord*l na chodbě...odpadky a tak“ (KP8). „Bydlíš tam a někteří jsou fakt špiňáci...někteří chlastaj od rána do večera a sou tam taky drogy...a ty mezi tím musíš žít...jako sou tam i slušné rodiny, nemysli si...ty prostě neměli kam jít, ale ty v tom musíš vychovávat děti...“ (PV1). „Na a jak sme tam žili...nemáš linku kuchyňskou, nemáš stůl...vařili sme na zemi, jedli na posteli...kde děcka spaly...všecky naše věci se válely na jedné hromadě, protože nebylo je kam dát...v jedny místnosti...hračky, nádobí, oblečení, děcka, ty a přítel...on ještě tehdy i pil dost“ (KP10). „Bála sem se tam..., bála sem se vylézt z pokoje...tehdy vedle bydlel takový násilník..., bála sem se, že mě někam zatáhne a znásilní...“ (KP5). „Tam taky nemáš nic jistý...někdy nemáš ani pořádnou smlouvu...když sem tam přišla, musela sem platit na ruku...neměla sem žádný doklad nebo tak, furt sem se bála, že někdo přijde a vyhodí nás na ulici“ (KP6). „Na ubytovnu, to už bych znovu nešla, to fakt radši do toho azyláku...tam je to aspoň jakž takž čistý...“ (KPR3). Jako výhoda života na ubytovně oproti životu v azylovém domě byla vnímána svoboda: „Jako na ubytovně bylo dobrý, že tě nikdo nehlídal, mohla sis chodit, kdy chceš, kam chceš, nikdo tě nenutil uklízet...vlastně to nebylo tak špatný oproti tomu režimu, co je tady...i bych se tam vrátila...taky bylo dobrý...že se peníze posílaly hnedka majiteli, a tak si měla jistotu, že máš zapláceno, že je ten tehdejší přítel nenaháže do automatů“ (PV2). „Taky sis tam mohla zvat návštěvy a měli sme s přítelem soukromí, když byly děcka pryč“ (KP7).

Jedním z druhů bydlení je i bydlení na **squatu**. „Rodiče mi dali ultimatum, buď zůstanu, nebo odejdu. Tak jsem odešla s kamarády a bydleli jsme ve squatu na půdě na Jindřichu. A asi po dvou týdnech jsem potkala toho svého přítele. Dali jsme se dohromady, kradli jsme spolu, to nás drželo při životě“ (KP6). „Jako sou dobrý a špatný squaty, ty špatný to sou takový feťácký doupata, kde si každý chodí, jak chce, je tam bord*l, odpadky, třeba jehly...někdy se tam i vaří...tam je to fakt o strach být...v takovým sme bydleli

s přítelem...bez chlapa bych tam nešla...ale nebylo, kam jít...není tam klid, jedna velká párty, nikdy nevíš, na koho tam narazíš...ale sou i squaty, který jsou v pohodě...takový byl, jak sem byla v Brně, tam to bylo v pohodě...bydlela sem tam s kamarádama a s pár holkama, každý si hleděl svého, nikdo si tam nebral cizí, měly sme svoje místa na spaní...jakž takž se uklízelo...i když to nebylo, jak hlídat moc, tekla tam voda, i když jenom studená, když někdo třeba něco měl navíc...jídlo a tak, tak sme si pomáhali...dokonce sme i vařili spolu“ (PV2). „To byl takový půdní byt, nás tam bylo strašně hodně. Byla to půda, byl tam jeden byt, který vypáčili. Tam nikdo nebydlel, byl moc hezký s rohovou vanou. Sice tekla jen studená voda, ale byli jsme tam půl roku. Feťácké doupě, ale udržovali jsme si pořádek, každý věděl, kde má spát, a nikdo cizí tam nechodil...i když ke konci se to zhoršovalo, s tím nic moc neuděláš, viděla sem, jak tam jednu holku bili, ale to nic neuděláš, byla sem tam zrovna bez přítele, ta holka byla stejně blbá, podle všeho se s těma klukama neznala a šla za nima jen tak.... Pak už to zjistili policajti, zapečetili to, tak jsme spali různě po sklepích, nebo odstavených vlcích“ (KP5). Bydlení na squatu tedy nemusí být vnímáno pouze negativně, ve zmíněných vyprávěních komunikačních partnerek je bydlení na squatu vnímáno i jako určitá forma komunitního bydlení. I v rámci popisovaného komunitního principu bydlení je komunikačními partnerkami popisována určitá nemožnost/nebo snížená možnost kontrolovat, ať už úklid nebo nově příchozí. I tak některé komunikační partnerky uvádějí, že by na squat bez ochrany přítele nebo samy bydlet nešly. KP8 má ale s bydlením na squatu a „ochranou“ přítele negativní zkušenosti „S přítelem sme přespávali na takovém squatu...byla to chatka v takové zahrádkářské osadě...bylo to děsný...bord*!, ale nebylo kam jít, pokud sme chtěli zůstat spolu..., obrali mě tam o všechno, neměla sem fakt nic, jen to, co sem měla na sobě...s tím přítelem sme se pak stejně rozešli, protože sem zjistila, že mě stejně jenom využívá kvůli sexu a bral mi prachy, taky mě začal mlátit...takže tak...“ (KP8). Komunikační partnerka přitom vnímá bydlení na squatu jako jedinou možnost, jak zůstat s přítelem, jedinou možnost, kam jít, aby byli spolu. Vnímání squatu i toho „špatného“ jako jediné možnosti, kam jít je patrné i ve vyprávěních dalších komunikačních partnerek, které měly s touto formou bydlení zkušenost. KP6, která měla negativní zkušenost s pobytem na squatu, hodnotí různé formy bydlení takto: „Jak v čem, mi přišel nejhorší ten squat a ubytovna, ale zas tam máš svobodu..., to na azyláku není“ (KP6). Vnímaná možnost „svobody“ byla tedy komunikační partnerkou vysoce ceněna.

Bydlení na squatu může být také spojeno s konkrétním ročním obdobím „Já sem to dělala tak, že sem bydlela na tom bytě s ostatníma (pozn. na squatu) vždycky v létě, jak mohla být

dcera u mamky na hlídání...držela sem se spíš lidí než místa, z azyláku sem chtěla vždycky vypadnout a byla nás dobrá parta...potřebovala sem oraz...přišlo mi, že ty zdi tam na mě padaj... a dcera jezdila na prázdniny“ (KP10). Z uvedeného výroku je patrné také to, že pobyt v azylovém domě je komunikační partnerkou vnímán jako psychicky náročný.

V rámci trajektorií bydlení popisovali některé komunikační partnerky i bydlení v **sociálně vyloučených lokalitách**. Toto bydlení je často popisováno jako nekvalitní a nevyhovující potřebám komunikačních partnerek. „My sme pak měly byt v takové čtvrti blbě...tady v Ostravě, byli tam samí naši (Romové) a ten byt byl odporný...někdy netekla voda, všude plíseň. Kolem byla špína...s dcerou sem tam bydlet nemohla...ona je alergik...asi z toho“ (KP9). „Jediný byt, který bych mohla sehnat je tam u stadionu, ale jestli se tomu vůbec dá říkat byt...je tam špína...to radši tady“ (KP5). Bydlení v sociálně vyloučené lokalitě může být také zdrojem dluhů, jak popisuje KP7: „Třeba splácet svoje dluhy. Kdybych byla jinde, asi bych na to kašlala. To mám ještě, jak sem měla ten byt, tak mi přišla elektřina za deset tisíc. Přitom sem tam ještě nebydlela ani tři měsíce. Pak technici zjistili, že je na mě pár lidí napíchnutých. Stejně jsem to musela zaplatit. Doted' splácím po třech stovkách, to mi zařídili tady“ (KP7). „My sme měli byt krásnej...pak sem ale šla bydlet za přítelem a jeho rodinou...bylo to ghetto úplně...nikde nic...žáden obchod, smetí, co nikdo neuklízal po sobě, ten byt byl zničený úplně a i tak děsně vysoký nájem“ (PV2). „Tady (pozn. v azylovém domě) je to dobrý...teče tu teplá voda aspoň...to já sem měla byt...to bys koukala...zničený...zdi omlácené...často netekla voda, nešel proud, vařit nebylo kde...a s dítětem.“ (KP3). S bydlením v sociálně vyloučených lokalitách se pojila i obava o děti a jejich vzdělání. „Kdyby to pak šlo, tak bych ho dala jinam. Prostě bych ho nedala mezi cikány, protože oni si dělají, co chtějí. A nechci, aby syn tak dopadl, že se nebude učit, a tak. Tam budu doufat, že se nezkaží“ (KP9). „Já mám jen základku, učit sem se odmítla. Na základce sem se úplně zkažila, tam se totiž neučí. Učitelé vidí, že žáci nemaj zájem, tak si všichni dělaj, co chcou. Měla sem jít na pekařku, ale odmítla sem, a šla jsem na pracák, to máš nastejno...byla to škola, kam chodili samí naši...a pro syna chci něco lepšího“ (KP7).

V příbězích tří komunikačních partnerek byl popisován i život přímo **na ulici**. „Ano, 14 dní a doporučuju to každému. To asi jen tak někdo nedá, je to strašně náročné na psychiku. Byla jsem šťastná, že jsem tam byla s tím přítelem, protože sama bych to nedala. To už tady asi dnes nespím. Pro mě bylo hlavně hrozně náročné se vyspat. Jinde, než doma jsem nikdy nespala. Tak zpočátku jsem nespala i čtyři dny. Člověk je unavený, naštvaný, sáhnete si na dno. My jsme si vyzkoušeli pevnost našeho vztahu, hádali jsme se, vyčítali. Uvědomíte si, co

je na světě důležité. Dnes už bych vše udělala jinak. Dnes už mi stačí málo, nemusím mít všechno hned teď na dluh. Důležité je, že máte vůbec něco“ (KP5). *„To chodíte, poflakujete se, a snažíte se někde sehnat peníze. Potkáváte známé, chodíte do poraden. Snažíte se všude vyžebrať peníze. Práci jsme si nehledali, protože jste pořád unavení, špinaví a tak. My jsme měli jednu výhodu, že jsme se převlíkali a sprchovali u kamarádky“* (PV1). S pobytem na squatu i na ulici je spojena osoba přítele, hraje zde roli ochránce, poskytovatele bezpečí ve světě, který je komunikačními partnerkami vnímán jako nebezpečný. I přítel, ale může být zdrojem nebezpečí. *„Jako když seš venku je dobrý mít přítele, když ostatní vidí chlapa, už si na tebe jako na ženskou tolik netroufnou...ale ten můj byl pěkný h*jzl, začal mě pak po nějaké době mlátit a bral mi peníze“* (KP6).

Speciální kategorií bydlení jsou **startovací byty** nabízené azylovými domy. Tyto startovací byty jsou matkami často vnímány jen jako pokračování pobytu v azylovém domě, ve vztahu k nim je patrná určitá obava některých komunikačních partnerek z toho, že má pobyt ve startovacím bytě všechny vnímané nevýhody pobytu v azylovém domě (viz kategorie azylový dům). *„Já už bych na ten startovací byt, nebo jak se to menuje, nechtěla...jestli je to tam teda stejný jak tady...furt ti někdo stojí za zadkem“* (KP21). *„Já chci odsud pryč...ale na těch jejich bytech, tam je to prý stejný jako tady...furt tě někdo hlídá a musíš dodržovat stejný pravidla a tak“* (KP16). Ke startovacím bytům se také vztahuje problematika jejich umístění. Komunikační partnerky vyjadřují obavu z toho, že jsou tyto byty umístěny v sociálně vyloučených lokalitách *„Tam já bydlet nepůjdu...za bytama je park, je to vyhlášené místo pro feťáky, tam nemůžeš jít s kočárkem... jak bude chodit dcera do školy, budu mít strach ji pustit, jasně...kdybys měla jenom malé děti, se kterýma si pořád doma, tak jo...ale jí je čtrnáct...“* (KP9). *„U RPG⁸¹ to někdy funguje tak, že dostanete jakoby startovací byt, a když platíte a všechno je v pořádku, tak vám nájem třeba zůstane. Ale zase to je v kolonii s cikánama. I když jsem taky romského původu, tak do takové lokality jít nechci“* (KP7). *„Já jsem si podala žádost i na startovací byt. Ale nakonec jsem to odmítla, on je v hrozném prostředí, je to ghetto. Dceru bych tam nikde nepustila samotnou. Samí feťáci a cigáni“* (KP18). Zajímavý fakt poskytla k tématu startovacích bytů PV1 *„Škoda, protože já sem ještě omezená trvalým bydlištěm, mám to ve Frýdku-Místku. Jinak bych dostala více nabídek těch startovacích bytů, kdybych bydlela v Ově. Já ale do Frýdku už zpátky nechci.“* Místo trvalého bydliště tedy může být bariérou zisku trvalého bydlení mimo

⁸¹ Dominantní vlastník soukromého bytového fondu v Moravskoslezském kraji.

město, v němž je trvalé bydliště vedeno. Potíže se získáním startovacího bytu popisovaly více komunikačních partnerek, odkazovaly se zejména na to, že je startovacích bytů nedostatek. „Na startovací byt mám podanou žádost, ale je to všechno plné. A taky hledáme s trvalým bydlištěm, jinak by mi to sociálka nezaplátila, a sama bych to neutáhla. Bude mi za chvíli třicet dva roků a začínám od úplného začátku. Nemám nic“ (KP19). „Já když sem tehdy hledala, tak bych šla na ten azyl i klidně jako do toho jejich bytu sociálního, ale nebylo místo tehdy“ (KPR30). PV2 popisovala politiku přerozdělování bytů „To je všechno plné ty byty...a navíc...to určuje paní sociální, kdo dostane a kdo ne, musíš se chovat slušně a tak...taky musíš mít všechno splacený, když máš třeba dluh někde na azyláku nebo tu seš vícekrát, tak tam daj radši někoho jinýho, ty seš pro ně méně vhodná, ztracenej případ...měla už sem několik žádostí...a vždycky dostaly přednost jiný holky...protože mi to už na tom bytě někdy nevyšlo“ (PV2). PV1 ji doplňuje „Taky je blbý to, že některý azyláky mají ty byty, některý ne, takže hodně záleží, kde zrovna seš...pak tam musí mít taky volno...já už sem na azylu několikátý rok...dávaj tam hlavně holky, co maj třeba malý děti a sou v azylu poprvé...nebo musíš mít štěstí“ (PV1). Startovací byt je ale u některých komunikačních partnerek spojen s další vnímanou nejistotou „No a teď ten startovací byt. Ten je na dva roky, a potom co? Asi zase nějaká ubytovna. Nebo vám z města dají byt, nebo taky ne.“ (KP27). „No ty startovací byty...to je všechno moc pěkný...ale kam pak...ten byt je těž na rok nebo tak ne? To už sem nechtěla.“ (KPR32)

V rámci popisu trajektorií bydlení a forem bydlení, které předcházely pobytu v azylovém domě, je třeba uvést, že jsem se v rámci výzkumu setkala se třemi komunikačními partnerkami, které přišly do azylového domu z **ústavní péče** (dětský domov). „Já sem už ve čtvrtým azylu...Proč? Nemám, kam jít, nemám peníze na byt a nemám rodinu, co by mi pomohla...ty služby tady chyběj“ (KP6). „Já sem sem přišla z bytu od přítele, měla sem staršího přítele, co mě bil, a nebylo kam utýct, kam se vracet, protože sem z děcáku...byla sem s ním tři roky...pak sem si řekla, že radši na ulici než toto...v poradně mi řekli o azyláku“ (KP1). „Já od patnácti let vlastně nevím, co je byt. My jsme se sestrou už po povodních od roku dva dva bydleli na Vesničce soužití...přišly sme z děcáku...mám jenom sestru a ta je na tom stejně jako já, bydlíme tu spolu...tehdy pro nás žádný možnosti nebyly...hrozila nám ulice“ (KP16).

6.1.3 Informace

I samotné přestěhování do azylového domu je spojeno s **potřebou informací o existenci podobného zařízení**. „*Já sem vůbec nevěděla, že azylák existuje, řekli mi to až v poradně, jinak bych to nevěděla*“ (KP11). „*Mi o azyláku řekla kamarádka, taky tu nějakou dobu bydlela...*“ (KP15). „*A tady jsem se bála jít, protože jsem slyšela, že je to jako kriminál*“ (KP20). „*Lidi normálně vůbec neví, co azylák je, myslí si, že je to za trest, ne že nám má pomoci...taky sem nevěděla, že něco takovýho je...hodně lidí to asi neví, dokud tu nezačne bydlet...*“ (PV2). „*Já si pamatuju, že když mi řekli o azylu byla sem překvapená, myslela sem, že sou jenom ubytovny*“ (KP18). „*Já sem o azylu taky nevěděla...teda ne dřív, než sem tam bydlela*“ (KPR32). Některé komunikační partnerky o azylových domech věděly od svých rodinných příslušníků nebo zde samy jako děti žily. „*U nás na azylu bydlela sestra a my s mamkou taky, jak sme byli malí*“ (KP6). „*Já sem azyl znala, bydlela tu mamka*“ (KP23). „*O azylu vím...z rodiny tu občas bydleli*“ (KP10). „*Potom sem byla dva týdny u sestry, nevěděla sem, že existuje tohle. Sestra mi o tom řekla.*“ (KP26). Ve vztahu k azylovému domu uváděly dvě komunikační partnerky potřebu informací, co přesně azylový dům je, a **co v něm mohou očekávat**. „*Já myslím, že je i důležitý vědět, co od toho azylu můžeš chtít...já sem se na to hned ptala paní sociální a bylo to dobře, protože sem pak nečekala žádnou jinou pomoc jako další holky tady*“ (KP11). PV1 uvádí „*Mi přijde, že některý holky, hlavně ty nový, čekaj, bůh ví, co pro ně azylák neudělá, nechápou, že azyl je tu hlavně na bydlení a pak čekaj pomoc a když ji nedostanou, tak sou pak nepřičetný a myslí, že by ji dostat měly, stěžujou si a tak...a přitom třeba takhle azylák vlastně vůbec nepracuje*“. „*Já sem od azyláku vlastně neočekávala nic než střechu nad hlavou, a to mi taky dal*“ (KPR33).

Informace mohou být vnímány i jako **preventivní faktor** v životním příběhu „*Pro mě byly důležité hlavně ty informace, kdybych věděla, co vím dneska, asi bych nebyla v takový situaci...jako kdybych třeba věděla, že sou právní poradny bezplatné, tak bych tam zanesla tu smlouvu, co sme měli s majitelem a nevykopl by nás*“ (KPR30). „*Jako myslím, že kdybych věděla, že sou poradny, tak neskončím s miminkem na ulici...my sme bydleli u jedny paní a ta si pak vzpomněla, že její dceru vykopl přítel a potřebuje pro ni ten byt, a tak nás vyhodila...neměli sme smlouvu pořádnou, jenom takovou předběžnou, tak nás mohla vykopnout, kdy chtěla*“ (KP18).

Informace jsou také velmi často spojovány se **systémem dávek**, který je komunikačními partnerkami často vnímán jako nesrozumitelný/hůře srozumitelný. Roli zprostředkovatele informací může mít i azylový dům. „*Mi s těma informacema hodně pomohli v azyláku,*

*takový ty věci jako, kde a jak vyřídít dávky...co všechno oběhat...to vůbec nevíš, dokavad' se do takový blbý situace nedostaneš...pak už to víš navždycky“ (KP2). Peer výzkumnice poukazuje v tomto kontextu na možnost šíření desinformací v azylovém domě z důvodu nedostatku informací „*Já sama bych už mohla učit druhé, kam je třeba jít, jak to s těma dávkama chodí...hodně si to maminy v azyláku říkaj i mezi sebou, ale ne všechny tomu rozumí, vznikají pak různé fámy, že ta bere víc a ta to má tak...ty informace sou základ“ (PV1). Vzájemné zprostředkování informací v azylovém domě může mít tedy i svou negativní stránku.**

Druhá peer výzkumnice ve vztahu k systému dávek poukázala na nutnost poskytování **srozumitelných informací**, kterou podtrhuje vlastními pocity z „*úřadu“*: „*Systém těch dávek je u nás děsně složitý...čert, aby se v tom vyznal...a navíc mi přijde, že jak jdeš na úřad, tak oni ti schválně neřeknou všechno...nebo to řeknou tak, že ty tomu nerozumíš, a pak už se nechceš doptávat, ať nejseš za úplnýho idi*ta...my potřebujeme nejenom informace, ale srozumitelný informace“ (PV2). (Více v kategorii o Zneschopňujících mechanismech).*

Ve vztahu k informacím se objevoval i popis „**osvědčeného sociálního pracovníka**“, za kterým se komunikační partnerky vracely pro rady. „*Já znám jednoho dobrýho sociálního, já jdu vždycky za ním, když něco potřebuju...leđa za ním“ (PV1). „Já mám už prověřenou sociální, ta mi vždycky pomohla, ona vždycky ví, co a jak a jak to udělat“ (PV2). „Já mám svoji sociální, za tou chodím, když něco chci, tam mi pomůže vždycky...ne jak tady“ (KP5). „My chodíme za jednou paní sociální už kolik let, znala sem ji, ještě jak chodila k nám domů...teď už je na úřadě, ale ta umí pomoci vždycky“ (KP1).*

6.1.4 Lékařská péče

Přístup lékařů ke komunikačním partnerkám je ve vyprávěních také některými komunikačními partnerkami spojován s obavou, že komunikační partnerka není „**dobrou matkou**“ a s obavou, že na ni zdravotničtí pracovníci budou pohlížet jako na špatnou matku a případné onemocnění dítěte jí dávat za vinu, popř. že budou z těchto důvodů kontaktovat odbor sociálně-právní ochrany dětí. „*Já mám vždycky strach, jak jdu k doktorce s dětma, že si myslí, že se špatně starám o ně...jednou, jak sem byla s malým, tak sme tak seděli... a ona pořád, že špatně roste...jako, že je menší a že ho musím krmit pořádně a čím ho krmím...mi to přišlo, že si myslí, že nemám na jídlo pro něj a že to nahlásí“ (KP10). „Já sem si takhle u doktorky vyslechla, že má malá furt nějaké angíny, že je to tím, že bydlíme na azylu, že to má od ostatních děcek tady“ (KP5).*

Komunikační partnerky poukazují na to, že je třeba na zdravotní pracovníky nahlížet individuálně, každý z nich má jiný přístup „Doktoři, to máš jak u sociálních o lidech...já sem chodila k jedný, jak sem byla těhotná, to sem žila ještě na tom squatě a u známých...ona věděla přesně, co sem zač...že sem těhotná a sem na ulici..., začla tím, že na sebe musím dávat pozor a že se musím snažit udělat něco se životem kvůli dítěti...jak kdybych se do teď s*kra nesnažila a jenom seděla na prd*li a nic nedělala...jako bych já chtěla, ať moje děcko roste na ulici nebo jako by mi to bylo úplně jedno...myslím, že si taky mysleli, že něco беру...sestra mi vždycky ty žily prohlížela úplně, ale já sem byla čistá tehdy...no a ta teďka doktorka, kam chodím s malou je zas úplně super, vůbec se k nám nechová jinak než k ostatním maminám“ (PV2). „No doktoři...jak čekám teď malou, tak jak kdo...někteří, mi přijde, že se na mě dívaj blbě, že bydlím na azylu...řekla sem to sestře a oni si to řekli podle mě...a od ty doby se dívaj divně...a furt se ptají, co a jak jím...jednou dokonce, jestli mám dost jídla...přijdu si zas jak u výslechu...kdybych fakt nemusela, nechodím tam“ (PV1).

Některé komunikační partnerky naopak oceňují přístup lékařů, který vnímají jako podporu: „Já sem se k doktorce děsně bála, protože sem věděla, že mám ty modřiny, jak sem byla s tím přítelem...nechtěla sem, ať to zjistí...nechtěla sem to řešit...ale ona byla skvělá...nekomentovala to...bylo jí to stopro jasný, jen se pak zeptala, jestli něco potřebuju a sestra mi pak dala kontakty na Bílý kruh...úplně v klidu a nejlepší bylo, že sem si já sama mohla říct co a jak“ (KP7). „Jako jsou i úplně normální doktoři, ti se na tebe nedívaj skrz prsty za to, jak si oblečená...oni třeba i pochválí, jak se o děcka staráš...třeba ta tady kousek, ta je úplně v poho, tam chodím s malou ráda...teď sme třeba dostaly kapky a ona se na mě dívá a říká a maminka už bude vědět, jak se ty kapky berou“ (KP5). Pro první komunikační partnerku byl důležitý zejména senzitivní a diskrétní přístup ze strany lékařky, u druhé zase ocenění a přiznání její mateřské kompetence.

Vnímanou bariérou přístupu ke zdravotnické péči může být i **vzdálenost**, která je často spojována s nutností se stěhovat v důsledku krátkodobých smluv v rámci bydlení. „My máme doktorku na druhý straně města, je to jak sme bydleli ještě v centru na azylu, ale je dobrá...holky mi ji tu závidí...taková normální...ale přes půl města...a to musíš kupovat lístky drahý“ (KP1); „Já už sem doktorku několikrát měnila, pořád se stěhuju někam...vypadá to pak divně v té kartě od dětí...jakože proč se furt stěhuju“ (KP19). „Já než sem přišla tady do toho bytu, tak sme snad vystřídalý pět doktorů nebo kolik...“ (KPR32).

Vnímanou bariérou mohou být i poplatky u lékaře „Tehdy, jak se ještě platilo u doktora, tak já sem radši nechodila...třicet je pro mě hodně, jen když bylo něco dceři, to pak jo, ale já

sem nechodila“ (KP13). „Já sem vždycky přepočítávala poslední drobáky, když máte děcka nemocný a sou tři, to je furt něco a platíš a platíš furt dokola, leze to do peněz“ (KP6). „Já jak sem se stěhovala z azylu, tak byla do toho ještě holka nemocná...no to byl mazec, to bylo třicet kaček tam, dvě kila za léky a já sem potřebovala sehnat postel nějakou“ (KPR30).

Některé komunikační partnerky uváděly, že k lékaři pokud možno nechodí, což je uváděno v souvislost s **návštěvou pohotovosti** „Já sem k doktorům nechodila tak dlouho, až sem skončila na pohotovosti kvůli toho žaludku...nechodila sem, protože sem věděla přesně, co si budou myslet o mě...že sem nějaká špína a můžu si za to sama“ (KP9). „K doktorovi, jen když je nejhůře, chodíme spíše na pohotovost, doktora nemáme...“ (KP3). „Víš, mi přijde, že tu některý maminy schválně nechodí k doktorovi, protože se jich bojí, bojí se, že se ztrapní, necítí se tam dobře a víš co, nedivím se...pak ale končí na pohotovosti jak ta nedávno, jak sem ti říkala, že si pro ni přijela rychlá“ (PV1).

6.1.5 Akcelerátory a bariéry

V následující kapitole shrnu bariéry a akcelerátory vztažené ke zneschopňujícím mechanismům působícím na komunikační partnerky jako jejich konkrétní projevy. Bariéry jsou přitom v souladu s úvodem kapitoly 6 Analýza dat interpretovány jako to, co brání úspěšné reintegraci do stabilního bydlení; akcelerátory stojí v opozici k bariérám a jsou interpretovány jako „*umožňovače/urychlovače*“ procesu reintegrace.

Co se týče tematizace forem bydlení v příbězích komunikačních partnerek odcházejících z azylových domů, je zde patrná **menší nebo žádná zkušenost s nejistými formami ubytování**, jako je např. opakovaný pobyt v azylovém domě nebo pobyt na ubytovně. Komunikační partnerky odcházející z azylových domů mají většinou zkušenost s nájemním bydlením, ze kterého odešly (často kvůli krátkodobým neshodám s rodinou nebo neshodám s přítelem). Jedná se také o komunikační partnerky, které v azylovém domě ještě nepobývaly nebo zde pobývaly před delším časovým obdobím, např. pět let. Tyto komunikační partnerky mají také určitou **podpůrnou síť ubytování**, jako akcelerátor, mají tedy možnost u někoho zůstat, ať už se jedná o rodinného příslušníka, možnosti sdílení bytu s kamarádkou nebo možnosti pobytu s přítelem (nejčastěji).

Vnímanou bariérou zisku trvalého bydlení jsou **krátkodobé a nejisté kontrakty** v nejistých formách ubytování, které jsou zdrojem nejistoty a důvodem častého stěhování, které vede k další bariéře, k **únavě**. Vyčerpání z neustálého stěhování může ovšem být i negativním akcelerátorem procesu reintegrace. Ve vztahu ke stěhování a opakovaným ztrátám bydlení

je dále popisován velmi silný **zážitek ztráty domova**. Krátkodobé a nejisté kontrakty a z nich plynoucí únava byly akcentovány zejména komunikačními partnerkami střídajícími pobyty v azylových domech.

Vnímanou bariérou zisku trvalého bydlení je nízká **kvalita ubytování**, která je komunikačními partnerkami popisována v podstatě u všech forem nejistého bydlení. Např. kvalita bydlení v ubytovně je vnímána jako špatná, bydlení neodpovídá ceně ani potřebám. Z toho důvodu je tematizované prostředí vnímáno jako nevhodné pro výchovu dětí z hlediska spolubydlících (hluk, braní drog, nutnost sdílet malé prostory, společné hygienické zařízení, absence lednice, pračky...). Není zde vnímán pocit jistoty a bezpečí. V rámci kvality bydlení je popisována i nízká kvalita bydlení v SVL.

Negativním akcelerátorem může být zážitek pobytu „**na ulici**“ **nebo na squatu**, který pro některé komunikační partnerky znamenal dosažení „*úplného dna*“. Zážitek pobytu na ulici je vnímán negativně často i ve vztahu se zkušeností s násilím a krádežemi ze strany přítele. Pozitivní komunitní způsob života na squatu může být vnímán jako bariéra procesu reintegrace ve smyslu setrvávání v nejisté formě ubytování, ale i jako akcelerátor ve smyslu obdržení pomoci a podpory.

Jako bariéra zisku trvalého bydlení je vnímána i **nedosažitelnost bydlení**, která je v tomto případě spojována s nedostatkem sociálních nebo startovacích bytů. Tato bariéra je dále spojována s kategorií dluhy a kauce, o kterých je pojednáno v rámci kategorie Peníze, nebo s umístěním startovacích bytů v sociálně-vyloučených lokalitách. **Sociálně vyloučené lokality** jsou také vnímány jako bariéra zisku trvalého bydlení ve smyslu možné produkce dluhů a vnímané bariéry ve vztahu ke vzdělání dětí. Pro některé skupiny obyvatel je přitom bydlení mimo SVL nedostupné, viz dále.

Ve vztahu ke **startovacím bytům** vnímaly komunikační partnerky hned několik bariér mimo jejich umístění v SVL. Jednalo se o již zmíněný nedostatek startovacích bytů, jejich navázanost na trvalé bydliště v daném městě, jejich provázanost se službou azylového domu a princip zásluhovosti ve vztahu k přístupu k nim. Ve vztahu ke startovacím bytům jedna komunikační partnerka upozorňovala na nenávaznost systému propustného bydlení ve smyslu neexistence dalšího stupně bydlení po nutném odchodu ze startovacího bytu. Bariéry vnímané ve vztahu ke startovacím bytům byly zmiňovány zejména komunikačními partnerkami střídajícími pobyty v azylových domech. Důvodem je patrně to, že mají možnost odchodu (často za podpory rodiny) i do jiné formy bydlení a často tuto možnost využívají. Komunikační partnerky v tomto kontextu vnímaly jako akcelerátor zisku trvalého

bydlení zajištění návaznosti dostupného bydlení a zrušení principu zásluhovosti zisku startovacího bytu.

Specifickou bariérou procesu reintegrace, na kterou poukázala jedna komunikační partnerka, je **absence/nedostatek služeb pro mladé dospělé přicházející z ústavní péče**, kteří v důsledku absence podpory končí v nejistých formách ubytování.

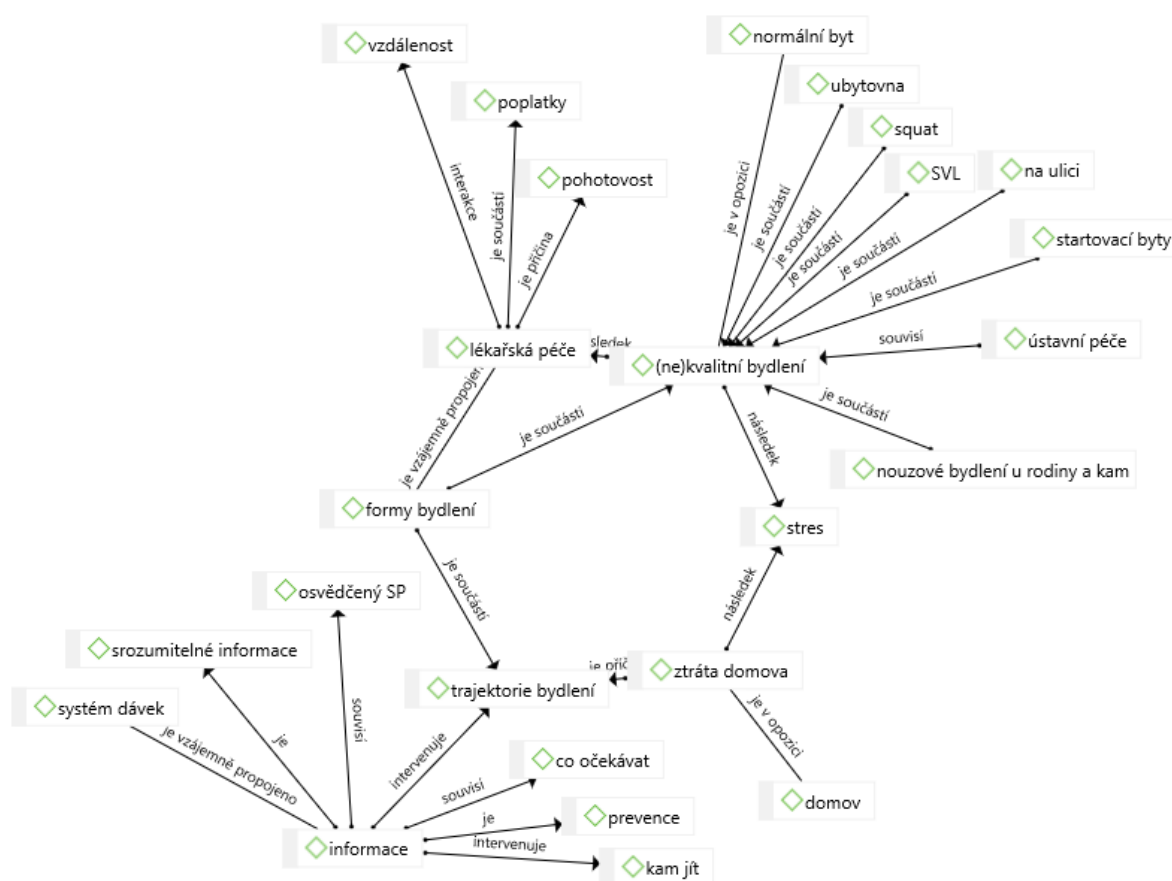
Bariérou v procesu reintegrace může být i **nedostatek informací**. Některé komunikační partnerky uváděly, že nevěděly o existenci a úloze azylových zařízení. (To se týká zejména komunikačních partnerek odcházejících z azylového domu, které v azylovém domě často žijí poprvé a často vůbec o existenci podobného azylového zařízení dosud nic nevěděly. U komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylovém domě je časté, že o azylových domech věděly, protože zde žily v dětství, protože zde bydlel některý z rodinných příslušníků nebo protože zde bydleli kamarádi či známí.). Nedostatek informací je často spojován se systémem dávek. Dostatek informací může být vnímán i jako preventivní faktor ztráty bydlení, zejména informace týkající se uzavírání smluv s majiteli bytů. Nedostatek informací vede k možnému vnímání sociálního pracovníka jako „*strážce dávek*“, čímž negativně ovlivňuje vzájemný vztah. Specifickou vnímanou bariérou je nedostatek srozumitelných informací, který je spojován s jednáním s úřady.

K procesu reintegrace se pojí i kategorie **lékařská péče**, lékařská péče ovlivňuje proces reintegrace spíše nepřímo, i tak ji lze vnímat jako faktor vztahující se k aktuální bytové situaci. Bariérou ve vztahu k lékařské péči je vnímání zneschopňujících mechanismů, které se zde mohou promítat. Komunikační partnerky se cítí být zdravotním personálem negativně posuzovány ve vztahu k mateřství či těhotenství („*špatná matka*“), místu bydliště (na ulici, squatu, azylovém domě...) či ve vztahu k často domnělému užívání návykových látek. Bariérou ve vztahu k využívání zdravotnické péče může být vzdálenost a z ní plynoucí nutnost cestovat, poplatky u lékaře či výše ceny léků. Nechození k lékaři vede k častějším (a nákladnějším) návštěvám pohotovosti. Lékař, který se „*nedívá skrz prsty*“ může být naopak vnímán jako zdroj velké podpory. Bariéry vztahující se k lékařské péči nejsou vnímány tak často komunikačními partnerkami odcházejícími z azylového domu, jelikož je jejich pobyt v azylovém domě často prvopobytem a samy se od prostředí azylového domu snaží distancovat (viz dále pocit, že „*sem nepatří*“).

Komunikační partnerky reintegrované do stabilní formy bydlení popisovaly v této kategorii bydlení jako určovatele životního příběhu, jako bariéru vnímaly krátkodobé kontrakty, akcentovaly rovněž potřebu najít „normální byt“. Zmiňovaly také nevyhovující bydlení

v azylovém domě. Jedna z komunikačních partnerek vnímala negativně bydlení na ubytovně (jako jediná s ním měla zkušenosti). Některé reintegrované komunikační partnerky se také vyjadřovaly negativně k nedostatku míst v azylových domech a k nenávaznosti propustného systému bydlení (ve smyslu nenávaznosti bydlení po ukončení pobytu v azylovém domě). Stejně jako ostatní dvě skupiny komunikačních partnerek akcentovaly potřebu informací (zejména právních informací, informací o možnosti pobytu v azylovém domě a informací o službách, které azylový dům reálně poskytuje). Ve vztahu k lékařské péči vnímaly některé komunikační partnerky negativně nutnost střídat lékaře, a také poplatky za lékařskou péči.

Schéma č. 3: Bydlení

6.2 Azylový dům

Azylový dům je komunikačními partnerkami vnímán pozitivně i negativně. Vnímání azylového domu je určitým procesem, který je **ovlivněn délkou a množstvím pobytů** v tomto zařízení. Některé komunikační partnerky vnímají azylový dům jako pomyslné „vězení“, jiné jej berou jako bezpečné zázemí. Z rozhovoru s komunikačními partnerkami,

kteřé v azylovém domě pobývají již poněkolkáté, vyplývá, že vnímají menší přínos tohoto zařízení pro svou osobu. Jedna z komunikačních partnerek situaci shrnula slovy „Víte, já chápu, že pro maminy, které sou tady třeba poprvé, to může být fajn, to co tady dělají...třeba ty kurzy vaření, hygiena a pak taky to šetření...ale pro mě to nemá smysl...já prostě nic neušetřím a akorát mi to pořád dokazují“ (KP5). „Já jak sem byla v tom azyláku už potřetí, tak to fakt nemělo smysl...nemohli mě už naučit nic novýho nebo tak...jen sem tam přežívala“ (KPR33). Komunikační partnerky, které byly v azylovém domě poprvé, hodnotí jeho služby pozitivně: „Já bych neměla kam jinam jít...a učím se tady šetřit...je dobře, že něco takovýho tady je.“ (KP18) „Ale je to skvělé, že azyláky existují, strašně to maminkám pomáhá, jsou výhodnější, než ubytovny.“ (KP11)

Azylový dům je vnímám pozitivně zejména ve smyslu „mít kam jít“ či „mít se na koho obrátit“. Jako pozitivum jsou vnímány zejména služby související se zdravím (hygienou). Oceňovány jsou také kurzy vaření pro „nové maminky“. V hodnocení azylového domu je zmiňované „šetření“ vnímáno ambivalentně. Šetření je realizováno formou fondu, který funguje tak, že sem komunikační partnerky dávají peníze, které jsou jim po částech vráceny. Tuto ambivalenci shrnují následující výroky: „Šetření...to je že odkládáte peníze k sociálním...je to dobré...učí vás to šetřit a rozpočítat si to...ze začátku sem nevěřila, že mi stačí čtyři stovky na týden i s malým...ale jde to...hodně maminek na to ale nadává a radši odsud odejdou...říkají, že budou klidně žít na ulici než někomu ještě dávat svoje peníze...a pak odejdou...oni prostě nemají tu vůli šetřit takhle“ (K12). „Vůbec nechápu, jak nás to má naučit hospodařit, naučí tě to akorát to, že se nemusíš o nic starat, nic počítat, že tam u nich máš vždycky zálohu a oni to spočítají za tebe“ (KP4). I reintegrovanými komunikačními partnery je šetření vnímáno ambivalentně. „Mi to šetření na azylu moc pomohlo...měla sem nějaký základ“ (KP31). „Pro mě to šetření bylo k ničemu, jako byt sem nezískala kvůli šetření, to určo ne...“ (KPR32).

K šetření se komunikační partnerky vyjadřovaly i ve vztahu k délce pobytu v azylovém domě a **vnímané nejistotě v důsledku krátkodobých kontraktů, a to i v kontextu výše pobíraných dávek** „No peníze. To je základ, bez toho neuděláme nic. Ale není z čeho našetřit. Tady se platí měsíčně 4 300. Myslím, že to je i podle toho, kolik máte s sebou dětí“ (KP5). „Já mám mateřskou, přídavek a příspěvek na živobytí – 3 800 a 500 a 1 800. Máme tady fond, kde si můžeme odkládat peníze, ale většinou, když se blíží konec měsíce, tak to vybereme“ (KP8). „Rok v azylovém domě nic nezmění – není tady, jak našetřit“ (KP19). „Jenomže opravdu ten rok je málo, je to problém. Asi nejlepší by bylo, kdyby to byly byty

z města, aby azyláky měli nějaké smlouvy s městem pro ty maminky, třeba jako zkušební bydlení“ (KP8). „Protože musíme mít nějaký základ, peníze na tu kauci. A i kdyby přes někoho, tak alespoň těch pět tisíc. Ať máte do začátku rezervu. Ale to se nedá, když máte osmnáct set na měsíc a bydlíte tady“ (KP3). „Máme tady svoje cíle. Každá maminka by měla zvládnout svoje cíle. Hlavní je našetřit si peníze a najít si bydlení. Jenomže opravdu ten rok je málo“ (KP2). „Tady je smlouva na půl roku a prodlužuje se, pokud nejsou žádné problémy...přijde mi, že nikdy nevíš, kdy tě vyrazí a za půl roku nic neušetříš na byt“ (KP13). Komunikační partnerky ve vztahu k šetření vnímají také následující: „Já bych tak potřebovala, ať pochopí, že su bez peněz, ať mě pak vyslyší a kontrolují ještě víc...“ (KP19). „Tady totiž, když řekneš, že nemáš peníze nebo jídlo, tak oni ti půjčí, ale pak tě hlídají, musíš třeba nosit účty za všechno i třeba za zmrzku za deset kaček a oni tě hlídají, za co utrácíš“ (PV1). PV2 doplňuje výše zmíněné tím, že „Je to nedůstojný..., já se jim nechci zpovídat takhle...jednou mě kritizovala sociální, že sem si koupila cigá...to snad není její džob.“ Šetření má tedy velkou spojitost s kategorií peníze a vztah se sociálním pracovníkem. V úvodu textu ke kategorii azylový dům jsem se ji rozhodla zařadit z důvodu určitého implicitního provázání s kategorií azylový dům. Tuto provázanost si vysvětluji tím, že šetření souvisí jak s důvodem příchodu do azylového domu (situace finanční tísně), tak s pobytem v azylovém domě a i s možnostmi odchodu z azylového domu (našetření si). Na azylový dům je často z pohledu „uživatelék“ nahlíženo negativně. Moje peer výzkumnice, která již v azylových domech žije osmým rokem, uvádí následující: „Já v tom tady nevidím smysl...jako pro ty nové maminy jsou ty služby dobrý...ale já tady vidím hlavně tu kontrolu a to omezování...cítím se tu jako ve vězení a vím, že to k ničemu nepovede, jen k dalšímu pobytu v azyláku...není to tu normální prostředí...i ty mříže v oknech a ten plot kolem...to, že se musíte pořád hlásit...pořád vám připomínají, co máte dělat a co ne...chovají se k vám fakt jak ti dozorci...“ (PV1). Vztah k azylovému domu jako takovému je rozdělen do čtyř kategorií: **řád, služby, sociální pracovníci a peníze** (potažmo platby).

6.2.1 Řád

Řád azylového domu je přirovnáván k řádu ve vězení. „Ono to tu není zas takový rozdíl jako v tom lapáku...jsou tu pravidla, které se musí dodržovat, hlídané vycházky, úklidy, hlídají to, jak se navštěvujem, s návštěvou můžeš být jenom někde...třeba jenom na zahradě...“ (KP3). „Je to tady fajn docela, ale třeba musíme být v šest doma. S dětma nemůžeme nikde zůstat déle, sedíme tady“ (KP11). „No a do šesti musíme být tady, už nemůžem ven. Když chceme

my maminy jít večer ven, tak máme týdně dvě vycházky do jedenácti hodin. No, a když někdo přijde a nestihneme to vyřídit do hodiny, už se nám to odečítá od těch večerních vycházek. Jen když jdu i na malej nákup, tak se vše zapisuje, i minuty. Když je odpolední klid, tak po nás neustále řvou, ať jsme potichu a musíme být na baráku, nebo venku před ním. Je to od dvanácti do tří hodin“ (KP5). Z výše uvedeného je patrné, že je čas v azylovém domě hodně strukturován, a tato strukturace je vnímána negativně, vyvolává v komunikačních partnerkách dojem osob, které jsou dozorovány a mají jen omezená práva, osob, které se musí podřítit řádu, který je udáván zvenčí, a který nevyhovuje jejich potřebám. „Jako já chápu, že sou tu takové pravidla, ale vždyť to nedává smysl toto...proč máme vycházky, já nejsem nemocná, ani nějak narušená, abych měla vycházky...“ (KP5). Je patrné, že řád v azylovém domě vyvolává u komunikačních partnerek určitý pocit stigma, pocit, že je třeba je kontrolovat a hlídat...pocit uvězněných v určitém režimu...pocit nesvéprávnosti, „narušenosti“. I dvě reintegrované komunikační partnerky popisovaly řád v azylovém domě negativně: „Já sem fakt ráda, že sem z tama vypadla...ted' už bych nemohla, aby mi furt do všeho mluvili...tady (pozn. v bytě) mám svůj klid“ (KPR32). „Mi tam vadil ten systém celej...to, že tě furt někdo viděl a říkal ti, co máš dělat...jinak to bylo dobrý to bydlení jako“ (KPR31).

S řádem je spojeno **zvyknutí si** na řád v azylovém domě. „Já když sem byla v azyláku poprvé, pamatuju si, že sem celou dobu brečela...nechácala sem, kam sem se to dostala“ (KP8). „Já sem tu poprvé a chci co nejrychleji pryč...ten režim tady je hrozný...je to jak v nějakém vězení...a ostatní tady...musíš poslouchat, nemáš klid nikde, pořád tu řvou děcka...a některé ty maminy...musím pryč“ (KP11). „Já když sem přišla do azyláku poprvé, nevěděla sem, jak to chodí, co a jak, ted' už sem chytřejší, vím, jak to chodí a co opravdu musím a co je jen tak jako naoko...tehdy to byl šok...vůbec sem nemohla spát, jíst...nic...byla sem úplně na dně“ (PV1). „Já sem v azyláku po několikátý, a když vidím ty nové holky, jak se tu z toho hroutěj, tak jim rozumím úplně...všichni to tak asi maj...to když si tady, tak je to jakoby definitivní...že si lúzr“ (PV2). Komunikační partnerky tedy popisují začátek pobytu v azylovém domě jako stresující, zejména ve vztahu k nutnosti zvyknout si na nové prostředí, k adaptačnímu šoku. Přejít do azylového domu vnímají také jako určitou prohru, jako „pád na dno“. Azylový dům má také úlohu potvrzení, že pád na dno skutečně nastal. Komunikační partnerky střídající pobyt v azylových domech popisují, že už jsou nyní „chytřejší“ ve smyslu, že ví, jak to v azylových domech chodí, co mohou očekávat, jak lze některá drobná opatření obejít a na co si musí zvyknout. Ve vyprávění komunikačních

partnerek střídajících pobyty v azylových domech je patrné také určité porozumění nově příchozím. Reintegrované komunikační partnerky se v rámci fokusní skupiny shodly na tom, že už by si na režim azylového domu nezvykly, a že by nutnost návratu do azylového domu vnímaly jako vlastní selhání.

Samotné zvyknutí si na řád v azylovém domě může být ovšem určitým způsobem znevýhodňující. „*Já už tu bydlím osm let...a nevím...bojím se jít bydlet někam sama...tady mám kolem sebe kamarádky, které mi pomůžou, se kterýma můžu být...a když něco nemáš, třeba ti nevyjdou peníze...tak ti tu pomůžou...*“ (PV1). „*Oni ti tu řeknou všechno...nemusíš si nic psát...pošlou tě na pracák, k doktorovi...vůbec nemusíš přemýšlet...když jim přijde, že máš moc času...donesou ti seznam, co je kde za akci...*“ (KP6). „*Nakonec, když si tak říkám, tak mi tenhle život vyhovuje. Už si vlastně nájem, nebo svoje bydlení nehledám. Líbí se mi tady ta jistota. Když náhodou něco spletu, špatně něco pošlu, nebo nemám peníze. Vždycky mi tady pomůžou, poradí, nebo počkají s nájmem. Je to pro mě pohodlnější. Už tady mám před sebou jen půl roku*“ (KP10). „*Líbí se mi tady, mám tady všechno, nechci pryč. Je tu malý nájem, mám na jídlo. Venku zaplatím nájem a nezůstane mi skoro nic*“ (KP19). Na pobyt v azylovém domě si tedy lze dle komunikačních partnerek zvyknout. Otázkou je ovšem míra tohoto zvyku a hranice, kdy tento zvyk přechází v určitý návyk, bez něhož se nelze obejít. Po odchodu z azylového domu popisovaly reintegrované komunikační partnerky pocity samoty, které vyplývaly z „*nezvyku bydlet sama*“ (KPR33). Z výše zmíněného vyplývá, že může mít azylový dům zcela opačnou funkci než je ta původně zamýšlená a sice může vést k setrvání klientů v tomto prostředí, právě proto, že je určitým způsobem známé a bezpečné. Azylový dům je v tomto smyslu vnímán jako přímá bariéra procesu reintegrace.

Nepřímou bariérou procesu reintegrace může být azylový dům ve smyslu **bariery v možnosti zisku práce**. V azylovém domě je totiž nastaveno pravidlo, že zde mohou nezletilé děti pobývat pouze pod přímým dozorem zákonného zástupce. „*Já si práci najít nemůžu, mám děti, ty tu nemůžou být samy...a školka je drahá...řekli mi tu, že si práci můžu najít, jenom když budu mít kam dát děti...ted' je prý nějaká školka zadarmo...tak možná*“ (KP17). Další vnímanou bariérou v nalezení práce a tedy nepřímou bariérou v procesu reintegrace je domovní úklid. „*Každý den máte na nástěnce napsáno, co kdo má udělat, uklidit. Celý barák a do tří hodin se to musí stihnout. Pořád kontrolují pokoje. Ale dítě udělá nepořádek hned, nechodím za ním, to bych mohla uklízet pořád. No a hned vám to zapisují do sešitku.*“ (KP6) „*Uklízí se tady klidně hodinu a půl denně, každý den*“ (KP11). Úklid je

tedy vnímán hlavně jako časová bariéra, komunikační partnerky také pochybují o jeho nutnosti a aktuálnosti. Cítí se být nuceny uklízet, respektive cítí se být nuceny úklidem trávit čas. Jedna z reintegrovaných komunikačních partnerek shrnula v rámci FG vnímání azylového domu jako bariéry možnosti získat práci následovně: „*Já sem mohla začít pracovat, až sem odtamtud odešla...v azyláku práci neseženeš, nemůžeš tam nechat děti a celkově...prostě to tam nejde podle mě*“ (KPR31). Ostatní reintegrované komunikační partnerky souhlasily, i když jedna dodala „*Já sem v azylu měla práci, ale na černo a jen tak na dvě hodky odpoledne, to je tak jediný, co tam jde*“ (KPR32).

K režimu azylového domu se vztahuje i téma **spolubydlení**. „*Na tomhle azyláku je blbý, že musíš bydlet s jinou maminou...jako já mám štěstí, že sem s kým sem, ale z těch ostatních bych si těžko vybírala a seš s ní v pokoji...ted' nevíš, fetuje, nefetuje...a co děcka, že...některé maminy tady...to bych nemohla*“ (KP25). „*My máme štěstí, že tu máme svoje pokoje, byla sem i na azylu, kde sem bydlela s jednou a to byla síla teda...byla to bordelárka a brala si moje věci bez dovození*“ (PV1). „*Já už bych nemohla, mě nejvíc na tom azylu ubíjelo to bydlení s cizíma lidma, a to třeba i na jednom pokoji...*“ (KPR33). Z vyprávění komunikačních partnerek tedy vyplývá, že se jednotlivé azylové domy liší svým vybavením, a že některé nabízejí možnost samostatného bydlení. Vnímáným negativem pobytu ve vybraných azylových domech je nutnost spolubydlení s cizí osobou, která je komunikační partnerce přidělena často bez možnosti tento výběr ovlivnit. „*Já sem se tam s jednou děsně pohádala...chodila, pomlouvala, vzala ti, co mohla, třeba i jídlo pro děcka...a jednou sem jí normálka načapala v mojem triku a to sem jí řekla, tak to ne holčičko, děsně sme se zhádaly...nakonec sem jí přitlačila hlavu k zábradlí a ječela na ni...ona věděla, že jí jako nikdo nepomůže...tak pak hodila zpátečku...musela sem udělat respekt...s některýma to jinak nejde*“ (PV2). „*Viděla sem, jak se dvě holky hádaj, jedna tu druhou držela za vlasy a mávala s ní...docela hnus...mi se tady nic takového nestalo, ale je to celkem častý...v azylu musíš být drsnější, když chceš mít klid...záleží ale vždycky na holkách, s kterýma seš...někdy super, někdy ne...*“ (PV1). Možnou strategií „*přežít*“ v azylovém domě a vyrovnání se s neustálou přítomností druhých je tedy projevení dominance a vymezení svého prostoru. Komunikační partnerky popisují, že musí „*být drsnější*“, „*udělat respekt*“. Tyto strategie jednání jsou často považovány za spíše maskulinní. Komunikační partnerky tak popisují nutnost určité **maskulinizace vlastního jednání** v zájmu zajištění vlastní ochrany a vlastních potřeb. „*Já se snažím od ostatních držet dál, nemám si s nima, co říct...nepatřím sem*“ (KP20). „*Na druhým azylu sem se naučila hledět si svého...moc se nesvěřovat, protože pak nikdy nevíš,*

*kdy to někdo vytáhne na tebe...některý dokonce vezou a jdou za sociálníma a všechno jim vykecaj“ (KP18). Druhou popisovanou strategií přístupu ke spolubydlícím v azylovém domě je **odstup**, který plyne buď z potřeby ochránit své vlastní **soukromí**, nebo ze samotné sociální distance k ostatním klientkám zařízení.*

Vztahy v azylovém domě jsou popisovány jako velmi **dynamické**. *„Tady se jeden den s někým pohádáš úplně na kost a druhý den, je to zas dobrý a ste největší kámošky, hodně se to tady mění...moc se v tom nevyznáš“ (PV1). „No nejhorší je, když si od někoho něco půjčíš a on to chce pak hnedka zpátky a spěchá na to, vyčítá ti, že sis to půjčila a ty nemáš prachy na to to vrátit...třeba sunar, že...“ (KP14). Dynamika vztahů může být až silně polarizovaná. „No já sem jí přebrala kluka...on to nebyl její kluk, jen ho chtěla a začal chodit se mnou...několikrát sme se pohádali kvůli tomu, pak všude chodila a pomlouvala...no a pak na mě podala trestní oznámení...chytili sme se spolu a já se neudržela a trochu sme se požd'uchaly...no a trestní oznámení, že prej napadení a ohrožování a tak...na policajtech tvrdila, že sem ji šikanovala a kvůli tomu odešla z azylu a že se mě tam všichni bojeje nebo co...fakt hrůza...pak začla vytahovat i nějaký zprávy z facebooku, který sem ani nepsala...policajti, ale dali za pravdu mě, byla tam pak i paní sociální...no a ona si pak našla přítele, ten se s ní rozešel a je zas na stejným azylu...jako na jiným, ale stejným, jak já...no a tady sme zas největší kamarádky, pomáháme si a tak“ (KP17). Podobných příběhů jsem slyšela v azylových domech hodně, společným soužitím na určitém omezeném prostoru dynamika vztahů zřejmě narůstá.*

Na druhou stranu *„S ostatníma maminkama je to tady super, vzájemně si pomáháme a podporujeme se...“ (KP9). „Já vůbec nevím, jak bych to tady bez kámošek vydržela...“ (KP17). „Jo sem ráda za holky, co tu sou...ale hodně se to tu mění...na někoho si zvykneš a za chvíli je pryč...tak si radši nezvykám“ (PV1). Kamarádi v azylovém domě mohou mít na druhou stranu funkci pozitivní bariéry nalezení trvalého bydlení „Zvyknete si na nové kamarádky, a potom s nimi vlastně už nejste. Tady k ostatním maminkám máte mnohem blíže, než k sousedům“ (KP4); „Maminky si tu mezi sebou pomáhají, co to jde, nedokážu si to bez nich už představit“ (KP10); ale i ve vztahu k dětem „Ted' bych ho nechtěla nějak odtrhávat, když si už našel kamarády tady (pozn. autorky: v azylovém domě)“ (KP8). „Já sem měla na azyláku i kamarádky, ale po přestěhování sem o ně přišla“ (KPR31). Pozitivní roli na možnost zisku trvalého bydlení mají kamarádky v azylovém domě ve smyslu spolupráce na hledání trvalého bydlení. „My chodíme s kamarádkou z azyláku hledat byty společně“ (KP17); „Společně hledáme i na internetu, v avízu“ (KP3); i formu možného*

přetrvání sociální opory i po odchodu z azylového domu: „Hledáme bydlení blízko sebe, naše děcka se maj strašně rády“ (KP14). Tento faktor lze vnímat i jako určitý limit možnosti nalezení bydlení.

K řádu v azylovém domě se pojí i téma **návštěv** a případného soukromí s návštěvou. „Tady návštěvy můžou jenom na zahradu nebo do altánu, i když je zima...přišla za mnou sestra, těhotná a nemohla dovnitř, stáli sme venku na mrazu“ (KP13). „Tady se návštěvy musí hlásit, můžou ven, někdy do kuchyňky, ale ne na pokoj nebo tak...ty hodiny návštěv sou tu omezené...je to jak ve špitále“ (KP15). „Tady, když chceš na návštěvu, tak můžeš jen někdy, nejčastěj sedíme na zahradě na lavičce, pomalu jim nemůžeš ani kafe uvařit nebo tak...“ (KP6). „Návštěvy sou od devíti do jedenácti a třeba pak od tří do šesti je to dobrý tady, někde jsou jen odpoledne. Tady můžou návštěvy dovnitř. A pak ještě večerka, ta je ve v deset, a pokud to nedodržíte, máte hned zápis“ (KP15). „Jako nejlepší na vlastním bytě je, že si můžeš pozvat, koho chceš a kdy chceš...třeba ve tři ráno, když chceš...to na azyláku nešlo...někteří kámoši tam ani nechtěli chodit...nedivím se“ (KPR30). „Tady je to hrozný...není tu žádný soukromí, když se chci vidět s přítelem, musím shánět hlídání pro dceru, nemůže tu být sama přitom je jí čtrnáct“ (PV1). „Socky to nerady vidí, když se odhlašujeme, protože jdeme za přítelem...vidí to jako úplně ztracený čas, ale někdy se bavit musíš. Je to asi proto, že sem někteří chlapi chodí tahat z mamín akorát peníze“ (KP19).

Ve vztahu k příteli vnímaly některé komunikační partnerky negativně i celkové **nastavení azylového bydlení**. „Je tu děsný málo azyláků, kam můžeš s přítelem...on byl v zimě na ulici...z azyláku v Porubě nás vyhodili, protože sem ho tam vzala přespat v těch největších mrazech, nemohla sem se koukat na to, jak by venku umrzl“ (PV1). „Je to blbě, že člověk nemůže bydlet s přítelem...třeba i pro ty děcka, jak vyrůstaj v místě, kde sou samý ženský, nemaj pak ty vzory...hlavně kluci pak úplně zjančej“ (PV2). „Já bych chtěla strašně bydlet s přítelem, ale nejde to, tady je to jenom pro matky s dětma, nikdo sem nemůže z chlapů, leda na tu návštěvu“ (KP6). „Vím dokonce, že jedna maminka tu řešila, že bude mít syna dospělýho a co s ním, tady chlapi nesmí, že...sociální ji prý řekla, že musí na jiný azylák...ta maminka pak odešla...byla děsný našťvaná...že přece nepošle kluka samotnýho na jiný azyl...ještě, že mám dceru“ (PV1). „Tady chlapi nesmí...a taky to tu podle toho vypadá, nemáme oporu v nikom...je to asi kvůli těm, co si prožily to domácí násilí, ale jako některý z nás by chtěly normálně bydlet s přítelem a nemůžou...musíte se rozdělit...přítel třeba žije na jiným azylu a jen tak se navštěvujem, ale to nemáš žádný soukromí nikde...je to proti lidskosti“ (KP19).

Jedním z typických jevů, s nímž jsem se v průběhu výzkumu setkala, bylo **odhlašování** z azylového domu. Odhlašování místy znesnadňovalo průběh výzkumu v tom, že byla potíž sehnat peer výzkumnice a komunikační partnerky. Příjemkyně sociální práce žijící v azylovém domě se může z azylového domu odhlásit, nemusí zde tedy po danou dobu odhlášení pobývat a plnit povinnosti s pobytem spojené. Při odhlášení je ale nutné nahlásit, kam příjemkyně sociální práce odcházejí. „*Odhlášené*“ na sebe zpravidla nenechávají kontakt. Důvody odhlášení z azylového domu jsou u komunikačních partnerek různé, některé se vrací k příteli, jiné k rodině. Některé komunikační partnerky uváděly, že si potřebují „*odpočinout*“ od režimu v azylovém domě. „*Já se občas odhlašuju...protože si tady od toho všeho potřebuju odpočinout...*“ (KP10). „*Jsem vždycky u přítele...a to je najednou pohoda úplně...nikdo tě nekontroluje, můžeš si dělat, co chceš...i to pívko si můžeš dát*“ (KP24). „*Já se odhlašuju, když může jít dcera k mamce a já mám pak čas pro sebe...i s přítelem máme konečně nějaké to soukromí...ne jak tady...a nemáš furt někoho za zadkem...je fajn občas vypadnout...i to prostředí tady, maminy...máme ponorky hrozné...to se tu pak všichni hádají a je tu taková blbá atmosféra*“ (PV1). Při odhlašování tedy hraje roli i možnost mít soukromí s přítelem.

6.2.2 Vztah se sociálním pracovníkem

Druhou kategorií je **vztah se sociálním pracovníkem**. Tento vztah je sám o sobě percipován jako komplikovaný, protože má sociální pracovník v azylovém domě hned několik rolí, které jsou pro klientky vnímané jako důležité. První z těchto rolí je role sociálního pracovníka jako **pracovníka instituce**, který dbá na dodržování pravidel v ní stanovených, druhou rolí je role sociálního pracovníka jako **poradce** a třetí vnímanou rolí je role sociálního pracovníka jako určitého **strážce přístupu ke startovacím bytům**. Komunikační partnerky vnímají konflikt těchto rolí zejména ve vztahu důvěry v sociální pracovníky pracující v azylovém domě: „*Jak jim mám věřit...ty bys řekla o sobě všechno někomu, kdo pak rozhodne, jestli dostaneš byt...jako třeba to, že si někde kradla, že je druh ve vězení...*“ (KP22). Role toho, kdo hlídá dodržování pravidel v azylovém domě je vnímána také jako určitým způsobem limitující ve smyslu navázání důvěry: „*Když se mnou mluví, to je pořád musíš, musíš...když to nesplníš, tak ti akorát něco vyčítá...navíc miluje papírování, to je pořád lejtvo tam a zase tam, pak si všechno vypisujeme na papír, asi abychom to nezapomněly...stejně holky ty papíry potom akorát zahodí*“ (KP10). Komunikačními partnerkami je sociální pracovník často vnímán direktivně, jako nositel moci, jako autorita,

kteřou je třeba respektovat. „*Mi přijde, že jsme jak kdyby jejich poddané, že je musíme o něco prosit...nejde s nima normálně mluvit, nemám k nim vůbec důvěru*“ (KP16). Z vyprávění komunikačních partnerek je přitom patrná touha navázat vztah, klidně i s odborníkem, ale ne s autoritou.

Problematika důvěry je komunikačními partnerkami v rozhovorech hodně akcentována. **Důvěra** je vnímána jako jedna z potřeb, která není sociálními pracovníky saturována. Další oblastí akcentovanou v poradenském procesu je opět důvěra, ale tentokrát důvěra sociálních pracovníků v komunikační partnerky, která by vedla ke zplnomocňování: „*Když s ní mluvím, přijdu si jako nesvéprávná...připomíná mi i, kdy mám jít k doktorovi, kdy jít na sociálku...jak nás chtějí učit samostatnosti...*“ (KP15). Komunikační partnerky vnímají sociální pracovníky jako někoho, kdo se je snaží řídit, organizovat jim čas, aniž by si ony tuto organizaci přáli, je zde patrná potřeba příjemkyň sociální práce kontrolovat míru přijímané podpory ze strany sociálního pracovníka. „*Posílá mě pořád na nesmyslné schůzky, teď sem se musela jít nahlásit do azyláku, kam sem vůbec nechtěla, ale musím mít odškrtnuto u paní sociální, navíc mě tam poslala s tím, že musím mít potvrzení, že sem tam byla. Co si o tobě řeknou v azyláku, kam tě pošlou z jiného azyláku a musí ti podepsat, že si vůbec došla...že seš nespolehlivá*“ (KP8). Ve vyprávění komunikačních partnerek je patrná také potřeba určitého neformálního/lidského sdílení se sociálním pracovníkem: „*To nastavení pravidel tady je blbost...říkám si, jestli po nás tyhle věci vůbec můžou chtít...místo toho, aby se tě zeptala, jak se máš, tak po tobě akorát chtějí peníze za všechno, cos za měsíc koupila a to proto, že ti nevyšly peníze, které ti stejně ani vyjít nemůžou a byla sis jim říct o čočku...*“ (KP3).

Další potřeba vycházející ze strany klientek azylových domů je potřeba **vcítění se**: „*Ona se neumí vůbec vcítit, dcera měla narozeniny, chtěla sem jí koupit dárek, my jim musíme odevzdávat peníze víš, no a tak sem si je chtěla vybrat a ona mi řekla, že mi je nedá, že musím šetřit, snažila sem se jí vysvětlit, že musím dceři koupit nějaký dárek...nic mi nedala*“ (KP1). „*Oni se neumí vůbec vcítit, myslím, že si nedokáží představit, v jaký sme situaci...*“ (KP3). Ve všech výše uvedených tvrzeních je na sociální pracovníky v azylových domech nahlíženo kriticky, jsou vnímáni jako držitelé moci, kteří svou moc direktivně uplatňují. Je zde také patrné rozdělení na „*my*“ a „*oni*“, nahlížení na osobu sociálního pracovníka je černobílé a odsuzující, je zde určitá propast, kterou je třeba překonat, aby mohl být navázán vztah důvěry. Sociální pracovníci jsou vnímáni jako zástupci instituce, ne jako někdo, kdo si je s matkami roven, s kým je možné hovořit, z pohledu matek schází sociálním pracovníkům

v azylových domech určitá autentičnost. Výše zmíněné ještě podporuje oddělení prostor, které jsou vyhrazeny pro sociální pracovnice, a které mohou užívat příjemkyně sociální práce. „*My když k nim jdeme, tak mají zamčeno, musíme klepat nebo zvonit, my tu můžeme být jenom v pokoji, jak chceme, hodiny ve společenské jsou taky na čas...*“ (KP19).

Sociální pracovník je matkami nazírán zcela skrze instituci, kterou zastupuje. Jako **autorita**, která určuje je vnímán i v průběhu poradenského procesu: „*Celé sezení probíráme jen to, co chce ona, proč se někdy nezeptá, jestli chci probírat něco já*“ (KP5). „*Chodím za ní jenom, abych měla čárku...vždycky ty lejstra od ní vyhodím, nechápu, k čemu to má být*“ (KP11). Z výše zmíněného je patrné jednak to, že se příjemkyně sociální práce **nechtí být tím, kdo řídí množství a způsob přijímané pomoci** (viz výše), a také mají pocit, že ony samy nemohou přijít se zakázkou, kterou by vyspecifikovaly, nepracují se sociální pracovníci, tedy na tom, na čem by chtěly/co by potřebovaly ony samy.

Výše uvedené je patrně také spojeno s potřebou individuálního přístupu, důvěry a vyslechnutí, což jedna z komunikačních partnerek vyjádřila slovy: „*Jede (pozn. sociální pracovnice) si pořád podle nějakých skript*“ (PV1). Komunikační partnerka zde vyjádřila určitou obavu, že se může sociální pracovnice apriorně domnívat, že by ona sama měla být obsahem těchto skript a měl by zde být uveden nějaký návod, jak s cílovou skupinou, do které patří pracovat. Je zde vidět pocit určitého labellingu a snaha se stigmatu tohoto označování zbavit.

Některé klientky azylových domů mohou také vnímat sociální pracovnice v azylovém domě jako **nezkušené nebo nekvalifikované**, což patrně souvisí s tím, že jejich péče neodpovídá potřebám/očekáváním komunikačních partnerek jako příjemkyň sociální práce: „*Jsou to mladý holky bez zkušeností...u nás dokonce dělala sociální paní, která byla původně uklízečka a udělala si snad tříměsíční rekvalifikační kurz...pak se tam nosila a kontrolovala nám i lednice...až pak jí řekli, že na to nemá právo*“ (KP19).

Některé komunikační partnerky také vnímali jako bariéru vytvoření si důvěry k sociálním pracovnícím fakt, že sociální pracovnice mezi sebou **sdílí informace** a mohou informace použít proti nim. „*Mi děsně vadí, že když tady něco řekneš jedný, tak už to ví všechny, že...podle mě by to nemělo tak být, když chce tu naši důvěru, tak si to má nechat pro sebe*“ (PV2). „*Já jim nic neříkám, ony si to pak dycky řeknou mezi sebou, a to je marný...pak jsou akorát fámý okolo tebe, to nestojí za to*“ (KP7). „*Ještě vás potom probírají mezi sebou a pomlouvají. Vůbec nám nepomáhají. Prostě se svěříte, a už se to s vámi veze, kontroly, pomlouvání, hrozby. Takže raději odtud vypadnout a neprodlužovat to. Chcete si tady trochu*

od problémů oddechnout, a nakonec vás tady jen sekýrujou, akorát vás nebijou. Jinak prožíváte to samý“ (KP19).

Tři z komunikačních partnerek hodnotily vztah se sociálním pracovníkem jako situační, závisející na **vzájemných sympatiích** „*Jako jinak v tom předešlém se mi líbilo, ale chování paní vedoucí už bylo horší. Dělal tam strašné rozdíly mezi maminkami, jedna si tam dělala, co chtěla, i neplatila nájem...a bylo to fakt v klidu, nikomu to nevadilo, druhá si zas mohla vodit návštěvu na pokoj a taky v pohodě, tak já nevím fakt...někdo asi může a někdo ne...takhle je to ale na více azylech...je to vlastně logický...asi záleží, jak si s těma sociálníma sedneš no...“ (KP10). „*Jinak tam nemají nic, třeba pro maminky s miminkama, stane se, že i nějakou vyhodí, když má zpoždění s nájmem. A jiné maminky tam držely“ (KP12).**

Výše uvedené je shrnuto pocitem, že se „**sociální pracovnice nesnaží pomoci“** (KP4). „*To ona se ani pomáhat nesnaží...neprobere to s váma...nesnaží se pomoci...pořád jenom dává příkazy, nemá to smysl...chodím za ní jednou týdně na hodinu a půl...jen protože musím.“ (PV1). Vzniká tak určitý vztah, kdy sociální pracovnice „musí“ pracovat s klientem a klient k ní dochází, protože také „musí“. Již samotné nastavení tohoto vztahu je svou povahou direktivní a je dáno nutností. Sám sociální pracovník se zde může setkávat s nepřijetím ze strany klientek právě z důvodu toho, jak ony samy vnímají jeho funkci a roli v nastavení systému.*

Samy komunikační partnerky uznaly na konci focus group, že jsou na sociální pracovníky **hodně tvrdé** ve výše uvedeném hodnocení, ale že je to možná právě proto, že je deprivována jejich potřeba důvěry, zplnomocnění a určité rovnosti: „*My bysme prostě chtěly, at' se chovají jinak..., ale nemůžeme to nijak udělat...to musí oni a dokud to neudělají...tak se mezi náma ty vztahy nezlepší“ (KP16). „Nevím, proč bych se měla snažit...když vidím, jak se k nám chovají...“ (PV1). Vztah se sociálními pracovníky se tak dostává do určitého **začarovaného kruhu**, který může být velice frustrující nejen pro příjemce sociální práce, ale také pro sociálního pracovníka, který by se snažil v intencích své „*moci/pravomoci“*, nezískává pozitivní zpětnou vazbu, kterou i on sám jako pomáhající pracovník pro svou práci potřebuje. Moje peer výzkumnice k tomuto tématu řekla: „*Víš...s náma to taky není jednoduchý...obzvlášť s některýma, které nedodržují pravidla, které tady prostě nechtějí být...taky máme spoustu problémů a je těžké to nějak vyřešit...ale to my od sociálních ani nečekáme, důležitá je ta podpora...“ (PV1). V tomto výroku je vidět hodně sebereflexe a**

hodně „*soucitu*“ se sociálním pracovníkem, který s „*nevyřešitelnými*“ problémy musí pravidelně pracovat.

Za velice hodnotnou považují reflexi role sociálního pracovníka, kterou poskytla v závěru poslední focus group (FG) peer výzkumnice, která z počátku výzkumu patřila mezi nejkritičtější. „*Mi přijde, že je to pro ně někdy taky těžký...musí tě hlídat tady, starat se a asi je taky šéf hodnotí podle nějakých tabulek, ne?... Jako taky vnímaj, že ten vztah není mezi náma dobrej a též neví, co s tím mají dělat..., anebo je ten šéf třeba nutí se k nám takhle chovat*“ (PV2). Její výrok obsahuje několik důležitých myšlenek. Za nejzásadnější považují tu, že **sociální pracovníce je také člověk chycený v určitém systému**, že jsou od něj očekávány určité role, které musí naplňovat, a také se musí řídit určitými pravidly. V předešlých úvahách o sociálních pracovních a vztahu s nimi byly sociální pracovníce ztotožňovány se systémem a byly vnímány jako jeho součást, která se systémem souhlasí, v této reflexi je patrné oddělení sociální pracovníce a systému, který na ni klade určité požadavky.

V rámci focus group rozlišovaly komunikační partnerky sociální pracovníky **na dobré a špatné**. „*Ony v azylácích jsou i dobré sociální, třeba paní vedoucí tady, je lidská, fakt super, u ní máš pocit, že jí ty tvoje problémy fakt zajímají...chová se k nám jako k lidem normálně*“ (KP17). „*No to máš těžko, vždycky je to o lidech, to je jasný...narazíš na špatnou sociální a už se ti to veze a to nejenom v tom azyláku...takový nepomáhaj, jenom kontrolujou...takový by to dělat neměly...a mě přijde, že v těch azylech si to ti sociální nějak řeknou, jak na nás a pak se k nám chovaj všichni stejně...i ty, co sem přišly nově a chovaly by se jinak*“ (PV2). PV2 ve svém výroku reflektuje i určitý vliv skupinové nápodoby a norem skupiny, které přebírají její noví členové. „*Dobrá sociální tě podpoří, špatná ne...v azylech sem se setkala i s těma dobrýma...přijde mi ale, že těch je miň než těch druhých...není to lehká práce ale, nemůže to podle mě dělat každej*“ (KP24). „*Když narazíš na špatnou paní sociální, je to na pytel...musíš se pak zkusit vrátit k těm dobrým...já sem měla takovýho v poradně...chodila sem za ním pak, i když sem k němu nepatřila oficiálně...vždycky mi dobře poradil...a člověk pak nevypadal před těma druhýma jako blbec, protože se v tom nějak orientoval...on to dokázal vždycky nějak udělat i s penězma...dostala sem od něj mimořádku dokonce na pračku...*“ (PV1).

Zajímavou reflexi poskytly některé komunikační partnerky ve vztahu k sociálním pracovníkům v azylovém domě a **zátěži**, která je na ně kladena. „*Mi taky přijde, že už to paní sociální v některých azylových domech dělají dlouho...jestli chápeš...že toho jako mají*

moc a třeba ani nechcou být nepříjemné, ale nemůžou jinak“ (PV1). „Já si myslím, že by tu těch lidí v azyláku mělo být víc, jako těch zaměstnanců...třeba i ten psycholog by nebyl špatný“ (KP3). „Ale potřebovala bych nějakého psychologa, protože tady mi to jde, ale bojím se, co bude venku“ (KP7). „Byl by tu fajn někdo, kdo chápe, co se děje s ženskou po tom násilí...někdo, kdo ví, jak s tím pracovat...aby to ty sociální uměli...protože mi přijde, že to vůbec nechápou, že si jednou v těch svých kolejích a na tohle není prostě čas“ (PV1). Komunikační partnerky zde reflektují přetíženost sociálních pracovníků, na něž je při práci s cílovou skupinou kladena velká zátěž. Podobná doporučení vyžadovala ze strany komunikačních partnerek velkou míru empatie. Doporučení orientované na psychologickou pomoc, respektive na vzdělání sociálních pracovníků v přístupu orientovaném na trauma je přímým vyjádřením potřeby vnímané u sebe i u ostatních příjemkyň sociální práce v azylovém domě. Tento přístup je přitom prezentován v kontextu výhod plynoucích nejen pro komunikační partnerky, ale i pro samotné sociální pracovníky.

Postoj reintegrovaných komunikačních partnerek k sociálním pracovníkům byl také **ambivalentní**. Dvě z komunikačních partnerek v podstatě odmítly o vztahu se sociálním pracovníkem hovořit, protože jej vnímali velmi negativně: „*No k tomu vám fakt nic neřeknu, akorát bych se rozčílila“ (KPR30). „No vztah se sociální pracovníci nebyl dobřej, ale dál to nebudu nějak rozvádět...“ (KPR31). Dvě komunikační partnerky hodnotily vztah se sociální pracovníci v průběhu pobytu v azylovém domě pozitivně⁸² : „*Já sem byla s naší sociální spokojená...pomohla mi s dluhama a celkově byla v pohodě myslím...ona nemohla za to, jak ten azyl byl nastavenej“ (KPR32). „S paní sociální v pohodě, přišlo mi, že se všechno dá domluvit...snažila se fakt pomoci...i když zrovna nemusela“ (KPR33).**

6.2.3 Služby a platby

Kategorie **služby a platby** jsou vzájemně propojené, zejména proto, že služby azylového domu jsou zpoplatněny. Jednotlivé azylové domy se přitom liší mírou tohoto zpoplatnění. Zpoplatnění vnímají komunikační partnerky negativně, zejména ve vztahu k situaci nouze, ve které se ocitly, když do azylového domu přišly. Negativní pohled na zpoplatnění služeb noclehu je silné zejména u matek, které nemají prostředky na obživu dětí. Zpoplatnění služeb je přímo vázáno ke kategorii peníze, která je v rámci výzkumu již rozvedena jako samostatná

⁸² V tomto ohledu je zajímavým faktem, že se jednalo o stejný azylový dům a komunikační partnerky zde žily přibližně ve stejné době.

kategorie. V rámci služeb azylového domu je jako negativum vnímáno spíše zpoplatnění jako takové. Jako nejvíce problematické jsou vnímány tři služby: **placený internet, trh s darovaným oblečením a placené praní**.

Placený internet byl vnímán negativně zejména ve vztahu ke kategorii bydlení, jelikož právě internet slouží komunikačním partnerkám k hledání ubytování. (KP12) uvádí: „*Jasně, tak třeba ty maminy, které sou celý den na facebooku, ty by to měly platit...ale já si tam chci hledat byt...navíc se tu ten počítač pořád seká...to pak stojí majlant.*“ „*Tak sem byla další dva týdny v Porubě. Tam se mi to vůbec nelíbilo. Všechno co se týká elektřiny, se muselo platit navíc*“ (KP21). „*Třeba ten internet, kdy si vlastně musíte hledat bydlení, musíte platit. I když to je dvacet nebo třicet korun, je to moc, když za ně můžu koupit rohlíky na snídani, svačinku do školky pro malou. Strašně to hlídají a ještě k tomu je hrozně pomalý*“ (KP19). „*Jak sem se stěhovala, tak mi chyběl hlavně ten internet...na hledání nábytku i bydlení a tak...*“ (KP32). „*Net byl na azylu problém...fakt...přitom, kdy hledáš byt, hledáš hlavně tam*“ (KPR33). Kritika placeného internetu je zde spojena s potřebou informací (více viz kategorie Informace).

Trh s darovaným oblečením je vnímán negativně zejména ve vztahu k tomu, že se jedná o darované oblečení a komunikační partnerky jej vnímají tak, že by na něj měly mít právo bezplatně ve vztahu k tomu, že bylo darováno právě jim. (KP16): „*Zajímalo by mě, co by na to ti lidi, co to sem donesli, řekli...na to, že nám to prodávaj...a to není jenom oblečení, ale jídlo a plíny třeba...všecko je to tady schované dole ve sklepě, ale že by nám to dali to ne...a když nemáš co jíst...dají ti třeba čočku a mouku...bez oleje...beze všeho...pro tebe a pro děti třeba na dva dny...čočku.*“ (KP6) „*Nejhorší je, že nás na ty jejich trhy nutí chodit a hrozně se diví, že nechceme...prostě nechápou, že nemáme peníze...říkají: ale vždyť ušetříte...máte možnost malému všechno nakoupit*“ (PV1). „*Já nechápu smysl těch trhů...jako nás učí nakupovat nebo, že věci nejsou zadarmo, to víme, ne...aspoň říct by nám to mohly*“ (PV2). Ve vyprávění některých komunikačních partnerek je také patrné přesvědčení, že sociální pracovníci z toho daného azylového domu mají ve „**sklepě**“ uskladněny velké zásoby, které jim nechtějí vydat. Původ tohoto přesvědčení je různý, ať už se jedná o vyprávění spolubydlících nebo o očitě svědectví. Toto přesvědčení je ale velice silné a tvoří bariéru mezi komunikačními partnerkami a sociálními pracovníky, kteří jsou kvůli němu vnímáni jako ti, kdo nechtějí ony zdroje poskytnout. Z dodatku PV2 je patrné, že se snaží příjemkyně sociální práce přijít na smysl těchto trhů a postrádají k nim bližší vysvětlení ze strany sociálních pracovníků. Některé komunikační partnerky naopak trhy s oblečením a s nimi

související možnost nákupu hodnotily pozitivně. „V azylovém domě vám hodně pomůžou. Já jsem tady přišla s pár věcmi a teď toho mám hodně. Chodí sem lidi, kteří darují věci i jídlo. I psychicky se tady člověk odreaguje. Já už jsem byla z ubytovny vynervovaná, protože se mi tam už nelíbilo, ale tady mi je fakt líp“ (KP23). **Placená možnost praní** je vnímána negativně zejména ve vztahu k tomu, že se jedná o hygienický požadavek (KP19): „Víš, já vím, že se to nezdá...ale pro mě je třicet hodně...a když máš malé děti...to pereš pořád...to se prodraží...a pak nemáš na jídlo...“. „Já sem viděla problém v těch poplatcích hlavně, když sem se stěhovala a potřebovala sem fakt každou korunu“ (KPR31).

Jednotlivé poplatky se ale liší **v různých azylových domech** „Tady si i zavoláte, když nutně potřebujete, například úřady, doktory nebo školu. Jinde za to platíte nehorázné peníze, za každý telefon“ (KP13). „Tady je to zadarmo na ty pevné linky. I ceny na azylech, když nepočítám bydlení, tak to ostatní... praní, internet, to jsou i desetikorunové rozdíly, to se za měsíc hrozně napočítá“ (PV1). „Na azylech sou ceny hodně různé...taky záleží hodně na sociálních, někde, když vidí, že je ta maminka fakt v háji, tak třeba i nějaký ten poplateček odpustí...záleží na lidech“ (KP15). Z výše zmíněného plyne, že mezi jednotlivými azylovými domy jsou rozdíly, co se týče výše poplatků a striktní nutnosti jejich dodržování. Podobné rozdíly popisovaly komunikační partnerky i v kategorii režim azylového domu. PV1 shrnuje „Azyláky se mezi sebou liší, každá mamina už ví, který azyl je v Ostravě dobřej a který ne...sou horší a lepší, co se ceny týče, poplatků, vedoucích, ale i sociálních...taky se vždycky nesou nějaký zvěsti, kdo kde bydlí, a který azylák je teď konc kvůli toho horší...maminy, které azyly střídaj by ti mohly vyprávět...někde tě nechaj třeba zadarmo vyprat a prominou ti nějakou tu vycházku, někam si můžeš pozvat návštěvu i dovnitř na pokoj...někde se dá domluvit, jinde prostě ne a přes ty jejich pravidla fakt vlak nejede..., zpoždění, nezaplacení prostě znamená zápis, a když máš třeba tři zápisy, tak letíš“.

6.2.4 Individuální plán

K tématu služeb v azylovém domě patří i **individuální plán**, tento individuální plán musí být vytvořen ještě před nástupem pobytu v azylovém domě. Komunikační partnerky nevnímají negativně individuální plán jako takový spíše způsob jeho nastavení. Uvádí, že je pro ně těžké tento individuální plán vytvořit, když nemají představu, co sem mohou napsat. Také uvádí, že individuálnímu plánu nevěří, protože jej píše pro tu samou osobu, která je posléze bude hodnotit v azylovém domě a bude rozhodovat o možném přidělení startovacího bytu. „Když seš v situaci, kdy nemáš kam jít...napíšeš tam cokoliv, jen aby tě vzali...je jasné,

co chtějí slyšet...musíš slíbit, že se polepíš a všechno vyřešíš...je to podle mě k ničemu...“ (KP4). „V azyláku si musíš pomoc zasloužit...nedostaneš ji jen tak...musíš se řídit pravidlami, dělat, co oni ti řeknou, a teprve pak máš nějakou šanci dostat byt“ (KP19). „Když chceš na azylu byt, musíš dělat přesně, co ti řeknou, musíš jim lýzt do zadku, to oni sou totiž ti, co rozhodujou, jak se někomu znelíbíš, tak nic nemáš, to je jasný (PV2). Možnost rozhodovat o pomoci, kterou obdrží, která je jednou z identifikovaných potřeb klientek azylových domů, tak není saturována kvůli formě, ve které je nabízena.

6.2.5 Akcelerátory a bariéry

Azylové domy jsou vnímány jako bariéry procesu reintegrace z hlediska svého **nastavení vůči možným příjemcům sociální práce**. Komunikační partnerky ve svých popisech uváděly, že jsou azylové domy bariérou procesu reintegrace nedostatečným počtem volných míst, nedostatkem azylových domů, kde by mohli dohromady žít muži a ženy a nedostatkem tzv. „*mokrých azylových domů*“⁸³, kam by mohli přicházet i lidé závislí na návykových látkách. Výše zmíněné bariéry přitom zdůrazňovaly zejména komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech, které měly zkušenost s uvíznutím v „*systému sociálního bydlení*“.

V celkovém kontextu pobytu v azylovém domě je pohled na azylový dům vnímán jako určitý proces. Vnímání azylového domu je závislé na délce a množství pobytů v něm. Komunikační partnerky střídající pobyty v azylovém domě vnímají **menší přínos těchto pobytů pro svou osobu**. Komunikační partnerky střídající pobyt v azylových domech vnímaly jako akcelerátor vlastní reintegrace zajištění odlišných služeb pro tuto cílovou skupinu, služby by měly být zaměřeny na individuální potřeby jednotlivých komunikačních partnerek (potřeba individualizace služeb pro komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech).

Azylový dům je nahlížen pozitivně zejména komunikačními partnerkami odcházejícími z azylového domu, protože je vnímán jako první stupeň reintegrace. Azylový dům je vnímán pozitivně zejména ve smyslu „*mít kam jít*“, „*mít se na koho obrátit*“. Jako pozitivum jsou vnímány zejména služby související se zdravím (hygienou). Oceňovány jsou také kurzy vaření pro „*nové maminky*“. V kontextu hodnocení azylového domu je

⁸³ Jako autorka si uvědomuji, že jsou mokré azylové domy určeny zejména pro osoby bez domova, které jsou pod vlivem alkoholu. Využitím označení mokré azylový dům ale poukazují na možnou spojitost s existencí podobné služby pro osoby užívající alkohol a neexistencí této služby pro osoby užívající jiné návykové látky.

zmiňované „**šetření**“ vnímáno ambivalentně, může být akcelerátorem i bariérou. Některé komunikační partnerky (obzvláště ty střídající pobyty v azylových domech) zmiňovaly jako akcelerátor změnu nastavení systému šetření v azylovém domě s ohledem na vlastní finanční situaci, větší autonomii v systému šetření a větší míry „pochopení“ ze strany sociálních pracovníků.

U komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylovém domě je jako bariéra zisku trvalého bydlení vnímána **délka možného pobytu v azylovém domě**, která je maximálně jeden rok. Komunikační partnerky uvádí, že za tuto dobu se „*našetřit nedá*“. Pobyt v azylovém domě je u komunikačních partnerek odcházejících z azylového domu vnímán spíše jako dočasný, je u nich patrný pocit, že „*sem nepatří*“, zřejmě proto nerefletovaly tolik délku pobytu v azylovém domě.

Pro komunikační partnerky, které odcházejí z azylových domů (většinou ty, které pobývají v azylovém domě poprvé) je pobyt v azylovém domě z hlediska režimu a nastavení služeb této instituce vnímán jako **šok**, který je dán odlišným způsobem života v tomto zařízení a adaptačními potížemi s tímto režimem. **Řád a strukturace času** v azylovém domě jsou vnímány jako bariéra procesu reintegrace ve smyslu systému omezených vycházek, povinných úklidů a nemožnosti, aby bylo v zařízení přítomno dítě bez dozoru rodiče. Bariéra ve vztahu k azylovému domu může být i nedostatek soukromí a omezení vztahující se k návštěvám. Výše zmíněné je negativním akcelerátorem procesu reintegrace.

Řád a strukturace času ovšem nezpůsobují pouze negativní pocity, určitým způsobem mohou vytvářet bezpečné prostředí, kdy se postupem času ze zvyku na pobyt v azylovém domě stává návyk. **Strach z opuštění azylového domu** je spojen i se strachem, že „*samy nezávládnou abstinovat*“, je také bariérou odchodu z azylového domu. Zmíněná struktura a řád tedy mohou být bariérou procesu reintegrace nejen ve smyslu poskytování bezpečí, ale i ve smyslu přebírání odpovědnosti za život klientek. Oboje je bariérou zejména u komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylovém domě, a to z důvodu toho, že ony se cítí být součástí azylového domu, mají pocit, že sem patří.

Nechtěné spolubydlení může mít roli bariéry (např. nemožnost si odpočinout, nedostatek soukromí...) i negativního akcelerátoru procesu reintegrace, stejně jako **vztahy** s ostatními spolubydlícími v azylovém domě, které mohou být i akcelerátorem ve smyslu pomoci při hledání bydlení.

Jako akcelerátor procesu reintegrace byla komunikačními partnerkami vnímána i **možná změna režimu v azylovém domě**, respektive možnost podílet se na nastavení pravidel

azylového domu. S nastavením azylového domu byla jako akcelerátor (zejména ve vztahu k psychickému stavu) vnímána i možnost soukromí, která plynula z uspořádání azylového domu, kde jsou společné prostory a každá komunikační partnerka má k dispozici jen jeden pokoj.

Vnímanou bariérou může být i **vztah se sociálním pracovníkem**. Je komplikovaný z důvodu kumulace rolí sociálního pracovníka v azylovém domě. Tato kumulace rolí může být bariérou efektivního poradenského procesu ve smyslu obtížnosti navázání **důvěry** v sociálního pracovníka ze strany klientek. Sociální pracovník jako pracovník instituce je v mocenské roli, dbá na dodržování pravidel, je strážcem přístupu ke startovacím bytům, je rozdělovač darů a jídla, je dozorcem domovního pořádku. Na druhou stranu je sociální pracovník poradenským pracovníkem. Dalším vnímaným deficitem vztahu se sociálním pracovníkem je **důvěra sociálních pracovníků v uživatelky, která by vedla ke zplnomocnění**. Bariérou je nesaturovaná **potřeba přijetí, vcítění se, neformálního lidského sdílení, rovnosti, pochopení (např. pro deprivace výdaje), zachování mlčenlivosti, možnosti sdílet míru přijímané pomoci, autentičnosti, individuálního přístupu, profesionality ve smyslu zkušeností sociálního pracovníka a nedirektivního přístupu**. Tento přístup sám o sobě vnímají komunikační partnerky jako bariéru přijetí pomoci. Je zde ovšem potřeba zarámování, které částečně poskytují i samy komunikační partnerky, a které poukazuje na to, že sociální pracovník některé z jejich potřeb v plné míře ani naplňovat nemůže, protože je sám aktérem určitého systému a musí se jím řídit. Vnímanou bariérou je také malý **počet sociálních pracovníků** v azylových domech, jejich přetíženost „**papírováním**“ a z něj plynoucí nemožnost vybrat si svého sociálního pracovníka. Vnímanou bariérou je také **nedostatek „odborníků“** v azylovém domě, kteří by poskytli poradenství, např. psychologů či zaměstnanců orientovaných na práci s traumatem.

Komunikační partnerky odcházející z azylových domů vnímají lépe sociální pracovníky v azylovém domě z pohledu **důvěry** v jejich osobu. Konzultace berou jako podporující, jsou pro ně něčím novým. Druhým možným vnímáním je u této skupiny komunikačních partnerek vnímání sociálního pracovníka jako příslušníka azylového domu, do něhož matky nepatří. Tudíž jsou konzultace apriorně vnímány jako **nutné zlo**, ale není vnímána jejich potřebnost, respektive je zde tematizován pocit, že jsou tyto konzultace určeny někomu jinému. U matek střídajících pobyty v azylových domech jsou sociální pracovníci v azylovém domě vnímáni negativněji. Vše, co jim mohli předat, jim předali, je zde patrná

fáze **opozice**, kdy komunikační partnerky berou setkání se sociálním pracovníkem jen jako povinnost.

Možné akcelerátory a doporučení byly ze strany komunikačních partnerek směřovány i k sociálním pracovníkům v azylovém domě. Ve vztahu ke kumulaci rolí sociálního pracovníka v azylovém domě bylo jako akcelerátor zmiňováno oddělení těchto rolí, navýšení počtu sociálních pracovníků a menší zatíženosti sociálních pracovníků byrokracií („*papírováním*“). V tomto kontextu komunikační partnerky v rámci FG zvažovaly možnost peer **zapojení bývalých uživatelů azylových domů**, které by mohly komunikačním partnerkám v azylovém domě pomáhat a facilitovat vztah se sociálními pracovníky. Ve vztahu k azylovému domu byla některými komunikačními partnerkami zmiňována jako akcelerátor i možnost využití odborné pomoci, zejména ve smyslu práce s traumatem.

Ve vztahu k azylovému domu jsou specifickou vnímanou bariérou **poplatky za služby** v azylovém domě. Tato bariéra je vnímána oběma skupinami komunikačních partnerek, více, co se týče intenzity komunikačními partnerkami střídajícími pobyty v azylových domech. Zpoplatnění vnímají komunikační partnerky negativně zejména v kontextu situace nouze, ve které se ocitly. Nejnegativněji je vnímáno zpoplatnění praní a využití internetu. Vnímanou bariérou je (v rámci vztahu se sociálním pracovníkem, možností šetření a postoji k azylovému domu jako takovému) prodej darovaných věcí. Tento prodej je komunikačními partnerkami vnímán jako nespravedlivý, mají dojem, že jsou „*tyhle věci pro nás*“. Prodej vidí jako přímou bariéru možnosti šetření.

Komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech přitom uvádí ve vztahu k sociálním pracovníkům specifickou bariéru v podobě „*nepochopení*“ ze strany sociálních pracovníků. Ve vztahu k financím je pak vnímanou bariérou procesu reintegrace začarovaný kruh, který je popisován ve vztahu k placení služeb, kvůli nimž pak komunikační partnerky nemají k dispozici prostředky na jídlo. Kvůli tomu musí prosit o jídlo sociální pracovníky, kteří je pak o to více hlídají a přebírají kontrolu nad jejich rozpočtem.

I individuální plánování může být komunikačními partnerkami vnímáno negativně. Komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech v něm nevidí smysl. Komunikační partnerky odcházející z azylového domu nevnímají negativně **individuální plán** jako takový spíše způsob jeho nastavení. Uvádí, že je pro ně těžké tento individuální plán vytvořit, když nemají představu, co sem mohou napsat. Všemi skupinami komunikačních partnerek bylo uváděno, že potřebují hlavně bydlet, proto do individuálního plánu napíší cokoli. Možnost rozhodovat o pomoci, kterou obdrží, která je jednou

z identifikovaných potřeb klientek azylových domů, tak není saturována kvůli formě, ve které je nabízena. Vnímáním akcelerátorem k tvorbě individuálního plánu by dle komunikačních partnerek byla delší doba na jeho nastavení.

Komunikační partnerky reintegrované do stabilního bydlení hodnotily azylový dům také s jistými ambivalencemi, viz např. systém šetření či vztah se sociálními pracovníky. Jedna z komunikačních partnerek (KP33) také upozorňovala na nižší vnímaný smysl azylového domu při opakovaném pobytu v tomto zařízení. Řád v azylovém domě byl reintegrovanými komunikačními partnerkami rovněž vnímán negativně, a to i ve smyslu bariéry možného získání práce. Některé reintegrované komunikační partnerky hodnotily negativně nucené spolubydlení, některé zase upozorňovaly na to, že si v azylovém domě našly „kamarádky“ a po přestěhování do trvalého bydlení o ně přišly a cítily se osamocně. Poplatky v azylovém domě byly touto skupinou komunikačních partnerek hodnoceny negativně zejména ve vztahu k probíhajícímu stěhování a „*počítání každé koruny*“. Obzvláště negativně byl v rámci procesu stěhování do trvalého bydlení hodnocen poplatek za internet. V rozhovorech s reintegrovanými komunikačními partnerkami často zaznívalo, že „*už by nemohly*“/„*už by to nedaly*“ ve vztahu k režimu a nastavení azylového domu. Azylový dům byl touto skupinou komunikačních partnerek také hodně porovnáván s vlastním aktuálním bydlením. V rámci fokusní skupiny vnímaly všechny zúčastněné komunikační partnerky možnou nutnost návratu do azylového domu jako vlastní velké selhání.

životních příbězích. Vztahy jsou často popisovány jako emočně velmi náročné, obzvláště vztahy s otcem a přítelem, které jsou v některých případech popisovány jako přímé zdroje traumatu ve spojitosti s domácím násilím. Komunikační partnerky neměly za „úkol“ popsat objektivní vnímání těchto vztahů, ale naopak svůj pohled na ně, který je (v pravdě) často vinící. Jako autorka této disertační práce považují za důležité výše zmíněné podotknout a zdůraznit nevinící postoj prezentovaných dat jako takových. V disertační práci prezentují zkušenosti a zážitky komunikačních partnerek, tak jak je aktuálně prožívají nebo tak jak si je vybavují, nejedná se o pokus o hledání objektivní pravdy, ať je jakákoliv.

6.3.1 Příklad

Příklad se v příbězích komunikačních partnerek objevuje **cyklicky**, jeho přítomnost je ovšem stále patrná alespoň formou vyprávění a vzpomínek. Cykličnost objevení přítele se v příbězích pojí se změnou životního stylu, často také se vzdálením možnosti nalézt si trvalé bydlení, s prohloubením problémů. Přítomnost přítele v některých příbězích akceleruje pád „na dno“, přítel je v příbězích vnímán jako určitý element stabilizující špatnou životní situaci, je vnímán jako **univerzální viník**. „*To on za to může, bez něj bych se sem nedostala, kvůli němu sem na úplným dně*“ (KP4). „*Jsou to sociopati, všechno chtějí jen pro sebe...nemyslí na budoucnost a na peníze...nejsou praktičtí...pravidelně pobývají v pasťáku, ve vězení, berou ti peníze, táhne se to s nima pořád dokola...jsou to recidivisti...a my sme slabé se s nima rozejít*“ (KP25). Příklad je v příbězích spojován s domácím násilím (jako jeho **původce**), závislostí (v roli **závislého, učitele, dodavatele, spoluzávislého**) a nezákonným chováním (v roli **spolu/pachatele**). Je rovněž vnímán jako **příčina nebo prohlubovač špatných vztahů s rodinou**. Vztah s rodinou je v příbězích komunikačních partnerek popisován jako „špatný“ nebo „neexistující“. Rodina je „zklamaná“ (viz výše kategorie rodina). Vztah s rodinou je dynamický, ovlivněný aktuální **přítomností/nepřítomností přítele**. Příklad je rodinou vnímán jako „nehodný“, „ubližující“. Rodina vnímá nutnost přítele opustit, její láska je tímto podmíněna. Rodina ale také dává „šance“, nabízí možnost pomoci, ale v určitém bodě „zklamání důvěry“ se začne distancovat. „*Je to stejné jako u mě, mě řekli rodiče, že u nich můžu bydlet, ale bez něj (pozn. bez přítele), protože fetoval...nemohla sem to udělat, byla sem tak blbá, že sem šla raději s ním bydlet na čtrnáct dní na ulici*“ (KP17). Příklad je ale také sám o sobě důvodem, který některé komunikační partnerky uvádí jako **bariéru před šetřením**. „*On žije okamžikem, buď peníze má, nebo nemá, když je má, tak je*

hned utratí...říkala sem si, proč já mám šetřit, tak sem utrácela s ním“ (KP11). „S přítelem se šetřit nedalo, to vůbec, on vždycky všechno rozfofroval“ (PV1).

V příbězích jiných komunikačních partnerek je přítel vnímán jako vysoce pozitivní element, je **univerzálním zachráncem**. Přítel ve smyslu „**nového**“ nebo **budoucího přítele** je ale také vnímán jako možný zdroj peněz, možný zachránce, který „*mě vytáhne tady z toho všeho*“ (KP8). Moje peer výzkumnice to komentuje slovy: „*A jak sem četla ty příběhy těch ostatních mamin...my asi pořád hledáme někoho, kdo by nás zachránil a pomohl nám, spravil nám život, a nemyslíme na to, že se musíme zachránit my samy*“ (PV1). Přítel je v tomto kontextu vnímán jako možný zdroj peněz (druhého příjmu). „*Jo takhle mít přítele, tak to by bylo jiný kafe, ten by tě z toho vytáhl, kdyby byl prachatej*“ (KP17). „*Já bych chtěla najít nějakýho chlapa, co by mě podržel...třeba by mohl mít i byt a mohla bych se k němu s dětma nastěhovat*“ (KP19). „*To je to, co nás odsud vytáhne...chlapek nebo prachy, nic jinýho*“ (KP3). „*Sestra takovýho našla, dal jí všechno, byt, peníze...žije si teďka jak královna*“ (KP6). Ale také jako možný zdroj opory: „*Jako o chlapa bych se mohla opřít, takhle sem na všechno sama*“ (KP10). „*Jako mít se aspoň o koho podržet, mít třeba přítele, který by se tě zastal, třeba i před těma sociálníma*“ (KP15).

Ve vztahu k příteli a trajektorii bydlení komunikační partnerky se objevuje i určité **rozvažování nad tím, zda zůstat s přítelem** „*jenom kvůli bydlení*“ a touha přítele ochránit a neublížit mu. „*Já kdybych s ním zůstala, tak bych měla úplně všechno, vím to, ale prostě mě nepřitahoval, nebyl to můj typ...byl takovej hodnej, staral by se o nás...je pro malýho jako náhradní táta, ale mě prostě takový chlapi neberou...*“ (KP13). „*No já sem měla jednou takovýho přítele hodnýho, mohla sem u něj zůstat, ten by skákal, jak bych pískala, ale ten byt by za to nestál asi...hodně furt nad tím uvažuju, zvlášť tady v azyláku*“ (KP24). „*Já se znám, já bych takovému hodnému chlapevi akorát ublížila, potřebuju takovýho pořádnýho chlape, víš...*“ (PV1).

V příbězích reintegrovaných komunikačních partnerek má přítel roli univerzálního viníka i univerzálního zachránce. Vztah s univerzálním viníkem je ale spíše otázkou minulosti. „*Já už sem se teďka poučila už fakt...takovýho chlape jako kdysi si už fakt najít nechci*“ (KPR32). V příbězích je také u některých komunikačních partnerek z této skupiny patrná určitá nezávislost na příteli „*No jako koukej, přítele mám, ale už se na něj nechci tolik vázat...kdysi sem dala chlapevi všechno, a to teďka neudělám...bydlíme spolu a tak, ale o všechno se dělíme fifty fifty...*“ (KPR30). „*Já mám přítele, ale ani spolu nebydlíme, jen se tak navštěvujeme..., chci to tak já..., protože sem si s chlapeama už užila svoje*“ (KPR29). Jedna komunikační

partnerka uváděla, že univerzálního zachránce našla: „*Já mám přítele, máme spolu už i vlastní děti...a je to super...je hrozně hodnej na mě...ze začátku sme u něj s dětma bydleli, on mě vlastně tak nějak dostal z toho azyláku...bez něj nevím*“ (KPR33).

6.3.2 Otec

Otec je v příbězích pojímán jako otec komunikační partnerky, otec dětí komunikační partnerky je nazýván jako „*přítel*“ či „*druh*“. Komunikační partnerky ve vztahu ke svému partnerovi často používají i označení „*biologický otec*“. Vztah s otcem je často konfliktní, „*s otcem je to prostě složitější*“ (KP1); „*My sme se s otcem nikdy neměli rádi, nikdy se nezajímal...když už tak sme se hádali*“ (KP8). Otec je často popisován jako **autoritativní osoba**, kterou je „*třeba poslouchat*“, která „*určuje pravidla*“ (KP19). „*Já si pamatuju, u nás to bylo tak, že, co řekl otec, to platilo..., on často neměl k ráně daleko*“ (KP18). Otec je také často popisován jako určitý strážce pravidel a řádu. „*Otec je tvrdohlavý, musí být po jeho*“ (KP4); „*Když nad tím tak přemýšlím, tak já se otce vždycky spíš bála...on se tak díval, jak by mi ublížil klidně*“ (KP10). „*Já se s otcem nestýkám...naši se rozvedli a on byl fakt úplně hroznej*“ (KPR30).

Ve vyprávění o rodičích je často patrná určitá **polarizace role otce a matky**. S matkou má dcera těsnější vztah, svěřuje se, matka promíjí. U otce je třeba filtrovat informace. Otec je ten, co praktikuje **tvrdou lásku**, ten, co dceru odveze do azylového domu. „*Já sem myslela, že když za ním přijdu, že mi pomůže, že jako u něj budu moct zůstat, ale on vzal mě a dceru, naložil nás do auta a odvezl nás na azyl...brečela sem, přemlouvala ho, že bysme u něj byly jen dočasně, a že kvůli malé, ale on ne...máme si vystoupit*“ (PV1); „*S mýma rodičema je to složitější, otec je tvrdohlavý, nechtěli, abychom brali. Nechtějí se už zapojovat. Když jsem otěhotněla po dvou měsících známosti, museli jsme na ubytovnu*“ (KP9). „*K otci jsem nemohla, ten věděl, že jsem těhotná, ale beru, tak to odmítl*“ (KP8).

Otec je také ten, co „*zavolá na přítele policajty*“ (KP17). Otec je také ten, kdo v dceři vyvolává touhu dělat naschvály: „*Chtěla bych si dodělat školu, protože sem ve druhém ročníku naschvál propadla, abych naštvála svého otce*“ (KP1). Otec je ale často také ten, který v rodině **chybí**. „*Vyrůstala sem jenom s matkou...můj otec žije v Trutnově, stejně sem s ním nevrůstala...*“ (KP18). „*Mamka byla taky bez chlapa a bylo to tak lepší...otec nás opustil a šel za milenkou*“ (KP5). „*Já sem vyrůstala jenom s mamkou*“ (KPR29).

Otec je ve vyprávění komunikačních partnerek často prezentován v rámci **první zkušenosti s násilím**, ať už v roli oběti násilí nebo jeho svědka (viz kategorie domácí násilí).

Otec je také vnímán jako **referenční bod zkušenosti s muži**. Z dat vztahujících se k popisu přítele (pachatel domácího násilí, závislý na drogách, alkoholu, zloděj peněz se zkušeností s nezákonným jednáním atd.) vyplývala otázka, jak si komunikační partnerky samy vysvětlují, že často opakovaně hledají partnera naplňující tyto charakteristiky. Otázka byla komunikačním partnerkám položena v rámci focus group. Jednou (ze tří) z teorií, kterou komunikační partnerky zkonstruovaly, byla teorie vztažená k primární rodině. „*Já nevím...možná je to tím, že nám v rodině chybí mužský vzor...že sme moc upnuté na tatínka...že máme problémy s otcem...můj otec mi řekl, že když sem si našla takového idi*ta, nechce mě už nikdy vidět...a já sem přitom vždycky tak šťastná za jakoukoliv jeho přízeň (pozn. myšleno otcem). Takže když na nás tatkové takhle kašlou a nevšímají si nás, tak si pak najdeme nějakého blbce..., který se ti věnuje, ty si šťastná...neznáš to, aby se k tobě chlap takhle choval...no a ti chlapi, oni ví, jak na nás...ze začátku se přetvařují...říkají, že to všechno je jenom pro děti, pro děti, postupně tě odřízne od rodiny...poštvte tě proti všem...a pak ti zůstane jenom on a ty chceš, ať s tebou zůstane...máš strach, že tě opustí a jdeš za ním“ (PV1). Z této teorie je patrné, že je příčinou opakování volby nesaturovaný vztah s otcem, které vede k hledání si jeho „*hodné a všímavé*“ náhrady, tedy k hledání si jakéhosi anti-otce, přičemž touha po jeho nalezení vede k neschopnosti adekvátně ohodnotit jeho možné charakteristiky. Důvodem výběru partnera je tedy nenaplněné přání/potřeba být milována mužskou postavou a silná touha jej saturovat. Příběh často pokračuje tím, že se rodina snaží dceři stávajícího partnera vymluvit a poukázat na jeho charakteristiky. Komunikační partnerka se tomu brání a odtrhne se tak od rodiny, načež nasedá strach ze samoty a opuštění, který je řešen ještě větší závislostí na partnerovi. Jedna z komunikačních partnerek popisuje své pocity takto: „*Navíc je tu ten začarovaný kruh...jdeš k rodičům...sama...rodiče nadávají na tvého chlapa...chlap ti mezi tím píše, co tam děláš tak dlouho, protože ví, že ho rodiče nesnáší...přijdeš domů a máš peklo...tak už k té rodině radši nechodíš“ (PV2). Z tohoto popisu je patrný pocit viny a výčitky, pocit, že komunikační partnerka někoho zradila a následně pocit, že by měla svou vinu někomu kompenzovat.**

6.3.3 Matka („mamka“)

Matka je často osobou, která **doprovází dceru v nejistých formách bydlení**. „*Potom sme s mamkou bydleli na ubytovně“ (KP14). „Jak sem byla s mamkou malá, tak sme taky bydlely u známých nějakou dobu, protože nebylo kam jít...“ (KP8). Matka je často osoba, s níž je udržován kontakt. „Mamka bydlí kousek, tak k ní chodím na návštěvu“ (KP4). Matka je také*

osobou, která může vypomoci s hlídáním dětí „Byl konec léta, tak sem si už musela vzít malou od mamky“ (KP10); „Skončili sme bez bytu, tak jsem dceru měla u maminky“ (KP11). Matka je často také **matkou samoživitelkou**. „S otcem se vidám málo, jsou rozvedení“ (KP8). „Já sem vyrůstala jenom s mamkou“ (KPR29). Matka je někdy také pro dceru určitým **vzorem**, je někým, s kým by se dcera ráda ztotožnila „Vím, že to jde, mamka s náma byla taky sama nákou dobu“ (KP5) „Mamka měla čtyři děti a vždycky sme měly, co jíst a kde být“ (KP19) „Mamka vždycky všecko zvládala, když tu ještě byla, chtěla bych to umět jako ona (KP3). Matka je ovšem také **zdrojem nejistoty** a možných problémů, může být také tou, která si podle dcery vybírá nevhodného partnera: „Taky, když jsem byla na začátku těhotenství, kdy jsme byli u těch jeho rodičů, tak mamka bydlela u takového starého dědka...a on to na mě zkusil“ (PV2); nebo má sama zkušenosti se závislostí „S mamkou se stýkáme, z alkoholismu se už vyléčila“ (KP12). Matka je brána jako součást „zklamané rodiny“, která sice pomůže, ale dělá to hlavně kvůli „malé“/„malému“. Komunikační partnerky k tomuto mají často ambivalentní postoj „Jako já ji chápu, hodně sem jí ublížila...nemůžeme se bavit o žádných větších penězích, ale tak je to moje máma, mělo by jí zajímat, co se mnou je...“ (KP8). **Dynamika vztahu** s matkou se vyvíjí v závislosti na přítomnosti/nepřítomnosti přítele, a také v souvislosti s životním cyklem rodiny. Komunikační partnerky často popisují aktuální vztah s matkou jako momentálně lepší, než vztah, který spolu měli dříve „Jo teď už se vidáme...sblížil nás pohřeb tety paradoxně...“ (PV1). „Já se s matkou nevidám...hodně sme si ublížily kdysi...já sem se chovala jinak taky...musela sem mít pravdu, všechno vyzkoušet, neposlouchala sem...nakonec sem se omluvila...říkala sem si, co když třeba umře a já už jí to nestihnu jako říct...teď si občas voláme, ale jako nic od ní čekat nemůžu, to je jasné“ (KP23). „Mamka se mnou nemluvila osm let, až teďka jak se narodil malý...tak přišla, nebyť malého asi spolu pořád nemluvíme“ (KP21).

6.3.4 Rodiče

Vztah s rodiči je dynamický, je často **ovlivněn přítomností/nepřítomností přítele**. Vztah je také ovlivněn případným těhotenstvím, **existencí vnoučat**. Vztah s rodiči je často popisován jako „horší“ než vztah s tchýní/tchánem. Rodiče jsou popisováni jako „zklamaní“ (ve smyslu zklamané důvěry). Rodiče komunikační partnerce v minulosti pomohli. „Oni mi sehnali ten první byt, když sem byla těhotná“ (KP4). „Ano, vidáme, ale oni už mi pomohli dost. Dostala jsem od nich RPG byt, který zaplatili, a já jsem se zadlužila.

Mám ještě dvě děti, o které jsem, kvůli fetu, přišla. Teď mají jedno v péči právě moji rodiče, jedno je u pěstounů. S dítětem se u rodičů stýkám, máme hezký vztah. Celkově mi hodně pomohli, dali mi základ do života a já sem o něj přišla“ (KP11).

Poskytnutá **pomoc** byla často **podmíněna**, přičemž podmínka nebyla ze strany komunikační partnerky dodržena, což rodiče „zklamalo“. „Rodiče mi zařídili byt, zaplatili kauci a první nájem, podmínkou bylo, že přítel nebude bydlet se mnou, bydlel u mě na černo. Vždycky, když přišli moji rodiče, musel jít ven nebo se schovat“ (KP4). „Zaplatili kauci, že jim to někdy splatím. Zaplatili i první nájem a já jsem se nastěhovala. Podmínka byla ta, že se s ním už nikdy neuvidím. Podmínky mých i jeho rodičů. Tak u mě nakonec byl pět měsíců na černo“ (KP19). „On v dobu, když byl se mnou, kdy se mnou byl v tom druhém bytě, tak když přijela tchýně, nebo moji rodiče, musel jít ven, nebo se schovat“ (KP9). „Tak jsem tady, ale jeho rodiče mi třeba i nakoupí, moji rodiče třeba pro malého plinky, ale o větších penězích se nebavíme. Zklamala jsem je, ale vycházíme dobře“ (KP10).

Ze strany rodičů často přišla i tzv. „**druhá šance**“, která je v příbězích popisována jako „poslední“ či ultimátní, „rodiče mi dali ultimátum, buď zůstanu, anebo odejdu“ (KP9), která vedla opět ke „zklamání“ důvěry rodičů. „My jsme mohli bydlet u jeho rodičů, ale jeho otec je podnikatel a měl v sefju nějaký obnos a on (pozn. myšleno přítel) mu ukradl pět tisíc. Ráno nás probudili policajti“ (KP18). „Já jsem jim hodně ublížila, ale už se to všechno začíná zlepšovat... Jinak mamce se nelíbil zase teď ten přítel, protože mě bil. Nevím, teď mi psal, že chce ke mně zase zpátky. Ale já už budu stát za svojí rodinou. Vlastně je to lepší úplně bez chlapa“ (KP8). V příbězích se vyskytuje i jakási „**třetí šance**“, kdy úlohu pomáhajících rodičů převezme rodina „přítele“. „Mě pomohla právě s druhým bytem jeho rodina“ (KP21). Rodiče ale mohou být na druhou stranu i těmi, kteří **dceři nevěří** ve vztahu k domácímu násilí a krádežím partnera. „Oni mi to vůbec nevěřili, že se takhle chová, k nim on se choval hezky, hlavně s otcem si rozuměli...otec se vždycky na ženské díval jako na podřadnou skupinu...to on si mohl popovídat jenom s chlapem pořádně“ (KP10). „Když se přišlo k našim, to on se uměl chovat...byl samej vtípek, samá legrácka...doma samá facka“ (KPR31). „Mi přijde, že mi rodiče doopravdy uvěřili, až viděli ty modřiny“ (KP12). „Rodičům sem se bála o tom bití říct, měli ho tak děsně rádi, zlomilo by jim to srdce, nechtěla sem je znovu zklamat zase“ (KP19). „Mamka mi nevěřila, přítel byl její mazánek ze začátku“ (PV1).

Tématem ve vztahu k rodině byla i **důvěra** jako taková. Komunikační partnerka se cítila být **špatně hodnoceným členem rodiny**, členem rodiny s určitou nálepkou. „Navíc, já sem

vždycky byla taková černá ovce rodiny, a když víš, že si to ostatní o tobě myslí, tak už s tím nechceš dál bojovat, napřed tě to strašně štve, ale potom ti to začne být jedno... a řekneš si, tak, ať a ještě jim přidáváš historky, ať si myslí, že si ještě horší... ať jim ukážeš... a možná proto pro mě byli ti chlapi vždycky víc než moje rodina...“ (KP19). „Sestra není vůbec jako já, já jsem byla ta černá ovce rodiny a pořád jsem, ona studuje vysokou a bydlí“ (KP1); „Mě rodiče furt předhazovali ségru, jaká je šikovná, hezky se učí, a tak... no a teďka je to stejný... ségra bydlí, pracuje a já sem tady... asi měli pravdu...“ (PV1).

Toto hodnocení ze strany rodiny přicházelo, i přes veškerou snahu své postavení v rodině změnit. Důsledkem byl vznik frustrace, frustrace i ve smyslu budoucího stavu, s tím, že toto postavení v rodině nelze změnit. **Frustrace** se pak ale změnila ve hněv a snahu „jim ukázat“, kterou lze vysvětlit jako určitou touhu rodině ublížit tím, že jim dá komunikační partnerka za pravdu. Zmíněné pocity nespravedlivého hodnocení a nedocení ze strany rodiny vedly, dle slov komunikačních partnerek, k upnutí se na jinou osobu, na tu jedinou osobu, co jí miluje a chápe, tedy na přítele. „Já sem měla dojem, že jedině on mi rozumí... že mě vidí jinak než rodina“ (KP23). „Asi bych se s ním tak nezhazovala, kdybychom si s rodičema byli blíže nějak... ale oni si vždycky mysleli, ať tak nebo tak, že sem zkažená... že nemám rozum a nikam to nedotáhnu“ (KP19).

Z vyprávění komunikačních partnerek je patrná určitá snaha o **vysvětlení** toho, proč aktuálně rodiče nemohou/nechtějí pomoci. „Mamka má byt jedna plus jedna, nemůžu u ní bydlet“ (KP7); „Ano, vidáme se, ale už mi pomohli dost na to, že sou na tom taky blbě“ (KP15). „Já bych od nich pomoc ani nechtěla, sami mají málo, stačíme si s malým sami“ (KP22). „Oni sou na tom stejně jako my, taky na dávkách“ (KP21). „Rodiče sou oba nezaměstnaní, bydlí na ubytovně... tam za nima nemůžu“ (KP10). „Mamka žije sama, je ráda, že uživí sebe“ (PV1). Tato vysvětlení se často opírají o špatnou ekonomickou situaci spojenou s nevyhovujícími bytovými podmínkami na straně rodiny. „Mamka nás měla pět dětí, neměli sme nic, ona na dávkách, tak se každý musel postarat sám...“ (KP5). „Já sem z více dětí a mamka na nás byla sama, udělala, co mohla, ale i tak, nemůžu čekat, že mi nějak moc pomůže, nemá z čeho“ (KPR31). „Mamka se o nás starala, ale taky nemá peníze navíc nebo tak... taky nemůže půjčovat na byt... sice pracuje a tak, ale taky žije z ruky do pusy“ (PV1). V příbězích se ale vyskytuje i období, kdy se komunikační partnerka „na dně“ vrací k rodičům (viz více v kategorii Bydlení).

Z konverzace s některými komunikačními partnerkami je patrné, že je na vztah s rodiči pohlíženo s určitým odstupem, rodiče jsou dáni na rovinu se **známými**: „Já dobře a děti

neomezují v tom, aby se s nimi stýkaly. Bydlela jsem u nich, nemáme špatný vztah. Navštěvujeme se, i s jinými známými“ (KP11). „Rodiče...no vidáme se tak jednou dvakrát za půl roku...nemáme žádný silný vztah nebo tak“ (KP9).

Nyní je pomoc rodičů vztažena na **děti** komunikační partnerky „Rodiče tu sou hlavně pro malou...nakoupí třeba jídlo, hračky, ale ne pro mě...já už toho od nich dostala asi dost“ (KP10). „Mi mamka řekla, že malá nemůže za to, jaký já sem udělala chyby, že ona od nich dostane všechno, ale já, ať nic nečekám znovu“ (KP18).

Rodiče jsou ve vyprávění komunikačních partnerek popisováni i jako **ti, na které je možné zapomenout pomocí drog** „Napřed jsem nechtěla, ale potom jsem tu zkusila. Jen čicháním. No a najednou jiný svět. Na všechno jsem zapomněla, na přítele, na rodiče. Pak to začalo.“ (KP4). „Já už sem jako holka pila, abych zapomněla na rodiče, doma to byly hrozný tlaky pořád...“ (KP11). „Přemýšlela sem, a jak ses ptala, proč sem začla brát...asi kvůli rodičům...měli na mě děsně vysoký požadavky...asi sem blbá, že sem od nich odešla, ale bylo to pořád jak za totáče, nesměla sem nic...asi sem jim chtěla ukázat, že já si jako můžu dělat, co chci a jak to dopadlo, že...“ (PV2).

Pomoc rodičů/tchánů je často vnímána jako jediná cesta, jak se z azylového domu dostat do trvalé formy bydlení: „Ale vidím pořád podporu v mých rodičích, a u tchýně. Já mám něco našetřené, ale pořád mám jistotu, že i oni mi pomůžou. Kdybych neměla nikoho, to si nedokážu představit. Jinak nevím“ (KP26). „Jednou jsem i prohrála celou mateřskou na automatech, moc jsem zase počítala s jejich pomocí, a teď si to vyčítám“ (KP3). „Já mám pořád tu jistotu, že kdybych chtěla, tak mi pomůžou z nejhoršího...nechci je tím znovu zatěžovat, ale pomohli by..., to mě drží nad vodou“ (KP11). „Já se na ně spolýhám...možná to není dobrý a měla bych se starat sama, ale spolýhám se na ně, že by kdyžtak pomohli aspoň částečně s tím bydlením“ (KP13).

Druhou variantou vztahu s rodiči je, že **vztah vůbec nebyl navázán**, z důvodu absence rodičů v dětství komunikační partnerky, „Rodiče jsem poznala ve dvaceti a nechci s nima nic mít. Pěstouni nás měli jen na peníze, bylo nás se sestrou asi dvanáct“ (KP16). Tři komunikační partnerky, které se zúčastnily výzkumu, pocházely z dětského domova. „Já sem rodiče ani neměla, sem z děcáku“ (KP6).

Reintegrované komunikační partnerky hovořily o „**zklamaných rodičích**“ spíše ve vztahu k minulosti, reintegrace do trvalého bydlení a udržení tohoto bydlení vedlo k tomu, že je rodiče vnímají jako „napravené“. „Já sem to měla s rodičema hodně divoký...hlavně kvůli přítele, oni nechtěli, ať s ním sem...a jako teďka to vidím tak, že fakt měli pravdu, tehdy sem

to neviděla...no a pak jak už sem s ním nebyla, tak mi hlavně mamka začla pomáhat s tím bydlením...jako byly dost opatrný v tom mi zase nějak věřit, ale jak viděli, že to zvládám a že se fakt snažím, tak mi začli víc pomáhat...ted'ka je to mezi náma dobrý docela...to musím zaklepat“ (KPR32). „Já myslím, že mi rodiče začli pořádně věřit, až asi po roce, kdy sem bydlela...ale i tak mi pomohli, bez nich by to nešlo...nedala bych dohromady peníze na kauci...nikdy“ (KPR31). „Bez rodičů bych to nedala, hlavně mamka mi moc pomáhala i s tím hledáním nábytku a tak...jako ona sama žila na azyláku, tak to zná a taky se z toho vyhrabala, našla si práci a tak...“ (KPR30). Pomoc rodičů je tedy komunikačními partnerkami vnímána jako velmi důležitá v rámci procesu reintegrace. Jedna z komunikačních partnerek ale uvedla „Mi rodiče nepomohli vůbec...prostě mi nevěřili...ted'ka se vídaj aspoň s dětma na svátky, narozky a tak...nic velkýho ale...pomohli mi rodiče od bývalýho“ (KPR33).

6.3.5 „Tcháni“

„Tchánové“ jsou bráni jako „hodní rodiče“, kteří pomohou v případě, že už rodiče komunikační partnerky nepomáhají. „Ale vím, že bych měla velkou podporu tchána, který mi už tolikrát pomohl, i zaplatit první nájem, a tak. Říká, že to všechno dělá kvůli malé, je to jejich jediná vnučka“ (KP16). „Mi ted' pomáhaj hlavně tcháni...rodiče by mi už nepomohli“ (KP19). „Jako já se ani nedivím, že pomáhaj mě, ví jaký přítel je...s ním to nemá cenu“ (PV2). Rodiče přítele mohou být vázáni spíše na kontakt s komunikační partnerkou než s přítelem (synem). Je to právě syn, kdo má v rodině nálepku „černé ovce“. „Vidíš, to je zajímavý...v tý jejich rodině je ta černá ovce on, já sem hotovej milius“ (PV2). Vztah s tchány je vnímán jako méně podmiňující, ze strany komunikačních partnerek je zde menší pocit způsobeného zklamání. „Oni mi nedávali takový podmínky, jako, že tam přítel nesmí bydlet, asi byli rádi, že po tom, jak se on ke mně choval, s nima ještě vůbec mluvím“ (KP6). „Na nich bylo vidět, že hlavně chtěou, ať už se mám dobře...myslím, že nějak cítili vinu za syna“ (KP12).

Komunikační partnerky ve svých příbězích často používají idealizaci a často popisují tchána v porovnání s jejich otcem. „Takového otce kdybych měla, tak by to nemuselo takhle skončit...ne jako ten můj, ten se o rodinu stará, podporuje je“ (KP10). „Jako v porovnání s mým tátou...to se nedá srovnat“ (PV2)

6.3.6 Sourozenci

Vztah se sourozenci je často polarizován, je buď vnímán jako těsnější než je vztah s rodiči nebo nejsou komunikační partnerky se sourozenci v kontaktu vůbec. „*Já na sourozence nedám dopustit, jsem na ně fixovaná, protože jsme dětství moc hezké neměli*“ (KP6). „*Já se stýkám hlavně se ségrou, pomáhá mi, stála při mně, i když se na mě rodiče vykašlali...ona tu vždycky byla pro mě*“ (KP8), „*Mě vychovávala spíš ségra, rodiče nemohli, otec od nás odešel a máma byla na všechno sama, dost pila tehdy*“ (KPR29). „*Jako hodně dlouho se mnou mluvila jenom ségra z rodiny*“ (KPR32); „*Já mám někde čtyři bráchy, ale nestýkáme se vůbec...*“ (KP16); „*Se sourozcema se nestýkám stejně jako s rodičema, já se s rodinou vůbec nestýkám*“ (KP9); „*Vyrůstala sem sama v podstatě...ti sourozenci sou o dost starší a taky sou někde po ubytovnách*“ (KP16); „*Bratr je teď v kriminále, vůbec se s ním nestýkám*“ (KP19); „*Se ségrou spolu nemluvíme, stejně jako s rodičema...ona je od nich naočkovaná*“ (KPR33).

Sourozenci hrají v příbězích komunikačních partnerek často úlohu **referenčních vzorů**, k nimž se komunikační partnerky vztahují nebo s nimiž je naopak porovnává rodina. Sourozenci jsou také často **zdrojem přechodného ubytování a informací** o různých formách bydlení. Sourozenci jsou také zdrojem informací o existujících formách ubytování (viz kategorie Bydlení/Informace).

Z příběhů také vyplývá, že se sourozenci **potýkají se ztrátou bydlení** jako komunikační partnerky „*Byla sem tam měsíc (pozn. u rodičů) a už to nešlo, abysme žili dohromady, byl to malý byt, i bratr s nima bydlí...ted' jsem tady se sestrou, přítel ji taky vyhodil*“ (KP19); „*Jeden bratr je v base, jeden na ubytovně, ségra je taky na azyláku. My jsme vyrostli v dětském domově, já jsem potom odešla, ale sme v kontaktu pořád*“ (KP16); „*...Taky sou někde po ubytovnách, co já vím*“ (KP6); „*Bratr je teď v kriminále, mladší sestra se teď stěhovala z azyláku...*“ (KP1); „*No a my tady ted' bydlíme se ségrou...bylo tu místo, tak se přistěhovala ke mně sem*“ (KP10); „*Moje rodina žije na ubytovně tady kousek...vlastně celá*“ (KP8).

Vztah se sourozenci může mít i **procesuální charakter** jako s rodiči, faktorem změny je v tomto případě opět přítel, tentokrát je to ale přítel/přítekně sestry nebo bratra, kdo mění vztah. „*Ptala jsem se sestry, jestli by půjčila těch pět tisíc, řekla ne. To ten její přítel tvrdí, že si za všechno můžu sama a tak. Ale já jsem se jich minule ptala, proč mnou tak pohrdají, když sestra mohla být ještě v horší situaci než já. Sestra je teď jiná, změnila se, má bohatého přítele, od ní pomoc už nečekám. Ani s malou se nevidá.*“ (KP12). „*Sestra se úplně změnila,*

jak si našla toho přítele novýho..., nastěhovala se k němu, už se tak nestýkáme“ (KP13). „Ségra má nového přítele, ten ji vytáhl z ubytovny, bydlí teď v bytě, moc se teď nebavíme, ten přítel to moc nechce asi“ (KP9).

6.3.7 Kamarádi

Kamarádi se v příbězích se objevují ve dvou podobách, jedná se buď o kamarády mimo **azylový dům, a poté o kamarádky, s nimiž je komunikační partnerka v kontaktu v azylovém domě/azylových domech**. V obou případech mají pozitivní i negativní vliv na získání trvalého bydlení.

Kamarádi mimo azylový dům mají roli **pomocníků v tíživé životní situaci**, ať už se jedná o pomoc formou poskytnutí nouzového ubytování, finanční pomoc či pomoc formou poskytnutí podpory, např. společného hledání bytu. Kamarádi jsou také možným zdrojem **informací**, které mohou vést k získání bydlení. Negativní vliv u kamarádů mimo azylový dům lze spatřovat např. v **ovlivnění přítele**, *„On byl hodný, chodil do práce, ale našel si takové kamarády, kteří ho ovlivňovali. No a tak to začalo“ (KP11);* ve zprostředkování kontaktu s **drogovým prostředím**, *„No a ten kamarád donesl pervitin, tak sme si dali“ (KP4); „Potom jsem poznala nové kamarády, kteří hulili trávu a fetovali... (KP3). „Já už bych se teď mezi ty lidi (pozn.: bývalé kamarády) nemohla vrátit, je úplně jistý, že bych začla zase nanovo brát“ (KP9).*

Kamarádi, respektive kamarádky, v **azylovém domě** mají několik rolí, jsou nedobrovolnými spolubydlícími, jsou těmi, vůči nimž je třeba *„udělat respekt“* a na které je třeba dát si pozor a nic jim neříkat, jsou i těmi, které spolu *„nemají nic společného“*. Pro komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech jsou kamarádky z nich často jediným zdrojem sociálních kontaktů. Jsou ale i těmi, které si vzájemně pomáhají, které se svěřují a sdílejí často traumatické zkušenosti, jsou strážkyněmi cizího tajemství. Dobré vztahy s kamarádkami v azylovém domě mohou mít dokonce funkci pozitivní bariéry nalezení trvalého bydlení ve smyslu určité nechuť/obavy z opuštění azylového domu, kde je podporující prostředí. Vztahy s kamarádkami v azylovém domě jsou hodně situační, jsou podmíněny skladbou spolubydlících, jsou tak částečně vnímány jako něco, co komunikační partnerky samy o sobě nemohou ovlivnit. Vztahy s kamarádkami v azylovém domě jsou podrobněji popsány v kategorii Azylový dům, včetně sycení této kategorie přímými citacemi.

Komunikační partnerky reintegrované do trvalého bydlení uváděly ambivalentní vztah ke kamarádkám z azylového domu. Některé si od ostatních obyvatelek azylového domu držely odstup, některé si zde našly kamarádky. Většina z reintegrovaných komunikačních partnerek ale hovořila o pocitech samoty po opuštění azylového domu (viz kapitola o reintegraci). Dvě reintegrované komunikační partnerky uváděly, že si po odchodu z azylového domu musely tvořit nové kamarádky „*No a jak sem odešla, tak sem neměla nikoho...ani z těch starších kamarádů...o hodně sem přišla kvůli tehdejšímu příteli, pak o hodně, když sem se přestěhovala do azyláku a v azyláku holky...s těma už sem se pak neviděla, jak sem se odstěhovala...bylo to těžký, protože sem fakt neměla nikoho krom dětí...ale teď už sem si nějaké ty kamarádky zas našla*“ (KPR32). „*No já sem z azyláku odcházela s tím, že nemám nikoho, a že si třeba najdu kamarádky v tom novém bytě...ale jako měla sem fakt, co dělat s tím bydlením*“ (KPR31).

6.3.8 Akcelerátory a bariéry

Jednotliví aktéři sociálních vztahů jsou **vnímání ambivalentně**, na jedné straně jsou zdroji možné podpory a pomoci, na druhé straně jsou jejich bariérou. Celkově lze ovšem **absenci podporujících vztahů**, zejména ze strany rodiny, vnímat jako jednu z nejvýznamnějších bariér procesu reintegrace do trvalého bydlení. Tato bariéra se přitom vyskytuje nejčastěji u komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylových domech. Jako významný akcelerátor procesu reintegrace jsou vnímány dobré vztahy s rodinou, komunikační partnerky v rámci FG zdůrazňovaly **akcelerační funkci jejich znovunabytí**, např. formou mediace vztahu s rodinou za strany sociálních pracovníků.

Přítel může být bariérou i akcelerátorem procesu reintegrace. Bariérou je ve smyslu „**univerzálního viníka**“, je příčinou ztráty bydlení, pachatel domácího násilí a nezákonného jednání, uživatel drog, je příčinou špatných vztahů s rodinou. Akcelerátorem je přítel ve smyslu „**univerzálního záchránce**“, možného zdroje druhého příjmu, sociální opory či bydlení. Vztahu s otcem je přisuzována podobná ambivalence, otec je vnímán jako bariéra ve vztahu k obdržení možné podpory. Matka je v tomto kontextu vnímána spíše jako zdroj pomoci a podpory, může být vzorem, ale i zdrojem obtíží.

Přítel je jako bariéra tematizován zejména v příbězích komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylových domech. V jejich příbězích má přítel formu dlouhodobé bariéry, v těchto příbězích se stává spíše kontextem. V těchto příbězích se objevuje cyklicky. Jeho přítomnost je vnímána jako spojená se snížením možnosti nalézt si trvalé bydlení,

s prohloubením problémů. Přítomnost přítele je vnímaná jako akcelerátor „*pádu na dno*“. V příbězích komunikačních partnerek odcházejících z azylového domu má přítel spíše funkci jednorázové bariéry, tedy spíše aktuální nebo minulé intervenující podmínky. Komunikační partnerky v příbězích popisují spíše určitý odstup od přítele, určitou nezávislost, méně na něj spoléhají v roli univerzálního zachránce. Možnost odpoutat se od násilného přítele je komunikačními partnerkami vnímána jako akcelerátor zisku trvalého bydlení.

Rodiče jsou celkově popisováni jako „*zklamání*“, pozice dcery v rodinné struktuře je často popisována jako pozice „*černé ovce rodiny*“. Vnímáním bariérou ve vztahu k rodině je také nedůvěra v to, že je přítel dcery pachatelem domácího násilí. Rodiče podporují často hlavně svá vnoučata, dcera vnímá, že na ni samotnou se již pomoc tolik nevztahuje, i přesto je tato pomoc vnímána jako akcelerátor. Rodiče byli v minulosti **zdrojem nouzového ubytování**, což je rovněž komunikačními partnerkami vnímáno jako akcelerátor možné reintegrace. **Úplná absence rodičů** je vnímána jako bariéra procesu reintegrace ve vztahu k absenci jakékoliv pomoci. Vnímáním bariérou pomoci ve vztahu k rodičům je jejich vlastní špatná finanční a bytová situace. Jako zdroj pomoci, akcelerátor, jsou často vnímáni i **rodiče přítele**.

Kladné nebo aspoň existující dlouhodobé vztahy s rodinou popisují komunikační partnerky odcházející z azylového domu. Vztahy s rodinou jsou vnímány jako bariéra zejména u komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylových domech. Špatné vztahy s rodinou mohou být bariérou procesu reintegrace i v tom smyslu, že se může vyskytnout snaha na ně „*zapomenout*“ **pomocí drog** (viz kategorie drogy).

Sourozenci jsou pro komunikační partnerky často vzorem, jsou ale také akcelerátorem, zdrojem ubytování v nouzové situaci, možným zdrojem informací. Sourozenci jsou také často vnímáni jako ti, kdo jsou ve stejné situaci jako komunikační partnerky samy (častěji u komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylových domech).

Kamarádi mohou být podobně jako sourozenci vnímáni jako zdroj podpory ve smyslu nouzového ubytování či poskytnutí informací. Kamarádi mohou být zdrojem podpory i konfliktů. Sociální vztahy s kamarády z minulosti mohou být na druhou stranu bariérou zisku trvalého bydlení ve smyslu udržování závislosti. Tito kamarádi mohou být sami často závislí a jsou vnímaným podnětem i zdrojem pro užívání drog. U komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylovém domě můžeme vnímat jako určitou bariéru procesu reintegrace fakt, že většina jejich přátel pochází z prostředí azylového domu.

Spolubydlení v azylovém domě⁸⁴ je celkově vnímáno ambivalentně. Pozitivem je možná vzájemná pomoc, negativem nutná ostražitost a potřeba „*udělat respekt*“. (To souvisí s ubytovacími podmínkami v azylovém domě, viz kategorie Azylový dům.). Bariérou reintegrace může být obava z opuštění azylového domu ve smyslu obavy ze ztráty přátel a podpory (to zejména u komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylových domech). Akcelerační funkce je sociálním prostředím v azylovém domě poskytována možností společného hledání bydlení (opět zejména u komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylovém domě). Nucené spolubydlení je vnímáno negativněji (jako větší bariéra) komunikačními partnerkami odcházejícími z azylového domu, které mají častěji pocit, že do azylového domu nepatří a „*nemají si s druhými, co říct*“. Komunikační partnerky odcházející z azylového domu vnímají spolubydlení negativně také v rámci nucené adaptace na prostředí azylového domu.

Komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech častěji popisovaly, že jsou jejich **kamarádi v podobné finanční i bytové situaci**. Uváděly, že většina kamarádů, které mají, pochází právě z prostředí azylového domu. Komunikační partnerky mohou tedy být svými opakovanými pobyty v azylových domech určitým způsobem vyloučeny z navazování vztahů mimo azylový dům. Sociální vztahy mimo azylový dům mohou být přitom akcelerátorem zisku trvalého bydlení nejen ve formě podpory, ale i jako možnost zisku nouzového bydlení.

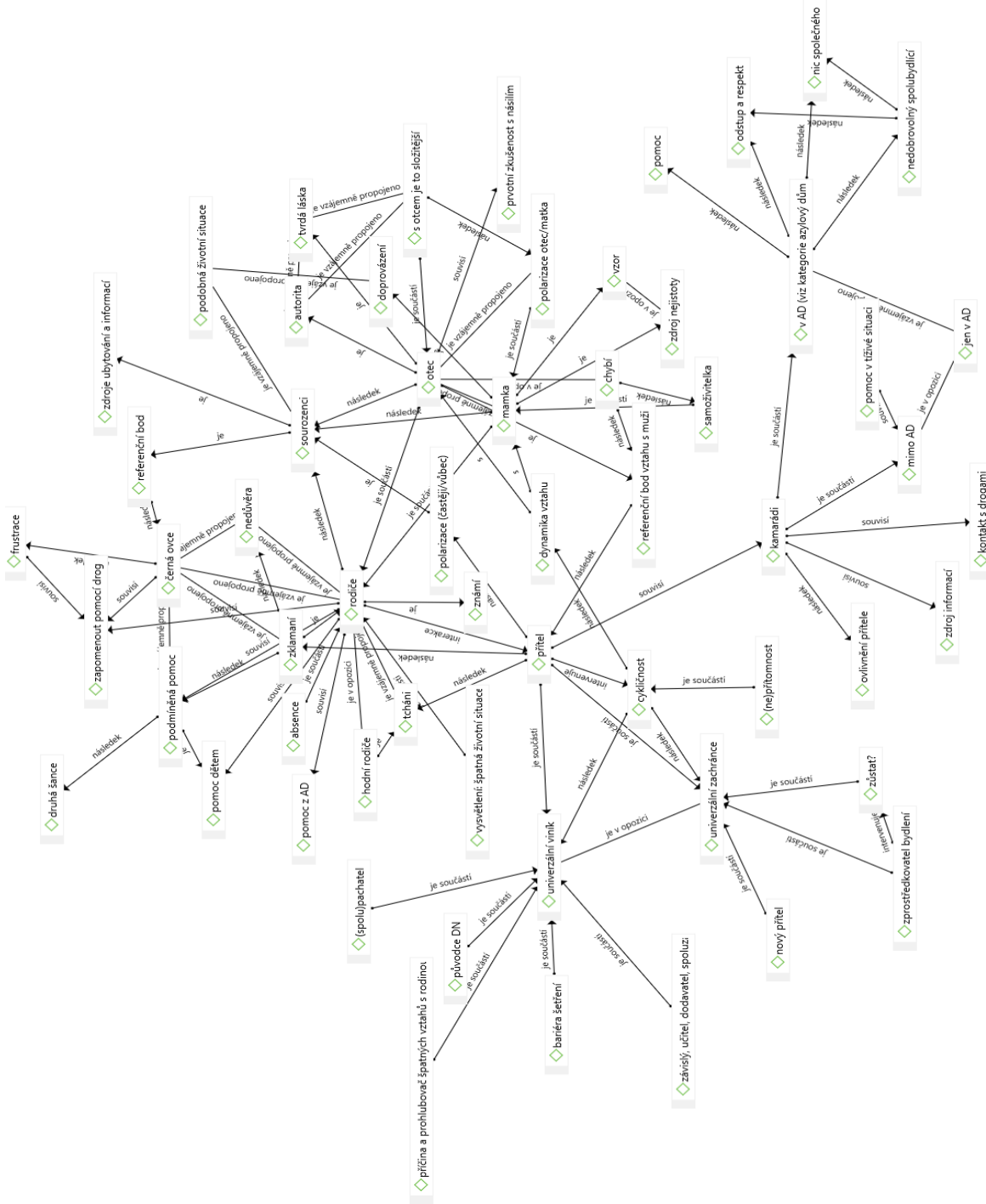
Komunikační partnerky ze skupiny reintegrovaných uváděly vztah s přítelem jako bariéru patřící spíše minulosti. Některé komunikační partnerky zmiňovaly, že si nyní udržují od přítele odstup. Jedna z komunikačních partnerek vnímala přítele jako univerzálního zachránce, díky němuž získala bydlení. Vztah s přítelem byl ale všemi reintegrovanými komunikačními partnerkami vnímán jako odlišný od minulých vztahů s muži. Některé reintegrované komunikační partnerky také popisovaly vztah s přítelem jako důvod rozkolu s rodiči. Vztahy s rodinou byly většinou komunikačních partnerek vnímány jako lepší než při pobytu v azylovém domě. Rodina již nebyla popisována jako „*zklamaná*“, ale spíše zde došlo „*k návratu ztracené dcery*“ a k obnovení důvěry (to vše po reintegraci do trvalého bydlení). Vztah s rodiči je tedy i reintegrovanými vnímán jako procesuální. Podpora (ať už finanční, informační nebo emocionální) rodiny nebo přátel byla reintegrovanými komunikačními partnerkami vnímána jako nezbytná pro zisk trvalého bydlení. Ve vztahu

⁸⁴ Následující text pojednává o sociálních vztazích v azylovém domě, je zde uveden pro úplnost nasycení kategorie; jednotlivé bariéry a akcelerátory jsou zařazeny do samostatné kategorie azylový dům.

k sourozencům žádná ze skupiny reintegrovaných komunikačních partnerek neuváděla, že by se potýkaly se ztrátou bydlení, ve vztahu k rodičům to uvedla pouze jedna z nich. Jako bariéru reintegrace popisovaly již reintegrované komunikační partnerky pocit osamělosti a ztráty přátel při přechodu do trvalého bydlení.

Reintegrované komunikační partnerky vnímaly jako akcelerátor udržení si trvalého bydlení **možnost navázat nové vztahy po přestěhování do trvalého bydlení**. Tento akcelerátor by dle některých komunikačních partnerek (v rámci FG) mohl být saturován např. pomocí možnosti určitého udržení kontaktu s prostředím azylového domu formou pomoci matkám, které v azylovém domě žijí. Některé komunikační partnerky uváděly jako **akcelerační možnost sdílet své zkušenosti** (zejména s odchodem od násilného partnera) s matkami v azylových domech a pomocí tohoto sdílení jim pomoci z azylového domu odejít. V rámci fokusní skupiny padl i návrh na sociální službu, která by se zabývala podporou komunikačních partnerek při reintegraci formou pomoci s hledáním bydlení, poskytnutí poradenství při reintegraci (nastavení služeb v bytě, placení faktur atd...) a **pomoci se stěhováním a práce se sousedy** (ve smyslu pomoci s navázáním vztahu a pomoci se zjištěním, kde jsou v okolí nového bydliště např. kluby pro matky s dětmi atd.). Zajímavým doporučením byla v rámci fokusní skupiny, ale dobrovolnost využití této služby „*Ale bylo by to dobrovolný víš...jako řekla by sis, co chceš a když bys nechtěla, tak bys tam ani nechodila*“ (KPR32).

Schéma č. 5: Sociální vztah

6.4 Azylové děti

Děti jsou v azylovém domě všudypřítomné, tvoří mezi sebou skupiny, hrají si spolu, tráví spolu čas. Nejlepší kamarádi dětí jsou často z azylového domu. Maminky v azylových domech jsou „tety“. Děti jsou přítomny i u vedení rozhovorů, pokud je nemá zrovna kdo hlídat. Přítomnost dětí u rozhovorů je často rušivá, děti jsou hlasité, chtějí se také zapojit,

rozptylují pozornost matek. Někdy ale také samy vypráví příběh a doplňují matčino vyprávění. Děti v azylovém domě **mění ráz prostředí**, určují i to, jak prostředí působí na ostatní. „Tady je to děs, vůbec si tu neodpočinu, všude jsou pořád děcka, pořád řvou...potřebuju klid“ (KP8).

Některé komunikační partnerky uváděly, že pobyt v azylovém domě **mění chování dětí**. „Děcka tu zvlčí, to já sem měla slušné děcka...a teď sou pořád nervní, mluví sprostě, odmouvají...“ (PV2). „Děcka si tady hodně hrajou spolu, záleží vždycky, jak starý tu sou, ale jak ti tu přijdou nějací nevychovaní haranti, tak to od nich všecky děcka chytanou...nezbavíš se toho“ (PV1). „Já se snažím děti hodně hlídat, moc je nepustit k těm problémovým děckám tady, protože se od nich pak všecko naučí...a ty seš za špatnou mámu, že jim pak všecko zakazuješ, pak ty děcka odejdou a přijdou nové a je to zase dokola...docela o nervy to je někdy“ (KP19). „Mi přišlo, že mi děcka v azyláku hodně zdivočely tím, že byly furt s ostatníma, něco vymýšlely, naučily se taky pár věcí, co sem nechtěla a horkotěžko sme se toho pak zbavovaly...sklidnily se až v tom novým bytě mi přijde“ (KPR29). „Já než sem dala děcka dohromady, jak sme se přestěhovaly, tak to zabralo tak dva měsíce...byly jak z divokejch vajec“ (KPR30). **Prostředí** azylového domu je tedy vnímáno jako **negativní pro výchovu** vlastních dětí ve smyslu efektu skupinové nápodoby a eskalace chování dětí.

Komunikační partnerky často uváděly **strach o děti** ve vztahu k pobytu v azylovém domě. „Já tady mám o malou strach, obzvlášť, co jsou tu ty nové“ (KP7). „Tady to bylo takové slušné místo...teď se to tu kazí...mám strach nechat děti samotné...mám pocit, že bych je měla mít pořád na očích“ (KP4). „Tady nikdy nevíš, kdo si koho dovede na návštěvu...občas to sou i chlapi, takoví špiňáci, máš strach, co ti udělaj s děckama...“ (KP14). „Proto tu nemáš čas na sebe...si furt jak na drátkách...koukáš, kde máš jedno dítě, druhé...snažíš se je mít pořád na očích nejradší“ (KP17). „Kdyby byl byt tak by to bylo jiné, tam máš svůj klid...zavřeš dveře a je to“(KP18). „V bytě je to daleko víc v pohodě, já sem měla o děcka vždycky strach, zvlášť když přišla nějaká nová....“ (KPR30). „To, že tam bydlí všichni dohromady, není nic moc...jako musíš pořád ty děcka hlídat, kdo přijde, s kým se baví...často i ty návštěvy, co tam chodí...teď víš třeba, že ten co přišel, ji bil...“ (KPR31).

Komunikační partnerky také zmiňovaly ve vztahu k dětem svou **kompetenci matky**. Mít roli matky, a tím kompetenci dobře vychovávat děti, pro ně bylo velmi důležité. Uváděly také, že cítí ze strany sociálních pracovníků i společnosti **nálepku „špatné matky“**. Komunikační partnerky vnímali také narušení vlastní kompetence matky, tedy určitého **stylu výchovy dětí**, pravidly azylového domu. „Já mám čtyři děti...a oni mě tady budu učit, jak

je vychovávat...přišla sem o byt, ne o to jak vychovávat děti“ (KP12). „Tady sou úplně jiný pravidla...být doma, tak děcka vychovávám úplně jinak...sedneme si v klidu a tak...ale tady to nejde...tady pořád něco musíš, je tu jinej režim“ (KP13). „Tak třeba děcka by nemusely být tak brzo zavřený na pokoji a potichu“ (doplňuje KP13). „Já vím sama, co je pro moje děcka nejlepší...to že nemám prachy, neznamená, že sem špatná matka nebo co“ (KP3). „Jestli něco...tak o svý děcka se postarám“ (KP19). „Oni se na tebe ale dívaj tak...jakože si tu, protože potřebuješ pomoct s výchovou, že seš špatná máma, nezodpovědná, co se neumí postarat...“ (KP4). „To je fakt...lidi si myslí, že je to tu ústav pro špatný matky, že nás tu učí vychovávat...“ (KP6). Z výše zmíněného vyplývá také, že komunikační partnerky na sobě pocítují **zaměňování ztráty bydlení a bytové nouze s rodičovskými kompetencemi**. „Tady tě furt kontrolujou, jestli to či ono děláš dobře...sem tu dost ve stresu z toho“ (KP18). „Já mám někoho furt za zadkem, přijde mi, že se dohodly takhle a hlídaj mě...bojím se malýmu i něco říct, aby to nebylo špatně“ (KP20). „Taky mi přijde, že tady si musíš bydlení zasloužit, musíš ukázat, že si dost dobrá matka na to, aby tě pustili bydlet samotnou nebo aby ti dali ten jejich sociální byt“ (PV1). „Já odcházím, dostala sem startovací byt, protože sem se chovala podle pravidel, dodržovala režim, a protože se dost dobře starám o děti, tak mi paní sociální věří, že to v tom bytě zvládnou sama“ (KP26). O to usilovněji se snaží své rodičovské kompetence bránit a o to více oceňovaly reintegrované komunikační partnerky možnost **vychovávat děti „po svém“**: „V bytě to je jiný, tu si můžu děcka vychovávat, jak chci a sem to já, kdo rozhodne, jestli je to už přes čáru to jejich chování...nemusíš se furt ohlížet, jak se na to tváří ostatní“ (KPR32). „V azyláku je to těžký s tou výchovou...musíš se hodně přizpůsobovat těm pravidlům tam...chováš se hodně jinak než doma“ (KPR33).

Téma „dobré matky“ nebo „**dost dobré matky**“ je ve vyprávění komunikačních partnerek vztahováno i k „**normální matce**“ ve smyslu porovnání vlastní kompetence a chování s onou „normální matkou“. „Jako i normální matka je někdy na dítě našťvaná, no ne?“ (KP16). „Já myslím, že k malému se chovám jako každá normální matka...akorát bydlím na azylu“ (KP6). „I normální matky takhle vychovávaj, jsem úplně normální matka...nepřijde mi na tom nic divnýho, když děcku občas dáte přes prd*!“ (KP3). Ve výše zmíněných citacích lze rozpoznat určité vztahování se k mainstreamu „normální matky“, tedy matky nežijící v azylovém domě a potřebu ujistit se, že normality ve svém mateřském chování dosahují. Ve vztahu k „normální matce“ cítily ale některé komunikační partnerky potřebu se vymezit „Mi bude někdo vykládat, jak mám vychovávat...jako já mít byt jak normální matka, ale

nemám a děcka mám taky vypiplaný“ (KP10). „Maminy někde v normálním bydlení to mají jednoduchý...tady by to nezvládly“ (KP22).

Téma „špatná, dobrá, dost dobrá matka“ otevřely komunikační partnerky i v rámci fokusní skupiny. I zde byla zmiňována potřeba ukázat vlastní kompetenci, byla ale zmíněna ještě v novém kontextu. „*Mi přijde, že nepomáhají nám jako lidem, ale jako matkám...někdy mám dojem, že kdybychom ty děcka neměly, tak by nás nechali na ulici...“ (KP4). „Na maminky v azylových domech jsou hodnější, asi kvůli dětem...i tak si ale myslí, že neumíme vychovat dítě, i ty holky od sociálních, co nemaj vlastní děti, by ti chtěly radit“ (KP10). Je zřejmé, že komunikační partnerky vnímají děti právě jako zdroj své kompetence (viz kapitola Změna oběti v přeživšího). Pocit, že musí dokazovat své rodičovské kompetence ve svém vyprávění, zmiňovaly i komunikační partnerky, které již z azylového domu odešly, a to zejména ve vztahu k pracovníkům OSPOD, kteří k nim chodili na návštěvy.*

Některé komunikační partnerky upozorňovaly na to, že vnímají jako „*svou vinu*“ i to, že dítě, obzvláště syn, **nemá mužský vzor**. „*Jako je blbý, že nemám přítele, že syn nemá nějaký ten vzor v chlapovi“ (KP5). „Hrozně bych chtěla klukovi najít někoho, z koho by si mohl vzít příklad, tady je mezi samýma ženskýma...asi je to moje vina, je to tím, jaký mám vkus na ty chlapy, no“ (KP17). „Tady v tomhle prostředí, kde sou samý ženský, to má kluk složitý...chybí mu vědět, jak to vypadá v normální rodině“ (KP1). „Se synem jdeme taky k psychologovi. Ve škole je všechno v pohodě, ale tady si začal strašně vymýšlet a dělat scény. Možná to je tím, že nemá to zázemí a vlastně otce“ (KP27).*

Strach se otevřít a na druhé straně **nemožnost projevit vlastní emoce** byly dalšími tématy spojenými s dětmi. „*Tady jsi s dětma celý den, sou tu pořád...nemáš tu chvíli klid...čas na sebe“ (KP21). „Já jak sem tu přišla, tak sem první dny jenom brečela...děcka to viděly, nebylo kam se schovat“ (KP2).* Potřeba ukryt se a ventilovat své emoce mimo dosah dětí je tedy vnímána jako velmi silná. „*Je to ostuda, když tě vlastní děcka vidí na dně“ (PV1). „Já sem se pořádně vybrečela až v tom bytě, na azylu to nešlo před děčkama“ (KPR33).* Tuto možnost ovšem komunikační partnerky žijící v azylovém domě nemají. „*Taky máš strach si tady najít kamarádku...některé holky sou v pohodě, ale jiné by tě pomlouvaly, že...a děcka tu všechno slyší“ (KP5). „To právě dcera jednou přišla, brečela, a ptala se, proč půjde do Klokánka...byla tu jedna taková, co jí to napovídala“ (PV2).* Strach otevřít se spojovaly některé komunikační partnerky i se strachem otevřít se sociálním pracovníkům...“*„No a ta naše paní sociální..., té já nic neřeknu...ještě mi vezme děcka...to už tady bylo“ (KP21). „Oni se vždycky tak vyptávají...jako co děcka jí, jestli nepotřebujou něco do školy...ale když*

*něco nemáš, začnou tě kontrolovat, a to je pak o strach, pořád myslíš na to, co když ti je seberou“ (KP9). Z výše zmíněných výroků komunikačních partnerek je patrný **strach z možné ztráty dětí** a z něj plynoucí podezíravost ve vztahu k okolí.*

Jsou to právě děti, kdo určitým způsobem udržuje v aktuálním životě **matky přítomnost přítele**, s nímž komunikační partnerka aktuálně nežije nebo který je ve vězení. *„Po příteli mi zůstal akorát malý“ (KP21); „S bývalým sem v kontaktu jenom kvůli malému...je teď ve vězení...píšu mu dopisy...on se mi snaží pořád volat...nechci už s ním nic mít, ale kvůli dětem mu píšu, píšu mu, jak se mají a tak“ (KP14). „A v kontaktu sme tak, že on mi píše a já mu už odpovídám tím stylem, že mu jen napíšu, co dcera. Nebo sem tam zavolá, že chce slyšet dceru. Do budoucna s ním určitě nepočítám. A dcera na něj vesměs zapoměla. Akorát na fotce, kterou jsem ukázala, ho označila za nějakého pána. No, a když dostane třeba na narozeniny nějaké obrázky od tatínka...Ale pochybuju, že by ho poznala, kdyby ho viděla.“ (PV1). „My jsme spolu bydleli, i když tam byl ten můj druh. Toho ještě vidám kvůli dětem, když má návštěvy. Ale nedávám tomu žádnou budoucnost, nevím. Děti jsou na něj fixované, on byl hodný...teda na ně, že“ (KP19). S přítelem je tedy komunikační partnerka v kontaktu formou dopisů, kdy píše jejich otci „co děti“. Objevují se zde i dilemata, **co říct dítěti**, jak bude dítě snášet nástup do školy, kdy ostatní děti ví, kde je jejich otec a co dělá. Přítel je ve vězení nejčastěji od raného věku dítěte, které si na otce nepamatuje. *„Já sem právě nevěděla, co říct, tak sem řekla, že je otec v Anglii, že tam pracuje“ (KP14). „Říkala sem si, co dceři řeknu, jestli říct pravdu, že má tátu kriminálního, nakonec na to nějak přišla sama...nesla to docela dobře, ale ve škole sme řekly, že je otec v zahraničí“ (KP19).*⁸⁵ Děti jsou ve vyprávění komunikačních partnerek zmiňovány také jako určitá **cesta, přes kterou lze ovlivňovat pocity komunikační partnerky**. *„On pořád říkal, že to dělá kvůli dětem, tak sem mu to trpěla“ (KP11). Děti fungují v příbězích ale také jako určitý zlomový bod vztahu s přítelem, ať už se jedná o „nápravu přítele“, „Když sem byla těhotná, tak on se úplně změnil, našel si práci a přestal fetovat...ale pak se to zase všechno vrátilo“ (KP1); nebo o finální bod vztahu, který je často spojen s možným ohrožením dítěte, „škrtil mě v kuchyni před malou“ (KP5); „čekala sem pořád, až ublíží malé, několikrát ji od sebe úplně odhodil...nešlo to tak dál“ (KP4).**

⁸⁵ V tomto kontextu považuji za zajímavé upozornit na fakt, že ve skupině komunikačních partnerek reintegrovaných do stabilního bydlení nebylo toto téma v rozhovorech zmíněno. Jen jedna z komunikačních partnerek upozornila na to, že otec dětí je ve vězení, ale to, zda je s dětmi v kontaktu nebo zda děti ví, že je ve vězení nezmiňovala. V návazném rozhovoru řekla k danému tématu jen to, že „děti se s otcem nestýkaj“ (KP33).

Děti jsou v některých příbězích komunikačních partnerek spojovány se **soudy a s nutností „o ně bojovat“**. „Hodně holek tady musí o svý děcka bojovat, já sem ráda, že mám jenom jedno, dceru, tátu má ve vězení, tak je jenom moje, ale jak slyším některý ty příběhy...je to děs“ (PV1); „No já se s bývalým soudím o svěřeni dětí...on na mě pořád vytahuje, že pro ně nemám to zázemí a on má byt a tak...já sem mu děcka vypiplala, a teď by si je chtěl vzít, že...“ (KP27); „Já se soudím s bývalým o děcka, on má teď nové dítě s tou svojí krasavicí...a chce i moje děti...ale já mu je dát nechci, vím jakej je...a to, že by pro ně měl byt, to taky není všechno, že...“ (KP1); „No já mám ještě dvě děcka z předchozího vztahu, ty má u sebe bývalý...on se o ně stará s matkou svojí, chce mě zbavit práva na ně, jako nechat mě vyškrtnout z rodnýho listu, protože sem brala a byla několikrát v Opavě, tak na soudu vykládá takový nesmysly, jako, že sem pro ty děcka nebezpečná, že sem synovi chtěla rozmáčknout hlavu v kolíbce, jak byl malý, a tak...ten soud pořád pokračuje, i když sem se odvolala...vyhrála sem ho, soudkyně dala za pravdu mě...jen mě zbavila toho, že mu na ně musím platit ty alimenty“ (KP19); „Já se soudím s rodičema od bývalýho, chtěou děcka do péče a furt mě udávaj dokola na sociálce, že se o ně nestarám...pořád něco řeším se sociálkou, pořád mě kontrolujou...chtou děcka do péče synovým jménem, ale jsou to moje děcka, vůbec bych je neviděla...“ (KP23); „Já mám ještě syna z předchozího vztahu...akorát, že v šestinedělí sem musela do špitálu, tak sem mu ho tehdy dala na hlídání a on šel hned na sociálku, jak se o dítě nestarám a tak, sociálka mu ho svěřila do péče...tehdy mě to mrzelo, ale nedalo se dělat nic jinýho...byla sem v léčebně...pak se odstěhoval a neřekl mi kam...dost mě to mrzelo tehdy...viděli sme se až u soudu, kdy řekl, že mě neměl jak kontaktovat, že sem byla nedostupná...taková blbost“ (KP13). „Já se s bývalým soudím o děcka pořád...teď vyhrožuje, že chce střídavou péči, přitom se o děcka jinak vůbec nezajímá, má to spíš jako zbraň proti mně...člověk by řekl, že jak se odstěhuje z azyláku, tak, že to všechno skončí, ale ne...“ (KP29).

Kategorie děti je spjata s obdobím **těhotenství**, které komunikační partnerky ve svém životním příběhu popisují jako období **bilancování a promýšlení** současné životní situace a její možné změny „Když sem čekala malou, přemýšlela sem o tom, že už to s ním tak dál nejde“ (KP4). „Já jak sem byla těhotná, tak sem fakt hodně přemýšlela, jak dál, jestli zůstat nebo nezůstat s tím přítelem...jak to udělat s bydlením...byla sem tehdy na azylu...byl na to čas...a hlavně kvůli dítěti sem chtěla se dobře rozhodnout“ (KP17). V průběhu mé přítomnosti v azylových domech bylo těhotenství také často období, po němž následovalo zlepšení stávající životní situace. Některé z komunikačních partnerek odcházejících

z azylového domu byly těhotné. „*Já sem z azyláku odešla pořádně, až jak sem byla těhotná, šla sem na startovací byt, to mi zařídili sociální...to hlavní ale bylo, že sem se rozhodla něco změnit...jako zkusit to nějak znovu, když to půjde a povedlo se, teď mám byt*“ (KPR30). Těhotenství je také období, kdy dochází ke změně v chování na straně komunikačních partnerek, mohou to být přitom malé i velké změny. „*Já sem neměnila nic velkého, jak sem byla těhotná...možná sem spíš tak nějak přebírala tu kontrolu a snažila se víc hledat byty, víc sem se ptala...byla sem asi aktivnější...*“ (PV1). Může to být období, kdy přestanou užívat návykové látky (ovšem ne vždy), období, kdy se vzdalují od přítele a přibližují se rodině. „*Přestala sem s drogama, když sem otěhotněla...on bral pořád...pořád jsme se hádali...děti mě změnily...začla sem věci víc řešit, říkala sem si, že takhle už dál nechci žít...Mamka se se mnou začala bavit, až když sem otěhotněla...těší se na vnučku...snaží se teď i pomáhat...*“ (KP23) „*Já jak sem byla těhotná, tak sem se konečně usmířila s mamkou, říkala sem si, že ji obě, i s malou budem potřebovat teďka...sem ráda, že sem to udělala, nevím, jestli bych do toho šla, kdybych těhotná nebyla...tak mě to k tomu nějak dotlačilo*“ (KP4).

6.4.1 Škola

Komunikační partnerky popisovaly situace, kdy byly děti z azylových domů vnímány jako „**problémové**“. (Možný postoj školy k dětem z azylových domů je podrobněji popsán v rámci kategorie Zneschopňující mechanismy.) Tato kategorie je zaměřena spíše na popis vnímaných postojů učitelů, rodičů žáků a spolužáků ke komunikačním partnerkám a jejich dětem v kontextu jejich pobytu v azylovém domě.

Vztahy s ostatními rodiči ve škole jsou komunikačními partnerkami vnímány **ambivalentně**. Některé komunikační partnerky popisují bezproblémové vztahy s rodiči, některé zatajují, že bydlí v azylovém domě, jiné mají s rodiči negativní zkušenost, která se projevuje nejčastěji formou předsudků vůči těm, co bydlí v azylovém domě „*Je to různý zase, to máš rodič od rodiče...některý sou úplně v poho, normálně se s tebou baví, jako nic...některý, takový ty bohatší se od tebe držejí spíše dál...ale jako, že by byly přímo nějaký problémy, tak to zase ne*“ (PV1). „*Ve škole v pohodě, s učitelkou máme domluvu, nikde nic neříká, že sme z azyláku...my dvě víme svoje, ale ostatní to vědět nemusí...je skvělá, dělá pro děcka strašně moc*“ (KP12). „*U nás nastaly problémy, až když se ve třídě objevily vši...všichni mysleli, že to maj děti od syna, rodiče mi dokonce kvůli tomu volali a jedna matka na mě řvala do telefonu...ty vši ale od nás nebyly, naopak je dcera přitáhla z tý školy*

sem“ (KP13). „*My sme ve škole v pohodě...dcera se učí pěkně...měla sem akorát jediný zážitek špatný, když ve škole zmizel jednomu dítěti mobil...potom se to vysvětlilo, ale matka toho chlapečka mi volala a ptala se, jestli ho dcera nepřinesla...možná se ptala i ostatních rodičů, ale mě se to tehdy fakt dotklo...to, že žiju na azylu, neznamená, že kradu“ (KP15). Některé komunikační partnerky popisovaly, že se ve vztahu k rodičům spolužáků svých dětí drží „**radši dál**“. „*No to já se od těch mamin ve škole dcery držím radši dál, nemám si s nima co říct...a taky moc nechci, aby oni něco věděli o mě a kde bydlíme...nechci, aby pak kvůli toho měla dcera nějaký problémy“ (PV2). „Oni sou i různý akce s dětma ve škole, jako chodím tam, syn má vždycky radost, když přijdu, tak tam chodím...ale moc se s ostatníma rodičema nebavíme...nevím, jestli je to úplně z mojí strany, ale jako pozdravíme se, slušně, a to je tak všechno“ (KP8).**

Komunikační partnerky popisovaly **vztah s učiteli** rovněž různě. Jako bariéry tohoto vztahu vnímaly zejména možnost s učiteli komunikovat pomocí emailu a telefonu. „*Já sem šla **radši hned** tý nový učitelce **vysvětlit**, jak na tom sme, že v azylu se net platí a že se k němu prostě někdy nedostanu a že sem občas bez telefonu, vzala to celkem v pohodě...když je něco, tak to píše do sešitku“ (KP22). Komunikační partnerky popisovaly ve vztahu k azylovému domu drobné konflikty i s učiteli, které se týkaly **studijních obtíží dětí** a hlavně financí „*No ve škole, my máme ve škole velký problémy...dcera se špatně učí...nevím od koho to má, já jí furt říkám, že když se nebude učit, skončí taky na azylu, ale jí je to jedno...hlavně ta matika, ta jí nejde...chodí na doučování teďka...učitelka z toho dost vyšílovala, přišlo mi, že si myslí, že se dcera nemá, kde učit, byly sme i za ředitelkou v kanceláři...vysvětlit si, že se má kde učit, ale nejde jí to...“ (KP5). „*Mi přišlo, že si ta naše učitelka myslela, že **když je dítě z azyláku, tak je hned hloupý** a bude ostatním děckám ubližovat nebo já nevím...přišlo mi, že si na syna zasedla hnedka, pořád nosil pětky...šla sem do školy a povídám jí, proč jenom můj syn má pětky...nakonec se to docela vysvětlilo...chodil pak na doučování“ (KP15). „*No my sme spolu s třídní bojovaly spíš na začátku, pak už si zvykla na to, že žijem na tom azylu...bylo to hodně daný tím...že sme **nemohly kupovat všechny věci**, co ona chtěla a platit do toho školního fondu...ta škola je prostě hrozně drahá...přijde mi, že už to pochopila“ (KP19). „*Co byl u nás problém, tak hlavně ty prachy...to bylo furt na divadlo, na kino, na bruslák...furt chtěli peníze...učitelka mě dokonce upomínala přes syna...že on jako jediný nezapltil...musela sem jít do školy jí to vysvětlit, že prostě fakt nemám...“ (KP23).*****

Jedna z komunikačních partnerek popisovala, že její dcera zažila ve třídě **šikanu**, kterou spojuje s pobytem v azylovém domě. „*No a když děcka ze třídy zjistily, že dcera je*

z azyláku...tak za ní šly domů a pokřikovaly na ni a nadávaly jí do socek...už předtím se jí ve třídě posmívaly...tak jako jasně, neměla ty jejich drahý mobily a serepetičky, ale jinak chodila normálně čistě oblíkaná pěkně, řešily sme to potom s třídní a poradkyní ve škole..., řekli nám, že tím, že to jako bylo mimo školu, to nadávání, tak že nemůžou nic udělat, ale děcka pak měly přednášku o šikaně ve škole“ (KP14).

Ve vztahu ke škole hovořily komunikační partnerky o **místě na učení**. *„V azyláku je blbý, že tu je prostě málo místa, navíc ve škole teď hodně chcou, ať děcka hledaj různý věci na netu...děcka se taky hodně baví přes facebook, a tak sou naše děcka často mimo...taky když se to vezme, tak tu není pořádněj stůl...jako místo, kam by si děcka zalezly a měly fakt klid na úkoly a učení...nejsou tu na to podmínky prostě no“ (PV1). „Mi je líto, že bydlíme tady...chtěla bych, ať dcera vystuduje, je fakt dobrá, i v matice, patří mezi nejlepší ve třídě...snažím se, ať má všechno, co potřebuje, ale tady v azyláku se to dělá těžko...chtěla bych, ať má stůl, třeba i s počítačem a všechno, co na to učení potřebuje“ (KP17).*

Komunikační partnerky reintegrované do stabilního bydlení se kategorii škola věnovaly jen okrajově, a to z hlediska zajištění kvalitnějších podmínek pro učení pro děti v bytě *„Děcka to maj teďka mnohem lepší, víš...každý má svůj stůl, kde se může učit, to třeba na azylu nebylo“ (KPR31). „Děcka mají teď v bytě mnohem větší klid na školu, mají i lepší známky teďka než jak sme byly na azylu“ (KPR32).* Pohledu ostatních rodičů a učitelů se věnovala jen jedna z komunikačních partnerek *„Všichni měli radost, že se mi povedlo odejít z azylu, dokonce učitelka ve škole mi gratulovala, když sem jí to řekla...chválila mě, že sem to zvládla...přijde mi i že se ostatní rodiče děck ze třídy **chovaj jinak**...nebo se možná já chovám teďka jinak, sem víc v pohodě...jako ne, že bych jim to nějak říkala, ale teď si můžou děcka pozvat děcka ze třídy na návštěvu a tak, to dřív nešlo...tak jim to asi nějak došlo“ (KPR33).*

6.4.2 Akcelerátory a bariéry

Děti mohou být bariérou ve vztahu k procesu reintegrace tím, že neumožňují komunikačním partnerkám mít v azylovém domě klid, soukromí a možnost otevřeně projevit své emoce, což je dáno **organizačními podmínkami v azylových zařízeních**. Ve vztahu k této bariéře komunikační partnerky (zejména komunikační partnerky odcházející z azylového domu) popisovaly **zhoršení chování dětí** v azylovém domě.

Komunikační partnerky v této kategorii nejčastěji hovořily o vnímaném **stigmatu „špatné matky“** spojeném s pobytem v azylovém domě. Stigma „špatné matky“ nejsilněji působilo

na komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech. Komunikační partnerky v tomto kontextu zmiňovaly zaměňování ztráty bydlení se ztrátou rodičovských kompetencí v rámci pobytu v azylovém domě. Ve vztahu k azylovému domu uváděly komunikační partnerky bariéru v podobě přebírání rodičovských kompetencí ze strany zařízení, a to zejména komunikační partnerky odcházející z azylového domu, které v azylovém domě pobývaly poprvé a na podobné zásahy nebyly zvyklé. Některé komunikační partnerky také zmiňovaly určitý pocit viny za absenci druhé rodičovské postavy v životě dítěte.

Některé komunikační partnerky také uváděly, že mají o děti v azylových zařízeních **strach** z důvodu spolubydlení. V tomto případě se jednalo zejména o komunikační partnerky odcházející z azylového domu, které v azylovém zařízení pobývaly poprvé. Komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech hovořily spíše o **obavě ze ztráty dětí** (odebrání ze strany OSPOD) z důvodu, že nejsou „*dost dobrými matkami*“. Tato skupina komunikačních partnerek také popisovala, že je o děti potřeba bojovat, nejčastěji s jejich příbuznými a často soudní cestou.

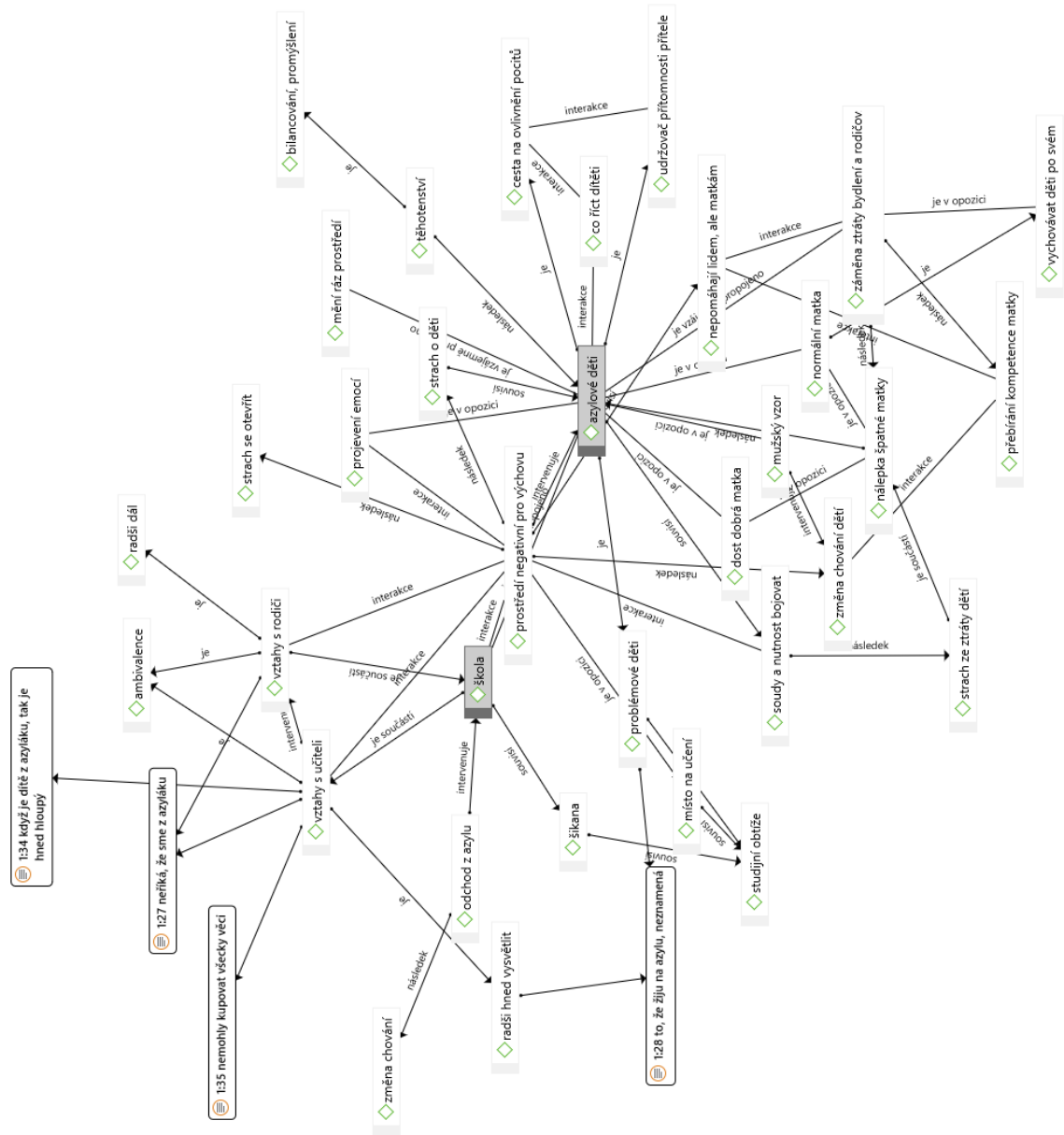
Děti mohou být vnímány i jako bariéra zisku bydlení ve smyslu potřeby **zajistit hlídání** v průběhu hledání bydlení či v průběhu chození do práce, rovněž ve smyslu vazeb dětí komunikačních partnerek na sebe navzájem. Bariérou mohou být děti rovněž ve smyslu potřeby **zajistit jim školu/školku v novém bydlišti**. Větší počet dětí je rovněž finančně náročnější, je zde tedy menší možnost **ušetřit finance** např. na kauci bytu. Tyto bariéry (kromě poslední) byly zmiňovány zejména komunikačními partnerkami střídajícími pobyty v azylovém domě. Komunikační partnerky odcházející z azylového domu byly v azylovém domě většinou poprvé a práci aktivně nehledaly, protože byly často na mateřské dovolené nebo braly pobyt v azylovém domě jako přechodné stádium. Tyto komunikační partnerky také děti určitým způsobem izolovaly od ostatních dětí (děti trávily více času se samotnými matkami). Skupina komunikačních partnerek odcházejících z azylového domu také neměnila u dětí většinou školu nebo školku, protože buď měly malé děti, nebo jejich děti dojížděly do původní školy.

Děti mohou být akcelerátorem ve vztahu k zisku bydlení samotnou svou přítomností, mohou být důvodem **bilancování** vlastní životní situace v průběhu těhotenství, jsou často důvodem odchodu od násilného přítele, **důvodem „proč bojovat“**.

Ve vztahu ke **škole** komunikační partnerky popisovaly jako možnou bariéru reintegrace předsudky ze strany rodičů ostatních žáků i učitelů, které sice nebyly spojeny s „*velkými*“ konflikty, spíše s nutností vysvětlovat a obhajovat se. (Tuto bariéru popisovaly komunikační

partnerky střídající pobyty v azylových domech i komunikační partnerky odcházející z azylových domů). Ve vztahu k pobytu v azylovém domě reflektovaly komunikační partnerky jako bariéru také nižší možnost komunikovat se školou formou emailů i telefonátů. Zmiňovaly rovněž absenci dostatečného zázemí na učení pro děti v azylovém domě. Komunikační partnerky v rámci této kategorie popisovaly jako akcelerátor celkové **uzpůsobení azylových zařízení potřebám matek s dětmi**, a to ve smyslu všech výše zmíněných bariér. Popisované bariéry totiž dle výstupů z FG odvádí pozornost komunikačních partnerek od „řešení“ samotné reintegrace nutností „řešit“ vnímané dílčí potíže spojené s pobytem v azylovém domě.

Schéma č. 6: Azylové děti

6.5 Peníze

S penězi jsou nejčastěji spojovány čtyři okruhy **dluh, kauce, nájem a dávky**. Jedná se o čtyři druhy financí, které jsou spojovány s nedostatkem a potřebou, a které částečně, spolu se zneschopňujícími mechanismy (např. ve smyslu etnické diskriminace, kterou komunikační partnerky popisují) sytí kategorii **nedostupnost bydlení**.

6.5.1 Dluh

Dluh je spojován s neschopností splácet a s určitou **rezignací na splacení druhů**, které se jeví jako příliš velké a zatěžující. „*Největší mojí chybou bylo zadlužit se...to nesplátím ani za milion životů toto*“ (KP15). „*Já kdybych neměla dluhy, tak je všechno jinak, to bych hned mohla zkusit šetřit, ale takhle, je to jak koule na noze, co si vlečeš a nikdo tě toho nezbaví*“ (PV1). „*Dluhy, to ti zničí život...a přitom nemůžeš jinak*“ (KP10). „*To máš tak...jednou si půjčíš, nesplácíš a ono ti to narůstá, už se to s tebou veze nadosmrti...*“ (KP25). Dluhy jsou tedy některými komunikačními partnerkami vnímány jako jakási přítěž, která patří minulosti a negativně ovlivňuje budoucnost, dluhy jsou tak určitým způsobem odosobněné.

Z rozhovoru s komunikačními partnerkami vyplývá, že svůj vztah k dluhům vnímají často z **pozice oběti** (nejsou pachatelem zadlužení), která nyní musí splácet: „*Přítel mi kradl peníze, a proto mi pak chyběly na nájem a dluh se mi sbíral*“ (KP6). „*On hrál, bral mi peníze, měli sme dluhy, říkal, že nájem platí, ale neplatil*“ (KP1). „*To mám ještě (pozn. myšleno ty dluhy), jak sem měla ten byt, tak mi přišla elektrina za deset tisíc..., doted' splácím po třech stovkách, to mi zařídili tady*“ (KP2).

Dluhy hrozí tím, že budou brát aktuální příjmy a jsou vnímány jako **bariéra k hledání si práce**: „*Určitě, já kdybych neměla exekuce, tak už dávno pracuju*“ (KP17). „*Pracovat...no to by muselo být leda na černo...jinak na tebe naběhnou exekutoři a nemáš nic*“ (KP2). „*No mi splátkovej kalendář ani nepomůže...fakt nemám z čeho to splácet, a když si najdu práci jako opravdovou, tak mám zase po prachách*“ (PV2). Více o dluzích jakožto bariéře hledání práce je popsáno v rámci kategorie práce.

Dluhy často vznikají za účelem **zajištění aktuálního bydlení**, „*Já sem třeba neměla dost peněz, abych zaplatila nájem...tak sem je utratila za něco jinýho... nešetřila sem*“ (KP9). „*No to máš tak...někde nemáš na zaplacení...vyrazí tě...jdeš jinam...tam musíš dát tu kauci, tu zaplatíš a zase nemáš na nájem a už vůbec ne na splacení těch dluhů zpředtímka...nezbyde ti, než si jít půjčit*“ (PV1). „*No, mi se stalo, že sem neměla na nájem, tak sem šla na ubytovnu, tam sem zaplatila za čtrnáct dní, pak sem zas neměla na jídlo a nikdo už mi nepůjčil...nikdo neměl...tak sem se zase zadlužila*“ (KP17). „*Peníze nebo chlap. Bez chlapa sem se z ničeho nikdy nedostala. Já mám vlastně s malou pět tisíc na měsíc a nevyjdu, i když už mám zaplacený nájem – dluhy narůstají.*“ (KP6). „*Mi kdyby nepomohli rodiče s bytem, tak sem v háji, vždycky sem měla akorát tak na zaplacení toho nájmu v azyláku...nezbylo by mi...zase bych se akorát zadlužila, a to se v tom pak už vezeš*“ (KPR33).

Dluhy není možné s aktuálním příjmem **splácet**: „*Já sem měla fakt štěstí, našla sem si byt, ale nevyšlo mi to, tak sem tomu majiteli splácela...málokdo by to tak dovolil...musela bych se jinak zase zadlužit ještě víc*“ (KP31). „*Já sem se domluvila s majitelem, že mu dluh budu splácet, alespoň po pětistovce, ale teď nemůžu, protože šetřím na ten jeden nájem dopředu. Jinak se to nedá. Tady platím přes šest tisíc*“ (KP12). „*Někdy prostě potřebuješ jenom, aby ti chvíli počkali, abys mohla splácet, ale málokdo to udělá, všichni tě pošlou do háje, nevěří, že zaplatíš doopravdy*“ (PV1). „*Tady furt přepočítáváš, musíš mít všechno na chlup, aby to vyšlo...nájem, vrátit ostatním maminám třeba za půjčení...třeba na svačinu pro malýho, na cigá někdy...ony se na tebe hned sesypou...nevyhneš se jim...vrátit sociálním, když sis půjčila, že ti nevyšlo...vrátit rodině...kdybys to fakt vrátila všechno, tak nemáš nic...to není, že nechceš vracet...a příští měsíc je to stejný...furt jenom hasíš to nejhorší, ale furt všem dlužíš...a o těch dluzích na půjčkách, to je bez šance splatit*“ (KP7). Možnost splácet a vyjít s penězi často poskytují **zastavárny**, „*Ten majitel nás už zná, dá nám občas i lepší cenu...vždycky ke konci měsíce tam dáváme dceřin mobil...a pak ho zas vyzvednem, jak přijdou dávky, a tak furt dokola*“ (PV1). „*Malá dostala od rodičů tablet na pohádky...musela sem ho zanést do zastavárny...neměla sem na jídlo...kouká teď s ostatníma na televizi...rodiče se to nesmí dozvědět...hned, jak přijdou dávky, tak tam pro něj jdem, mám to domluvený...*“ (KP19). „*Prodala sem v zastavárně snubák...potřebovala sem na jídlo...neměla sem pak ani peníze na to si ho vzít zpátky, zůstal tam*“ (KP9). „*Kdysi sme chodily do zastavárny, teď tam nemám co dát už ani...mobil je takovej křáp*“ (KP5). „*Já sem si vždycky chodila půjčit do zastavárny, je to pak ale začarovanéj kruh, furt si půjčuješ akorát dokolečka...někdy ty věci nedostaneš ani zpátky...no děs...i pak už v bytě sem chodila*“ (KP29). Díky dluhům komunikační partnerky nemohou získat výhodnou půjčku od instituce jako je např. banka, musí proto využívat nevýhodných **půjček nebankovních institucí**. „*Mi už by v bance nepůjčili...jako on je lichvář, ale on mi půjčí*“ (KP5). „*Mi se ty půjčky sčítaly a pak nebylo už kde si půjčit, tam mi půjčili, ty úroky jsou šílený, ještě se to zhoršilo*“ (KP19). Komunikační partnerky hovořily o dvou základních důvodech, proč jsou **dluhy bariérou zisku bydlení**, prvním z nich jsou **dluhy na energiích** a druhým **dluhy v azylových domech**. „*No a s tím RPG jsem to pochopila, že nechtějí kauci od těch, kteří jsou z azyláku. Splácíte ji třeba po dvou stovkách, a už bydlíte. Trvalé bydliště vám dají po dvou letech. No a nesmíte mít dluhy na službách, plyn, elektrina*“ (KP19). „*Já sem měla velký štěstí, že sem neměla dluhy na energiích, jinak bys mohla mít i na kauci a nezapojí tě*“ (KP21). „*Pro mě bylo před odchodem z azyláku nejdůležitější splatit tu elektriku, jinak bych byla v háji*“

(KP31). „Mě už pak nechtěli vzít na žádný azylák...protože sem měla všude dluhy...tak sem neměla kde bydlet ani jak to splácet ty dluhy...musela sem na ubytovnu“ (KP1).

Azylový dům intervenuje do splácení dluhů, nutí ke splácení dluhů: „No a dluhy. Něco už sem měla, ale s ním sem se na splátky vykašlala. Teď to budu řešit v poradně“ (KP19). „**Tady je dobrý, že se můžeš poradit, jak řešit dluhy...můžeš i šetřit, to blbý na tom je to, že na to nemáš peníze, ani na jedno**“ (KP16). Azylový dům ale také dluhy připomíná, což u některých komunikačních partnerek (zejména těch, co střídají pobyty v azylových domech) vyvolává určitou únavu „Neustále vám **připomínaj** dluhy za internet, pračku, už toho mám dost – prostě ty peníze nemám“ (KP22). „Já nevím, proč mi to furt někdo říká, já vím, co dlužím, vím, komu to dlužím, akorát s tím nic neudělám, že...a ne proto, že nechci...mám dojem, že ony si myslí, že mám ty prachy asi zašitý v polštáři a jenom jim je nechci dát“ (KP6). Ve vztahu k připomínání dluhů v azylovém domě je dvěma komunikačními partnerkami popisována určitá výčitka ve vztahu k tomu „**něco si dopřát**“: „Nebudu teď nic platit, zbylo mi pět stovek, ale chci dceři koupit dárek k narozeninám, co je na tom divnýho? Stejně ho příští týden mít nebude, dáme ho do zastavárny“ (KP1). „Jak přijdou peníze..., tak máš dojem, že konečně něco máš a chceš si něco dopřát, malýmu něco koupit, když víš, že to bylo všechno tak tak a neměl žádnou čokošku nebo tak...ale vlastně už ty peníze stejně nemáš“ (KP8). V těchto situacích je patrná potřeba zažít něco pěkného, něco si dopřát po dlouhodobé **deprivaci**, i když bude vzniklý prožitek pouze krátkodobý.

6.5.2 Nájem

V azylovém domě je nutné platit **nájem**, což některé komunikační partnerky vnímají jako bariéru možného **šetření** „Tady nám mají pomáhat a ne po nás chtít peníze, nedá se tu nic našetřit, zaplatím nájem a zbyde mi pět stovek na jídlo pro mě i pro malého“ (KP18). „Kdyby mělo být něco, co by nám fakt pomohlo, tak by to bylo tak, že bysme tam mohly fakt našetřit ne jak tady...tady furt šetříš na byt, ale není z čeho...ty nájmy sou vysoký, aspoň ta kauce se tu neplatí...to jo, ale ten nájem...kdyby se aspoň jeden měsíc neplatil nebo dva, pak našetříš..., trochu se srovnáš“ (PV1).

Nájem je rovněž vnímán jako **otázka priorit**, v azylovém domě je nájem a kauce brána jako priorita, v minulosti však bylo období, kdy nájem prioritou nebyl, kdy nebyly peníze dávány na nájem, ale na podnikání nebo na zakoupení návykových látek, je ovšem důležité podotknout, že peníze byly na zmíněné dávány pod určitou tenzí, která se projevovala formou závislosti nebo hrozící ztráty životnosti. „Všechny peníze sme vrazili do

podnikání...to bylo nejdůležitější...nepřijít o tu živnost, nezaplatili sme nájem, a tak sme přišli o bydlení“ (KP18). „Já sem jednou prohrála celou mateřskou na automatech...pak sem neměla na nájem...ty automaty tehdy byly důležitější pro nás, ale myslím, že sme si jako doopravdy nepředstavovali, že přijdem o byt...myslela sem, že se to nějak udělá, že třeba vyhrajem příště a bude to dobrý...že z toho se zaplatí ten nájem...ted' už bych to tak neudělala...mám z toho bydlení daleko větší nervy ted'“ (KP19). Bydlení bylo tedy bráno s určitou **samozřejmostí**, o kterou nelze přijít, i v případě, že nájem placen nebyl. „Já sem třeba nevěřila, že by mě fakt vyhodili...jako fakt vyhodili...nikomu to nepřeju...myslela sem, že se s majitelem nějak domluvím...nebylo to, že bych chtěla bydlet zadarmo...jenom sem tomu prostě nevěřila, že by mě fakt vyhodili na ulici s dítětem“ (PV1). V azylovém domě je placení nájmu oproti tomu vnímáno jako priorita, což může být dáno několika faktory. Prvním je již prožitá zkušenost se ztrátou bydlení, kterou popisovala jedna z komunikačních partnerek (viz výše), druhou je vědomí, že „není kam jít“ a třetí je důraz kladený na placení nájmu, který souvisí s nastavením služby azylového domu. „Mrzí mě, že nemám nájem zaplacený, protože sem peníze ještě nedostala, a ani nemám komu říct. Zítra mi už napíší napomenutí, a s tím nic nenadělám...stane se, že i nějakou vyhodí, když má zpoždění s nájmem...a já nemám, kam už jít.“ (KP6) „Mi právě ten první měsíc nebo druhý nevyšlo na tom bytě na nájem, ale říkala sem si, že ne, že prostě tohle je ted'ka to nejdůležitější...když nezaplatím nájem, můžu si zas dát žádanku na azyl a to už prostě nešlo...byl by to důkaz, že to nezvládnou“ (KPR32). „No jako bylo to těžký a furt je, ale nájem je prostě už ted'ka ta priorita, protože znovu na ulici – ne děkuju, nechci“ (KPR33).

V aktuální situaci komunikačních partnerek je nájem ale **otázkou priorit i v jiném slova smyslu, prioritou se stává naplnění základních potřeb** „Jak tak čtu, jak je to vo těch prioritách...tak ted'ka je to taky vo prioritách...bud' zaplatíš nájem v azylu, což jako musíš...nebo máš třeba na jídlo a oblečení pro malou...čím míň máš peněz, tím víc je to vo těch prioritách...najíš se ty nebo děcko...koupíš si cigá nebo svačinu...vypereš nebo koupíš snídani...zaplatíš net a hledáš byty nebo koupíš čokoládu děckám...priority že“ (PV2). „Tady pořád obracíš každou kačku a přemýšlíš, co s ní...fakt každou korunu..., každá z nás tu přepočítává...a pak ti to stejně nevyjde, protože nemůže...a víš, že to bude těžko lepší....třeba dneska sem uvažovala, že musím zaplatit učebnice pro dceru...mají fajn učitelku, dovolí nám to okopírovat...ale musí ji mít do konce měsíce...jenže ona si myslí, že tím je to v pohodě, vyřešený, ale já nemám jen tak tři stovky, to máš třeba na jídlo skoro na týden někdy...a vysvětluj to pak děcku...a tý učitelce“(PV1).

Nájem resp. nemožnost platit **tak vysoký nájem v bytě** (ve stabilním bydlení) je vnímána jako příčina pobytu v azylovém domě. „*Jako byty, co sem našla, kam by nás vzali, tak chtěly děsný peníze...ty byty byly nechutný a v úplným ghettu...tak sem tu furt*“ (KP8). „*Já sem odešla z bytu potom, co mi majitel furt zvedal nájem...neměla sem to jak platit už*“ (KP14). „*Ty nájem se furt zvyšujou, každý majitel si udělá nájem jaký chce, akorát na tobě vydělávaj a zvyšujou...pak tě vyhodí jako nás, protože se mu dceruška vrací ze studijí...a to za ten byt chtěl hotovej majlant...byl to pěkný byt*“ (KP23). „*Já než sem se nastěhovala, tak sem byla v poradně s tou smlouvou, po těch zkušenostech sem tam chtěla mít jistotu, že mi ten nájem zase nenaroste – bez smlouvy pořádný bych už nešla nikam*“ (KPR33).

Zvláštní význam v příběhu má také **první nájem**, který je komunikačními partnerkami vnímán jako problematický. Je vnímán jako něco, na co je třeba našetřit, s čím potřebují pomoc. „*On zůstal na ulici a mně pomohla právě s druhým bytem jeho rodina. Zaplatili kauci, že jim to někdy splatím. Zaplatili i první nájem a já jsem se nastěhovala. Bez pomoci by to nešlo*“ (KP18). „*Jde o to mít prachy na kauci a na první nájem než třeba vyřídíš ty dávky a všechno...pak už se to nějak udělá, ale kauce a první nájem, to je základ, na to musíš mít dopředu*“ (PV1).

Zvláštní formou nájmu je **podnájem**, který je v rozhovorech uváděn do souvislosti se **sociálními dávkami** a jejich vyplácením. Systém dávek je totiž nastaven tak, že je nutné mít na daném místě trvalé bydliště, aby stát vyplatil příspěvek na bydlení. Smlouva o podnájmu toto neumožňuje. Podnájem je tedy vnímán opět jako bariéra k možnosti zisku trvalého bydlení. „*A taky hledáme s trvalým bydlištěm, jinak by mi to sociálka nezaplatila, a sama bych to neutáhla. Bude mi za chvíli třicet dva roků a začínám opět od úplného začátku. Nemám nic*“ (KP12). „*No oni třeba ty byty nabízej, ale trvalý bydliště ti tam nedovolí...nebo ti řeknou, že jako můžeš, ale až třeba po nějaký době, až si tě ověří, že budeš platit, ale to je ti k ničemu*“ (PV1). „*Najít byt, nějaký slušnej, kde ti daj trvalý bydliště a není to v nějakým ghettu...to je fakt umění...já už to vzdávám*“ (PV2). „*No hledání bytu to bylo, všude dávali jenom podnájem, ale to pak nedostaneš ty dávky...furt sme hledaly a všude podnájem...je to těžký...ne každý ti dovolí přepsat si to trvalé bydliště*“ (KPR31). „*Já sem hledala s trvalým bydlištěm, ale bylo to těžký, fakt těžký se domluvit, jeden byt už sem měla, ale majitel si to rozmyslel*“ (KPR29).

Na stejnou úroveň je dáváno **bydlení u rodiny**, kdy jsou příjmy počítány jako příjmy za společnou domácnost, není zde tedy opět možnost získat finance navíc, které by posléze

mohly sloužit k zaplacení kauce k vlastnímu trvalému bydlení: „Šli sme k mamce, ale ta měla se sestrou tak velký příjem, že my sme neměli nárok na nic“ (KP6).

6.5.3 Kauce

Kauce je vnímána jako bariéra k tomu nalézt trvalé bydlení. V azylových domech se šíří neurčité zvěsti o „*bytech, kde berou bez kauce*“ (KP19), v reálu je ale velice problematické (ne-li nemožné) takovýto byt sehnat. „*Byt bez kauce? To by byl sen, ale takový normální člověk nesežene*“ (KP26). „*Mi říkala jedna, že dostala byt bez kauce...zajímalo by mě jak...já za celý rok nenašla ni jeden...občas to tu někdo vypustí, ale je to spíš taková fáma*“ (PV1). Kauce je bariéra, která posléze přivádí komunikační partnerky do nejistých forem ubytování, jako jsou např. **ubytovny**. „*Tam máte prostor tři krát tři metry. Všichni jste tam na jednom místě...bydlíte tam s takovýma špiňákama, máte s nima společnou koupelnu na jednom patře...a platíte víc jak tady. Oni na ubytovnách akorát tak vydělávají..., a to proto, že je to bez kauce, že...jako jediné*“ (KP4). „*Proč tu jsme? No nemáme na kauci. Prostě peníze do začátku nejsou, to bysme tu nebyly*“ (KP27). „*Největší problém je zaplacení kauce a ty podnájem bez trvalého bydliště...to je nejhorší...bez toho byt neseženeš...to je minimum*“ (PV1). „*No já sem chtěla hlavně s co nejnižší kaucí...někde chtěj třeba tři nájmy...nakonec sem našla s kaucí za pět tisíc, to se dalo s pomocí...*“ (KPR29). „*No jako kauce...to bylo a je to nejhorší...zaplatit to..., to je ta největší bariéra, ta kauce, nebýt kauce a ty trvalý bydliště, tak nemusíme na azyly*“ (KPR33). **I peníze na kauci ale někdy nestačí:** „*Já sem se ptala sociální pracovnice, jestli bych měla peníze na tu kauci, jestli bych dostala od města byt. A ona mi řekla, že to není tak jednoduché. Tady si lidi šetří a na co vlastně, když ten byt nedostanou. A podnájem se těžko hledá. Hlavně nechtějí **Romy**, pro nás nemají asi ani peníze smysl*“ (KP9).

6.5.4 Dávky

Dávky jsou zpravidla **jediným příjmem** klientek azylových domů vzhledem k tomu, že **otec** dítěte často na výživu dítěte **nepřispívá** (nebo se jedná o příspěvek ve výši 200,- Kč/měsíc). „*No a teď by měl konečně něco začít platit její otec, ale v návrhu je dvě stovky. On totiž pracuje načerno, tak to nemám, jak prokázat. Neznám jeho zaměstnavatele, ani firmu. Není to jednoduché, ale snažíme se to zvládnout*“ (KP27). Komunikační partnerky v azylovém domě nerozlišují jednotlivé druhy nebo typy dávek, dávky jsou prostě dávky,

kteře jsou pobírány v určité výši. Dávky jsou brány jako určitá jistota, která člověku náleží. V rozhovorech s komunikačními partnerkami je často používána personifikace „*moje dávky*“.

Dávky jako takové jsou některými komunikačními partnerkami vnímány jako **nízké, stejně jako minimální mzdy**, které by komunikační partnerky díky své nízké kvalifikaci za práci pobíraly (viz i předchozí citace v této kategorii) „*Určitě, já kdybych neměla exekuce, tak už dávno pracuju. Můžu teda vyhlásit osobní bankrot, ale ještě jsem nenašla ani tak výhodnou práci a dávky mě moc nemotivují. Prostě v práci budu více ztratná. Zničíte více oblečení, svačiny, jízdenky, prostě větší spotřeba všeho. S právníčkou sme to počítaly a ještě by mi šest stovek chybělo. Musím splácet exekuce na dvě stě padesát tisíc, a to jsou většinou penále. Tak nevím, při osobním bankrotu bych musela tři roky pracovat, mít to jisté“ (KP15). „*Ty dávky...s tím tak tak vyžiješ a spíš se zadlužíš ještě víc...není to řešení...jenom tě to drží při životě*“ (PV1). V případě, že jsou dávky **sníženy**, vyvolá to u komunikačních partnerek negativní reakci, „*Socka mi říkala, že mi sníží dávky, když nebudu pravidelně docházet, ale z čeho mám žít“* (KP3) „*Pořád ti vyhrožujou, že ti sníží dávky, sníží dávky...já mám už tak dojem, že nemáme pomalu na jídlo...a oni chtěou snižovat...jako tři tisíce pro mě a dvě děcka na měsíc...trochu málo...ne“* (KP17). „*Jako ty dávky, to je tak nízký, člověk sotva vyžije a našetřit se z toho nedá...vždycky je to tak akorát na vyžití, fakt jenom na ty základní věci vždycky...“* (KPR30).*

V azylových domech také existují určité **pověry** ohledně dávkového systému, sestávají z toho, že existuje nějaká „*známá*“, která bere více peněz. Často z rozhovoru s komunikačními partnerkami vyplývá, že systému dávek **nerozumí** a sociální pracovníky považují za určité strážce a držitele moci dávky vyplácet „*No o tom rozhoduje moje socka, kolik mi dá, nevím, podle čeho to vybírá...znám holky ve stejný situaci jako já, co mají stejné děti, které berou skoro trojnásobek toho, co dostávám já“* (KP19). „*Já vůbec nevím, z čeho to jako počítaj...jaktože to je jeden měsíc tolik a druhý zase tolik...měla sem tu kamarádku, co nebrala snad ani životní minimum a nikdo jí nevysvětlil proč...“* (PV1). „*Já sem měla špatnou socku, nic mi nevysvětlila..., taky sem se až pozdějc dozvěděla, že sem si tehdy mohla požádat o doplatek, ona ti to sama neřekne u toho vokýnka“* (PV2). „*Mám za sebou bydlení v azyláku, ale i když mám už byt, tak těm dávkám nerozumím...myslím, že to vždycky záleží na sociálních na úřadě, co ti dají...některé sou fakt dobré, že hledaj možnosti, jiné ne, a pak máš smůlu, no...“* (KPR33).

Dávky také někdy **nechodí v termínech**: „*Mi třeba jeden měsíc vůbec nepřišly peníze...pak až sem se dozvěděla, že je to proto, že mi vyplatili jednou dávky nadvakrát, a tím pádem sem neměla nárok...to pak tady jdete za paní sociální prosit o jídlo...ale to oni už si vás napíšou na černou listinu a potom si u nich musíte nechávat peníze ve fondu...taky vás můžou nahlásit na sociálku, že nemáte na jídlo pro děcka...jedna taková tu je, ta má už děcko v Klokánku“ (KP1). „*Jako ty dávky chodí hala bala, plus minus pár dní...někdy pravidelně, někdy ne...ale s tím, jak já to mám natěsno, tak i den navíc je dlouho...a pořád čekáš, jestli přijdou nebo neprijdou...jestli si zas neudělala něco špatně, já nevím něco nevyplnila nebo tak, že pak neprijdou“ (KP19). „*Já jak sem ještě bydlela u mamky...tak sme vždycky vyhlížely, jestli přijdou dávky...vždycky se mezi lidma říkalo, že přijdou, a tak se čekalo, že přijdou a často nepřišly...někteří už fakt neměli na jídlo ani pro děcka...a dávky furt nikde...některým propadly kvůli toho věci v zastavárně“ (KP9). „*Ono se stává, že to není přesně k tomu datu a každý z nás to chodí jinak a socky na tebe pak koukaj, že to není možný, že peníze ještě nepřišly, ale nepřišly no...“ (PV1). „*No na dávky vždycky tak nějak čekáš no...plus minus den, dva, já teď třeba čekám na to bydlení (pozn. dávky v hmotné nouzi), až přijde hlavně, ať majitel nečeká...“ (KPR31). „*Já vždycky trnu, jestli to bydlení přijde, jako majitel nebyl nadšenej, že je to z dávek...já si vždycky snažím schovat, ať mám na doplacení, ale fakt, je to napínavý“ (KPR29). To, že dávky nechodí v termínech, může vést k dalším půjčkám. „*Já sem si pak ten měsíc, jak se zpozdíly dávky, musela půjčovat, kde se dalo...ale nikdo neměl, nepřišly nikomu...všichni tu na to čekaly...“ (KP17). „*Já sem si půjčovala od mamky, když dávky nepřišly, ne moc, vždycky třeba stovku, fakt jen na to nejdůležitější...ale i tak bez tý stovky by nebylo co jíst vůbec...a některý holky tu s rodinama vůbec neudržíjou vztahy“ (PV1).********

System dávek byl komunikačními partnerkami vnímán jako **komplikovaný** i z hlediska jejich vázanosti na **trvalé bydliště**. „*To je furt dojíždění nějaký, tím, jak ti daj dávky jenom na bydliště trvalý, tak abys furt dojížděla někam a furt sháněla, čekala, číhala a pak jela, protože samozřejmě, jak to přijde, tak nemáš už nic a potřebuješ, že...“ (KP5). „*Mi docela komplikuje život, že mám trvalý bydliště furt ve Frýdku u mamky...jako když přijdou dávky, tak musím do Frýdku vždycky, a to je pro mě hodně peněz...taky je to blbý kvůli těm bytům startovacím, oni totiž dávaj přednost vždycky těm, co maj trvalý bydliště v Ostravě, takže máš smůlu, že když to trvalý bydliště máš někde jinde...“ (PV1). „*Já mám problém, že sem z Bruntálu, proto si myslím, že mi tu v Ostravě nechtěj dát ani ten byt...vždycky se na tebe***

podívaj a řeknou, no jo pani, ale vy ste z Bruntálu...jak kdyby to bylo na druhý straně světa nebo co...tak sem z Bruntálu, ale ted'ka žiju v Ostravě“ (KP3).

Jedna z komunikačních partnerek hodnotila pozitivně, že „*dávky*“ ve smyslu příspěvku na bydlení mohou chodit **přímo majiteli bytu**. „*Mi právě přijde dobrý, že mi to sociální zařídila tak, že dávky chodí přímo na ubytovnu, aspoň je jistota, že to přítel neprohraje na automatech“ (KP6).* „*Já to měla tak udělaný, že chodily peníze přímo majiteli, akorát, že to nebyla celá částka, tak sem stejně musela něco ještě doplácet já zvlášt' a to byl někdy problém“ (KP23).*(Poplatkům v azylových domech a šetření je věnován samostatný prostor v rámci kategorie Azylový dům.)

6.5.5 Prostituce

Do popisu kategorie peníze jsem se rozhodla zařadit i kategorii prostituce. Dvě komunikační partnerky uváděly zkušenost s prostitucí. V obou případech bylo o prostituci vyprávěno jako o minulé zkušenosti, která je z pohledu přítomnosti hodnocena na jednu stranu negativně, ale na druhou stranu jako **nutná pro přežití**. V obou případech je prostituce spojena se **ztrátou bydlení** a spojena s přestěhováním do nevěstince na **doporučení kamarádky**, která se ocitla v podobné životní situaci spojené se ztrátou bydlení, a která se prostitucí živila nebo živila. „*Já sem přišla o všechno, jednu dobu sem bydlela po kamarádech a jedna kamarádka mi říkala, že si tak jednu dobu vydělávala a že to prej nebylo tak hrozný...dala mi číslo na chlapa, co mi to zařídil...bylo to docela férový, ta domluva...mohla sem si i trochu vybírat zákazníky...ale jako hlavní bylo mít kde bydlet a něco si vydělat...říkala sem si, že to je jen načas než si **našetřím nějaký prachy**...taky sem si vždycky dávala pozor, chápeš...jako na ulici bych nešla, to nikdy, ale takhle přes tu kamarádku se to dalo...časem sem měla stálý klienty a šlo to...ale dělala sem to jenom dočasně...asi půl roku...jako nestydím se za to, ale **před lidma o tom nemluví**...hned, jak sem našetřila na kauci, nechala sem toho...nevrátila bych se tam už...ted' mám děti“ (KP19). „*Jela sem za ní...za tou kámoškou...znaly sme se z ubytovny...že tam budu původně jenom bydlet u ní. Po dvou dnech k nám začali chodit lidi a chtěli mě...ať to taky zkusím, že vydělám za hodinu šestnáct set...vydržela sem to ale jen měsíc...dýl to nešlo ani za ty peníze...měla sem z toho děsný **psychický problémy**...musela sem si dycky **šlehnout**, abych tam vydržela...takže se ze mě stala ještě závislačka, tam ale braly snad všechny holky, bez toho by to asi nešlo...hned, jak sem měla něco na nájem, musela sem pryč...už bych to v životě neudělala, doted' se mi o tom ještě někdy zdá...jako, že**

sem tam a musím to dělat...pak sem se nějakou dobu děsně nesnášela, nemohla sem se na chlapa ani podívat...., byla sem pak chvíli i u kamarádky jiné a pak na azyl“ (KP24).

Některé komunikační partnerky uváděly, že o prostituci uvažovaly a měly i nabídky, jak si pomocí prostitute vydělat, ale nakonec se rozhodly, že tyto **nabídky nepřijmou**. „*Jako já sem měla nabídku, ať jdu šlapat...ale to nikdy, to je úplně dno“ (KP15).* „*Někteří kámoši mi nabízeli, že se s nima můžu jako vyspat za prachy...docela sem o tom uvažovala, je to hrozný, že? Ale byla sem tehdy fakt bez ničeho a úplně na dně...nakonec sem to neudělala“ (PV2).* „*Jako ty nabídky sou vždycky, kdyby holka chtěla, tak si takhle někoho sežene v pohodě, ale já bych nemohla, ani za ty prachy, za nic...to bych radši šla na ulici bydlet“ (KP9).*

V rámci kategorie prostitute jsem se rozhodla zařadit „**něco za něco**“ vztahující se k bydlení a k závislostem. Výměna bydlení za sex není některými komunikačními partnerkami vnímána jako prostituce, s jejím zařazením do kategorie prostitute by nejspíš samy nesouhlasily. Dle řady definic prostitute by sem ale kategorie „*něco za něco*“ spadala. „*Jednou...to byla velká krize...sem se nechala sballit, abych dostala fet...ale to byl kluk, kterýho sem znala...ne dobře...ale párkrát sme se viděli...není na tom nic blbýho...nejsem šlapka...byl to výměnej obchod“ (PV2).* „*Já sem chvíli bydlela u kamaráda, ale on to bral tak, že mu budu platit nájem sexem a to sem nechtěla...jako mohla sem tam bydlet, byl to pěkněj byt, ale ne takhle“ (KP9).*

6.5.6 Akcelerátory a bariéry

Finance jsou ve vyprávění komunikačních partnerek odcházejících z azylového domu i střídajících pobyty v azylovém domě spojovány s nedostatkem a potřebou.

Vnímánou bariérou ve vztahu k bydlení jsou **dluhy**. U matek odcházejících z azylových domů není v rozhovorech patrná rezignace a pocit neřešitelnosti ve vztahu k dluhům. Komunikační partnerky odcházející z azylových domů mají spíše aktuálně/jednorázově vzniklé dluhy, které jsou nižší (pohybují se do 30 000,-Kč) (což by patrně mohlo souviset s tím, že nemají tak dlouhou zkušenost s pobytem v nejistých formách ubytování). Dluhy u komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylových domech jsou určitým **začarovaným kruhem**, nemožnost splácet dluhy produkuje další dluhy, dluhy jsou tedy opakované a jejich povaha je kumulativní. Dluhy jsou touto skupinou matek vnímány jako jakási přítěž, která patří minulosti, a negativně ovlivňuje budoucnost. Na produkci dluhů u této skupiny komunikačních partnerek se často podílí přítel. Obě skupiny komunikačních

partnerkám vnímají aktuální nemožnost dluhy splácet z důvodu nízkých příjmů, které sotva dostačují na zajištění základních potřeb.

Azylový dům je vnímán negativně v otázce „*připomínání dluhů*“, které v komunikačních partnerkách vyvolává určitou únavu a posiluje pocit rezignace u komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylovém domě. Azylový dům vyvolává také určitou výčitku ve vztahu k možnosti „*dopřát si něco*“. Ve vztahu k dluhům je ale azylový dům vnímán jako akcelérátor procesu reintegrace, staví dluhy do pozice priority, tlačí na jejich řešení. Vnímáním akcelérátorem ve vztahu k dluhům je možnost poradenství a nastavení splátkového kalendáře. Ke splátkovým kalendářům (či ke splácení dluhů obecně) se pojí potřeba vidět výsledky (byť parciální) vloženého úsilí.

Dluhy na energiích a v azylových domech jsou vnímány jako specifická bariéra procesu reintegrace, brání zisku trvalého i dočasného ubytování. Dluhy jsou rovněž vnímány jako specifická bariéra vstupu na pracovní trh ve smyslu odečtu dluhů (exekucí) z výdělku (viz dále v kategorii práce). Vnímáním akcelérátorem ve vztahu k dluhům na energiích je možnost „*dostat šanci*“ ve smyslu neproblematizovat tyto dluhy ve vztahu k zisku smlouvy na energie v novém bydlení. V rámci tohoto akcelérátoru byla zmiňována i možnost mít „*ručitele*“/prostředníka, který by výše zmíněné vyjednal s dodavateli energií.

Ve vztahu k reintegraci je důležité tematizovat trvalé **bydlení jako prioritu** ve vztahu k ostatním potřebám. Ke ztrátě bydlení dochází někdy v době, kdy je nájem vnímán v rámci určité tenzní situace jako druhotný. Azylový dům je akcelérátorem procesu reintegrace v tom, že akcentuje bydlení jako prioritu. Některé komunikační partnerky vnímaly nutnost placení nájmu v azylovém domě jako možnou bariéru šetření.

Vnímáním bariérou procesu reintegrace jsou **vysoké nájemy**, které brání možnosti získat nebo udržet trvalé bydlení, obzvláště pokud jsou nájemy neregulovaně zvedány majiteli bytů. Ve vztahu k nájůmům a zisku trvalého bydlení je jako bariéra vymezen **podnájem a nájem, kam není možné převést trvalé bydliště**. V tomto případě totiž komunikační partnerky nedosáhnou na příspěvek na bydlení. Ve vztahu k systému dávek komunikační partnerky hodnotily negativně i přepočtení příjmů na společnou domácnost a z toho plynoucí snížení nebo nevyplácení dávek.

Vnímáním bariérou ve vztahu k reintegraci jsou i **kauce**. Komunikační partnerky odcházející z azylového domu vnímají kauce jako méně problematické, mají možnost je zaplatit i jinak než formou přímého našetření (půjčka, pomoc rodiny, přítele atd.). Kauce a první nájem jsou vnímány v kontextu bariér jako největší problém zisku trvalého bydlení. Vnímáním

akcelerátorem ve vztahu ke kauci je možnost získat byt bez kauce nebo potřeba mít „*ručitele*“/prostředníka, který by se v případě potřeby zaručil.

Dávky u komunikačních partnerek z obou skupin posilují pocit nejistoty ve smyslu neporozumění systému vyplácení dávek. Neporozumění systému dávek je u komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylových domech dáno i pověrami kolujícími v azylovém domě, které zvyšují pohled na sociálního pracovníka jako na strážce dávek a držitele moci. V tomto kontextu má komunikační partnerka pocit, že nedostává to, na co má nárok, což ještě zvyšuje nedůvěru v sociální systém. Dávky jsou vnímány jako **nízké** oběma skupinami komunikačních partnerek, stejně jako **minimální mzda**.

U komunikačních partnerek odcházejících z azylových domů je také patrná vyšší důvěra v systém, víra, že dávky jsou jistotou, která slouží k živobytí. V popisu systému dávek je také patrný vnímaný lepší vztah se sociálním pracovníkem. Zde je třeba tematizovat otázku délky zkušenosti těchto komunikačních partnerek se systémem sociálních dávek, tato zkušenost je většinou kratší a systém dávek je vnímán jako jasnější.

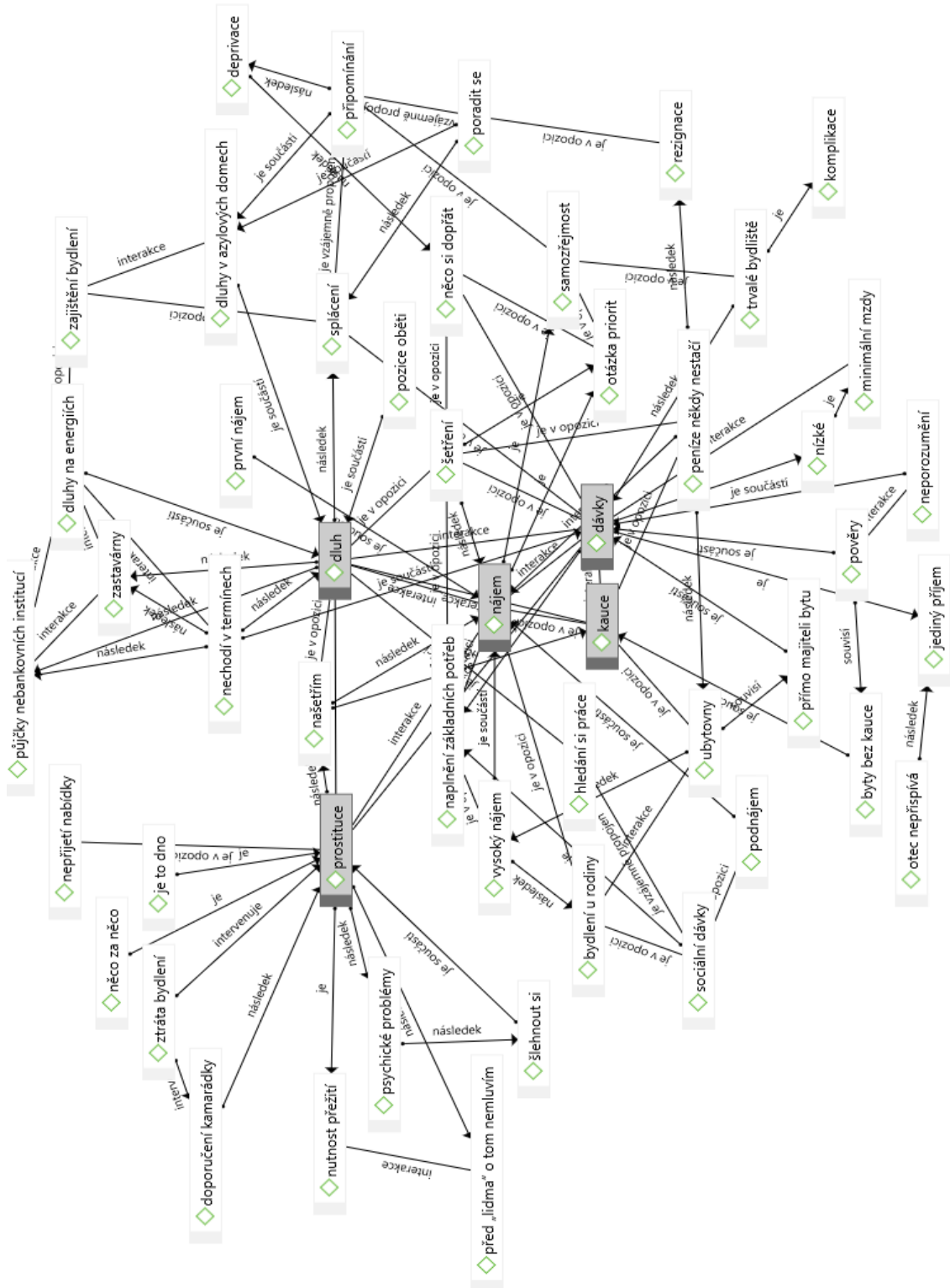
Popisovanou bariérou procesu reintegrace je také **nechození dávek v termínech**, které vede k dalším půjčkám a dluhům či propadnutí zastavených věcí zejména u komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylovém domě. Komunikační partnerky hodnotily také jako bariéru vázanost vyplácení dávek na trvalé bydliště. Možnost chození dávek v jasně stanoveném termínu a **zajištění větší nízkoprahovosti přístupu k sociálním dávkám** byla komunikačními partnerkami v rámci FG vnímána jako významný akcelerátor. Dvě z komunikačních partnerek vnímaly jako akcelerátor možnost nastavit vyplácení dávek přímo majiteli ubytování, které by mohlo zabránit příteli tyto dávky „*prohrát na automatech*“.

Reintegrované komunikační partnerky hovořily o penězích také jako o bariéře v kontextu jejich nedostatku. Sociální dávky vnímaly jako velmi nízké stačící sotva na zajištění základních potřeb. V kontextu zadlužení se a vztahu s majitelem bytu zmiňovaly také nechození dávek v termínech. Uváděly také, že je pro ně prioritou zaplacení aktuálního bydlení, což může vést k zadlužení se. V rámci reintegrace zmiňovaly nemožnost našetřit na kauci (kauce je i touto skupinou komunikačních partnerek akcentovanou bariérou) a opět zdůrazňovaly potřebu pomoci ze strany sociálního okolí. Jako zvláště problematické při reintegraci hodnotily dluhy na energiích, které popisovaly jako přímou bariéru přestěhování se do bytu. Jako akcelerátor reintegrace vnímaly komunikační partnerky nájemní smlouvu, respektive smlouvu, která reguluje nájemní podmínky. V tomto kontextu oceňovaly

možnosti právního poradenství (s ohledem na nízkoprahovost přístupu k podobné poradenské službě). Jako přímé bariéry reintegrace vnímaly podnájem bez trvalého bydliště, kde by nemohly získat smlouvu.

Prostituce je komunikačními partnerkami vnímána negativně. Je bariérou procesu reintegrace ve smyslu propojenosti s prostředím, kde je provozována, zejména ve spojitosti s drogami. Prostituce také vedla u jedné z komunikačních partnerek k psychickým potížím. Prostituce je určitým způsobem vnímána jako možný akcelerátor zisku bydlení ve smyslu možnosti zisku prostředků na kauci. Prostituce se také pojí s kategorií „něco za něco“ vztahující se k nouzovému ubytování, výměna bydlení za „protislužbu“ je vnímána jako bariéra ve vztahu k zisku nouzového ubytování.

Schéma č. 7: Peníze

6.6 Práce

Práce má v příbězích několik spjitostí. O práci je v příbězích mluveno **v minulém čase** spíše ve formě určité **praxe či vzdělání**, které poskytují naději na zisk budoucího zaměstnání i pocit vlastní hodnoty. „*Já už sem pracovala, tak vím, že pracovat můžu, kdybych chtěla*“ (KP7). „*Já sem vyučená kuchařka..., ráda bych se zase vrátila, a tím, že sem vyučená bych snad místo i našla někde*“ (KP12). „*Ano, chtěla bych zase do kantýny nebo do obchodu. Pracovat mezi lidmi. Nebo ve večerce. Mě se o práci i zdá. Praxi mám, tak by to snad neměl být problém. Hlavně napřed byt, potom školku pro malého, a pak můžu přemýšlet o zaměstnání*“ (KP27). „*Já jak sem si našla byt, tak práce šla už snadno, sem vyučená a měla sem praxi v obchodě, tak to bylo hned vlastně*“ (KPR33). „*Já sem začla pracovat hned, jak sem byla na bytě*“ (KPR31). „*Práci sem si našla skoro hned po odchodu z azyláku, přes jednu známou, uklízení...*“ (KPR29).

Práce je také vnímána ve vztahu k financím, zejména ve vztahu k sociálním dávkám. Komunikační partnerky tak rozlišují práci legální a práci „**načerno**“, kde „*sociálka neokrádá o peníze*“ (KP15). „*Já to vidím tak, že pokud mám našetřit na kauci, musím načerno, jinak ti všechno strhnou*“ (KP6). „*Já bych šla nejraděj někam načerno, jinak ti na všechno přijdou exekuce a všechno ti vezmou*“ (KP5). „*Já sem na kauci vlastně našetřila z části těma úklidama, co sem měla, jasně byl to melouch takovej, ale pomohlo to...aspoň nějaká tisícovka měsíčně na přilepšenou, to udělá hodně*“ (KPR29). Práce „*načerno*“ je ale vnímána jako nevýhodná ve smyslu nejistoty zaměstnání. „*Nejlepší máš pracovat přímo pod nějakou firmou nebo aspoň pobočkou, tam máš svoje jistý*“ (KP3).

Práce je v příbězích také popisována v budoucím čase jako něco, co se aktuálně neřeší, ale „**až bude bydlení, bude i práce**“ (KP23). Většina matek v azylovém domě nepracuje z důvodu toho, jak je nastaveno zařízení jako takové. Děti zde nesmí být bez dohledu dospělé osoby a v azylovém domě je nastaven pevný **režim zařízení**. „*Jak tady mám pracovat, to nejde, máme vycházky a krom toho spoustu povinností kolem baráku...není tady na to čas...*“ (KP15). „*Tady musí být uklizeno do 11 a pak máš nějaké vycházky..., tady pracuješ akorát na cizím*“ (KP3). „*Každý den máte na nástěnce napsáno, co kdo má udělat, uklidit. Celý barák a do tří hodin se to musí stihnout*“ (KP6). „*Nabídli mi práci, ale na noční, to v azyláku nejde...dcera (pozn.: má 16 let) tu nemůže být sama*“ (KP10). „*Zkoušela sem domluvit, že by mi ostatní maminy pohlídaly malou a já bych šla někam třeba uklízet, ale prý to nejde...prý tu s ním musím být já...*“ (KP24). Jsou ovšem i komunikační partnerky, které

bydlí v azylovém domě a pracují, většinou se jedná o práci na částečný úvazek (spíše o **brigádu**), která je ale komunikačními partnerkami vnímaná jako dočasná, než opustí azylový dům. „*Já sem na azylu nepracovala, až jak sem našla byt...na azyláku se pracovat nedá, akorát se tam ještě víc zahrabeš kvůli toho, aspoň jak já to teda vidím*“ (KPR33). „*Já teďka nepracuju, protože máme mimčo, ale na azylu sem taky nepracovala, ale to proto, že to nešlo skrze děcek a hlídání*“ (KPR30).

Práce je také spojována s **pocitem vlastní hodnoty**. „*Víš...když máš práci, tak máš taky pocit, že za něco stojíš...že toho chlapa nepotřebuješ, že se o sebe postaráš...*“ (KP8). „*Já těm lidem, co pracujou, závidím...je jedno jaká to je práce, hlavně, že práce...že něco děláš a třeba to děláš i dobře*“ (KP12). Práce je tedy vztahována k možnosti „*postarat se o sebe*“, vede tak k pocitu zplnomocnění. Práce také může umožnit získat ocenění, a tím potvrdit pocit vlastní hodnoty. „*Mi hrozně pomohlo, že sem začala pracovat konečně a teď nemyslím s penězma, makám vlastně za minimálku, ale spíš, že má člověk, co dělat, přijde mezi lidi a tak*“ (KPR33).

Práce, respektive absence práce je spojena s **trávením volného času**. Volný čas v azylovém domě není vyplněn žádnou aktivitou krom povinných úklidů a nutných pochůzek, „*Nám vždycky paní sociální naplánuje nějaké pochůzky, i kdybys chtěla mít čas na hledání bydlení, máš pořád **pochůzky**...to je pořád něco...doktor, sociálka, pracák, doučování pro děti..., když už máš chvilku klid, tak ti přijde nabídnout ještě nějaké volnočasové aktivity...nechápe, že nechci nikam chodit*“ (KP14). Na druhou stranu komunikační partnerky uváděly, že „*Celý den sedím a nemám do čeho píchnout...jen tak povídáme, staráme se o děti, ale jinak nemám, co dělat, **strašně se nudím**..., čas tu ubíhá pomalu*“ (KP22). „*Chtělo by to nějakou aktivitu, co má **smysl** jako i do budoucna, co bys třeba viděla, že ti pomáhá získat to bydlení*“ (KP17). „*Mám tady fakt krize, přijdu si k ničemu...nebýt dětí, tak nevím, nedělala bych tu nic*“ (KP8). Práce jako taková není tedy pouze možností, jak získat peníze, je výhledem do budoucna, nadějí, že v budoucnu bude lépe. Práce se nemusí vyplatit po finanční stránce (viz kategorie peníze), ale je vnímána v časovém rozměru a v rozměru seberealizace, zisku smyslu a vyplnění volného času.

V rámci spojení práce s volným časem je potřeba tematizovat také vnímání práce jako takové, které se objevilo u několika komunikačních partnerek. V rámci vnímání „*práce*“ je totiž u některých komunikačních partnerek vysoce akcentována „*péče o děti*“, nyní ne ve smyslu hrdosti na mateřství, spíše ale jako smysluplné výplně volného času, ve smyslu „*práce*“. „*Jako to není pravda to, co si myslí ta mladá paní sociální, že tu nic nedělám celej*

den a jenom vykuřuju. Starám se o děti, a to je pořád něco“ (KP27). „Každě, kdo má děcka ví, že s tím je spousta práce vařit, prát a tak...když máš tři děcka malý, je to práce na celý den“ (KP19). „Potřebovala bych přítele, co by pracoval a já bych se starala o děti“ (KP5). Uvědomování si genderově dané role pečovatelky je tedy u některých komunikačních partnerek velmi silné, stejně jako potřeba jejího naplnění. „Možná nemám práci, ale o děti mám dobře postarany“ (KP2).

Když komunikační partnerky hovořily o práci, zmínily i **práci přítele**. U dlouhodobého přítele byla situace v příbězích komunikačních partnerek popisována jako dlouhodobá nezaměstnanost většinou po nějaké krátkodobé pracovní zkušenosti. S krátkými intervencemi práce „načerno“. U přítele, s nímž je komunikační partnerka kratší dobu, byla zmiňována práce spíše ve smyslu určité **naděje**, že by tato práce mohla pro komunikační partnerku znamenat zisk trvalého bydlení. „Mi právě z azyláku pomohl přítel, on normálně pracuje, má byt a my sme se k němu mohli nastěhovat“ (KPR33).

Práce byla pro některé komunikační partnerky spojena i s pocitem křivdy a **nedosažitelnosti**, s **diskriminací** (viz kapitola o Zneschopňujících mechanismech).

6.6.1 Akcelerátory a bariéry

Komunikační partnerky odcházející z azylového domu vnímají práci jako možnou, jako něco, co plánují. Většinou se jedná o matky mající **praxi a vyučení v určitém oboru**. Práce „načerno“ je těmito komunikačními partnerkami vnímána spíše jako aktuální přívýdělek než jako dlouhodobé řešení životní situace.

Vnímaným akcelerátorem procesu reintegrace je možnost získat praxi. Ve vztahu k nutnosti zajištění hlídání dětí v azylových domech, komunikační partnerky zmiňovaly možnost tuto praxi získat např. formou hlídání dětí v podobě zaměstnání v rámci specifické služby v azylovém domě. Určitou bariérou, zejména u komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylových domech je názor, že „**až bude bydlení, bude práce**“ (KP24). V případě, že komunikační partnerky žijí již ve druhém nebo několikátém azylovém domě po sobě, je jejich **nezaměstnanost již dlouhodobá a vytrácí se jejich pracovní návyky**, nezískávají nové pracovní zkušenosti, prostě „*vypadly sme z tý práce...už je to dlouho, no*“ (PV2). Komunikační partnerky odcházející z azylového domu mají často **praxi**, na níž mohou do budoucna stavět, tato praxe je vnímána jako akcelerátor procesu reintegrace zejména proto, že do budoucna poskytuje naději zisku příjmu a také proto, že posiluje pocit vlastní hodnoty,

vlastní schopnosti „*postarat se o sebe*“ (PV1) a vše zvládnout. Praxe je samozřejmě ceněna i zaměstnavateli, zvyšuje šanci na zisk práce.

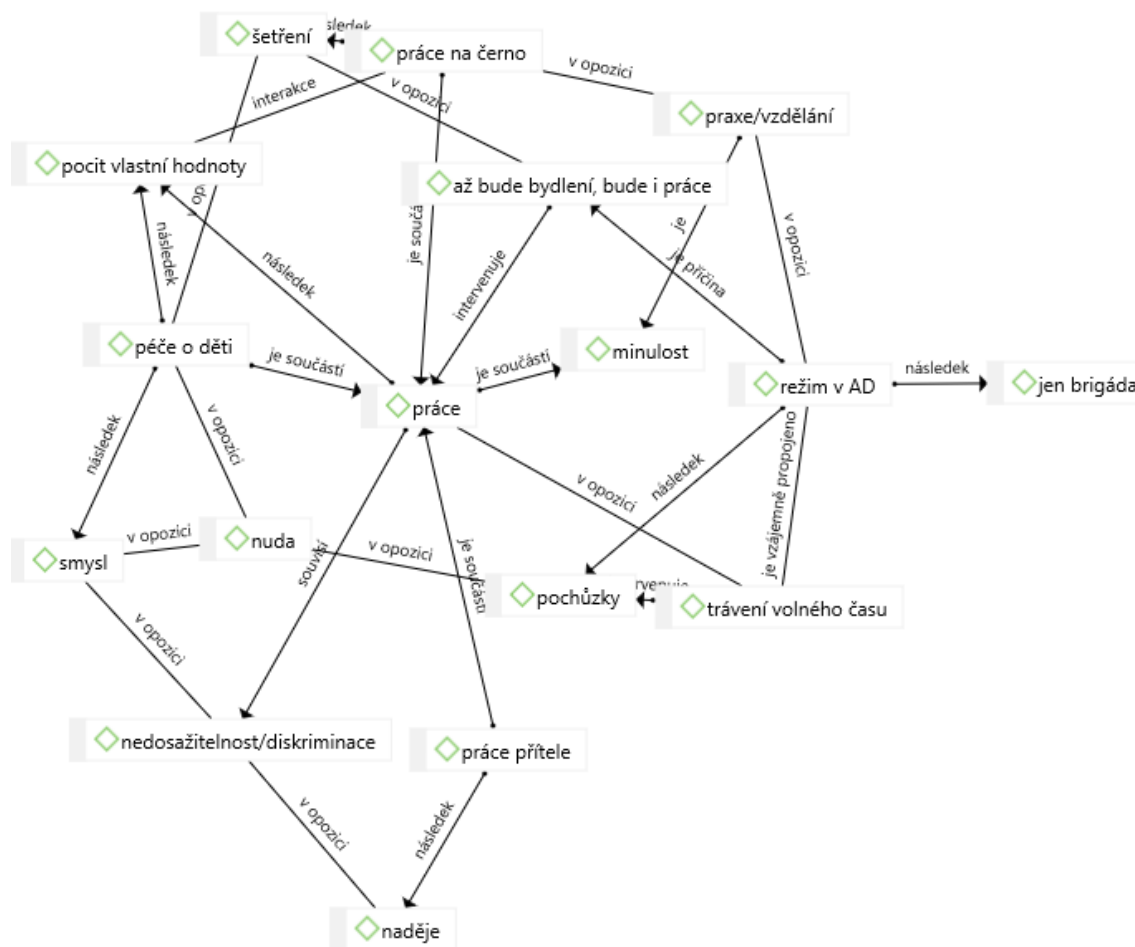
Práce načerno je bariérou, ale i akcelerátorem zisku trvalého bydlení. Tento druh prekarizované práce je často nestálý, nejistý, jedná se o podřadné druhy práce, které posléze nelze oficiálně vykázat jako možnou praxi. Na druhou stranu, může být tato práce zdrojem příjmů, protože z ní nejsou strhávány exekuce a nejsou ve vztahu k ní snižovány dávky, nevážou se na ni exekuce, poskytuje komunikačním partnerkám tolik potřebné finance, které mohou pomoci k našetření prostředků pro zisk trvalého bydlení. Tato práce se tedy „*vyplácí*“ (viz předchozí pojednání o vnímání práce jako činnosti, která se nevyplácí – kategorie peníze). Možnost pracovat a začít tak aktivně řešit svou situaci může také zvyšovat vlastní pocit hodnoty. Ve vztahu k práci „*načerno*“ (často implicitně) zaznívala v rámci FG jako akcelerátor možnost **nemuset pracovat „načerno“**, z níž plynula potřeba nastavení určitého regulačního systému ve vztahu k exekucím (k jejich výši nebo možnosti je po nějakou dobu, např. po dobu šetření na kauci, nesplácet) a systému dávek.

Ve vztahu k práci je **azylový dům** vnímán jako bariéra, tuto bariéru pociťují zejména komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech, komunikační partnerky odcházející z azylového domu jsou v tomto zařízení relativně krátce, většinou jsou na mateřské dovolené s malými dětmi, proto není jejich vnímání této bariéry tak velké. Uvažují také tak, že odsud musí nejdříve odejít, potom je možné si najít práci, v azylovém domě tedy práci aktivně nehledají. Azylový dům je vnímán jako bariéra zisku zaměstnání zejména ze dvou důvodů, prvním je **režim** (úklidy, vycházky...) v azylovém domě a druhým důvodem je pravidlo, že v azylovém domě nesmějí být **nezletilé děti samotné**. Věk dětí může bariéru nutného dozoru mírnit, jelikož děti od určitého věku tráví svůj čas ve školce nebo ve škole, popř. v družině, což komunikačním partnerkám dává prostor pro nalezení práce. Komunikační partnerky popisovaly jako akcelerátor možnost přizpůsobit nastavení azylového domu potřebám rodin s dětmi, kde dospělí chtějí pracovat. V tomto kontextu byla v rámci FG zmiňována i možnost bydlet samostatně v bytě a „*být pánem svého času*“ (KP8). Pokud komunikační partnerky v azylovém domě pracují, jedná se většinou o **brigády**, které jsou samy o sobě vnímány často jako dočasné než opustí azylový dům.

Pakliže práce u komunikačních partnerek žijících v azylovém domě dlouhodobě absentuje, může dojít k **pocitu snížení vlastní hodnoty, k pocitu neužitečnosti v důsledku absence smysluplné výdělečné aktivity, k pocitu snížené odpovědnosti za vlastní příjmy, k pocitu nudy a neužitečnosti, k existenciální krizi** (ztrátě smyslu z důvodu absence

dlouhodobé smysluplné aktivity). Vnímáním akcelerátorem ve vztahu k těmto pocitům je možnost získat práci, která je sycena výše i níže popsanými akcelerátory ve vztahu ke kategorii práce. Práce také umožní komunikačním partnerkám **rozšířit svůj sociální okruh**. Bariérou v možnosti zisku práce je **diskriminace** ve vztahu k etnické příslušnosti a ve vztahu k nemožnosti získat praxi v důsledku pobytu v azylovém domě. Z trhu práce se komunikační partnerky cítí být vyloučeny rovněž v důsledku režimu a nastavení pravidel v azylovém domě. Možnost zprostředkovatele práce, který by zajišťoval nediskriminující přístup ze strany zaměstnavatelů resp. „*zaručil se*“ za zaměstnance, byla komunikačními partnerkami v rámci FG vnímána jako akcelerator zisku a udržení si trvalého bydlení. Komunikační partnerky reintegrované do stabilního bydlení popisovaly jako bariéru zisku práce režim v azylovém domě, zejména co se týče pravidel pobytu dětí v azylovém domě. Některé z komunikačních partnerek začaly pracovat po přestěhování z azylového domu. Vnímaly také důležitost praxe jakožto akceleratoru pro zisk zaměstnání. Jedna z komunikačních partnerek uváděla, že jí právě práce „*načerno*“ pomohla našetřit na kauci a získat tak bydlení. Práce byla i reintegrovanými komunikačními partnerkami vnímána jako možnost získat a udržet si vlastní hodnotu. Jedna z reintegrovaných komunikačních partnerek vnímala práci přítele jako akcelerator reintegrace do trvalého bydlení.

Schéma č. 8: Práce

6.7 Domácí násilí

V příbězích je domácí násilí popisováno jako „aktivita“ typická pro **mužské postavy** objevující se v příběhu komunikačních partnerek, nejčastěji **otce** nebo **přítele**. Nositelům domácího násilí je často i **otec**. „*Jako já sem to viděla už doma, že táta mámu občas bil...pak mi to u toho přítele ani nepřišlo ze začátku divný, jakože by to tak mohlo být...*“ (KP8). „*No u nás byl otec stejný jako ten můj přítel...taky nás bil, hlavně když se napil*“ (KP4). „*No já nevím...chlapi sou všichni stejný asi..., nebo si hledáme ty tatínky...otec mámu taky bil*“ (KP19). „*No a táta, ten nikdy nešel pro ránu daleko...hlavně, jak se vrátil z hospody, občas nás mamka brala k sousedům*“ (PV1). „*Já mám zkušenost s domácím násilím od přítele i od otce*“ (KPR32). První zkušenosti s domácím násilím mohou být tedy u komunikačních partnerek získávány již v primární rodině.

Domácí násilí nabývá různých podob. Můžeme jej dělit v souladu s nejčastějšími typologiemi na násilí psychické, kam spadají především verbální útoky a násilí fyzické. Co

se týče **psychického násilí**, jedná se nejčastěji o **nadávky** a **záměrné ponižování** partnerky. Partnerce jsou opakovaně **vyčítány** i drobné prohřešky, je jí nadáváno za **neschopnost** a opakovaně je snižováno její **sebevědomí**, „Pořád mi říkal, že jsem blbá a neschopná...když vám to pořád někdo říká, už tomu věříte“ (KP19). Nadávky a výčitky vyvolávají u komunikačních partnerek **strach**, „On mi často nadával...že sem k ničemu, že se o děcka nepostarám, neuvařím...bála sem se, co zas zkazím (KP12). „On pořád vyhrožoval ze začátku, že dostanu...bála sem se“ (KP6). „Vždycky než přišel domů...muselo být všechno eňoňuňo, někdy sem ani nespala...chodila sem po bytě s kapesníkem a utírala zbytečky prachu...ale on si stejně něco našel, bylo to marný...bylo jedno, co sem dělala“ (KP7). „Já když sem s ním byla, tak sem byla úplná nicka“ (KPR32). Za určitou formu ponižování můžeme chápat i situace, kdy komunikační partnerce dělal partner „**ostudu**“: „Bouchal mi na dveře, dělal mi ostudu, takže sem musela otevřít“ (KP5). „Chodil mi pořád rvát pod okna, pořád postával před dveřma...vedoucí azyláku mi řekla, že to tak dál nejde, že se mám odstěhovat, že to ruší ostatní maminky...Možná i kvůli takovým jako je on je to tu oplocené.“ (PV2) „On často dělal ostudu i na veřejnosti...sousedí s náma nechtěli nic mít..., řval po mně, nadával mi před ostatníma“ (KP4). „Ale on ne, dělal mi ostudu i u mojí rodiny, přišel opilý. On pije hodně. My jsme se rozešli v šestinedělí, kdy si on našel jinou paní. Mě to ale ani nemrzelo, smířila jsem se s tím, protože se ke mně nikdy neuměl chovat, ani když jsem byla těhotná“ (KP27). „Nejvíce mě štvalo...že on mi ubližoval...bil mě a tak...a pak mě zavřel doma a v hospodě vykládal po kamarádech, jaká sem strašná, že je se mnou děsná nuda, furt chci být akorát doma a nesnáším jeho kámoše...všichni byli proti mně“ (KP20). Podobné projevy přítele popisovaly komunikační partnerky i ve vztahu k rodině, která na základě chování partnera komunikační partnerce **nevěřila**, jak se k ní partner chová. Dalším z projevů domácího násilí, které komunikační partnerky popisovaly, byla **žárlivost** „Já se nesměla pomalu ani dívat na televizi...děsně žárlil na kohokoliv...dokonce podezíral mého bráchu, že to není brácha“ (KP19.) „On mě v podstatě sledoval...vyptával se pak i po známých, co sem dělala...kontroloval časy...jednou sem se bavila se sousedem...byl z toho úplně hotový, nepřičetný...šel z něj strach“ (KP12). „Řval na mě, že než aby mě nechal odejít za jiným, že mě radši zabije, že sem jeho“ (PV1). „Já sem nesměla mít žádné kamarády, ani nikam s kamarádkama chodit bez něj, řval na mě, vždycky myslel, že mu někde zahýbám“ (KPR32).

Fyzické násilí je ze strany přítele často komunikačními partnerkami vnímáno jako **promyšlená aktivita** „On dobře věděl, kde mě bije, že..., tak aby to nikdo neviděl...a taky

mě nikdy nenechal samotnou s někým, abych se nepochlubila“ (KP6). „Jak sem ještě chodila do práce, tak on si dával při tom mlácení pozor, ať jako vždycky dojdou a není nic poznat“ (KP10). „Já sem byla ob den úplně zmlácená, vždycky se pak omlouval a zase nanovo...dokonce sem skončila i na pohotovosti párkrát“ (KPR32). Domácí násilí je tedy často spojováno i s **izolací (sociální násilí)** komunikačních partnerek. „Jo to on zase jo...to on si uměl věci zařídit...se všema kamarádkama mě pohádal, říkal jim, že nechcu jít ven, nemám čas...že sem radši doma, že mi hrabe nějak...no a bylo to, seš sama a lidi si myslí, jak to má s tebou ON chudák těžký“ (KP12). Domácí násilí je v příbězích spojováno i s **omezováním vlastní svobody (sociální násilí)** „Jednou mě zamknul v bytě, to už sem měla tři áčka, tak sem šla znova na nemocenskou...“ (KP27). S fyzickým násilím komunikační partnerky spojovaly i **ničení majetku (ekonomické násilí)**, vybavení bytu či krádeže peněz. **Poškození** nebo **krádež** majetku totiž vnímaly jako vlastní poškození. „Potom přijdu domů a chybí křeslo. Měl ho soused. A tak to bylo dokola. Dětem kradl i oblečení“ (KP7). „Bylo to dycky tak, že jak přišly dávky, čekal doma a musela sem odevzdávat...pak ho třeba dva tři dny nebylo...hrál na **automatech**...když sem nedala a řekla, že je to pro děti nebo že nepřišly...výprask“ (KP12). „S ním sem neměla nárok na nic, vždycky to ukradl...i snubák mi vzal“ (KP5). „To on zdemoloval ten poslední byt a museli sme odejít...dokonce propíchal i gauč nožem“ (KP4). „A jednoho dne jsme stáli jen s batohem, kufrem a miminkem u dveří. Já jsem neměla skoro nic, on všechno prodal“ (KP19). „Taky mi bral všechny peníze, neměla sem nic, ani pro děcka na jídlo...on to pak všechno propil nebo prohrál v herně“ (KPR32).

K vyprávění o násilí se pojí i situace jeho **opětování**, kterou ve svých příbězích popisovaly dvě komunikační partnerky, „Jako já už si to nenechala líbit...ono to asi nebylo klasický domácí násilí...spíš rvačky...ale bránit sem se musela...“ (KP7). „Jako nejtípnější je to, proč mám teď tu sociální kurátorku a sem v podmínce, ten přítel, co mě mlátil...praštila sem ho pávní přes hlavu, byl úplně našrot, ale druhý den ráno šel na policajty a k doktorovi, že prý ho biju já...já, co sem držela h*bu skoro rok, tak já ho biju...aspoň vidíš, jak to funguje, když se ženský brání...hned je z ní pomalu vrah“ (PV1).

Domácí násilí není v příbězích komunikačních partnerek statickým jevem, naopak má svou **dynamiku** a často se projevuje určitou **cykličností**. V rámci příběhů je popisováno **praktikování domácího násilí ze strany partnera, zlomový bod, odchod od partnera, fáze usmiřování a znovu-uvěření partnerovi a opětovná fáze domácího násilí**. „Já sem to měla tak, že sem mu vždycky naletěla znovu...vlastně si takový chlapy hledám pořád...vždycky mě znovu přemluvil a já se vrátila a vždycky to pak bylo to samý...zbil mě

a já utekla“ (KP20). „Můj problém byl, že sem byla slabá odejít a to bych právě chtěla říct těm holkám na azylech, ať nejsou slabé odejít, že to zvládnou, že nic není horšího než tam zůstat“ (KPR32). Násilí, zejména fyzické dospěje v příbězích vždy k určitému zlomovému okamžiku, který vede k opuštění přítele: „s těma modřinama se to už nedalo“ (KP12). „Pro mě bylo dost, jak sem **skončila v nemocnici s otřesem mozku**...nosila sem pak límec na krku“ (KP5). „Mě tehdy fakt vyděsil, jak vytáhl nůž...sice s ním jen tak šermoval, ale nůž...měla sem fakt **strach o život**...a dcera byla doma“ (KP6). **Zlomovým bodem** je také často praktikování násilí v přítomnosti **děti**. „Tak sme se začali hádat, až mě málem uškrtil v kuchyni, i před malou. Z jeho strany sem to brala jako domácí násilí. Bylo to už dříve, ale ten den, co mě málem uškrtil, tak ráno odjel ke svým rodičům“ (KP5). „Já sem odešla, když mě v podstatě znásilnil...ani nevím...je to znásilnění, když je to přítel?“ (KP19). Je ovšem nutné dodat, že tento zlomový okamžik nastává po různě dlouhé době, výjimkou přítom není ani doba několika let. Nejdelší „snášení“ domácího násilí popisovala nejstarší z komunikačních partnerek, která s partnerek zůstala osmnáct let. „Já sem to snášela osmnáct let...nemůžu o tom ani mluvit...beru prášky, chodím k psychologovi...nemůžu“ (KP4). Po zlomovém bodě následuje **odchod**, který komunikační partnerky popisovaly často jako velmi náročný a slouží hlavně k zastavení aktuálního násilí. „Nejhorší je, že prostě **nemáš, kam jít**...jestli to trvá dlouho a on to umí...tak ti nikdo nevěří...nikdo s tím nic neudělá“ (KP7). „Pamatuju si, že sem se děsně **styděla**, za to co mi dělal, tak sem šla ke kamarádce, myslela sem, že si to zasloužím...že si za to můžu sama, a že mě ta kamarádka zase pošle zpátky za ním“ (KP20). „Pro mě bylo nejhorší to vůbec někomu říct...po zkušenostech s jeho rodinou sem měla prostě strach, že mi to nikdo nebude věřit, a že když jo, tak si budou myslet, že byl on v právu“ (PV1). Tyto výroky poukazují na to, že domácí násilí je v České republice stále určitým **tabu**.

Domácí násilí, respektive odchod od násilného partnera, je v příbězích komunikačních partnerek popisováno i jako **příčina ztráty bydlení**. Násilí jako přímou příčinu ztráty bydlení ilustruje situace, kdy komunikační partnerka odchází od přítele, a tím přichází o bydlení, jelikož po odchodu od něj nemá byt (zůstává v něm partner) a nemá dostatek finančních prostředků na zaplacení nájmu a kauce. „Já sem utekla tak, jak sem byla...neměla sem nic než to na sobě...a dceru, té sem nabalila věci do tašky...ale jen tak to nejdůležitější“ (KP7). „Já sem neodcházela, **utíkala sem**...věděla sem, že bude to ráno úplně s tím, jak večer přišel...pobrala sem pár věcí a utekla ke kamarádce“ (KP12). „Já sem byla úplně na dně...odvedla mě ségra...byla sem pár dní u ní ted' tady...je dobře, že sem sem nešla hned,

musela sem se dát dohromady trochu“ (KP27). „Čekala sem, až odejde večer do hospody a utekla...věděla sem přesně, co by bylo, až se vrátí...a minule to s tím nožem (KP6). „Akorát, že jak utečeš...tak se necítíš jako hrdina, ale jako bezdomovec...nemáš, kam jít, nemáš nic...a on si pěkně zůstane v pohodlíčku, v tom bytě“ (PV1). „Já sem neměla kam jít, on by mě hledal a u známých by mě taky našel...kdyby nebylo volný místo na azylu, tak nevím vůbec, co bych dělala“ (KP6). „Já jak sem konečně odešla natrvalo, to trvalo dlouho, ale odešla sem...neměla sem ale kam jít, že...leďa na ten azylák“ (KPR32). PV1 doplňuje: „Jo to znám, já sem taky neměla kam jít, on mě postupně odřízl od všech z rodiny, kámošů, všech a nebylo kam jít...jenže tehdy nebyly místa na žádném tom azylu, byla sem úplně nahraná“. Další možností, kdy je domácí násilí přímou příčinou ztráty bydlení je situace, kdy **majitel/zřizovatel bydlení nehodlá násilí dále snášet**, stane se nositelem akce a zakročí: „Jenže se z něj stal násilník, bil mě. Kvůli něj mě potom zase vyhodili z azyláku, kvůli výtržnostem. Tak jsem se přestěhovala tady a tady už je klid. Zkoušel to, ale zavolali na něj policajty. Bylo jasné, že mi to dělá naschvál, aby mě vyrazili“ (KP20). On řval po majiteli...zalomil klíče...no a tak nás vyhodili“ (KP5). „Mě pak vyhodil majitel z jednoho bytu...on tam dělal hrozný bord*l jako randál na chodbě, řval, že mě zabije a tak, zničil dveře, asi nožem nebo klíčema...ostatní v baráku si na mě stěžovali“ (KP4).

Domácí násilí může být posléze vnímáno i jako **bariéra možnosti života s „novým“ přítelem**: „Teď mám strach, že bude využívat to, že jsem u něj, že mě může vyhazovat, že jsem na něj závislá“ (KP6). „Já už se fakt bojím bydlet s chlapem, ať je jakýkoliv, nikdy nevíš, co se z něho vyklube...“ (KP7).

Návrat je v příbězích popisován jako šťastné období, „Ty návraty byly nejlepší...to on sliboval hory doly, že...kytky nosil...že se změní...pak se ke mně choval jak ke královně...pomalu sem chodit ani nesměla“ (KP19). „No a já se vrátila a on byl jak vyměněnej..., pusinka sem, pusinka tam...dárky...úplný líbáňky toto“ (KP12). „Já se k němu vrátila snad stokrát, on to na mě uměl...“ (KPR32). „Vždycky sem se nechala ukecat, i když sem věděla, co přijde...i když to bylo dycky stejný...i když to končilo modřinama nebo na policajtech...vrátila sem se“ (PV1). „Prostě mu chceš hrozně věřit...tak se vrátíš a on se pak chová hezky...nějakou dobu“ (KP20). „Vím, jaký je to gr*zl, ale sem sama, už bych se k němu nevrátila, ale pořád ho miluju“ (KP5). Vztah k bývalému partnerovi je tedy značně ambivalentní a vyvíjí se v **čase**. Byla jsem svědkem situace, kdy se komunikační partnerka opět po dvou měsících vrátila k příteli, který ji bil, a o kterém mi tvrdila, že už by podobnou „hloupost“ nikdy neudělala. Komunikační partnerky v rámci fokusní skupiny vysvětlovaly

návrat k příteli pomocí určité teorie emocí, orientace na okamžik a touhy po dobrodružství. Tato teorie je založena na reflexi vlastní emotivity. „*Taky je to asi proto, že já sem takový srdcař...nemyslím rozumem*“ (KP4); „*Neuvažuju taky moc dopředu, hned mě něco strhne a jdu za tím...nepřemýšlím nad následky*“ (KP12); „*Potom za takovýma chlapama slepě jdeme a zadrbeme si to s rodinama*“ (KP7). Partner je tedy volen na základě emocí, ne na základě rozumu, emoce převládají v hodnocení vhodnosti partnera, jsou silné, černobílé, neodkladné. Ve spojitosti s touto charakteristikou zmiňovaly komunikační partnerky určitou touhu po dobrodružství, po zážitcích, která je vedou k volbě „*zlého chlapa*“. „*Je to náš vkus na chlapy, s hodným chlapem ti prostě něco chybí...nepřitahujou nás*“ (PV1). „*Vybíráme si chlapy, kteří nemají budoucnost, nemyslí na ni...jsou nezodpovědní*“ (KP8). Tato teorie emocí musí být ale vždy vztažena k širšímu kontextu životní situace komunikační partnerky, tak jak ji popisují jednotlivé kategorie v tomto výzkumu. **Popisovaná teorie emocí se nesnaží naznačit, že si za vše komunikační partnerky mohou samy.**

Po návratu následuje **návrat do starých kolejí**. „*No a pak už to jelo zase nanovo, se vším všudy a většinou to bylo ještě horší než předtím...*“ (PV1).

V příbězích komunikačních partnerek jsou **drogy vnímány jako akcelerátor** domácího násilí. „*On jak šel večer pít, tak já sem už věděla, co přijde*“ (KP8). „*My sme brali, ale jak on si dal, tak už se to nedalo, byl úplně mimo...fakt sem se bála, že mě zabije*“ (KP4). „*Já sem věděla, že spolu hlavně nesmíme brát, ani pít, nic...že to zhoršuje všechno*“ (KP12). „*Nejhorší to bylo, když se napil...on se pak neznal...byl jak nějaký zvíře divoký...nemělo smysl nic říkat, nic dělat, jen se snažit neprovokovat nebo utýct, a to se stejně nedalo...byla to past*“ (KP7). „*On hlavně, jak se napil, to bylo vždycky nejhorší*“ (KPR32). Akcelerátorem ve vztahu k závislostem nemusí být ale pouze drogy, ale také „*hraní na automatech*“. „*On chtěl vždycky prachy hlavně na ty automaty...když sem nedala, zmlátil mě a stejně si je vzal*“ (KP5). „*Nejhorší to bití bylo tehdy, jak se mu nedařilo na automatech...vylíval si vztek na mě*“ (KP8).

Ženy (matky) z **azylových domů mají velmi často zkušenost s domácím násilím, která je pro ně silným zdrojem traumatu**. Z výše uvedeného popisu zažívají komunikační partnerky **pocity strachu, zbytečnosti, neschopnosti, které vedou ke snížení vlastní vnímané hodnoty a pocitům bezmoci**. Domácí násilí zanechává na komunikačních partnerkách vážné psychické následky, některé dokonce popisovaly, že uvažovaly o **sebevraždě**. „*Mě ten vztah s ním hodně vzal...já sem vůbec nevěděla, co dělat...jednou sem se úplně sesypala, viděla sem ho na ulici a prostě mě to úplně dostalo...musela mě pak odvézt*

rychlá...měla sem úplně nějaký záchvat nebo co...“ (KP5). „No já fakt nevím...od té doby, co sem od něj, tak sem na práškách...bez nich bych nemohla, pořád sem se klepala, bála vyjít pomalu z baráku, prostě bych to nedávala bez nich“ (KP19). „Já sem na něj furt hodně napojená, já sem furt chtěla, že se k sobě vrátíme, a že se třeba změní, ale pak sem ho viděla s jednou ženskou, jak se líbá...úplně mě to dostalo...měla sem od doktora ty prášky na uklidnění, vzala sem si dva, jak sem měla..., ale to nestačilo, tak další a další...sešla sem pak k sociální, že mi je špatně...hned volala záchranku a běžela pro zbytek těch léků...byla sem pak na kapacích asi tři dny...strčili mi takou hadici do krku a všechno muselo ven...sestry si povídaly, že na sebe chcu jenom upoutat pozornost...já vlastně ani nevím, co sem chtěla udělat“ (KP7). „Já jak sem od něj odešla, tak sem nemohla spát, jíst, nic, až po nějaký době tady sem se vzpamatovala a i začla jíst normálně“ (KP12). „Jak on mě vyhodil, a já byla sama, tak sem uvažovala, že to skončím, chtěla sem odněkud skočit třeba...už sem měla vyhlídelej i barák, takovej vysokej v centru, že tam by to jako šlo...ale nakonec sem to neudělala...kvůli děckám hlavně“ (KP4). „Já jak sem odešla, tak mi nic nešlo...jenom sem seděla a brečela, nemohla sem ráno ani vstát, ani děcka vypravit do školy, nachystat jim snídani, vůbec nic, jenom sem ležela a čučela do stropu...nic víc...byla sem úplně hotová...mamka mě dotáhla k doktorovi, dostala sem prášky na to...za nějakou dobu to pak bylo lepší“ (KP27). „Mi pak jak sem od něj odešla v tom azyláku trvalo hrozně dlouho než sem se z toho vzpamatovala, i pak na tom bytě sem měla stavy...až teď po letech sem v pohodě, ale i tak na to občas myslíš“ (KPR32). Zažité trauma může ztěžovat pobyt v azylovém domě: „Jenže tady přijdeš a dívaj se na tebe jak na chudáka, chudák holka, co si neumí najít normálního chlapa, co si za to může, jak dopadla i s dětma“ (KP19). „Mi právě přišlo, že mi to furt cpou, to domácí násilí, že to pořád řešíme a já to hrozně řešit nechtěla“ (KP12). „Bylo to peklo...litovala sem, že sem odešla, měla sem zůstat, takhle ze mě byl bezdomovec, to prostředí tady, některé ty ostatní maminy, byla sem o to víc ve stresu...teď se tě každý ptá samozřejmě, co se ti stalo...nechtěla sem o tom mluvit, chtěla sem mít chvíli klid anebo mluvit s někým, kdo tomu rozumí, kdo mi fakt pomůže“ (KP8). „Tak já to už znám, když se sem vracíš od chlapa, co tě bil...jako ten můj poslední přítel...všichni na tebe zíraj, vyptávají se, litujou tě...vlastně chceš, aby to skončilo...nejseš na to připravená se v tom nějak piplat...ne takhle“ (PV1). Komunikační partnerky se stávají **sekundárními „oběťmi“** domácího násilí.

6.7.1 Akcelerátory a bariéry

Domácí násilí samo o sobě je významnou **bariérou procesu reintegrace**. Domácí násilí může být přímou příčinou vzniku situace bezdomovectví, a to i úplného, jelikož komunikační partnerky upozorňovaly na **nedostatek míst v azylových domech**. Domácí násilí může způsobovat **izolaci** od rodiny či přátel, může vést i ke ztrátě práce. Důsledkem domácího násilí mohou být také **dluhy**, které mohou vznikat z důvodů krádeží peněz přítelem. Z důvodu **pronásledování** komunikační partnerky přítelem, může dojít k jejímu nucenému odchodu z azylového domu. Násilné chování partnera může být **důvodem ztráty** (ve smyslu neudržení si) **bydlení** (ničení majetku, špatné vztahy s majitelem atd.).

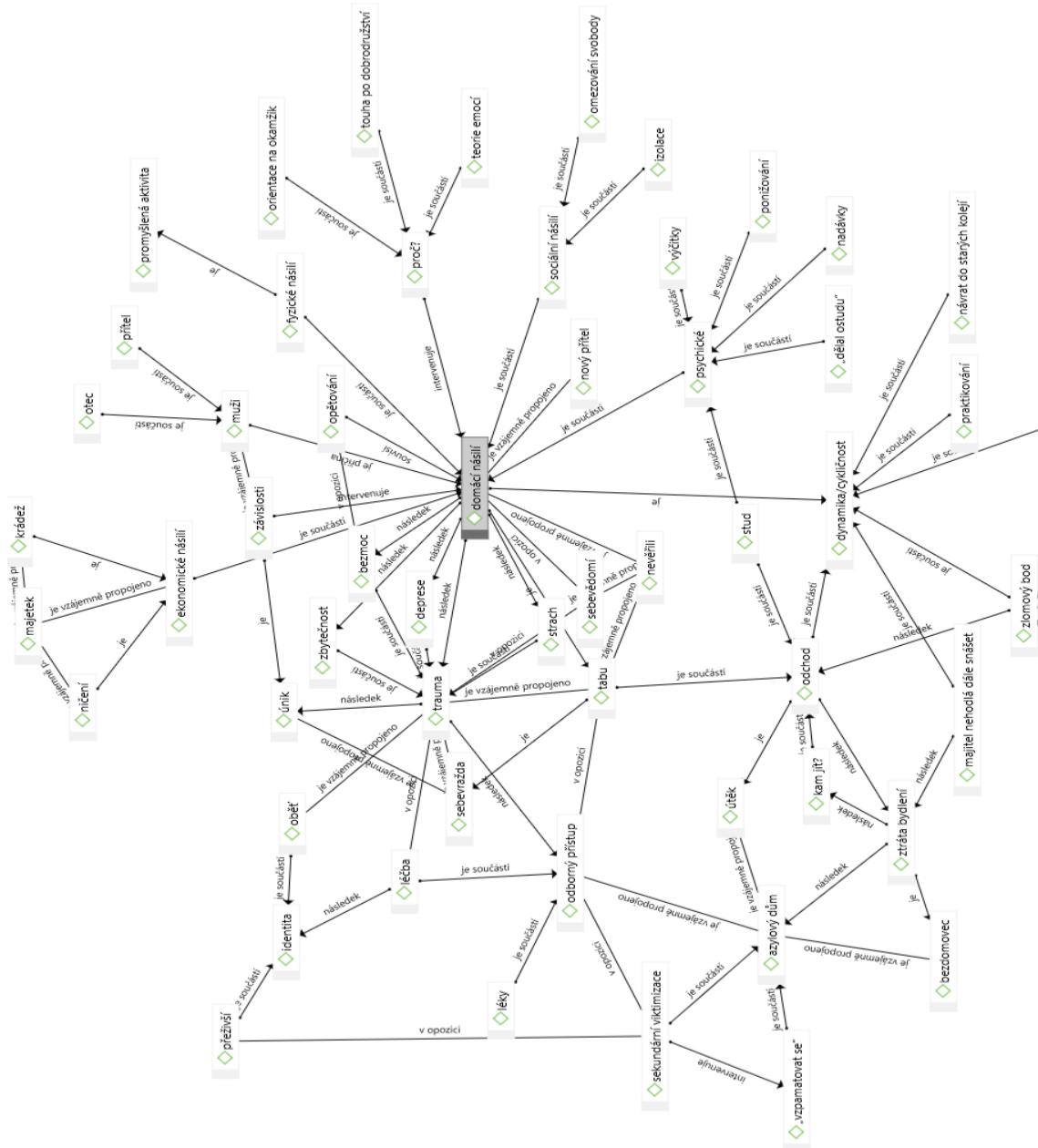
Bariérou reintegrace ve vztahu k násilí může být fakt, že je domácí násilí **tabuizováno** a komunikační partnerky tak nedostávají podporu, kterou by potřebovaly při odchodu od násilného partnera. Možnost netabuizovaného přístupu k domácímu násilí proto komunikační partnerky vnímaly jako možný akcelerátor své reintegrace. Komunikační partnerky uváděly, že by na problematiku domácího násilí mohlo být upozorňováno např. formou veřejných kampaní. Podobnou bariérou mohou být i zkušenosti s domácím násilím **v primární rodině ze strany otce**. Zkušenost s domácím násilím může být i bariérou nalezení nového přítele z důvodu neschopnosti mu důvěřovat. V jistém smyslu může být vnímanou bariérou v procesu reintegrace i návrat/návraty k násilnému příteli.

Domácí násilí má **vážné důsledky pro psychiku komunikačních partnerek**, které vnímají jako přímou bariéru procesu reintegrace. Tyto vážné důsledky mohou komunikační partnerku ohrožovat i na životě. Vnímanou bariérou je i **sekundární viktimizace**, o níž komunikační partnerky hovořily ve vztahu k azylovému domu. Vnímaným akcelerátorem procesu reintegrace je možnost přístupu k odborné pomoci, nejlépe přímo v azylovém domě. Odbornou pomoc si komunikační partnerky představovaly jako **pomoc „odborníka“** na problematiku domácího násilí. Uváděly, že by v problematice, vzhledem k časté zkušenosti žen v azylovém domě s domácím násilím, měly být vzdělávány i sociální pracovníci působící v daných zařízeních.

Domácí násilí bylo tematizováno v příbězích komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylovém domě i v příbězích komunikačních partnerek odcházejících z azylového domu. V příbězích komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylových domech, ale mělo v příběhu cyklickou povahu, objevovalo se tedy opakovaně. Ze skupiny reintegrovaných komunikačních partnerek o domácím násilím hovořila pouze jedna z nich. Dvě komunikační partnerky z této skupiny zmínily, že mají s domácím násilím zkušenost, ale dále ji ve

vyprávění nerozvíjely. Komunikační partnerka, která hovořila o zkušenosti s domácím násilím, popisovala stejnou dynamiku násilí jako komunikační partnerky odcházející nebo střídající pobyty v azylových domech. Hovořila také o tom, že u ní bylo domácí násilí důvodem pobytu v azylovém domě a o psychických potížích, které ji zkušenost s násilím způsobila.

Schéma č. 9: Domácí násilí

6.8 Závislosti

Závislosti můžeme v příběhu komunikačních partnerek rozlišit v souladu se soudobým dělením závislostí na **látkové závislosti** (tzn. např. drogy) a **závislosti nelátkové** (tzn. v příbězích nejčastěji hraní na automatech). V příbězích je také patrné, že je braní drog rozděleno na „*jen čichání*“, „*hulení*“ a „*píchání*“, které je bráno jako horší forma závislosti. „*Píchat sem si nepíchala, jen sem čichala, píchání to je úplné dno*“ (KP23). Drogy ovlivňují příběh, ať už je na nich závislý přítel, komunikační partnerka nebo oba. Některé komunikační partnerky označovaly ve svých příbězích drogy jako „*hlavní důvod proč jsem tady* (pozn. v azylovém domě)“ (KP3); „*Kvůli drogám sem už přišla o dva byty, přítel je teď zavřený*“ (KP14).

Závislosti hrají v příběhu roli akceleratoru a prohlubovače procesu ztráty bydlení, mají také roli „udržovače“ nestálého bydlení „*No a pak se to vezlo. Máte platit nájem, ale to si raději dáte drogy, no a tak dále.*“ (KP11); „*Jednou jsem prohrála celou mateřskou na automatech... z dávek sme brali pervitin a hráli automaty*“ (KP23). „*Je to asi o prioritách a já je tehdy měla jinde, nestarala sem se o nájem...peníze šly na fet.*“ (KP4) „*Já kvůli těm drogám skončila na squatu...na takovém tom špatným squatu ale...vařili sme tam i s přítelem*“ (KP6) PV2 doplňuje: „*Je to zajímavý, že čím dýl bereš, tím víc padáš na dno, co se týče bydlení...já sem měla všechno...byt...pak sme o něj kvůli fetu přišli, a pak hurá na azyl, tam mě kvůli fetu vyhodili, jediné, co zbylo, byla ubytovna...a tam je spousta těch, co berou...tam je to úplnej ráj, když chceš něco sehnat*“.

Zhoršující se kvalita bydlení je ale s drogami provázána i ve smyslu možné **abstinence**. „*Já sem odešla na azyl, protože přítel bral drogy...taky sem brala, ale chtěla sem přestat...ze začátku to šlo...tady máš režim a tak, ale pak tu přišly holky, co taky berou...tajně...tu se to nesmí...no a tak sem začala brát s nima, že...*“ (KP1). „*Jako nebrat na ubytovně? To těžko...oni sou chytrý ti, co prodávaj, sjedou se před tebou a jako je jasný, že neodoláš a dáš si taky...to není, že si slaboch, prostě to chceš tím víc...jednou sem dokonce s další feťáčkou bydlela...to bylo hrozný*“ (PV2). „*Já sem měla zkušenost s drogama, spravila sem se až na azyláku pořádně...i když mi přišlo, že v tý době, co sem tam byla já, tak tak bralo spoustu holek na tom azyláku, i když se to nesmělo*“ (KPR29). Abstinence je tedy ztížená pobytem v prostředí, kde se komunikační partnerky setkávají s uživateli návykových látek, intenzita jejich bažení expozicí drog narůstá. Na druhou stranu PV2 uvedla i následující reflexi „*Ale zase jako...byl to dobrej pocit, když sem jim řekla, že ne, že já si od nich nevezmu...že sem*

to dokázala, i když sem ten matroš měla vlastně pod nosem a řekla sem, že ne, už sem nechtěla být jako ony“. V tomto vyjádření peer výzkumnice lze paradoxně vidět, že vystavení drogám ji posílilo a pomohlo jí získat pocit, že dokáže říct „ne“. V reflexi je také patrné, že se pro ni matky žijící v azylovém domě užívající drogy staly poměrně snadno přístupným **anti-zrcadlem** (už...nechtěla být jako ony).

Z vyprávění komunikačních partnerek v souladu s teorií **prostorových spouštěčů závislostního chování** (viz např. Nešpor, 2011) vyplývá provázanost s místem pobytu obecně. Místo pobytu je totiž zcela explicitně spjato s lidmi, kteří se zde vyskytují. „Nabídl mi to jeden kluk na squatu...Taky jsem to zkusila a dostala jsem se i do bordelu. Tam mi to nesesedělo, sice pěkné peníze, ale neměla jsem na to náтуру. Ale v drogách sem stále pokračovala.“ (KP24). „Já sem si poprvé dala se spolubydlící, když sem bydlela v jejím...no a tak to začlo“ (KP1).

Oproti společensky sdílené představě braní drog jako stavu úniku či ztráty kontroly nad vlastním životem dvě komunikační partnerky uvedly ve svém vyprávění určitý **protipříběh**. „Tady (pozn.: myšleno v AD), když chceš brát, musíš na to chytře...musíš tak, ať to sociální nevidí, protože by tě vyrazili na hodinu“ (KP23). „Musíš to schovat a vždycky tak, ať se to při úklidech nenajde...taky musíš odhadnout, komu to říct a komu ne, jinak tě napráskaj a seš v h**zlu.“(KP9).⁸⁶

Na druhou stranu moment **nástupu do azylového domu dvě komunikační partnerky uvedly jako moment, kdy přestaly užívat drogy**. „S drogama sem přestala od té doby, co sem tady“ (KP7). „Já sem se hodila do klidu až tady v azyláku...dost sem přibrála od té doby, co tu sem...taky sem klidnější...kdybys mě viděla před půl rokem, jak sem brala...to bylo jiný kafe“ (KP2). Azylový dům tedy může sloužit i jako nové prostředí vzdálené od prostředí, kde docházelo k užívání drog.

Drogy jsou ale také intervenujícím **faktorem zvládnání pobytu a režimu v azylovém domě**, „No není to lehké a myslím, že mě už narušila ta doba fetu, ale vyhovuje mi, být sama. Jinak to je hrozné, já na práci, vaření potřebuju klid. A tady se vám do pokoje nahrnou děti, hrabou do věcí, řvou, a hlídejte je. A ostatní se neumí chovat, a malá to od nich přebírá. Začíná bít děti, je jedovatá“ (KP7). Abstinence je spojena i se **strachem z opuštění azylového domu**, kde je dán přesný režim a dohled. Komunikační partnerky se bojí, že „samy abstinovat nezvládnou“ (KP21). „Chtěla bych absolvovat nějakou terapii a chci brát antabus. Jak mi

⁸⁶ Pododbně viz Frišaufová (2015).

pomohl detox, hlavně ten režim dne, že má člověk pořád co dělat. To je i účel léčby. Chci sama fungovat, najít si vlastní režim“ (KP3).

Ve vztahu ke změně bytové situace poskytla jedna z peer výzkumnic zajímavou reflexi, která se vztahuje k vnímané stigmatizaci v rámci pobytu v azylovém domě. *„Víš, co je zajímavý...když bydlíš a fetuješ, je to každému vlastně jedno...pokud to nejde poznat na tobě, tak na tebe nekouká nikdo skrz prsty...pak odejdeš na azyl, abys nefetovala...uděláš vlastně správný rozhodnutí...a lidi na tebe koukaj skrz prsty, že seš na azylu“ (PV2).*

„Přítel“ je v příbězích často spojován se závislostním chováním, s drogami i s hraním na automatech. Drogy jsou také určitým pojátkem s přítelem. *„Přítele sem našla až na ulici, kde taky fetoval“ (KP5)*, nebo přítel vystupuje ve vztahu k drogám jako přenašeč závislosti. *„Ale on mě naučil fetovat a jednou sem zjistila, že už spolu ani nemluvíme, nespíme, jen fetujeme...přes ty drogy mě ovládal“ (KP3).* *„U nás bral jenom přítel...já sem nechtěla kvůli dětem, jen sem si občas zahulila s ním, ale s ním pak bylo k nevydržení vždycky“ (KPR32).* Přítel jako přenašeč závislosti evokuje představu oběti, slabé ženy, která drogám propadla kvůli muži. Ve vyprávění komunikačních partnerek se ale objevovaly i protipříběhy.⁸⁷ *„Jako od hodně holek tady uslyšíš, že je do toho navezl přítel...já si to nemyslím, já sem začla brát, protože sem prostě chtěla, dokonce sem se kvůli toho s jedním přítelem rozešla, a pak sem si schválně hledala přítele, co taky berte, abych měla kdyžtak přístup k šlehu, když nebyly prachy“ (PV2).* *„Proč sem začla brát...měla sem stavy, stresy a tak...přítel mě kvůli tomu vyhodil, tak sem tady“ (KP5).*

Důvodem pobytu v azylovém domě ale může být i vlastní **snaha** komunikační partnerky o **abstinenci**. *„Snažila sem se nebrat doma, ale přítel mě v tom nepodporoval...myslel, že se doma jen tak válím...chtěl mít navařeno a uklizeno...vždycky sme se pohádali...bylo to moc na mě a já to pak nevydržela a dala si...vždycky mě pak zmlátil a vyhodil...kvůli těm drogám...ale stávalo se pak, že i...mě mlátil nejen kvůli drogám, tak sem šla sem“ (KP3).*

Důvodem pobytu v azylovém domě ovšem není jen vlastní závislost komunikační partnerky, ale také **závislost přítele**, která může být akcelerátorem domácího násilí. *„Byla to hrůza, já sem věděla, že vždycky dostanu, vždycky jak šel do hospody nebo si něco sehnal od kamarádů, pořád sem žila ve strachu“ (KPR32).* V případě, že je drogově závislý přítel, je braní drog pro komunikační partnerku důvodem k opuštění partnera nebo k *„nevrácení se k němu“*: *„chtěla bych být s ním, ale on pořád bere ty drogy“ (KP6).*

⁸⁷ Podobně viz Frišaufová (2015).

Závislost komunikační partnerky slouží jako určitá možnost úniku před tíživou životní situací, která zahrnuje ztrátu bydlení a často také traumatickou zkušenost s násilím. „*No a najednou jiný svět. Na všechno jsem zapoměla, na přítele, na rodiče. Pak to začalo. Najednou sem si připadala chytrější, všechno jsem dělala, všechno mě bavilo... (KP12). „Pomáhalo mi to neřešit to, co sem zažívala“ (KP6). „Poprvé sem z domu odešla vlastně kvůli drogám...ale nebyla to žádná rodinná idylka...táta mlátil mámu i mě...ty drogy byly vlastně spíš cesta, jak na to nemyslet“ (KP8). „Drogy ti pomůžou nic necítit...paradoxně mi zachránily život, začla sem brát, když sem byla na úplným dně a přemýšlela o sebevraždě“ (KP27). Důvodem braní drog může být také potřeba vyrovnat se se stresující životní situací „Přestala jsem fetovat, ale po čase jsem se nudila, neměla sem práci, protože sem odešla. Dělala sem vedoucí v kantýně, ale pohádala sem se s kolegyní. Tak sem do drog zase spadla“ (KP23). „Proč sem začla brát znovu...vlastně toho bylo moc...přišla sem o byt...žiju tady...to samo o sobě je nápor...“ (PV2). Drogy mohou ale také saturovat touhu po sebepoškození, jak popisuje jedna z komunikačních partnerek „*Já sem brala asi i proto, že sem si chtěla ublížit...už mi bylo všechno jedno..., neměnila sem jehly nic...chtěla sem umřít“ (KP8).**

Drogy nejsou spojeny pouze se ztrátou nebo neudržením si trvalého bydlení, ale vedou také k **narušení kontaktu s rodinou a změnou sociálního okolí**. „*Já sem kdysi měla normální známé...ale pak drogy...a najednou se baviš jen se samýma fetkama“ (PV2). „Rodina mě odepsala kvůli drogám“ (KP3). „Mám ještě dvě děti, o které jsem, kvůli fetu, přišla. Ted' mají jedno v péči právě moji rodiče. S dítětem se u rodičů stýkám, máme hezký vztah. S druhým synem se netýkám, ale oni, jako bráchové, se vídaj“ (KP11). „Já jak sem si to srovnala s drogama, tak i ten vztah s rodinou byl lepší...my sme na odvykačce, a pak v té skupině, měly sme za úkol to nějak srovnat s rodinou, tak sem se omluvila a ted' je to lepší“ (KP29)*

S drogami se pojí i nezákonné chování, a to na straně přítele, na straně komunikační partnerky nebo na straně obou. **Nezákonné chování** se vyskytuje nejčastěji v podobě krádeží právě za účelem zisku drog nebo kvůli zajištění základních životních potřeb (jídlo). Jedna komunikační partnerka v rámci strategií zajištění obživy uvedla prodej drog... „*Někdy sme něco menšího ukradli...ale nic moc velkého...jen takový blbosti...potom to bylo hodně nejistý, takhle vydělávat...poznala sem toho minulýho přítele a pomáhala mu vařit...on to pak prodával...nebo i někdy já...vyjimečně...a tak sme vydělali docela dost“ (KP3).*

Jedna komunikační partnerka uvedla jako strategii obživy spojenou s užíváním drog prostituci. Pokud bychom ale prostituci chápali nejen jako výměnu sexuálních služeb za peníze, ale i

za drogy, mohli bychom do této kategorie zařadit vyprávění ještě jedné komunikační partnerky, která si takto drogy obstarávala. Důležité je ale v tomto bodě podotknout, že ona sama své chování jako prostituci neoznačila, naopak prostituci odmítala. „*Jednou...to byla velká krize...sem se nechala sbalit, abych dostala fet...ale to byl kluk, kterýho sem znala...ne dobře...ale párkrát sme se viděli...není na tom nic blbýho...nejsem šlapka...byl to výměnej obchod*“ (PV2).

Ve vyprávění komunikačních partnerek se ale ve vztahu k drogám nevyskytovaly pouze negativní vzpomínky, **některá vyprávění o drogách byla pozitivní**. „*Náhodou to bylo super...o nic se nestarat, jen tak si šlehnout, ležet v trávě, procházet se, na nic nemyslet*“ (KP3). „*S přítelem sme se občas sjeli, bylo super to dělat s někým...prostě sme se pak měli dobře*“ (KP9). „*Já sem občas brala jen tak pro zábavu, všechno pak bylo zajímavější, jakoby důležité... bylo nám fajn* (PV2). PV2 ovšem výše zmíněné doplňuje: „*Ono tě to ale doběhne...ty dobrý pocity, to není navždy...pak zjistíš, že už ti to vlastně nic nedává, že to braní nemá smysl pro tebe, že sou důležitější věci...a stejně je ***** těžký nebrat to*“.

Pro ukončení této kategorie jsem zvolila odpověď peer výzkumnice na otázku, proč přestat „brát“. „*Proč přestat s drogama? To je různý...některý přestávaj, že sou těhotný třeba...pak se k tomu ale stejně většinou vrátěj, ale já brala, i když sem byla těhotná...nikdo to nesměl vědět, to by mi nikdo neodpustil...někoho z toho někdo vytáhne...jakoovej přítel třeba...slyšela sem i, že to přestane i bavit a spíš máš z toho stíhy...ale proč já bych přestala...? To by muselo být víc věcí hlavně bych se musela rozhodnout...jako sama...a potřebovala bych podporu a taky byt...hlavně ten byt...tam se musíš starat a tak.*“ (PV2) Důvodů, proč přestat „brát“ je tedy více a jsou individuální. Zajímavým poznatkem je, že k přerušení závislosti může podle peer výzkumnice pomoci byt.

6.8.1 Akcelerátory a bariéry

Závislosti, ať už látkové či nelátkové jsou některými komunikačními partnerkami vnímány jako jedna z „**hlavních**“ **bariér procesu reintegrace**, jako udržovač nestálého bydlení. Závislosti popisují komunikační partnerky také jako **příčinu ztráty bydlení, jako akcelerátor a prohlubovač bytových obtíží**. Závislosti mohou být také přímou bariérou procesu reintegrace v tom smyslu, že režim azylových domů neumožňuje, aby zde bydleli lidé bez domova v akutním stavu závislosti. Tito lidé tak nemají kam jít. Ve vztahu k azylovému domu vnímaly komunikační partnerky jako možný akcelerátor vytvoření/zvýšení počtu azylových domů, kde by mohli pobývat i lidé v akutní fázi závislosti

(tzv. **mokrých azylových domů**). Vytvoření takových azylových domů by mohlo usnadnit možnost abstinence komunikačním partnerkám, které se snaží vykročit z kruhu závislosti a jsou užívání drog vystaveny v azylových domech od svých spolubydlících (viz i téma spolubydlení).

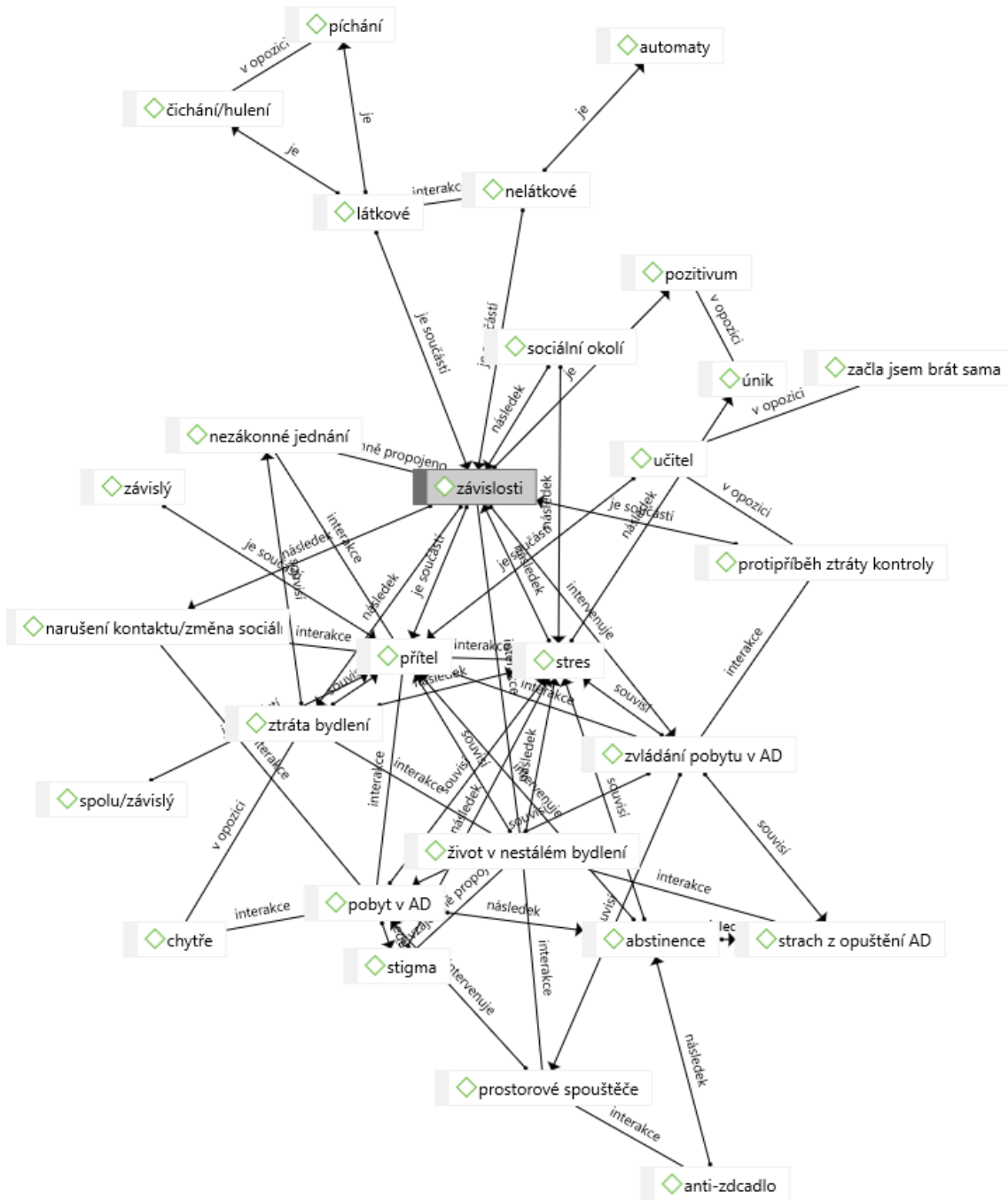
Azylový dům se svým režimem je některými komunikačními partnerkami vnímán jako bariéra ve vztahu k udržování závislosti, v tomto kontextu je azylový dům akcelerátorem procesu reintegrace. Užívání drog je vnímáno jako ohrožující ve vztahu k nucenému opuštění azylového domu a ve vztahu k samotnému zvládnutí režimu a celkového nastavení azylového domu. Vnímáním akcelerátorem ve vztahu k drogám byl i **přístup k odborné pomoci** a možnost „*mít klid*“ na vyrovnání se s abstinencí, která koresponduje s možností mít svůj vlastní byt/prostor v rámci azylového domu (nebo mimo něj).

Nejisté bydlení (squat, ubytovna, azylový dům...) je s braním drog spojováno pomocí **mechanismu expozice drog**, tedy pomocí prostorových a sociálních spouštěčů závislosti, které se v těchto formách bydlení, dle slov některých komunikačních partnerek objevují. Jako sociální spouštěče závislosti jsou vnímáni zejména **přítel a kamarádi**. Ve vztahu k negativním vztahům, domácím násilím a bytovým problémům jsou drogy vnímány jako možnost úniku, ale i jako akcelerátor problému. Vnímáním akcelerátorem ve vztahu ke zmíněným spouštěčům je jisté ubytování, které poskytne jistotu a umožní komunikačním partnerkám vystoupit z prostředí, kde se vyskytují spouštěče závislosti.

Drogy mohou být bariérou procesu reintegrace také **narušením vztahů s rodinou** a popisovanou **spojitostí s prostitucí a nezákonným chováním**.

Ze skupiny reintegrovaných komunikačních partnerek uvedly dvě zkušenosti s drogami. Jedna z nich hovořila o závislosti na straně přítele a spojovala ji s domácím násilím. Druhá komunikační partnerka hovořila o vlastní závislosti, její ukončení a narovnání vztahu s rodinou spojovala s pobytem v azylovém domě, kdy „*se spravila*“. V aktuálních příbězích reintegrovaných komunikačních partnerek zkušenosti s drogami nezaznívaly.

Schéma č. 10: Závislosti

6.9 Nezákonné jednání

Nezákonné jednání⁸⁸ je velmi úzce spojeno se dvěma intervenujícími podmínkami příběhu, prvním je braní drog či „hraní automatů“, druhým je pak situace úplného bezdomovectví. Nezákonné jednání provozoval buď přítel, komunikační partnerka nebo oba společně.

V případě nezákonného jednání přítele, jej komunikační partnerky rozlišují na **domácí**, ve smyslu domácího násilí a krádeže peněz v domácnosti a **vnější nezákonné jednání**, které je potom spíše rázu krádeží. Domácí nezákonné jednání není ani v jednom případě důsledkem pobytu ve vězení, není často ani hlášeno na policii nebo řešeno s nějakou institucí. Maximálně je jednorázově hlášeno na policii, obvinění je posléze často po prosbách partnera staženo: „*Po mojem porodu začal zase fetovat a byt byl v dezolátním stavu, já jsem pak zavolala policajty a o ten byt sme přišli*“ (KP19). Ten, kdo volá policii v důsledku domácích krádeží partnera komunikační partnerky je spíše její rodina než ona sama: „*Otec je podnikatel a měl v sejfě nějaký obnos a on mu ukradl pět tisíc. Ráno nás probudili policajti. On mi řekl, že ty peníze mu vrátil kamarád, ale mě to potom došlo*“ (KP18).

O vlastním možném nezákonném jednání komunikační partnerky nechtěly zprvu mluvit. Otevřeně jsme spolu o něm mluvily až po několikáté návštěvě azylového domu a po tom, co byly jednou z peer výzkumnic ujištěny, že zachovám určitý stupeň mlčenlivosti. Důvodem, proč nechtěly komunikační partnerky zprvu o možném nezákonném jednání mluvit, byla obava, abych nic neřekla sociálním pracovnícům v azylovém domě. Některé komunikační partnerky měly v tomto kontextu strach, aby dostaly startovací byt, jiné nechtěly, ať na ně sociální pracovníci pohlíží jako na „čorkařky“. Dalším důvodem prvotního nesdělení informací o možném nezákonném jednání byl stud.

Jak už bylo zmíněno, nezákonné jednání je často rámováno **úplným bezdomovectvím**. „*Když nemáš vůbec nic a třeba dva dny nejíš, tak kradeš...to by udělal každý*“ (KP8). „*Byly sme na ulici...a to ti těžko někdo dá práci, když si na ulici...neměly sme ani dávky vyřízené...tak to sme musely vydělávat jinak*“ (KP5). „*Jako jo, chodili jsme i kontit...ale tam nic nenajdeš a ve sběrném dvoře nevyděláš...sou to takové spíš jednorázovky a musíš mít štěstí*“ (KP6). „*Oni mi pak i nabízeli, ať si jdu stoupnout s tím časákem a prodávat, jak to dělají někteří bezdomovci, ale já se hrozně bála, že potkám někoho známého...z minulosti,*

⁸⁸ V rámci této kategorie jsou prezentována data vztahující se k nezákonnému jednání, které chápu jako jednání, které je v rozporu se zákony České republiky, tedy ne nutně jednání, které bylo zákonem v případě komunikačních partnerek postihováno.

víš...a že mě tak jako uvidí...“ (KP10). „*Já sem se držela dál...nechtěla sem jít do nějakýho azyláku nebo tak...styděla sem se...tak mi nic jinýho než krást nezbylo*“ (KP5). Důvodem krádeží tedy může být i **stud** za vlastní situaci, z nějž plyne nevyhledání pomoci. Krádeže jsou popisovány jako něco, co komunikační partnerky „**musely dělat**“ **pro přežití**. Situace úplného bezdomovectví je přitom spojena s nemožností nalézt si práci či vydělat peníze jinak.

Život na ulici naučil komunikační partnerky adaptovat se a vytvořit si „**vybavení**“: „*Alobalovka, to je taška z alobalu, která se dá do kabelky, nebo batohu. A když se to dobře zaroluje, tak nepípne kontakt. Vezmete i zboží za čtyři a půl. To sem se naučila všechno venku, kdy jsem poznala jednoho člověka, a ten měl v tašce Mach3, a ten mě potom vzal s sebou do obchodu a ukázal mi, co umí. No a vyšel s prádlem za dva a půl tisíce. Od něj sem se to naučila a šlo to. Nikdy mě nechytli, ale někdy se stalo, že to píplo a museli sme utíkat...To ovšem nebyl jistý příjem, se kterým bysme mohli počítat...jako někdy sme měli fakt dost peněz, to sme vždycky třeba šli do hotelu a zahřáli se, konečně si dali pořádnou sprchu a tak, ale pak zase zpátky na squat...a třeba tři dny bez jídla*“ (KP5.) Ani **krádeže** tedy nejsou zdrojem stálé obživy, jsou naopak **nejisté**, stačí jen na krátkodobé zajištění základních potřeb a vytržení z reality úplného bezdomovectví.

V příbězích matek se můžeme setkat i s jejich **domácími krádežemi**, nejčastěji se jedná o krádeže v domácnostech rodičů: „*Ten přítel mamky byl těžce za vodou...Tak sem mu vzala kartu a ukradla mu pět tisíc. Tak sem byla v podmínce a celostátně hledaná. Já sem se pak šla udat sama a dopadlo to jen s podmínkou*“ (KP3). „*Proč sem to udělala? Neměla sem peníze...vůbec...nejen na fet, ale na jídlo nebylo*“ (KP10). „*Nechápala sem, že mi rodiče nepomůžou, tak sem si ty peníze prostě vzala sama*“ (KP8). Krádeže v domácnosti jsou tedy spojeny i s pocitem, že „*mělo být ze strany rodiny pomůženo*“.

Nezákonné jednání provozovala komunikační partnerka i **společně s partnerem**. „*Dali sme se dohromady, kradli jsme spolu, to nás drželo při životě. Sem tam jsme byli na ubytovně. Po roce ho chytli při krádeži a vzali ho na vazbu a už ho nepustili. Já sem zůstala sama*“ (KP6). Pakliže bylo toto kriminální jednání společné, mělo ve vztahu formu zvláštního prožitku, který pojil komunikační partnerku s přítelem, a tak posiloval jejich vztah (viz výše u kategorie přítel).

Důsledkem nezákonného jednání je **odloučení přítele** od komunikační partnerky. Toto odloučení může být i institucionárního rázu, kdy je partner ve vězení. Ve vězení může být přítel i několik let. Vězení je přitom hraničním bodem vztahu. „*On už teda rok a půl sedí,*

dostal šest let, a pořád se mu to nějak navaluje. On toho má asi víc za to, co já jsem nevěděla. Všechno dělal za mými zády, nesvěřoval se. A teď je v Lysé nad Labem“ (KP4). „Co vím já, dostal šest let...Potom sem se zpětně dozvěděla, že vzali hodinky za sto osmdesát...Loupežné přepadení s kuklou. Vůbec sem to nevěděla, on zmizel na čtyři dny, potom přišel, zničený, smrděl, bouchal mi na dveře, dělal mi ostudu, takže sem otevřít musela“ (KP17). Odchod do vězení je spojen se silným zážitkem **nedůvěry k partnerovi**, protože před nástupem do vězení nebylo žádné „varování“. Náhlost odchodu je pak spojena s náhlou **nutností řešit bytovou situaci**, nejjednodušším řešením a často také jediným finančně možným řešením je odchod na ubytovnu či do jiné nejisté formy bydlení. „Už sem si tam nemohla dovolit bydlet“ (KP4) nebo „Pak se dostal do vězení, ještě mi dvakrát ukradl peníze, a proto mi chyběly peníze na nájem a dluh se mi sbíral, musela sem se odstěhovat“ (KP20).

Vězení je komunikačními partnerkami vnímáno jako určitá **konečná stanice**, kdy je potvrzeno partnerovo negativní chování, je na něj poukázáno zvenčí a je bráno jako definitivní: „On potom skončil ve vězení, protože kradl. Je recidivista. Má teď několik soudů před sebou.“ (KP19). **Vězení je stigmatizující** i ve vztahu k budoucnosti a možnosti nalézt ubytování. „Majitel se dozvěděl, že byl přítel ve vězení...nechtěl už s náma nic mít“ (KP16). „Když sme tam volali, bylo všechno v pohodě, byt byl volný, pak sme se domluvili a chystali se nastěhovat...majitel se ale nějak dozvěděl, že přítel čtyři roky seděl, tak to celé padlo“ (KP5).

I bývalé nezákonné jednání může tedy fungovat jako bariéra **zisku bydlení**, ať už je na straně komunikační partnerky nebo přítele. „Majitel mi dal šanci tam dále zůstat s tím, že přítele vyhodím. Já jsem to nechtěla, až jednou přišel s tím, že máme jít oba dva, ze dne na den. On hrál automaty, bral drogy, měli sme dluhy. Tak já jsem si dala žádost na ubytovnu, kde mě nechtěli vzít, protože mají výhrady proti druhovi“ (KP8). Bývalé nezákonné jednání je bariérou také ve smyslu **zápisu v rejstříku trestů**, který vyžaduje zaměstnavatel při nástupu nového zaměstnance. „No a pak máš zápis v rejstříku a nikdo si nevezme někoho, kdo má zápis v rejstříku, pak máš smůlu s tou prací“ (KP5). „Já sem měla zápis v rejstříku...byl pak problém něco sehnat...ve firmách to neradi viděj ty zápisy“ (KP10). „Se zápisem v rejstříku máš pak utrum, to seš hned kriminálník a máš smůlu, práci nedostaneš“ (KP6). Zápis v rejstříku je tedy vnímán jako určitá nesmazatelná nálepka.

Současné nezákonné jednání je v příbězích tematizováno pouze formou „**práce načerno**“, v této formě je vnímána jako akcelérátor reintegrace, jako možnost, jak si vydělat peníze. Zisk z této formy práce je ovšem vnímán jako nespolehlivý a nejistý.

6.9.1 Akcelerátory a bariéry

Nezákonné jednání je celkově vnímáno jako bariéra procesu reintegrace, ať už jej páchá přítel, komunikační partnerka nebo oba dohromady. Ve smyslu práce „*načerno*“ může být nezákonné jednání vnímáno i jako akcelerátor, jako možnost přivýdělku. Nezákonné jednání je často spojováno se situací úplného bezdomovectví, kdy je jedinou možností přežití a slouží často k zajištění základních potřeb. Nezákonné jednání ale souvisí i se studem požádat o pomoc, který některé komunikační partnerky popisovaly.

Nezákonné jednání má v příbězích různou závažnost i ve formě vnímaných bariér. **Větší vnímanou bariérou procesu reintegrace do trvalých forem bydlení je vnější nezákonné jednání**, které vede k zápisu do rejstříku trestů nebo k přímému uvěznění. Tato bariéra je častěji tematizovaná v příbězích komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylových domech. Tato tematizace se vztahuje k příteli (nejčastěji otci dětí), který je ve výkonu trestu. Tím, že je přítel ve výkonu trestu, **absentuje druhý příjem** pro placení bydlení.

Minulý pobyt ve vězení, ať už na straně přítele nebo komunikační partnerky je bariérou procesu reintegrace **ve smyslu stigmatu**. Jako bariéra reintegrace je vnímán i zápis v rejstříku trestů s ohledem na možnost zisku práce.

Vnímaným akcelerátorem ve vztahu k pobytu vězení je možnost **narovnání stigmatu po pobytu ve vězení a potřeba začít znovu s čistým štítem**, a to jak ve vztahu k bydlení, tak ve vztahu k zisku práce. Možnost saturace tohoto akcelerátoru souvisí s celkovou změnou pohledu na vězení jako na finální stanici pro beznadějně případy. Vězení by mělo být dle komunikačních partnerek vnímáno jako nápravný prostředek, z něhož vychází „*napravený*“ člověk, který byl za své činy již „*potrestán*“ a nyní má čistý štít, může tedy začít znovu. S možností vystupovat ve vztahu k bydlení a zaměstnání s čistým štítem se pojila také možnost získat vnějšího ručitele (např. agentura, město, stát), který by zprostředkoval přístup k bydlení i zaměstnání.

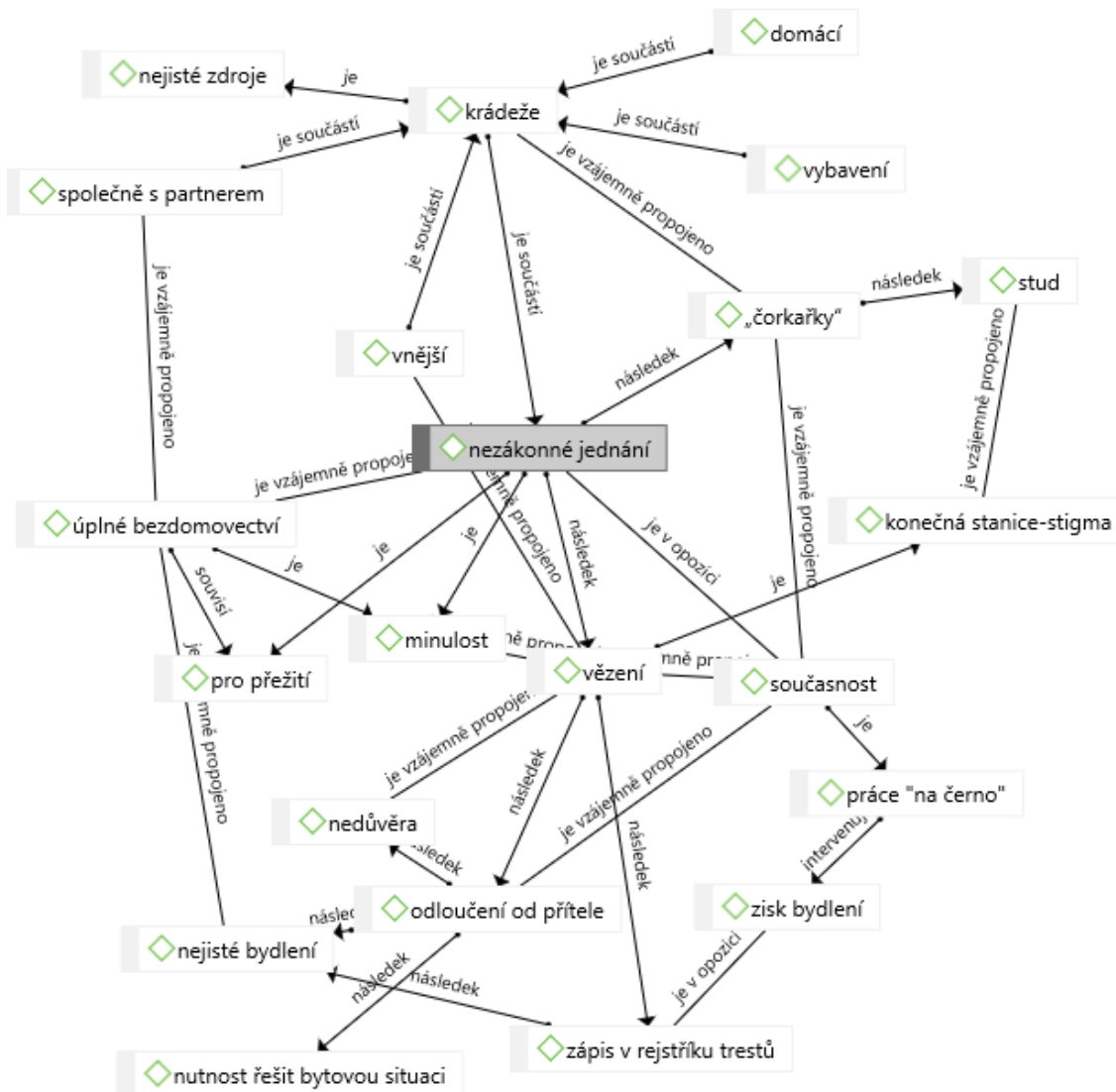
V této kategorii lze tematizovat i komunikačními partnerkami často popisovaný stud za krádeže z nutnosti (tedy za krádeže plynoucí z nedostatku prostředků na zajištění primárních potřeb rodiny). Můžeme zde tedy hovořit o **akcelerátoru v podobě možnosti mít dostatečné příjmy**, tedy takové, aby nebyly krádeže nutné. Přeneseně je tedy jako akcelerátor vnímána možnost nekrást a díky tomu si zachovat svou důstojnost a svou hodnotu. Možnost mít dostatečné příjmy může ovlivnit narovnání vztahů s rodinou, kde mohlo docházet k domácím krádežím, ale také k pocitu jistoty a bezpečí, který je v současnosti u komunikačních partnerek frustrován. Akcelerátor v podobě možnosti mít

dostatečné příjmy souvisí s výší a vyplácením dávek, které dle slov řady komunikačních partnerek jen stěží stačí na zajištění bazálních potřeb komunikačních partnerek a jejich dětí. Nezákonné jednání umocňuje **nedůvěru v partnera**. Odchod do vězení je náhlý, důvod často neznámý. Vnitřní nezákonné jednání je spojováno spíše s **bariérou zisku trvalého bydlení ve smyslu vztahových potíží** s rodinou a absence podpory ze strany rodiny. V případě, že partner odchází náhle do vězení, je u komunikačních partnerek vnímána jako akcelerátor možnost poradensky pracovat s jeho rodinou (resp. s partnerkou a dětmi) na překonání dané situace.

Ve vyprávění je také implicitně zmíněna jako vnímaný akcelerátor i možnost **finanční pomoci** pro komunikační partnerky, jejichž druh náhle odchází do vězení, a to alespoň do té doby, než dojde ke kompenzaci chybějícího příjmu partnera (např. pomoc rodiny, nalezení práce, přestěhování se do levnějšího bytu, apod.) Nezákonné jednání může být bariérou zisku trvalého bydlení i ve **smyslu nezákonného jednání páchaného na komunikační partnerce** (viz kategorie domácí násilí).

Nezákonné jednání nebylo reintegrovanými komunikačními partnerkami v jejich vyprávění zmiňováno. (V příbězích druhých dvou skupin komunikačních partnerek bylo nezákonné jednání vztahováno k závislosti a životu na ulici. Žádná z reintegrovaných komunikačních partnerek neměla zkušenost s přímým pobytem na ulici a jedna hovořila o vlastní závislosti.) Hovořila o něm pouze jedna z nich a podala i svůj pohled na to, proč ve vyprávění toto téma nezaznělo. „*V souvislosti s téma drogama sem i něco doma otočila, to víš, taky proto sme měly s rodičema špatný vztahy...docela se divím, že sem ti to řekla...jde o to, že o tom všem není lehký mluvit, stydím se za to...myslím, že ti to žádná z těch, co z azylu odešly, neřekne...*“ (KPR29). Komunikační partnerka tedy hovořila o zkušenosti s „*domácím*“ nezákonným jednáním. Jedna z komunikačních partnerek zmínila nezákonné jednání v souvislosti s jednáním přítele a s domácím násilím.

Schéma č. 11: Nezákonné jednání

6.10 Opresivní/Zneschopňující mechanismy

Následující kategorie se zabývá interpretací opresivních mechanismů v naracích matek samoživitelek se zkušeností s pobytem v azylovém domě. Opresivní mechanismy jsou přitom vnímány v souladu s teorií v kapitole opresivními/zneschopňujícími mechanismy tak, jak jsou popsány v kapitole 1.3.2. Zneschopněné identity. Tato kapitola si klade za cíl poskytnout reflexi toho, jak tyto mechanismy mohou spolu/působit v kontextu životního příběhu. Některé citace využité v této kategorii se opakují i v dalších kategoriích pro dokreslení celkového kontextu a dosažení nasycení všech kategorií.

Diskriminace je vysokou bariérou procesu reintegrace ve smyslu své stálosti v případě **etnicity**. Rasová příslušnost je stálou charakteristikou a je diskriminující, jak **při hledání**

práce: „Zklamala sem se několikrát...když tam voláte, tak řeknou, že jo, že někoho hledaj, pak tam přijdu, oni vidí cigánku a najednou žádná práce není....stalo se mi to několikrát, teď už žádnou práci nehledám...nejhorší je, že by člověk i pracovat chtěl, ale nemůže“ (KP9). „Práci tu já nehledám už dávno, pro Romy stejně žádná není...házíou nás všechny do jednoho pytle“ (KP1). Měla sem jít na pekařku, ale odmítla sem, a šla jsem na pracák, to máš nastejno...byla to škola, kam chodili sami naši...a pro syna chci něco lepšího“ (KP7).

Ale i při hledání bydlení: „Proto by bylo to město ideální. I když je veliká nabídka podnájmu, tak je vždycky třeba problém, že jsme Romové nebo podobně. To jsem kolikrát volala, a ptali se přímo do telefonu, jestli jsem Romka. Taky někdy stačí i příjmení a položí vám telefon hned“ (KP5). „Já sem se ptala sociální pracovnice, jestli bych měla peníze na tu kauci, jestli bych dostala od města byt. A ona mi řekla, že to není tak jednoduché. Tady si lidi šetří a na co vlastně, když ten byt nedostanou? A podnájem se těžko hledá. Hlavně nechtějí **Romy**, pro nás nemají asi ani peníze smysl“ (KP9). „Já už na to kašlu...stejně všichni vidí akorát cigánku...i kdybych měla peníze, byt nedostanu...už sem se smířila s tím, že dožiju na azylu, tak co...“ (KP7). „Já at' mám nebo nemám ty prachy, jakej je v tom rozdíl...všechny nás házou do jednoho pytle“ (PV2). „No a proč nenajdeš byt, to je taky různý...třeba ta moje kamarádka tady, protože je Romka...“ (PV1). Diskriminace z důvodu etnicity je bariérou i **při udržení si bydlení:** „Ano, ale nešlo to. Kdybych sem přišla na schůzku a viděli by cikánku, tak by mě nechtěli. Já mám dceru, bílou, u ní byste neřekla, že je cikánka. Bydlela u vodárny, ale sousedi viděli, že je s ní cikán, její přítel. Tak ji tam nechtěli. A už jí družstvo nedalo souhlas k tomu, aby tam měla trvalé bydliště. Já když už volám, tak jim to kolikrát řeknu na rovinu, že jsem Romka“ (KP1).

Vnímanou diskriminací ve vztahu k práci je nemožnost získat praxi **kvůli dětem**. „Je to tak, buď máš práci, nebo děcka a je to na tobě co z toho chceš...být máma nebo pracovat“ (KP25). „Vždycky se hned ptaj, jakou máš jako praxi a ty řekneš, že si na mateřský šest let a oni už se neozvou“ (KP16). V rámci této vnímané diskriminace matky bez domova reflektovaly i genderový aspekt této nerovnosti, což vystihují slova jedné z komunikačních partnerek. „Chlapi to tak nemají...to, že mají nebo nemají, jako děti, nikoho nezajímá“ (KP22).

Některé komunikační partnerky popisovaly i diskriminaci vztahující se k jejich místu pobytu, tedy k **bytové a finanční situaci**. „To nesmíš ani říct, kde bydlíš, protože si pro některý hned **problémová**...si ta, co se o sebe neumí postarat...“ (KP25). „Já sem chvíli přespávala u kamarádů, ale takové bydlení nebylo zadarmo...samozřejmě očekávali něco za

to...dělala sem jim služku a ani to některým nestačilo...mysleli, že když tam přespím, tak spolu chodíme nebo co...je dobrý, že je azylák, jinak nevím, kam bych šla od nich“ (KP3). „Bydlela sem u kamarádky...ale dělala si ze mě **otroka**, musela sem dělat chůvu jejím dětem, uklízet, vařit, nedala mi ani klíče, dokonce kontrolovala, kam chodím...tak sem šla radši na azyl“ (KP12). „Já sem chvíli bydlela u kamaráda, ale on to bral tak, že mu budu platit nájem sexem, a to sem nechtěla...jako mohla sem tam bydlet, byl to pěkný byt, ale ne takhle“ (KP9). S určitou diskriminací se můžeme setkávat nejen ve vztahu ke komunikačním partnerkám z azylových domů, ale i ve vztahu k jejich **dětem**, které jsou školami také apriorně nazírány jako „problémové“. „Mluvila sem přímo s ředitelem, vysvětlil mi, že už pro syna nemají místo...že tyhle děcka sou stejně problémový“ (KP10). „Já se právě stěhovat nechci kvůli dceři...tady máš školu, kam chodí, jinde by jí taky vzít nemuseli...oni neradi berou děcka z azyláků“ (KP17).

Diskriminace ve smyslu nižší socio-ekonomické úrovně a etnicity je vnímána rovněž jako stálá, ve smyslu vnímané nemožnosti změnit tuto situaci. „To máš tak, když deš do obchodu...oni si tě jako prohlídnou...a pak za tebou celou tu dobu chodí...jakože nenápadně a kontrolujou, jestli nekradeš...i za děckama tak chodí“ (KPR30). „Jednou sem se naštvála a řekla jí, že nejsem zloděj a ona hned, že to si nemyslela a že ona tady rovná...blbost...myslela, že sem čorka“ (PV1). „Zajímalo by mě, jak oni to poznaj...podle oblečení...nejste špinavý...nebo jak mluvíme?“ (KPR30).

Ve vztahu k **azylovému domu** komunikační partnerky popisovaly vnímanou diskriminaci ve vztahu k pravidlům v azylovém domě a ve vztahu k nastavení systémů přerozdělování bytů. Ve vztahu k **systému zisku startovacích bytů** komunikační partnerky zmiňovaly nutnost „být poslušné“ a plnit předem stanovená kritéria azylového domu „To je všechno plně ty byty...a navíc...to určuje paní sociální, kdo dostane a kdo ne, musíš se chovat slušně a tak...taky musíš mít všechno splacený, když máš třeba dluh někde na azyláku nebo tu seš vícekrát, tak tam daj radši někoho jinýho, ty seš pro ně méně vhodná, ztracenej případ...měla už sem několik žádostí...a vždycky dostaly přednost jiný holky...protože mi to už na tom bytě někdy nevyšlo“ (PV2). „Já odcházím, dostala sem startovací byt, protože sem se chovala podle pravidel, dodržovala režim a protože se dost dobře starám o děti, tak mi paní sociální věří, že to v tom bytě zvládnou sama“ (KP25).

Pravidla azylového domu a trvání na jejich dodržování jsou často vnímána jako příliš restriktivní/direktivní. Ve vyprávěních je tematizován dohled, „Já v tom tady nevidím smysl...jako pro ty nové maminy jsou ty služby dobrý...ale já tady vidím hlavně tu kontrolu,

a to omezování...cítím se tu jako ve vězení a vím, že to k ničemu nepovede, jen k dalšímu pobytu v azyláku...není to tu normální prostředí...i ty mříže v oknech a ten plot kolem...to, že se musíte pořád hlásit...pořád vám připomínají, co máte dělat a co ne...chovají se k vám fakt, jak ti dozorcí...“(PV1). „Mi přijde, že sme jak kdyby jejich poddané, že je musíme o něco prosit...nejde s nima normálně mluvit, nemám k nim vůbec důvěru“ (KP16).

Azylový dům je někdy přirovnáván k vězení a sociální pracovníci k dozorcům „*Ono to tu není zas takový rozdíl jako v tom lapáku...jsou tu pravidla, které se musí dodržovat, hlídané vycházky, úklidy, hlídaj to, jak se navštěvujem, s návštěvou můžeš být jenom někde...třeba jenom na zahradě...“(KP3). Komunikační partnerky se v důsledku nastavení tvrdého režimu cítí být vnímány jako „narušené“. „Jako já chápu, že sou tu takové pravidla, ale vždyť to nedává smysl toto...proč máme vycházky, já nejsem nemocná, ani nějak narušená, abych měla vycházky...“(KP5). „Když s ní mluvím, přijdu si jako nesvéprávná...připomíná mi i, kdy mám jít k doktorovi, kdy jít na sociálku...jak nás chtějí učit samostatnosti?“ (KP15).*

Diskriminace úzce souvisí s předsudky, které komunikační partnerky tematizovaly zejména **ve vztahu k sociálním pracovníkům v azylovém domě**, „*Oni si prostě myslej, že každá, kdo tu bydlí je narušená...že je špatná matka, čorčarka, nezodpovědná, neumí se o sebe postarat a bůh ví co ještě...že je to tu nějaký ústav nebo co“(KP21). „Oni se podívaj a vidí, co si zač (KP6). Předsudky jsou přitom vnímány jako nevyvratitelné „jako jo...sou tu holky, co kradou a fetujou, ale já to nejsem...jak jim to mám vysvětlit?“ (KP3).*

Peer výzkumnice ve svém příběhu o těhotenství uváděla i **předsudek spojený se záměrným otěhotněním, který vztahovala k rodině**. „*...No myslím, že rodina by to viděla tak, že sem si udělala další děcko, abych dostala dávky...lidi si to tak hodně myslí, že máme děcka, jenom na dávky...“(PV1).*

Komunikační partnerky spojují předsudky s **nedůvěrou ve vztahu ke splácení dluhů**. Tato nedůvěra je percipována na straně majitelů bydlení i na straně pracovníků azylového domu: „*Někdy prostě potřebuješ jenom, aby ti chvíli počkali, abys mohla splácet, ale málokdo to udělá, všichni tě pošlou do háje, nevěří, že zaplatíš doopravdy“(PV1). „Já nevím, proč mi to furt někdo říká, já vím, co dlužím, vim, komu to dlužím, akorát s tím nic neudělám, že...a ne proto, že nechci...mám dojem, že ony si myslí, že mám ty prachy asi zašitý v polštáři a jenom jim je nechci dát...(KP6). „Já sem měla štěstí na majitele bytu, on mi počkal s tím placením, mohla sem mu to splácet, ale takových lidí je strašně málo, většina tě vystěhuje a je to, jde jim hlavně o peníze, je jim jedno, kde ty a děcka skončíš...“(KPR32). Nedůvěra je*

vztahována i k přímé reintegraci, tedy k **přesunu do bytu** „V azyláku mě přemlouvali, at' nechodím...že to nezvládnou...“ (KPR29). „...Viděla sem to tak, že si myslí, že to nezvládnou...o to víc sem se snažila ten byt udržet... a nervy pracovaly...to víš, že jo“ (KPR31). Jedna z komunikačních partnerek před svým odchodem popisovala změnu spojenou s větší důvěrou a **přerámováním vlastního obrazu v očích druhých** „Mi přišlo, že se všichni začli k tobě chovat jinak...byli takoví milejší...ptali se kam se stěhuju a bla bla, i holky, který se se mnou předtím nebavily...a taky sociální se chovaly jinak...byly milejší, přišlo mi, že mě miň hlídaj, taky si ty hodiny už nezapisovaly tak přesně (pozn.: myšleno hodiny vycházek)...najednou sem byla něco jinýho, když sem se jako mohla odstěhovat“

Předsudky jsou propojeny s **labellingem a stigmatizací**. Label je přisouzen druhými, určuje identitu komunikačních partnerek. „Tady je všem jasný, co seš zač“ (KP21). Mezi nejčasnější labely, které komunikační partnerky zmiňovaly, patřily: „bezdomovec“⁸⁹, „špatná matka“, „neschopná se postarat“ (v tomto případě o sebe i o dítě), „čorkařka“, „špína“, „cigána“ „ta, co potřebuje bydlet v azylu“, „černá ovce rodiny“. V tomto bodě je nutné dodat, že jedna komunikační partnerka může být nositelkou více zmíněných nálepek. „Já sem v azyláku poněkolkátý, a když vidím ty nové holky, jak se tu z toho hroutěj, tak jim rozumim úplně...všichni to tak asi maj...to když si tady, tak je to jakoby definitivní...že si lúzn“ (PV2). „No a taky ta podpora, tady nás podporují a povzbuzují pořád, že máte opravdu chuť něco změnit, hledat a jít dál. Jinde vás ještě dorazí, dívají se na vás skrz prsty“ (KP6).

Stigma může být komunikačními partnerkami vnímáno jako jejich společný znak, podle kterého je vymezují jako skupinu. „Jede (pozn.: sociální pracovnice) si pořád podle nějakých skript“ (PV1).

Stigma plyne z **postoje „veřejnosti“ vůči komunikačním partnerkám žijícím v azylových domech nebo vůči azylovým domům samotným**. „A tady jsem se bála jít, protože jsem slyšela, že je to jako kriminál“ (KP20). „Lidi normálně vůbec neví, co azylák je, myslí si, že je to za trest, ne že nám má pomoct...taky sem nevěděla, že něco takovýho je...hodně lidí to asi neví, dokud tu nezačne bydlet...“ (PV2). „Oni mi pak i nabízeli, at' si jdu stoupnout s tím časákem a prodávat, jak to dělají někteří bezdomovci, ale já se hrozně bála, že potkám někoho známýho...z minulosti, víš...a že mě tak jako uvidí...“ (KP10). Vnímané stigma plynoucí z pobytu v azylovém domě tematizovaly komunikační partnerky ve vztahu **k jednání s úřady** (viz dále kategorie Informace) a **zdravotními pracovníky** (viz kategorie

⁸⁹ „Akorát, že jak utečeš...tak se necítíš jako hrdina, ale jako bezdomovec...nemáš, kam jít, nemáš nic...a on si pěkně zůstane v pohodlíčku v tom bytě“ (PV1).

Lékařská péče). Některé komunikační partnerky ale vnímají stigmatizaci i **ve vztahu ke škole**, kam chodí děti (viz kategorie Škola). Stigma je úzce spojeno s pobytem ve vězení (viz kategorie Nezákonné jednání), ať už ve vztahu k bydlení, k dětem nebo ve vztahu k práci.

Určitým vyústěním zneschopňujícího procesu je **segregace, marginalizace a vyloučení**. „*Viš já si někdy myslím, že oni sou rádi, že sme někde zavřený a nejradši by nás viděli, co nejdál od sebe*“ (KP25). „*Tady se prý sepisovaly velký petice, aby tu ten azylák nemohl být...aby tu to místo pro maminky nebylo*“ (KPR32). KPR29 reaguje na předchozí tvrzení „*Jako já je na jednu stranu chápu, taky bych nechtěla mít za sousedy nějaký špiňáky...ale my sme normální lidi přece*“. Tyto zneschopňující mechanismy lze vztáhnout i k směřování bydlení některých komunikačních partnerek do sociálně vyloučených lokalit (zejména z důvodu etnické diskriminace) viz např. „*Jediný byt, který bych mohla sehnat je tam u stadionu, ale jestli se tomu vůbec dá říkat byt...je tam špína...to radši tady*“ (KP5).

Komunikační partnerky také hodnotily negativně určitou **uzavřenost prostředí azylového domu**: „*Tady se návštěvy musí hlásit, můžou ven, někdy do kuchyňky, ale ne na pokoj nebo tak...ty hodiny návštěv sou tu omezené...je to jak ve špitále*“ (KP15). „*Tady chlapi nesmí...a taky to tu podle toho vypadá, nemáme oporu v nikom...je to asi kvůli těm, co si prožily to domácí násilí, ale jako některý z nás by chtěly normálně bydlet s přítelem a nemůžou...musíte se rozdělit...přítel třeba žije na jiným azylu a jen tak se navštěvuju, ale to nemá žádný soukromí nikde...je to proti lidskosti*“ (KP19). „*V bytě je výhoda, že si můžeš pozvat, koho chceš a kdy chceš, to na azyláku nešlo, tam je to přesně stanovený...přišla sem o hodně kamarádek, protože tam nechtěly chodit za mnou...to prostředí tam působí fakt divně na všechny, je to jako bychom tam fakt byly zavřený*“ (KPR32).

6.10.1 Proč je těžké získat data od reintegrovaných?

V rámci této kategorie bych ráda reflektovala obtížnost zisku dat od komunikačních partnerek, které opustily azylový dům. V tuto chvíli pominu obtížnost zisku kontaktů na tuto skupinu komunikačních partnerek⁹⁰ a zaměřím se na průběh rozhovorů jako takových. Komunikační partnerky braly pobyt v azylovém domě jako minulost, která už je určitým způsobem oddělená od přítomnosti, která k nim, k jejich identitě, nepatří. „*Jó, azylák to už bylo dávno...*“ (KPR29). „*V azyláku sem sice bydlela, ale už vám o tom moc nepovím...bylo*

⁹⁰ Která byla dána tím, že azylové domy nevidují, kam příjemkyně sociální práce odchází a nearchivují na ně žádný kontakt (resp. bez svolení uživatelek tak činit nesmí). Samy bývalé „*uživatelky*“ azylových domů s prostředím azylového domu zpravidla neudržují kontakt a snaží se od něj distancovat.

to před třema rokama...“ (KPR30). Anebo, „Já si to ani nepamatuju, jak to tam bylo...nechce se mi na to vzpomínat nějak víc“ (KPR31). (Posléze se v rozhovorech hodně objevovalo srovnávání aktuální situace s minulou situací s opakovaným hodnocením „já už bych nemohla“.)

S komunikačními partnerkami bylo proto třeba provést sérii rozhovorů a získat jejich důvěru, která zajišťovala určitou otevřenost k tématu. O ztrátě domova a pobytu v azylovém domě začaly hovořit většinou až po třetím rozhovoru. Dvě komunikační partnerky v rozhovorech odmítly pokračovat s tím, že se jim o této životní etapě nechce mluvit. Jedna komunikační partnerka nakonec odmítla účast na výzkumu celkově.

Se dvěma komunikačními partnerkami, které odešly z azylového domu, jsem navázala dobrý vztah a mohla sem se jich proto zeptat, proč se mnou o pobytu v azylovém domě nechtěly hovořit od začátku. „No mi to bylo takový blbý...jako do teď to nikomu neříkám...nechci, aby to lidi věděli...pak se na tebe dívají hned jinak“ (KPR32). KPR29 „Já sem byla celkově překvapená, že o tom se mnou chce někdo mluvit...měla sem strach, že je to třeba zase sociálka a nějaká kontrola nebo co...tehdy to byly pořád nějaký ty kontroly.“ V rámci rozhovorů s komunikačními partnerkami, které odešly z azylového domu, byla také problematická přítomnost peer výzkumnice při rozhovorech, souhlasily s ní pouze dvě z komunikačních partnerek. Přesný důvod jsem se nedozvěděla, ale jejich přání, aby peer výzkumnice u rozhovoru nebyly, připisují touze odpoutat se od prostředí azylového domu, která byla v rozhovorech patrná.

Reintegrované komunikační partnerky popisovaly v rámci pobytu v azylovém domě omezení vztahující se k aktuální svobodě, kterou mají v bytě (viz kategorie Azylový dům). Prostředí azylového domu vnímaly v mnoha směrech jako „uzavřené“ a „omezující“. Ve vztahu ke zneschopňujícímu mechanismu segregace popisovaly některé komunikační partnerky vliv stigmatu na proces stěhování. „Já sem mohla ze začátku najít byty jen v takových lokalitách divných, samí cigáni...pak sem se do telefonu naučila neříkat, že sem z azylu a najednou to šlo“ (KPR2). „Najít byt bylo těžké, hlavně, když sem chtěla někde normálně v Porubě...nabízeli mi byty v Přívoze a tak, ve Vítkovicích...když se tam jdeš podívat, je to úplně holobyt...tak sem fakt nechtěla...nevím, čím to bylo... možná sem se moc ptala na tu kauci a na peníze a tak...nebo se na mě podívali a viděli...nevím“ (KPR32).

Z výše zmíněného je patrné, že vnímané stigma pobytu v azylovém domě může přetrvávat i po reintegraci do trvalého bydlení a může vést ke snaze se od této minulosti zcela oprostit. „Jak sem říkala, já nikomu neříkám, co mám za sebou...ty drogy, ani ten azylák...nikomu do

toho nic není, ti co to ví na tebe akorát divně koukaj, myslí si, že si za všechno můžeš sama a že se nedokážeš ani o děcka postarat a tak...pomalu před tebou všechno schovávají, abys jim něco nevzala, hlídaj tě, když si na návštěvě...s tím sem se taky setkala a děkuju nechcu...hodně sem uvažovala i o tom, jestli se s tebou vůbec sejít...není to příjemný vzpomínání a nechci s tím azylákem být nějak spojovaná do budoucna“ (KPR29). „Já o tom, že sem bydlela na azylu, moc nemluvim teďka, ze začátku mi to tak asi nepřišlo, ale teďka vím, že to v lidech vyvolává zlou krev vůči tobě, myslí si, že si bůhví co, že je to nějaké nápravné zařízení pro ty, co neumí vyjít s penězma, jedna známá mi fakt říkala, že si to myslela“ (KPR32). Žádná z komunikačních partnerek neudržovala s prostředím azylového domu vztah. „Já sem se s holkama z azyláku nikdy nějak nepaktovala, neměly sme si co říct ani tehdy“ (KPR33), „Já sem za nima v azyláku pak ještě asi dvakrát byla, ale bylo to takový divný...pak už sme se neviděly s nikým z nich“ (KPR32), „Já se s nima ani stýkat nechci, chci na to prostě zapomenout, nikde to nikomu neříkám a nechce se mi to rozebírat“ (KPR31).

6.10.2 Intersekcionalita: křížící se zneschopnění

Domácí násilí je v příbězích komunikačních partnerek vnímáno jako **primární zkušenost** s působením zneschopňujících mechanismů. V případě ztráty domova, která může nastat (a z rozhovorů s komunikačními partnerkami vyplývá, že v řadě případů i nastala), právě z důvodu domácího násilí, je **komunikačními partnerkami ztráta domova vnímána jako ztráta určité ochranné bariéry** zajišťující bezpečí před zneschopněním z vnějšku. „Víš, co je zajímavý...když bydlíš a fetuješ, je to každému vlastně jedno...pokud to nejde poznat na tobě, tak na tebe nekouká nikdo skrz prsty...pak odejdeš na azyl, abys nefetovala...uděláš vlastně správný rozhodnutí...a lidi na tebe koukaj skrz prsty, že seš na azylu“ (PV2). „Akorát, že jak utečeš...tak se necítíš jako hrdina, ale jako bezdomovec...nemáš, kam jít, nemáš nic...a on si pěkně zůstane v pohodlíčku v tom bytě“ (PV1). „Říkám si, jestli nebylo lepší zůstat s ním...to se ke mně aspoň zbytek světa choval slušně, teď se mnou zachází jako s totálně neschopným děckem“ (PV1). Jedna z komunikačních partnerek dokonce přirovnala pobyt v azylovém domě k soužití s násilným partnerem: „Ještě vás potom probírají mezi sebou a pomlouvají. Vůbec nám nepomáhají. Prostě se svěříte, a už se to s vámi veze, kontroly, pomlouvání, hrozby. Takže raději odtud vypadnout a ne prodlužovat to. Chcete si tady trochu od problémů oddechnout, a nakonec vás tady jen sekýrujou, akorát vás nebijou. Jinak prožíváte to samý“ (KP19). Jinak řečeno, v minulosti měly komunikační partnerky

zkušenost s určitými projevy zneschopnění „pouze“ v domácím prostředí. Se ztrátou domova přichází nové zkušenosti se zneschopněním, které je spojeno s pobytem v nejistých formách bydlení nebo se situací přímého bezdomovectví.

Jako určitý druh „zneschopnění“ je vnímáno i celkové nastavení azylového domu. Azylový dům je místem, které připravuje na zisk a udržení si trvalého bydlení. „*Jako já jak sem si četla jednou ty cíle toho azyláku, tak sem úplně čuměla...to jako, že nedokážu sama bydlet nebo co...proto sem tu zavřená...já sem odešla od chlapa, co mě mlátil a jako nedokážu sama bydlet?*“ (KP19). „*Jak sme se minule bavily...tak sem se dívala na netu na azylák, kde sem bydlela...jestli ještě funguje a tak...četla sis ty cíle? Já ani nevěděla, že mě připravují na „zisk trvalého bydlení“, já si teda přišla připravená dost*“ (KPR31). „*Já bych už dávno bydlela, kdybych měla prachy, jako nechápu, co tady nacvičujem v tom azyláku...kurzy vaření...jak mi vaření jako pomůže*“ (PV2). Na jedné z FG padl následující výrok, s nímž všechny zúčastněné komunikační partnerky souhlasily: „*Jako já nevim...azylák je dobrej, že máš, kam jít, a to je tak všechno podle mého...sem tu už poněkolkátý a fakt chci odejít, ale nemůžu kvůli prachům...to je to...není to o tom, že bych tady potřebovala něco víc...jak říkala sociální, že se tu můžu naučit šetřit a vařit a tak...to já přece umim...už sem bydlela...to co potřebuju je byt, to je všechno...*“ (KP21). **Ztráta bydlení by tedy dle komunikačních partnerek neměla být zaměňována se ztrátou „schopnosti bydlet“ a „schopnosti být dobrou matkou“.**⁹¹

6.10.3 Akcelerátory a bariéry

V následující kapitole shrnu bariéry a akcelerátory vztažené ke zneschopňujícím mechanismům působícím na komunikační partnerky. Zneschopňující mechanismy tvoří určitý **kontext životního příběhu komunikačních partnerek**, proto se v následujícím textu může zdát, že se zde opakují některé pasáže uvedené v předešlých kapitolách vztažených k bariérám a akceleratorům, zde jsou však uvedeny v jiném kontextu nebo jsou uvedeny pro celkové dokreslení vnímání situace komunikačními partnerkami.

Ve vztahu k bariérám vztahujícím se k zneschopňujícím mechanismům je nutné zdůraznit jejich **všudypřítomnost**. Se zneschopněním se komunikační partnerky mohou setkat

⁹¹ Jednotlivé zneschopňující mechanismy jsou v rámci analýzy dat prezentovány určitým způsobem separovaně, je ovšem důležité si uvědomit, že jsou vzájemně propojené, vzájemně se ovlivňují a násobí, což je z jednotlivých přímých výroků komunikačních partnerek patrné.

ve zdravotnických zařízeních, na úřadech, v obchodech, v sociálních službách, ale také u majitelů bydlení. Zneschopňující mechanismy **ovlivňují negativně sebeobraz komunikačních partnerek i jejich sebevědomí**. Negativní sebeobraz a nízké sebevědomí může být zneschopňujícími mechanismy dále posilováno (a to i v kontextu domácího násilí). Negativní sebeobraz je bariérou reintegrace, může totiž vést např. k rezignaci (viz dále v kapitole přeměny oběti na přeživšího).

Ve vztahu k negativnímu sebeobrazu komunikační partnerky v různých modifikacích zmiňovaly jako **akcelerátor možnost zplnomocnění**, které by jim pomohlo získat sebevědomí. V rámci FG byla možnost zplnomocnění oběma peer výzkumnicemi zmiňována v kontextu **peer spolupráce s azylovým domem**. Toto nastavení spolupráce by mohlo dle FG spočívat v možnosti podílet se na spolu-nastavení pravidel v azylovém domě. Peer spolupracovník by dle návrhů komunikačních partnerek mohl sloužit jako určitý prostředník mezi vedením azylového domu a uživatelkami služby. Komunikační partnerky, které odešly z azylového domu, a peer výzkumnice zmiňovaly i určitou potřebu předat své zkušenosti a znalosti, které v průběhu života v azylovém domě získaly. „*Já si myslím, že mi v rámci toho výzkumu hodně pomohlo, že sem slyšela ty příběhy druhých holek, taky sem mohla trochu víc pochopit to, co se nám děje...jak sme se sem dostaly*“ (PV1); „*Já bych ráda pracovala dál na tom výzkumu...nebo na něčem...mohla bych třeba poradit těm mladejm novejm maminám tady, jak to tu chodí*“ (PV2). „*Pro mě by bylo fajn říct těm, co mají zkušenost s tím násilím domácím...říct jim jako, že můžou odejít, že já sem taky odešla, i když sem myslela, že to já nezvládnou, tak sem to zvládala, říct jim, že to nemusej snášet*“ (KPR32).

Zneschopňující mechanismy byly nejvíce akcentovány ve vztahu k **etnicitě**. Tyto zneschopňující mechanismy se stávají bariérou v případě možnosti zisku práce i bydlení. Ve vztahu k práci i bydlení komunikační partnerky zmiňovaly jako akcelerátor možnost „**nepatřit do jednoho pytle**“, potřebu získat šanci ukázat své schopnosti a potřebu získat pozitivní pracovní zkušenost. V rámci FG byly diskutovány možnosti, jak toho dosáhnout. Komunikačními partnerkami byl zmiňován „**ručitel**“⁹², tedy někdo, kdo by se za komunikační partnerky zaručil u zaměstnavatele nebo vlastníka bydlení, kdo by dal doporučení. Tyto možnosti „**ručitele**“ by mohly být nasyceny ziskem prostředníka, který by zaručoval diskriminovaným přístup k bydlení. (Pozn. autorky: Podobným prostředníkem by

⁹² Někdo, kdo by komunikační partnerce dodal na důvěryhodnosti.

mohly být např. pracovní agentury či realitní kanceláře.) Prostředníkem ve vztahu k bydlení, který by zprostředkoval bydlení, by mohla být i obec.

Komunikační partnerky v rámci FG zmiňovaly ve vztahu k bydlení jako akceleraátor procesu reintegrace i „*práci s ostatními*“, tato práce byla myšlena ve vztahu určité **práce se susedstvím**. „*To máš tak, i když dostaneš třeba byt od toho města, tak oni ti susedi ví, co je to za byt a co ty seš zač...kdyby jim to tak třeba někdo vysvětlil, že nejsme žádný bůhví co...*“ (KP18). Podobně o bydlení v sociálních bytech hovořila i jedna z reintegrovaných komunikačních partnerek. „*Pro mě bylo těžký s těma susedama tady se nějak skamarádit, nechcou mě mezi sebe...*“ (KPR32). Tato práce byla v rámci FG podmíněna určitou plošností, mělo by se tedy jednat o kampaň vztahující se k lidem bez domova, zejména k stigmatizujícím nálepkám, jejichž nositelkami se komunikační partnerky cítí být.

Některé komunikační partnerky (zejména ty střídající pobyty v azylových domech) zmiňovaly vnímanou diskriminaci i ve spojitosti s nemožností pracovat (získat praxi), kterou spojovaly s **(opakovaným) mateřstvím**. Tato diskriminace byla spojována s aktuálním **režimem v azylovém domě** (povinné úklidy, omezené vycházky, nemožnost nechat nezletilé děti bez dozoru...), ale i s **nedostatkem předškolních zařízení**, které by byly pro komunikační partnerky dostupné s ohledem na vzdálenost a finanční možnosti matek z azylových domů. V rámci FG zmínila jedna z peer výzkumnic možnost spojit zisk praxe s možností zajistit hlídání pro nezletilé děti v rámci azylových zařízení. Hovořila o možnosti **zavést v rámci azylových domů „školku“**, kde by pracovaly ženy/matky z azylových domů.

Největší důraz komunikační partnerky v rámci FG kladly na to, aby se **veřejnost dozvěděla, co jsou azylové domy, a k čemu slouží**. Komunikační partnerky zmiňovaly, že se veřejnost domnívá, že se jedná o „*zařízení pro špatné matky*“, kam člověk přijde „*za trest*“. „*Bylo by dobrá, kdyby i ti ostatní věděli, proč tu sme, že sme přišly o byt, ne že sme neschopný matky*“ (PV2). „*Bylo by dobrý to nějak zveřejnit to, o čem píšeš, ať ví, proč tu sme, jako ty naše příběhy*“ (PV1). Informační kampaň o azylových domech a službách, které nabízí, by mohla saturovat i vnímaný akceleraátor v podobě dostupnosti informací o nouzovém ubytování, kterou některé komunikační partnerky zmiňovaly. Z příběhů komunikačních partnerek také vyplývá, že je pro ně ztráta bydlení **tabuizované téma**, že přičítají ztrátu bydlení často sobě samotným nebo vnímají, že tak činí společnost. Snížení tabuizace ztráty domova by mohlo u komunikačních partnerek snížit i vnímanou nutnost přespávání u kamarádů a známých (kde jsou za „*otroka*“ nebo, kde je možnost ubytování chápána jako „*něco za něco*“).

S azylovými domy a celkovým vnímáním „*uživatelé*“ azylových domů je spojena i možnost nezaměňovat ztrátu bydlení za ztrátu schopnosti bydlet či vychovávat své děti. Komunikační partnerky v tomto kontextu akcentovaly jako akcelerátor **možnost bydlet, ne si bydlení zasloužit** (viz kategorie Bydlení a Azylový dům). Vnímáním bariérou ve smyslu určité nálepky je i sám **život v azylovém domě** („*v nenormálním prostředí*“, „*ve vězení*“, „*v lapáku*“, „*ve špitále*“...).

Přístup sociálních pracovníků je vnímán jako „*dohlížející*“ („*jsou jako dozorcí*“) a komunikační partnerky samy sebe pak vnímají jako „*poddané*“, „*nemocné, narušené*“ atd. Z těchto vyprávění vyplývá jako vnímáný akcelerátor možnost spolupráce ve smyslu nastolení rovnováhy ve vztazích, **potřeba využití peer přístupu**. Využití peer přístupu by dle komunikačních partnerek mohlo probíhat následovně: „*Jako, že by za náma třeba chodily ty maminy, co maj třeba zkušenost s násilím nebo s drogama a řekly nám, že to zvládly a jak jim při tom bylo*“ (KP25). „*Taky by bylo dobrý dělat nějaký společný akce, třeba bysme si je mohly i samy tady zařídit... třeba nějakou opíkačku pro děcka*“ (KP8). „*Nebo by třeba mohla být jedna z nás něco jako prostředník pro ty nové maminy, že by je tu provedla a třeba jim řekla, co a jak... tak jako se o ně starala, ne aby je hlídala a donášela sociálním, ale jako pomohla jim třeba...*“ (KP5). „*Mi by přišlo taky dobrý, kdyby i tady byly nějaký ty skupiny pro maminy bez domova... třeba i nějaký to divadlo a tak*“ (KP9).⁹³ „*Já bych chtěla pomáhat ostatním... třeba právě se podělit s těma zkušenostma, ale nevím jak... třeba se jen tak scházet, kdyby to šlo*“ (PV1). Z výše zmíněného plyne, že by některé komunikační partnerky měly zájem zapojit se. Možnost sdílení zkušeností s traumatickými událostmi byla několikrát zmiňována i v rámci FG. Komunikační partnerky v rámci zapojení se do chodu azylového domu a spolupráce se sociálními pracovníky zmiňovaly několikrát i možnost podílet se na tvorbě/úpravě režimu a pravidel azylového domu. Na FG zaznělo „*Jako já myslím, že by bylo fajn, kdyby se nás taky zeptaly, co si o těch pravidlech myslíme... stačilo by se zeptat... nemusí to být velký změny... třeba jen to placení internetu nebo praček, ale už jen to, že by se někdo zajímal, co si myslíme... to by pomohlo... my samy víme, co potřebujem*“ (PV1). S tímto výrokem všech šest komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylovém domě na skupině souhlasilo. Některé zneschopňující mechanismy komunikační partnerky popisovaly i v přístupu sociálních pracovníků (viz kategorie Azylový dům).⁹⁴

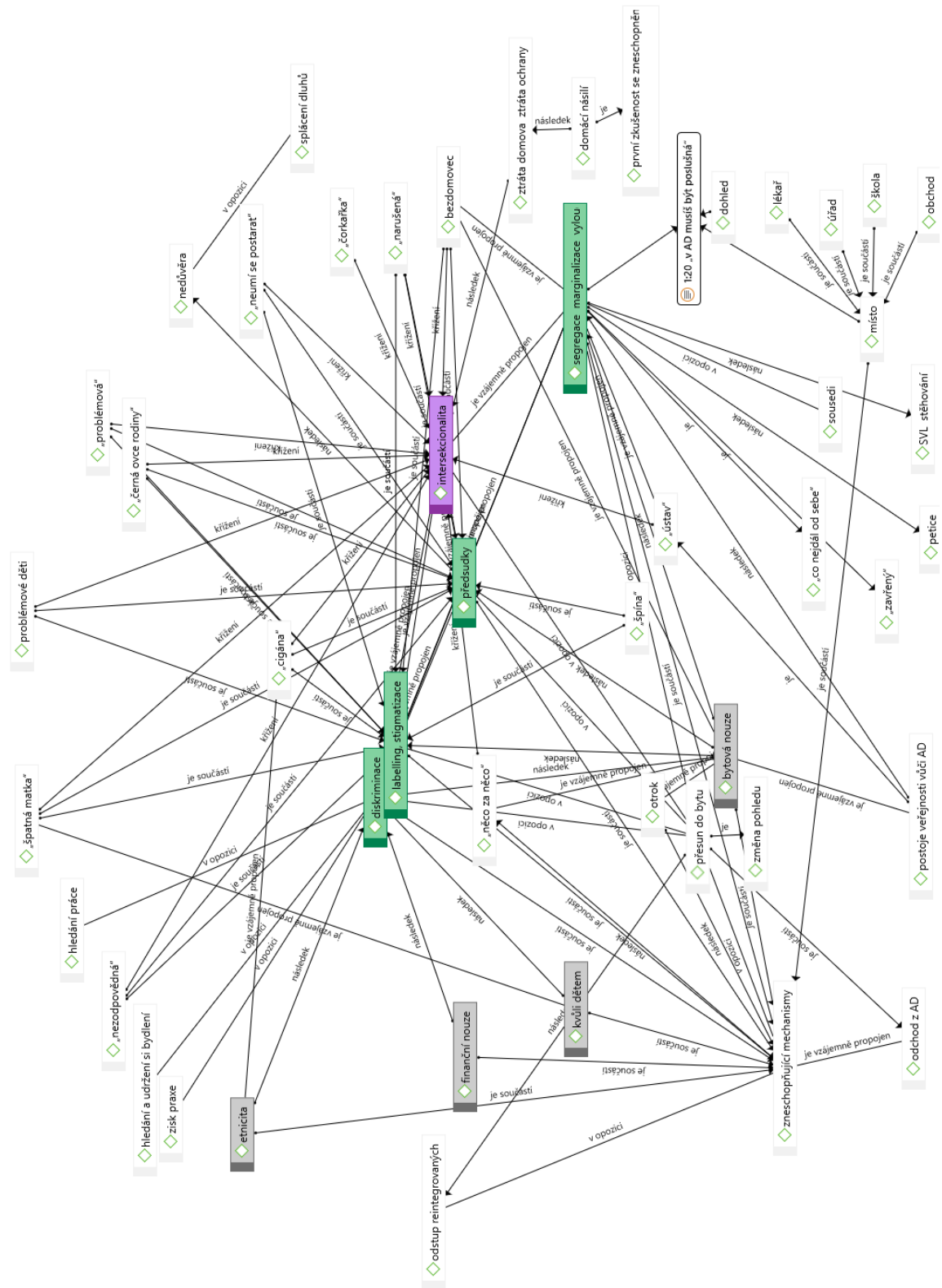
⁹³ Zde komunikační partnerka poukazuje na Divadlo utlačovaných od Aslida.

⁹⁴ Z mé vlastní zkušenosti z azylových domů musím reflektovat, že je azylový dům prostředím, kde se předsudky sami často nabízí. Jako výzkumník bych sama ocenila možnost absolvovat školení na reflexi vlastních předsudků nebo možnost rozšířených supervízií (např. i skupinových).

Komunikační partnerky odcházející z azylového domu vnímaly výše zmíněné zneschopňující mechanismy spojené s pobytem v azylovém domě také, ale v menší intenzitě. Nižší intenzita vnímání zneschopňujících mechanismů u této skupiny komunikačních partnerek je nejspíše dána pocitem, že do azylového domu „*nepatří*“ a z něj plynoucí snahou distancovat se od prostředí azylového domu a od ostatních matek v něm žijících aspoň touto symbolickou cestou.

Ve vztahu k azylovým domům, pobytu a startovacím bytům v sociálně vyloučených lokalitách byla komunikačními partnerkami zmíněna **segregace**. Samotné azylové bydlení je komunikačními partnerkami vnímáno jako bydlení, kde musí bydlet s lidmi, kteří mají stejné nebo ještě horší problémy (bezdomovectví, násilí, závislosti...), prostředí azylového domu je tak vnímáno jako prostředí, kde se tyto problémy kumulují (obzvláště při opakovaných pobytech v azylových domech) viz např. expozice návykových látek, strach o děti atd. V prostředí azylového domu jsou tak „*uzavřeny*“ „*uživatelky*“, jejichž ztráta domova je multifaktoriálně podmíněna, a které mohou v důsledku prožitých traumat trpět psychickými obtížemi, jejich (často dlouhodobé) spolubydlení tak tvoří zcela specifické prostředí, které se, dle jejich názoru, odlišuje od „*normálního*“ bydlení. Vnímáním akcelerátorem je proto možnost nežit v prostředí, kde k této kumulaci dochází; možnost získat bydlení mimo prostředí, které je komunikačními partnerkami vnímáno jako vyloučené a segregované.

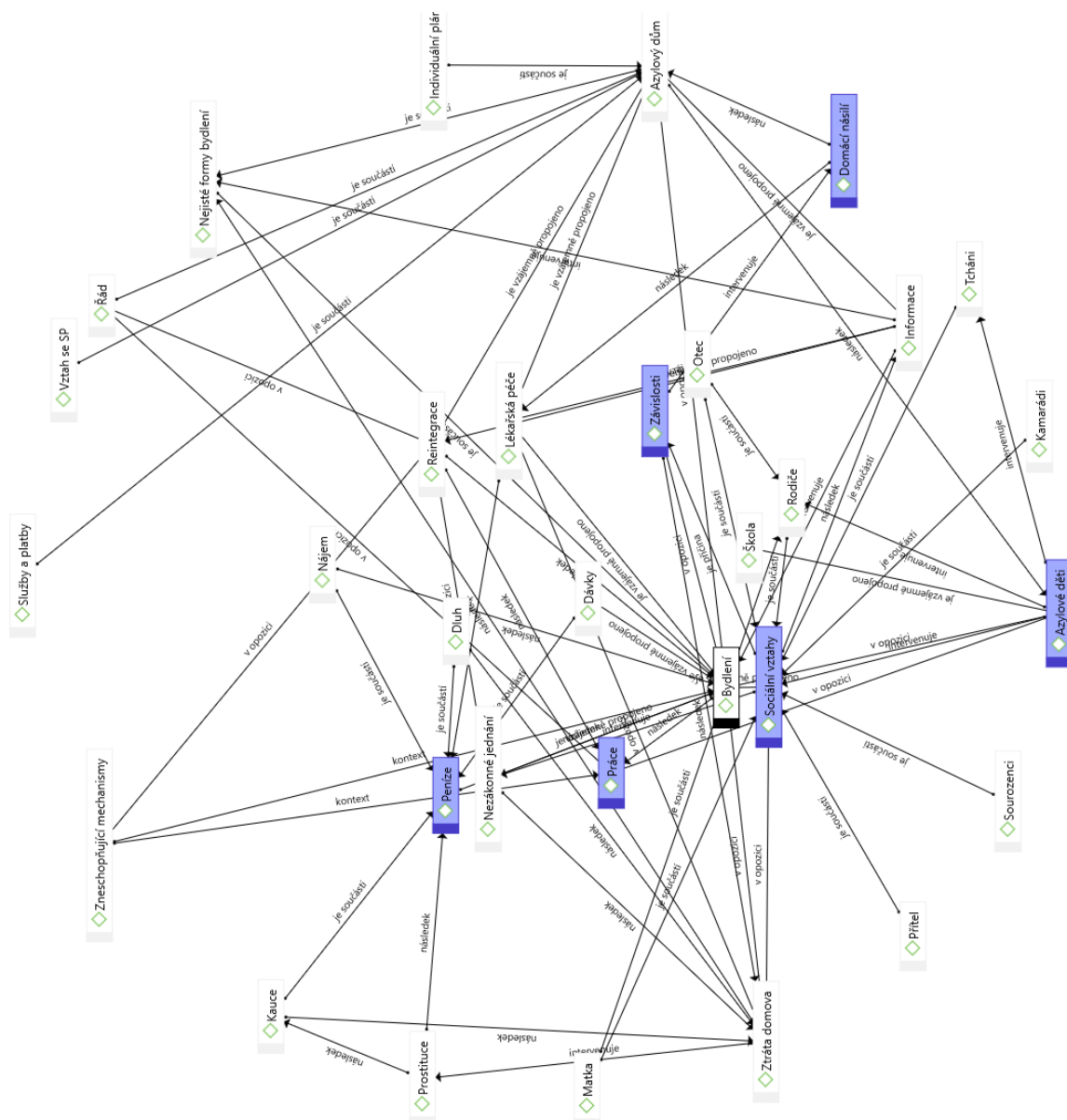
Schéma č. 12: Opresivní/Zneschopňující mechanismy

7 RELAČNÍ ANALÝZA VZNIKLYCH KATEGORIÍ

Následující kapitola představuje relační analýzu kategorií vzniklých v rámci analýzy dat. Jedná se o vztahovou syntézu jednotlivých kategorií, která ilustruje vzájemnou propojenost křížení oprese. Každá ze vzniklých kategorií má přitom svou vlastní teorii, která je v analýze dat popsána v rámci prezentace této kategorie. Relační analýza vznikla v rámci teoretické fáze kódování za využití postupu konstruktivistické zakotvené teorie (Charmaz, 2003).

Schéma č. 13: Relační analýza vzniklých kategorií

Bydlení je ústředním jevem spojujícím jednotlivé kategorie, je k němu vztaženo vše (ať už explicitně či implicitně), co je obsaženo v příbězích matek se zkušeností s pobytem v azylových domech. Bydlení je cílem i aktuální situací. Bydlení je vnímáno jako problém i jako možný zdroj naděje ve smyslu budoucího bydlení. „*Můj problém, to bylo bydlení hlavně*“ (KPR31).

Bydlení je určovatelem jednotlivých fází životního příběhu ve smyslu vymezení jednotlivých period v rámci trajektorie bydlení. Bydlení je také určitým měřítkem „*propadu na dno*“. S postupně se zhoršující životní situací se zhoršuje i kvalita a dostupnost bydlení. „*Já sem začínala úplně normálně v bytě... o byt sem ale přišla, a pak už to jelo...azyláky, ubytovny*“ (KP25). „*Měli sme s přítelem byt... kvůli drogám sme o něj přišli, a pak se to s náma vezlo...až sme skončili na ulici úplně*“ (KP4). „*Všechny maminy tady začínaly normálně v bytě, a pak se něco zvrtilo a už se to s tebou veze, málokdo se z toho nějak rychle vyhrabe*“ (PV1).

Bydlení je u komunikačních partnerek z azylových domů (zejména těch, co střídají pobyty v azylových domech) vnímáno jako nedosažitelné, vzdálené a zároveň jako chtěné. „*Já už tomu ani nevěřím...počítám s tím, že budu po azylákách a ubytovnách na furt*“ (KP1).

Informace tvoří zvláštní kategorii. Tato kategorie je sycena potřebou informační podpory související nejen s bydlením. Potřeba informační podpory může být sycena jak jednotlivými službami, tak pomocí sociálních vztahů. V rámci sociálních vztahů se jednalo nejčastěji o zprostředkování informací o bydlení, ať už v azylovém domě nebo o zprostředkování informací o volném bytě. Možnost získat informace je v dnešní době spojena i s potřebou dostupného internetu. (Internet je v azylových domech většinou zpoplatněn.)

Ve vyprávění komunikačních partnerek vztahujícímu se k bydlení jsme se dostaly i k tématu lékařské péče, toto téma nejčastěji nasedalo na příběhy o některém ze zneschopňujících mechanismů. Zneschopňující mechanismy se tady samy o sobě promítají také vnímaného přístupu zdravotních pracovníků ke komunikačním partnerkám, což pak samo o sobě vytváří negativní postoje komunikačních partnerek ke zdravotním službám jako celku a vede k jejich možnému nenavštěvování.

Azylový dům je jednou z forem nejistého bydlení, tomu, že se komunikační partnerka dostane do azylového domu, často předchází situace spojená s domácím násilím. „*Akorát, že jak utečeš...tak se necítíš jako hrdina, ale jako bezdomovec...nemáš, kam jít, nemáš nic...a on si pěkně zůstane v pohodlíčku, v tom bytě*“ (PV1). Tato situace je velmi silně propojena s osobou otce či partnera a často se v životním příběhu komunikační partnerky

objevuje cyklicky. Zkušenost s domácím násilím dále ovlivňuje život komunikační partnerky v azylovém domě a její další možnou reintegraci formou psychických obtíží. Vystává tak potřeba odborného přístupu, který by (nejen) zamezil možné sekundární viktimizaci v zařízení azylového domu.

Druhým popisovaným faktorem ztráty bydlení jsou závislosti (látkové i nelátkové), které hrají v příběhu roli akcelérátoru a prohlubovače procesu ztráty bydlení, mají také roli „udržovače“ nestálého bydlení. Závislosti jsou často spojeny se sociálními vztahy. Špatné sociální vztahy přitom mohou být „důvodem“ ke vzniku závislosti, která v tomto případě může sloužit jako „únik“. Závislosti jsou spojeny s osobou přítele a kamarádů, kteří mohou hrát v příběhu roli spolu-závislých a učitelů závislosti. Závislosti jsou také akcelérátorem domácího násilí. Velmi silné je spojení mezi závislostmi a osobou přítele, ne však bezvýhradné, některé komunikační partnerky uváděly proti-příběh vzniku závislosti jako vlastní volby. Závislosti jsou ovšem také silně spojeny s prostorovými spouštěči, často se jedná právě o nestálé formy bydlení. Závislosti tvoří také komplikaci pobytu v azylovém domě, protože jsou v něm zakázané („fetačky“). „Viš, co je zajímavý...když bydlíš a fetuješ, je to každému vlastně jedno...pokud to nejde poznat na tobě, tak na tebe nekouká nikdo skrz prsty...pak odejdeš na azyl, abys nefetovala...uděláš vlastně správný rozhodnutí...a lidi na tebe koukaj skrz prsty, že seš na azylu“ (PV2). Závislosti také negativně ovlivňují vztahy s rodinou komunikační partnerky.

Se závislostmi je spojováno také nezákonné jednání, které komunikační partnerky popisovaly jako záležitost minulosti, která ale stále ovlivňuje přítomnost formou bariéry v zisku bydlení v podobě zápisu v rejstříku trestů („čorkařka“, „ta co páchá trestnou činnost“, „nedůvěryhodná“) či v podobě pobytu přítele ve vězení (který může být přímým důvodem ztráty druhého příjmu a tedy i bydlení). „Majitel se dozvěděl, že byl přítel ve vězení...nechtěl už s náma nic mít“ (KP16). I nezákonné jednání negativně ovlivňuje vztahy s rodinou.

Velmi silnou intervenující kategorií v příběhu jsou sociální vztahy. Sociální vztahy s rodinou komunikační partnerky popisují jako špatné nebo zcela neexistující. Rodina je vnímána jako „zklamaná“. Často popisovaným důvodem narušení vztahů s rodinou je osoba přítele, se kterým rodina „nesouhlasí“, pomoc rodiny je proto podmíněna jeho odchodem. Rodina je přitom vnímána jako možná záchránná síť před vznikem situace ztráty bydlení nebo bezdomovectví, absence této záchránné sítě vede k nejistým formám ubytování a ke ztížené situaci reintegrace. Na pomoc rodiny je často ze strany komunikačních partnerek

spoléháno např. formou půjčky na kauci či na nábytek. Rodina často pomáhá zejména dětem komunikačních partnerek. Zvláštní roli v sociálních vztazích má osoba přítele, který je vnímán dvěma možnými způsoby, jako univerzální viník nebo jako univerzální zachránce. Univerzální viník je ten, který za všechno může, jeho osoba je spojena s dluhy, závislostmi, domácím násilím a ztrátou bydlení. „*To on za to může, bez něj bych se sem nedostala, kvůli němu sem na úplným dně*“ (KP4). „*Jsou to sociopati, všechno chtějí jen pro sebe...nemyslí na budoucnost a na peníze...nejsou praktičtí...pravidelně pobývají v pastáku, ve vězení, berou ti peníze, táhne se to s nima pořád dokola...jsou to recidivisti...a my sme slabé se s nima rozejít*“ (KP25). Univerzální zachránce je často spojován s osobou „*polepšeného*“ přítele nebo nového přítele a jeho osoba znamená pro komunikační partnerky naději na získání bydlení. Specifickou součástí sociálních vztahů jsou také vztahy se sourozenci, které jsou často udržovány, i když absentují vztahy se zbytkem rodiny, sourozenci jsou pro komunikační partnerky zdrojem nouzového ubytování, ale i určitým referenčním vzorem, ke kterému vztahují svou pozici „*černé ovce rodiny*“. Kamarádi jsou často „*tvoření*“, zejména u komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylovém domě, pouze osobami z azylového domu, což limituje jejich možnost získání pomoci z vnějšku, byť i jen té informační, za jejíž zdroj jsou sociální vztahy považovány.

Azylový dům je spojen nejvíce s řádem, poplatky a osobou sociálního pracovníka. Řád je vnímán jako bariéra získání práce („*až bude bydlení, bude i práce*“ (KP23). Řád a „*sociální pracovníci*“ jsou ve své roli zástupců systému zajišťujících kontrolu vnímání jako intervenující faktory reintegrace. Role sociálních pracovníků v azylovém domě jsou kumulovány a jsou vnímány jako vzájemně se vylučující „*poradce*“ versus „*strážce pořádku*“ v zařízení. Komunikační partnerky zde vnímají bariéry, které vedou ke vzniku distance „*my*“ a „*oni*“, „*dozorci*“ a „*uvězněné*“, „*zástupci systému*“ a „*neschopné samostatně bydlet*“. „*Jako já chápu, že sou tu takové pravidla, ale vždyť to nedává smysl toto...proč máme vycházky, já nejsem nemocná, ani nějak narušená, abych měla vycházky...*“ (KP5). Pobyt v azylovém domě je spojen se špatnou finanční situací (peníze) a snahou našetřit na kauci a na nájem, toto počínání je často otázkou priorit a znesnadňuje její existenci dluhů, které je třeba splácet. „*Tady je dobrý, že se můžeš poradit, jak řešit dluhy...můžeš i šetřit, to blbý na tom je to, že na to nemáš peníze ani na jedno*“ (KP16). Jediný příjem komunikačních partnerek často tvoří sociální dávky, které jsou vnímány jako „*minimum*“, které často nedostačuje na zaplacení základních potřeb. Dluhy a případné exekuce jsou komunikačními partnerkami vnímány jako bariéra získání práce. „*Já kdybych neměla dluhy, tak je všechno*

jinak, to bych hned mohla zkusit šetřit, ale takhle, je to jak koule na noze, co si vlečeš a nikdo tě toho nezboví“ (PV1). Dluhy přitom často v příbězích komunikačních partnerek patří minulosti, která ale velmi aktuálně ovlivňuje jejich stávající i budoucí životní situaci. Ve snaze vyřešit/splatit dluhy jsou často využívány půjčky nebankovních institucí, pro bankovní instituce jsou komunikační partnerky „nedůvěryhodné“, které vedou k dalším dluhům; vzniká tak určitý „začarovaný kruh“. Jako přímá bariéra zisku bydlení jsou vnímány dluhy na energiích, které znemožňují „připojení“ energií v novém bytě. Práce samotná je přitom vnímána nejen jako zdroj financí, ale i jako zdroj výplně volného času a životního smyslu; i výchova dětí je přitom považována za formu práce. Práce není přímo spojována se ziskem bydlení, spíše naopak („až bude práce, bude bydlení“ (KP25) Práce načerno může být ale vnímána jako zdroj financí pro zaplacení kauce, stejně jako prostituce, která je v některých životních situacích spojována s „nutností přežít“. Období těhotenství je v příbězích matek často popisováno jako období bilancování životní situace. Vnímanou bariérou zisku práce jsou děti a to ve dvou smyslech, prvním je „nemožnost získat praxi“ v důsledku pobytu s dětmi a druhým je nastavení azylového domu, které neumožňuje, aby byly děti v zařízení samy. Děti z azylových domů také mění celkový ráz prostředí zařízení, jsou zde všudypřítomné, matky nemají prostor pro soukromí, musí otevřeně projevovat své emoce před dětmi („veřejné mateřství“) a vnímají, že jsou jejich rodičovské kompetence narušovány chodem zařízení (komunikační partnerky jsou „špatné matky“, „neschopné se postarat“). Matky tak popisují, že je u nich zaměňována ztráta bydlení se ztrátou mateřských kompetencí. S dětmi je také spojena škola jako specifické sociální prostředí, v němž se projevují zneschopňující mechanismy.

Zneschopňující mechanismy tvoří kontext celé životní situace a reintegrace komunikačních partnerek. Zneschopňující mechanismy jsou všudypřítomné, existují ve škole, u lékaře, v obchodě, „na úřadě“, v azylovém domě. Ovlivňují tak všechny životní situace, do nichž se komunikační partnerky dostávají. Zneschopňujících mechanismů je celá řada, ať už se jedná o diskriminaci, předsudky, stigmatizaci či labelling, vzájemně se u komunikačních partnerek prolínají. Komunikační partnerky jsou tak ve středu oprese nejen jako ženy a matky, ale také jako ženy a matky bez domova a často ještě jako příslušnice etnické menšiny. Jejich životní situaci lze pochopit jen tak, že vnímáme všechny tyto roviny oprese jako vzájemně se prolínající a interagující. „Oni si prostě myslej, že každá, kdo tu bydlí je narušená...že je špatná matka, čorkařka, nezodpovědná, neumí se o sebe postarat a bůh ví co ještě...že je to tu nějaký ústav nebo co“ (KP21). Komunikační partnerky se setkávají

s následujícími nálepkami „*bezdomovec*“, „*špatná matka*“, „*neschopná se postarat*“ (v tomto případě o sebe i o dítě), „*čorkařka*“, „*špína*“, „*cigána*“ „*ta, co potřebuje bydlet v azylu*“, „*černá ovce rodiny*“, „*feťačka*“, „*nedůvěryhodná*“. Samotný azylový dům je přitom vnímán jako cíl zneschopňujících mechanismů tím, že je vnímán jako „*zařízení pro špatné matky*“, kde jsou „*za trest*“. U komunikačních partnerek může v důsledku výše zmíněného docházet k přijetí identity „*institucionálního my*“, „*my matky z azylových domů, co sem patříme*“. Zneschopňující mechanismy tak netvoří jen kontext, ale v některých případech i přímou bariéru zisku bydlení. „*Já už na to kašlu...stejně všichni vidí akorát cigánku...i kdybych měla peníze, byt nedostanu...už sem se smířila s tím, že dožiju na azylu, tak co...*“ (KP7). Zneschopňující mechanismy jsou přitom zesilovány ztrátou domova, která je komunikačními partnerkami vnímána jako ztráta určité ochranné bariéry, která je před zneschopňujícími mechanismy chránila. Zneschopňující mechanismy tak často ovlivňují vznik fáze prekontemplace (uvažování s negativním výsledkem) v rámci reintegrace a také často ovlivňují i přechod od „*oběti*“ k „*přeživší*“, v rámci něž je velmi citlivě vnímán zejména přístup sociálních pracovníků v azylovém domě.

Reintegrace je v této teorii cílem/následkem, ale zároveň procesem, který je ve vzájemné interakci s jednotlivými kategoriemi, faktory životní situace. Převaha opresivních/zneschopňujících mechanismů a reálně existujících bariér procesu reintegrace může vést k vzniku fáze prekontemplace, tedy zvažování nad změnou (reintegrací) a negativním výsledkem. Tato fáze je často spojená s rezignací. „*Koukni, mi je k padesátce, žiju v azylácích skoro celý život, pro mě je už na nějakou tu změnu pozdě...měnit se můžou dvacetiletý holky...já těžko, sem stará bába*“ (KP20).

Určitou časovou dimenzionalitou, která ovlivňuje vnímání procesu reintegrace je délka a množství pobytů v azylovém domě. Tato dimenzionalita je přitom komunikačními partnerkami spojována s nastavením systému dostupného bydlení, respektive efektem přesýpacích hodin, který se v tomto systému projevuje. Skupinu komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylových domech můžeme popsat jako ty, které uvízly v systému dostupného bydlení. Tato skupina komunikačních partnerek má větší zkušenosti s nejistými formami bydlení (ubytovny, squat, život „*na ulici*“). U komunikačních partnerek odcházejících z azylového domu se jednalo většinou o jejich prvo-pobyt v azylovém zařízení, tyto komunikační partnerky také mají častěji určitou podpůrnou síť ubytování u svých přátel či rodiny. Rodina komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylovém domě má často sama zkušenost s pobytem v azylovém domě; komunikační partnerky

střídající pobyty v azylovém domě zde v některých případech žily už jako děti. Přátelé komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylových domech jsou většinou ve stejné životní situaci a znají se právě z azylového domu. Ve vztahu k dluhům lze říci, že dluhy komunikačních partnerek odcházejících z azylového domu jsou popisovány jako nižší (řádově do cca 30 000,-Kč). Komunikační partnerky odcházející z azylového domu jsou velmi často na mateřské dovolené, práci tedy nyní aktivně nehledají. Tato skupina komunikačních partnerek má ve vztahu k práci často výhodu v tom, že má praxi. Komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech jsou většinou dlouhodobě nezaměstnané, což je částečně dáno i bariérou práce v podobě nastavení režimu azylového domu. Vztah s přítelem v roli „*univerzálního viníka*“, který je často pachatelem domácího násilí je v případě komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylovém domě cyklický, v případě komunikačních partnerek odcházejících do stabilního bydlení má podobu spíše jednorázové bariéry. Komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech také silněji vnímají zneschopňující mechanismy působící na jejich osobu, komunikační partnerky odcházející z azylového domu se od prostředí zařízení distancují, často uvádí, že „*sem nepatří*“. Skupina komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylovém domě se dostává do fáze chronické marginality, pro kterou je typická adaptace na život na okraji společnosti. Na tuto adaptaci poukazuje i fakt, že některé z komunikačních partnerek z této skupiny v odchod z azylového domu už ani nevěří nebo se ho bojí (azylový dům jim poskytuje určitou jistotu a bezpečí).

8 REINTEGRACE

Procesu odchodu z azylového domu jsem se rozhodla věnovat zvláštní kapitolu v rámci analýzy dat. Tato kapitola je sycena rozhovory se všemi třemi skupinami komunikačních partnerek (střídajících pobyty v azylovém domě, odcházejících z azylového domu i komunikačních partnerek reintegrovaných do stálého bydlení).

Možný odchod z azylového domu a všechny jeho fáze probíhají na dvou úrovních, které se vzájemně ovlivňují a prolínají. Jedná se o úroveň vnitřní a vnější. **Vnitřní úroveň** je úroveň psychická, která je spojena zejména s adaptací na změnu. **Vnější úroveň** je úroveň spojená s faktory prostředí a s objektivními bariérami možného odchodu z azylového domu. Těmto vnějším faktorům jsou věnovány speciální kategorie výzkumu (dluhy, startovací byty, azylový dům, práce, podpora rodiny...). Následující popis procesu reintegrace je zaměřen spíše na vnitřní faktory, vnější faktory v něm mají nyní spíše interakční úlohu. Cílem předložené analýzy je popsat proces v jeho celistvosti a v propojení s tematickou narativní analýzou procesu změny oběti na přeživšího.

Reintegrace není trvalým stavem, je procesem, který nezahrnuje pouze vnější změnu ve smyslu změny bydliště, ale i vnitřní změnu na straně komunikační partnerky. Před samotným odchodem z azylového domu je tento odchod zvažován, komunikační partnerky o něm přemýšlí, porovnávají možná pro a proti, snaží se vymyslet, jak se vyrovnat s možnými překážkami. Před samotným odchodem probíhá příprava, která je opět, jak vnitřní (na straně komunikační partnerky), tak vnější (zajištění formálních náležitostí odchodu, zajištění materiálních záležitostí...).

Jednotlivá stádia vnitřního procesu reintegrace jsou členěna do fází, které v podstatě **korespondují s fázemi popisu změny Prochasky a DiClementeho (1986)**, rozdíl je ovšem v tom, že původní teorie obou autorů je zaměřena pouze na vnitřní změnu člověka (např. dle původního zaměření modelu abstinence v rámci závislosti na nikotinu); v interpretaci dat se ale zaměřuji na změnu životní situace jako takové, která nutně probíhá v určitém prostředí, které může implikovat okolnosti, které komunikační partnerky mohou jen těžko samy ovlivnit. Analýza dat v rámci změny v kontextu reintegrace tedy probíhá **v určitém kontextu reálných možností**, komunikační partnerky mohou být na změnu vnitřně připraveny, ale nemohou ji v důsledku určitých vnějších příčin (nedostatek sociálních bytů, nedostatek financí na zaplacení kauce, dluhy...) realizovat. Tomuto faktu je třeba věnovat zvláštní pozornost, jelikož i on sám může v komunikačních partnerkách vyvolávat roli oběti a vést k rezignaci, naučené bezmoci nebo dalším jevům typickým pro fázi prekontemplace.

Tab. č. 3: Fáze reintegrace

Fáze	Kategorie
Fáze zvažování	Uvažování
	Vnitřní rozhodnutí ke změně
	Řídit míru přijímané pomoci
	Autonomní rozhodnutí
	Drobné změny
Fáze přípravy	Dávky
	Právní poradenství
	Vybavení bytu
	Kontrola sociálních pracovníků
Fáze akce	Hektičnost
	Potřeba podpory
	Potřeba sociálního poradenství
	Změna chování okolí
Fáze udržování	Adaptace na změněnou situaci
	Možnost přijít si pro radu
	Pocit samoty a potřeba sociálního kontaktu
Fáze zvažování s negativním výsledkem (prekontemplace)	Problém
	Nedůvěra
	Převaha bariér
	„Obět“
	Zkušenost s traumatem
	Kritičnost k systému
	Rezignace
	Mnohočetné znevýhodnění
	Vysoké zadlužení
Etnická diskriminace	

8.1.1 Fáze zvažování

Komunikační partnerky uváděly, že před samotným odchodem o něm **hodně uvažovaly**. „*Já sem furt zvažovala ty pro a proti, jako jestli budu mít kam jít, jestli to utáhnu s děčkama, jestli by nebylo lepší ještě zůstat, hrozně sem ale chtěla pryč...., nakonec sem se rozhodla to risknout a jít do toho*“ (KPR32). „*U mě to bylo ráz na ráz...najednou byl byt a šlo se...jako byla sem ráda, ale vůbec sem na to nebyla připravená...stěhovala sem se ze dne na den...kdybych měla čas si to nějak srovnat, bylo by to lepší...vem si, že sem na azylu žila dva roky...*“ (KPR33). „*Já nad tím vlastně furt přemýšlela, co a jak...jestli se odstěhovat...v*

azyly bylo nějaký zázemí a představovala sem si jak výhody...že konečně vypadnu a budu ve svém...tak nevýhody, neměla sem nábytek, nebylo se jak odstěhovat, teď byl školní rok...dcera chodí do školy, tak jestli by se nemusela přehlašovat zase...měla sem hlavu, jak kolo štěstí, jestli chápeš...“ (KPR30). Fáze zvažování je přitom vnímána jako velmi důležitá, je zde zdůrazňována potřeba provést **vnitřní rozhodnutí ke změně**. Fáze zvažování tak určitým způsobem navazuje na **potřebu řídit míru přijímané pomoci ze strany okolí, potřebu činit autonomní rozhodnutí**. „Já sem nad tím prostě furt uvažovala, když to ale vezmu zpětně, tak tím, že sem střídala ty azyláky skoro tři roky, tak sem se potřebovala nějak odpíchnout sama...důležitý tehdy bylo, že sem byla těhotná, hodně sem o věcech tehdy přemýšlela...bylo taky dobrý, že sem potom mohla počítat s nějakou tou pomocí ze strany sociálních, s praktickýma věcmama...na sociální sem měla štěstí, ona byla taková, že fakt podpořila, ale člověk si o to musel říct, ne že by se ti nějak cpala do života...vždycky jen tak lehce...“ (KPR31). Tato fáze je také spojena s **drobnými změnami** (viz kategorie Těhotenství). Peer výzkumnice doplňuje „Mi přijde, že v azyláku pořád přemýšlíš, o tom, jak se odstěhovat, kde na to vzít prachy...je důležitý, že my bysme se odstěhovat chtěly, chceme pryč, akorát, že to prostě nejde kvůli penězům, těm kaucím a tak...ale přemýšlíš nad tím pořád...já už sem za ty roky z toho přemýšlení unavená, některý už to vzdaly...i to přemýšlení, protože si pak děláš akorát marný naděje“ (PV1). Fáze zvažování je hodně provázána s kategorií azylový dům a s vnímáním azylového domu ze strany komunikačních partnerů.

8.1.2 Fáze přípravy

Fáze přípravy je již spojena s konkrétními kroky vedoucí ke změně, tedy k odstěhování z azylového domu. Tato fáze je vysoce prakticky zaměřená, hrají zde velkou úlohu právě vnější faktory „Nejhorší je ta nejistota, furt přemýšlíš, co udělat ještě, na co si zapomněla, kam bys to měla ještě nahlásit..., koho můžeš poprosit o pomoc...na koho se obrátit“ (KPR30). „Já sem furt lítala po úřadech a zjišťovala, jestli přijdou dávky včas a jestli se to všechno stihne přepsat a tak...jak sem se stěhovala, zhubla sem asi pět kilo...furt sem lítala tam a zpátky...ať se to všechno stihne na den, jako odvýt ty věci z azylu, protože tam zůstat nemohly a nastěhovat je do toho bytu...taky se to stihnout nemuselo a nemusely vyjít ty **dávky** a byla bych v háji...“ (KPR31). „Tady se musely ty dávky vyřizovat, ať to všechno vyjde s tím bytem...bylo s tím spoustu zařizování, ale s tím mi pomohla naše paní sociální z azyláku“ (KPR32). „My sme s kamarádkou obcházely byty, hledaly ten nejlevnější, pak vymýšlely, jak

se nenechat napálit se smlouvou...paní sociální nám tehdy poradila právníka, kam jít..., snažila sem se nic nevynechat“ (KPR32). Komunikační partnerka tady odkazuje na **důležitost právního poradenství** ve fázi přípravy.

Velkým tématem je v této fázi stěhování a **vybavení bytu** „Já sem furt sháněla kamarády na stěhování, hledala sem nábytek na netu...bylo to děsně narychlo...ten nábytek nebyl pořád...byly sme třeba půl roku bez lustru a tak...televizi sme neměly...ale to ani na azylu, tak to zas tak nevadilo no...ale ten nábytek“ (KPR31). „No hlavně, když už byl byt, tak nebyl nábytek...bylo to buď, že zaplatíš byt jako tu kauci, a nebo že budeš mít nábytek... mamka mi děsně pomohla, bez ní nevím...seděla na netu a hledala na facebooku na stránkách starej nábytek za odvoz...ale i s tím odvozem byl problém...furt sem sháněla po kamarádech...někdy prostě byl nábytek, ale ten člověk, co ho prodával nechtěl čekat, tak sem přišla třeba o super postel pro dceru...on prostě nepočkal a hotovo...spoustu sme toho s mamkou odtahaly samy v tramvaji, lidi na nás čuměli, jak na blázný“ (KPR32). „Já si to pamatuju...to stěhování, byla sem těhotná...tak jezdil přítel, obvolával kdeco, aby našel nějaký nábytek..., každý kus byl úplně jiný...jak v cirkuse někde...ale aspoň něco bylo...dokonce sme něco brali od popelnice...fakt, jak bezdomovci úplní...“ (KPR33). „Pro mě bylo šílený hlavně sehnat ten nábytek...v tý době se mi o tom i zdálo...i tak ten začátek byl poměrně divoký..., spaly sme s dcerou na matraci a všechno postupně kupovaly...neměly sme ani postele, prostě nic...ještě že tehdy nepřišla sociálka, jak sem věděla, že maj přijít, tak se všechno hnedka rychle shánělo“ (KPR30). „Já sem měla velký štěstí, že sem si něco málo nábytku nechala u kamaráda, vím, že holky tady z azylu, co třeba po těch azylech bydlej dlouho, už nemaj vůbec nic...to pak fakt nevím, jak bych to udělala“ (KPR29). „Když sem šla tady, měla sem nějaký ten nábytek, ale nebylo ho kam dát, musela sem se ho zbavit a teď nemám nic...tak tak dám dohromady tu kauci...a nemám nábytek“ (KP22). „Já už sem v několikátým azylu...tady nábytek nepotřebuješ, všechno tu je...ani nevím, kam bych šla...bez věcí...peníze na ně nemám“ (KP9).

V kontextu zajišťování vybavení bytu komunikační partnerky vnímají možnou **kontrolu sociálních pracovníc** „Bylo ale děsně důležitý to zařídit...protože ten byt musel být v pořádku pro dítě, kdyby nebyl, chodila sem sociálka a vzali by mi ho..., je těžký to zařídit bez peněz...pomohla nám mamka“ (KPR32). „Socka tu pak chodila a číhala, jestli je čisto, jestli máme pračku, ledničku...ale že by nám s tím někdo pomohl, to vůbec...vůbec člověku nepomůžou, akorát ho buzerujou...pamatuju si, že ta socka, co tu přišla, byla úplně zklamaná, že nám nemá co říct, všechno tu bylo...bylo vidět, že neví, jak sme to s přítelem

dokázali...řekla jenom, že je to v pořádku, ale bylo to vidět...“ (KPR33). „V azyláku mě přemlouvali, ať nechodím...že to nezvládnou...nemám z čeho zařídit ten byt a budu mít mimčo...ale já sem to zvládla...v azyláku mi pomohla sociální pracovnice...hlavně s vyřizováním dávek“ (KPR29).

8.1.3 Fáze akce

Fáze samotného přestěhování je popisována také jako velmi **hektická** „*Tím jak sem se stěhovala rychle, tak sem ani nevěděla, co a jak...prostě byl byt a byla sem přestěhovaná...ale ocenila bych podporu nějakou...jako, že by mi někdo řekl, co je třeba s tím bytem vlastně dělat, vem si...předtím sem sama nikdy nebydlela úplně sama...a sou to blbosti třeba, jak přehlásit elektřinu a tak, ale já sem to neznala, nikdo mi to nevysvětlil“ (KPR31). „*Já sem vůbec nechápala...mít byt je jedna věc, ale i tak máš kolem toho spoustu běhání...musela sem si všechno přepsat, složenky zařídit a tak...to mi nikdo neřekl, že toho bude tak moc...myslím, že sem potřebovala pomoc“ (KPR33). „*To stěhování pro mě bylo dost stresové...máš děcka...ted' shánět nábytek... to de bez peněz blbě, že...uklízet, vařit, pračku sme zatím neměli, tak rychle ještě vyprat na azylu, co šlo...bez pomoci bych to nezvládla“ (KPR32). Komunikační partnerky hovořily o **potřebě podpory** v zajištění praktických věcí, zmiňovaly potřebu určitého **sociálního poradenství**.***

V rámci této fáze bylo vyprávění zaměřeno i na **změnu chování okolí**. „*To ony holky věděly, že už jako odcházím...bylo to od té doby, co sem hledala byt a měla na kauci, to hned byly milejší a chodily, jestli nemám na půjčení to a ono“ (KPR31). „*Začlo to být jiný...ostatní maminy se ke mně hlavně chovaly jinak...viděly mě, jako já nevím, nějakou miliardářku...jako, že když máš byt, tak máš prachy nebo co...chodily si půjčovat cigá, chtěly půjčit na jídlo...jedna mi furt dluží stovku...a to já sem sama neměla (KPR33). „*Mi přišlo, že se všichni začli k tobě chovat jinak...byli takoví milejší...ptali se kam se stěhuju a bla bla, i holky, který se se mnou předtím nebavily...a taky sociální se chovaly jinak...byly milejší, přišlo mi, že mě míň hlídaj, taky si ty hodiny už nezapisovaly tak přesně (myšleno hodiny vycházek)...najednou sem byla něco jinýho, když sem se jako mohla odstěhovat“ (KPR32).***

8.1.4 Fáze udržování

Fáze udržování je spojena s **nutností adaptovat se na změněnou situaci**, komunikační partnerky i tuto fázi popisovaly jako zátěžovou, v popisech je patrný strach komunikačních

partnerek ze selhání. „Mi pak přišlo hlavně důležité si ten byt udržet...byla sem úplně na nervy...furt sem uklízela, kdyby přišel někdo ze sociálních kontrolovat kluky...seděla sem taky furt na internetu u mamky a sháněla nábytek...jako tím, že se přestěhuješ to nekončí úplně...bylo to náročný...uklidnila sem se, až tak já nevím...po půl roce“ (KPR32). „Hlavně to bylo náročný tím, že mě na azylu přemlouvali, ať ještě zůstanu...odpočinu si a tak...jako po tom, co sem měla s přítelem...že to potřebuju...jako na jednu stranu sem věděla, že maj pravdu, ale na druhou sem musela pryč...viděla sem to tak, že si myslí, že to nezvládnou...o to víc sem se snažila ten byt udržet... a nervy pracovaly...to víš, že jo“ (KPR31). „Po tom půl roce sem si ale začala věřit...vidím to tak, že sem toho zvládla děsně moc...byt sem našla sama a taky sem ho sama vybavila, a to tak, že na to nikdo nemoh nic říct, sem na ten byt fakt hrdá“ (KPR32).

Některé komunikační partnerky zmiňovaly jako důležitou **možnost přijít si pro radu** „Já jak to bylo rychlý to stěhování, tak sem ještě dvakrát nebo třikrát byla na azylu pro rady, moc mi pomohlo, že si na mě paní sociální udělala chvíli čas...taky sem tam byla za holkama, ale bylo to divný, když už sem tam nebydlela...přišlo mi, že mi závidí...s nikým z nich se už nestýkám...“ (KPR29). „My sme si pak s ostatníma jako najednou neměly, co říct...přišlo mi, že řeší samý kraviny...takový ty žabomyší války v azylu a mě to nezajímalo... já se starala o byt...nějakou dobu sem pak neměla žádnou kámošku...byla sem hodně sama a s děčkama...nikomu sem nechtěla říkat, že sem tam bydlela, ať se na mě nedívaj divně...snažila sem sekat latinu, být nenápadná, ale byla sem hodně sama...a na azyl, kde sem byla rok a měla sem tam kámošky už sem nemohla“ (KPR32). „Já sem byla po přestěhování úplně sama, byla bych tehdy děsně ráda za nějakou kamarádku, ale nikdo nebyl..., když se na to dívám zpětně, nechápu, jak sem to zvládla...ale asi sem tehdy i potřebovala trochu toho klidu, trochu se vzpamatovat po tom všem“ (KPR33). Období po přestěhování je tedy spojeno s **pocitem samoty a potřebou sociálního kontaktu**.

8.1.5 Fáze zvažování s negativním výsledkem (prekontemplace)

V opozici ke klasické fázi prekontemplace (jak ji popisují Prochaska a DiClemente, 1984) komunikační partnerky vidí problém. Pro danou fázi je specifické spíše **vidění problému na úkor řešení propojené s negativními emocemi a zážitky nízké důvěry v sebe sama**, spojené s nízkou vnímanou možností řešit. Možnost změny je problematizována ve smyslu **vnímání převahy bariér, přičemž tyto bariéry mohou být vysoce objektivní**. Tato fáze

je proto spojena spíše s **pozicí ženy v roli oběti**, která sama o sobě vyvolává potřebu zplnomocnění a opory. Komunikační partnerky jsou v této fázi **zasaženy traumatem**, mohou se také vyrovnávat se závislostí, se vztahovými obtížemi či se samotnou ztrátou domova, v důsledku čehož zažívají pocity strachu a úzkosti. V příbězích jsou často používány obranné mechanismy.

V této fázi se může objevovat **vysoce kritický pohled na pomoc ze strany sociálních pracovníků**, který může být sám o sobě nutnou součástí procesu reintegrace (viz kapitola o přeměně ženy v roli oběti na ženu v roli přeživšího). **Zde je potřeba zdůraznit, že ne každá kritika vztahovaná k sociálnímu pracovníkovi či azylovému domu pramení z fáze prekontemplace či z fáze přechodu z role oběti.** Může také docházet k **rezignaci**. Fáze rezignace je spojená s absencí víry ve změnu situace. Je zde patrný pocit ztráty kontroly nad vlastním životem. S rezignací je spojen opakovaný zážitek neúspěchu, který vzniká i přes veškeré úsilí o změnu situace. Fáze rezignace se v příbězích komunikačních partnerek objevuje **v kontextu mnohočetného znevýhodnění**. Tento neměnitelný faktor se v příbězích nejčastěji objevuje ve dvou dimenzích, první jsou **dluhy**, které jsou natolik velké, že je nelze splatit. Druhou dimenzí je **etnická příslušnost** a z ní pramenící diskriminace na trhu práce a trhu s byty. Fáze rezignace může být v příbězích komunikačních partnerek spojována i s pocitem, že na změnu už je v jejich případě pozdě. „*Koukni, mi je k padesátce, žiju v azyláciích skoro celej život, pro mě je už na nějakou tu změnu pozdě...měnit se můžou dvacetiletý holky...já těžko, sem stará bába*“ (KP20). „*Já mám takový dluh...že i kdybych vydělávala třicet tisíc měsíčně, tak ho do konce života nesplatím*“ (KP1). „*Já už na to kašlu...stejně všichni vidí akorát cigánku...i kdybych měla peníze, byt nedostanu...už sem se smířila s tím, že dožiju na azylu, tak co...*“ (KP7). (Viz dále v kapitole 9. Změna oběti v přeživšího).

8.1.6 Akcelerátory a bariéry

Jednotlivé fáze procesu reintegrace mají své specifické bariéry a akcelerátory. Ve fázi **zvažování** je jako akcelerátor vnímána možnost určovat míru přijímané pomoci a možnost se autonomně rozhodovat, které pramení z (často) vnímané nemožnosti tak činit. Ve fázi **přípravy** některé komunikační partnerky hovořily o akcelerátoru v podobě možnosti pomoci s nastavením systému dávek a s nastavením budoucí smlouvy, absence této pomoci může být vnímána jako bariéra. Velkou bariérou reintegrace do trvalého bydlení je absence vybavení bytu a zajištění stěhování. Z této bariéry plyne akcelerační vnímání možnosti

pomoci se zmíněnými činnostmi. Ve vztahu k dětem je zajištění vybavení bytu akcentováno pocitem kontroly ze strany OSPOD. **Fáze akce** je sama o sobě některými komunikačními partnerkami popisována jako stresující, jako akcelerátor je proto vnímána možnost podpory a sociálního poradenství v rámci adaptace na nové bytové podmínky. V rámci **fáze udržování** je vnímanou bariérou reintegrace samota plynoucí ze změněné bytové situace. Ve fázi udržování, která je sama o sobě vnímána spíše také jako proces, byla oceňována nízkoprahová možnost přijít si pro radu ke „známému a odzkoušenému sociálnímu pracovníkovi“. Fáze udržování je doprovázena u některých komunikačních partnerek strachem ze selhání, jako akcelerátor je proto vnímána možnost podpory. **Fáze prekontemplace**, tedy zvažování s negativním výsledkem, probíhá často v kontextu mnohočetných znevýhodnění a psychických „traumat“, ve vztahu k nim komunikační partnerky zmiňovaly jako akcelerátor možnost odborné pomoci a možnost mít dostatek prostoru v této fázi setrvat.

9 ZMĚNA OBĚTI V PŘEŽIVŠÍ

Myšlenka analyzovat data a zaměřit se na „já“ komunikačních partnerek vznikla až po prvotní analýze dat, kdy mi jako analyzujícímu přišlo, že se některé příběhy komunikačních partnerek liší. Často se přitom jednalo o příběhy komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylovém domě a komunikačních partnerek, které azylový dům opouštěly nebo jej již opustily.⁹⁵ Změna byla přítomná v obsahu, ale i ve způsobu vyprávění. Podobnou změnu jsem pozorovala na jedné z peer výzkumnic, která se mnou na výzkumu spolupracovala od začátku, byla to změna v přístupu k vlastnímu příběhu a vztahování se k obsahům a objektům v něm. V diskuzi s peer výzkumnicemi padlo poprvé slovo „obět“, které nakonec dalo zarámování celé analýze dat jako procesu přechodu od pasivního já („obět“) k aktivnímu jednajícímu („přeživšímu“). Proces přeměny od oběti k přeživšímu přitom vychází z popisů „obětí“ a „přeživšího“ vycházejících z viktimologické tradice (viz kapitola 3.3.1.1. Cesta od oběti k přeživšímu). Proces přeměny popisovaný v rámci analýzy dat přitom není lineární a nelze jej proto brát jako univerzální návod, některé zážitky jsou v něm ovšem pro komunikační partnerky společné.

Jako autorka považuji za důležité zmínit, že následující text není psán bez kontextu strukturálních příčin bezdomovectví. Jeho účelem není vinit matky bez domova v azylovém domě z pasivity či ze stavění se do role oběti. Text je psán v souvislosti se znalostí traumatické minulosti komunikačních partnerek zahrnující často zkušenosti s násilím a zkušenost se ztrátou domova (někdy i mnohonásobnou). Zarámování celé analýze poskytují také utlačivé/zneschopňující mechanismy, s jejichž působením se komunikační partnerky setkávají.

Přechod od oběti k přeživší je rozdělen do několika fází, jsou to příběhy ticha, vyprávění úplného ticha, příběhy přeměny já a příběhy sebepřesahu já.

⁹⁵ Ne ovšem nutně a ne v každém případě.

Tab č. 4: Změna oběti v přeživší

Fáze	Témata	Dimenze
Příběhy ticha	nízká sebedůvěra	zneschopňující mechanismy
	pasivita	domácí násilí
	hledání viníka	sekundární viktimizace
	nálepka	
	vnímaná neměnitelnost	
	pocit nekontrolovatelnosti (odosobnění ve vztahu k příčinám a okolnostem)	
	závislost na pomoci druhých	
	nerozumí situaci	
Vyprávění úplného ticha	drogy jako možnost úniku	
	„pád na dno“	
	„institucionální my“ (přijetí nálepky)	
	vzdání se naděje	
	snaha vyhýbat se vzpomínkám	
	psychické obtíže	
Příběhy přeměny	využití obranných mechanismů	
	mrzuté „uvědomění si“	
	revolta vůči „udržovačům ticha“	
	katarze	
	změna identity „nepatřím sem“	
	vzory: „už to zvládly jiné“	
	rozpoznání vlastních pozitiv (vlastních silných stránek)	
	zisk sebedůvěry (zážitek kompetence)	
Příběhy přesahu já	změna přístupu k druhým	
	aktivizace copingových strategií	
	snížení revolty v hodnocení	
	smysluplné a posilující vnímání příběhu	
	přiznání vlastní aktivní role v příběhu	
	rozšiřující zážitek kompetence	
	rozšiřování vlastní identity	
změna postoje k „problémům“, ke změnám		
odpoutání/nezávislost		

9.1.1 Příběhy ticha

Příběhy ticha vypráví oběť. Tyto příběhy jsou charakteristické postojem oběti k sobě samé, ke skutečnosti a možnosti ji ovládat. Oběť je pasivní a poddaná okolnostem.

Postoj oběti k sobě samé je charakteristický **nízkou sebedůvěrou**: „*Pořád mi říkal, že jsem blbá a neschopná...když vám to pořád někdo říká, už tomu věříte*“ (KP19). „*On mi často nadával...že sem k ničemu, že se o děcka nepostarám, neuvařím...bála sem se, co zas zkazím*“ (KP12). Nízká sebedůvěra vede k zneschopnění „*Já prostě vím, že to sama nezvládnou...potřebuju buď peníze nebo chlapa...jinak se odsud nedostanu...*“ (KP8). „*Jenom tu sedím a čekám, co přijde...čekám na zázrak...*“ (KP17). „*Já nemůžu už, prostě nemůžu, je toho tolik...budu tu jen sedět navždycky po těch azylech a čekat, no nevím na co*“ (KP20). Postoj ke skutečnosti je **pasivní, je hledán viník za to, co se stalo**. Oběť je ve vztahu k viníkovi pasivní „*zraněnou*“, která nemá možnost měnit situaci, která je vnímána jako daná. Oběť tenduje k vnímání přítele či otce jako univerzálního viníka „*To on za to může, bez něj bych se sem nedostala, kvůli němu sem na úplným dně*“ (KP4). „*Jsou to sociopati, všechno chtějí jen pro sebe...nemyslí na budoucnost a na peníze...nejsou praktičtí...pravidelně pobývají v pasťáku, ve vězení, berou ti peníze, táhne se to s nima pořád dokola...jsou to recidivisty...a my sme slabé se s nima rozejít*“ (KP25). „*Já nevím...možná je to tím, že nám v rodině chybí mužský vzor...že sme moc upnuté na tatínka...že máme problémy s otcem...můj otec mi řekl, že když sem si našla takového idi*ta, nechce mě už nikdy vidět...a já sem přitom vždycky tak šťastná za jakoukoliv jeho přízeň (pozn. myšleno otce). Takže když na nás tatkové takhle kašlou a nevšímají si nás, tak si pak najdeme nějakého blbce...*“ (PV1). „*My bysme prostě chtěly, ať se chovají jinak... (pozn. sociální pracovnice), ale nemůžeme to nijak udělat...to musí oni a dokud to neudělají...tak se mezi náma ty vztahy nezlepší*“ (KP16). „*Celé sezení probíráme jen to, co chce ona, proč se někdy nezeptá, jestli chci probírat něco já*“ (KP5).

Oběť je označená, má nesmazatelnou nálepku, která, i když je ze strany oběti „*nepřijatelná*“, je neodstranitelná. Label je přisouzen druhými, určuje identitu komunikačních partnerek. „*Tady je všem jasný, co jsi zač*“ (KP21). Mezi nejčasnější labely, které komunikační partnerky zmiňovaly, patřily: „*bezdomovec*“, „*špatná matka*“, „*neschopná se postarat*“ (v tomto případě o sebe i o dítě), „*čorkařka*“, „*špína*“, „*cigána*“, „*ta, co potřebuje bydlet v azylu*“, „*černá ovce rodiny*“. „*Já bych hrozně chtěla být někdo jinej, ale to nejde...vím, co si o mě lidi myslej, ale s tím nic neudělám...asi to na mě sedí*

všecko...asi sem prostě ta cigána z azylu, co fetovala a kradla...asi si to všecko nějak zasloužím“ (PV2).

Oběť je tou, co dělá něco špatně...a i přes to, že to ví, bere toto své chování za jasně dané...za takové, které se **nezmění**...„Taky je to asi proto, že já sem takový srdcař...nemyslím rozumem“ (KP4); „Neuvažuju taky moc dopředu, hned mě něco strhne a jdu za tím...nepřemýšlím nad následky“ (KP12); „Je to náš vkus na chlapy, s hodným chlapem ti prostě něco chybí...nepřitahujou nás“ (PV1); „Vybíráme si chlapy, kteří nemají budoucnost, nemyslí na ni...jsou nezodpovědní“ (KP8). Oběť si tedy za výběr partnera, který na ní páchá násilí „může sama“, i když cítí vinu, nemá „moc“ situaci změnit.

U „zraněné“ se tedy místí **pocity nekontrolovatelnosti okolností**, které vedly ke vzniku nepříznivé situace „To on za to může, bez něj bych se sem nedostala, kvůli němu sem na úplným dně“ (KP4). „Ale on mě naučil fetovat a jednou sem zjistila, že spolu ani nemluvíme, nespíme, jen fetujeme“ (KP3). „On žije okamžikem, buď peníze má, nebo nemá, když je má, tak je hned utratí...říkala sem si, proč já mám šetřit, tak sem utrácela s ním“ (KP11). Vzniklé okolnosti jsou vnímány jako „**koule na noze**“, jsou **určitým způsobem odosobněné, neměnitelné**. „Já kdybych neměla dluhy, tak je všecko jinak, to bych hned mohla zkusit šetřit, ale takhle, je to jak koule na noze, co si vlečeš a nikdo tě toho nezaví“ (PV1).

Oběť je **závislá na pomoci druhých**, bez této pomoci není schopná fungovat. Chce se k druhým, co nejvíce přiblížit a zároveň má strach, že o kontakt s druhými přijde...„Já už tu bydlím osm let...a nevím...bojím se jít bydlet někam sama...tady mám kolem sebe kamarádky, které mi pomůžou, se kterými můžu být...a když něco nemáš, třeba ti nevyjdou peníze...tak ti tu pomůžou...“ (PV1). „Nakonec, když si tak říkám, tak mi tenhle život vyhovuje. Už si vlastně nájem, nebo svoje bydlení nehledám. Líbí se mi tady ta jistota. Když náhodou něco spletu, špatně něco pošlu, nebo nemám peníze, vždycky mi tady pomůžou, poradí, nebo počkají s nájmem. Je to pro mě pohodlnější. Už tady mám před sebou jen půl roku“ (KP10). „Je v tom strach ze samoty, je to pro mě šílená představa...sotva sem jednoho nechala, našla sem si hned dalšího...,když ti pak uteče je tu ta nedůvěra...,co když si najdeš někoho, kdo ti bude prznit dítě nebo ti ho bude mlátit...a proč se k němu vracíš.....je to zvyk, je to prostě jednoduché“ (PV1). Vlastní slabost oběti je akcentována a zdůrazňována, oběť se sama staví do pozice, kdy potřebuje pomoc, bez níž by se neobešla, zdůrazňuje vlastní zranitelnost

Oběť je tou, která **situaci nerozumí**, tou, která ji nemůže mít pod kontrolou. „Já to nechávám na paní sociální s těma dávkama a tak, ony by nám tu měly pomoci, ne...tak snad

budou vědět, co dělat...já nevím...nechci na to ani myslet na nic...sama to nevyřeším“ (KP1). „Největší moje chyba v životě bylo zadlužit se..., ale bylo to dávno...a nešlo nic jiného dělat...nevím, proč mi to teďka pořád připomínaj...já už s tím nic neudělám“ (KP15). „No dluhy mám...ale já je stejně nesplatím, ani kdybych měla deset životů tady...tak to neřeším“ (KP16).

Součástí příběhů ticha je také popis závislostí, kdy užívání návykových látek slouží jako **možnost úniku** od vlastní zneschopněné identity. „*Napřed jsem nechtěla, ale potom jsem to zkusila. Jen čicháním. No a najednou jiný svět. Na všechno jsem zapoměla, na přítele, na rodiče. Pak to začalo“ (KP4).* „*Já už sem jako holka pila, abych zapoměla na rodiče, doma to byly hrozný tlaky pořád...“ (KP11).* „*Přemýšlela sem, a jak ses ptala, proč sem začla brát...asi kvůli rodičům...měli na mě děsně vysoký požadavky...asi sem blbá, že sem od nich odešla, ale bylo to pořád jak za totáče, nesměla sem nic...asi sem jim chtěla ukázat, že já si jako můžu dělat, co chci a jak to dopadlo, že?“ (PV2).*

Příběhy ticha jsou posilovány a udržovány mechanismy zneschopňujícími identitu. Zneschopňujícím mechanismům jsou věnovány zvláštní kategorie v rámci analýzy dat.

9.1.2 Vyprávění úplného ticha

Vyprávění úplného ticha je spojeno se dvěma momenty ve vyprávění, se dvěma zážitky. Prvním z nich je „**pád na dno**“ a druhým je ztráta vlastní identity ve prospěch tvorby „**institucionálního my**“.

Pád na dno je charakterizován jako moment, kdy už nic nemá smysl. Je to moment úplného zneschopnění a maximálního zranění. Pád na dno je momentem, kdy už hlouběji klesnout nejde. Pád na dno je vnímán každou komunikační partnerkou jinak, pro některé je pádem na dno samotný pobyt v azylovém domě, pro jiné moment ztráty „**přítele**“ nebo dětí. „*Na dně sem teď'...je to tím...že sem přišla o byt kvůli dluhům a teď' žiju tady...to je dno“ (KP4).* „*Jsmo bezdomovci...to je to dno“ (KP6).* „*Tady ste už na úplným dně...prostě hlouběji to nejde...a nic s tím neuděláte...můžete jen čekat, až to skončí...“ (KP9).* „*Pád na dno?... To bylo tehdy...když sem žila v azyláku a vypadalo to, že mi vezmou děcka...a on mi chodil rvát pod okna, že mě zabije...už sem nechtěla žít dál...ale bála sem se to skončit...co by bylo s děckama“ (KP5).* „*Já když sem přišla do azyláku poprvé, nevěděla sem, jak to chodí, co a jak, teď' už sem chytřejší, vím, jak to chodí a co opravdu musím a co je jen tak jako naoko...tehdy to byl šok...vůbec sem nemohla spát, jíst...nic...byla sem úplně na dně“ (PV1).* „*Já sem v azyláku po několikátý, a když vidím ty nové holky, jak se tu z toho hroutěj,*

tak jim rozumim úplně...všichni to tak asi maj...to když si tady, tak je to jakoby definitivní...že si lůzr“ (PV2).

V rámci vyprávění úplného ticha je potřeba upozornit na **tvorbu institucionálního my**, nálepky, která je ze strany komunikačních partnerek přijata. Tato nálepka sama o sobě vede ke ztrátě jednání, které vede ke vzniku a realizaci sebenaplňujícího proroctví. Oběti jsou s nálepkou ztotožněny. *„No to my maminy z azyláků...sme už takové...“ (KP3).* *„My tady bydlíme a jen čekáme...kdy se přestěhujeme dál...“.* *„Tak asi sme tu z nějakýho důvodu, asi se podle toho chováme, asi sme fakt neschopný, když sme skončily na tom azylu, jinak už fakt nevím...můžem si za to samy nejspíš“ (PV1).* *„Mi přijde, že si za to můžem samy, každá nějak jinak, ale samy...jak jinak to chceš vysvětlit...všichni se tak na tebe dívaj, tak už to asi bude i pravda“ (KP8).* *„Práci tu já nehledám už dávno, pro Romy stejně žádná není...hážou nás všechny do jednoho pytle“ (KP1).*

V důsledku vzniku institucionálního my a přijetí nálepky „*bezdomovkyně*“ či „*matky, co patří do azylového domu*“ (PV2) vzniká jasné spění s touto charakteristikou, které vyústí v identifikaci s touto identitou, která ale zároveň vede ke ztrátě vlastní identity jako jedince. Alternativní identity jako např. identita matky či identita vzniklá v důsledku vlastní dovednosti či zaměstnání jsou zcela potlačeny, jsou vnímány jako marginální. *„Tady už je jedno...že sem kdysi měla vlastní podnik...že sem pracovala...že sem vychovala tři děti...tady jsme prostě bezdávky a všichni to ví...a podle toho se k tobě taky chovaj“ (KP26).* Vyprávění úplného ticha je také u některých komunikačních partnerek spojeno s **úplným vzdáním se naděje na řešení a s myšlenou blížícího se konce**. *„Já už tady jenom čekám, až umřu“ (KP8).* *„Já se tu motám pořád jen v kruzích...nemá to smysl...z toho, kde sem teď se nevyhrabu“ (KP10).* *„Já už tomu ani nevěřím...počítám s tím, že budu po azylákách a ubytovnách na furt“ (KP1).* *„Koukni, mi je k padesátce, žiju v azylákách skoro celý život, pro mě je už na nějakou tu změnu pozdě...měnit se můžou dvacetiletý holky...já těžko, sem stará bába“ (KP20).* *„Já už na to kašlu...stejně všichni vidí akorát cigánku...i kdybych měla peníze, byt nedostanu...už sem se smířila s tím, že dožiju na azylu, tak co...“ (KP7).* *„Já at' mám nebo nemám ty prachy, jakej je v tom rozdíl...všechny nás hážou do jednoho pytle“ (PV2).* *„...Ale přemýšlíš nad tím pořád...já už sem za ty roky z toho přemýšlení unavená, některý už to vzdaly...i to přemýšlení, protože si pak děláš akorát marný naděje“ (PV1).*

S vnímáním sebe jako oběti je v této fázi spojena i **nechuť vzpomínat, snaha se vzpomínkám vyhýbat** z důvodu, že jsou bolestné...vzpomínky jsou brány jako to, co bylo a co si zaslouží. Vzpomínky jsou chápány jako zcela určující pro přítomnost. Jsou neměnné.

„Pamatuju si, že sem se děsně styděla, za to co mi dělal, jak sem šla ke kamarádce, myslela sem, že si to zasloužím...že si za to můžu sama a že mě ta kamarádka zase pošle zpátky za ním“ (KP20). „Tím, co už mám za sebou, si myslím, že si to zasloužím...že tady patřím...můžu si za to sama, že si pořád hledám takového chlapa...co mě sem pak znovu dostane...možná to v nich sama vyvolávám nějak“ (KP26). „Já vůbec nechci o ničem mluvit, nechcu vzpomínat, jak sem tu skončila, prostě se to stalo a teď se z toho jen tak nevyhrabu“ (KP19). „Nechci mluvit o tom, jak sem se tu dostala, pořád mě to bolí u srdíčka, chápeš...prostě je toho na mě moc teďka a nechcu...“ (KP18). „Já sem to snášela osmnáct let...nemůžu o tom ani mluvit...beru prášky, chodím k psychologovi...nemůžu“ (KP27).

Komunikační partnerky v této fázi popisují závažné **psychické obtíže** způsobené traumatem z domácího násilí a ztráty domova, tyto psychické obtíže přitom mohou směřovat i k sebevražedným myšlenkám (viz kategorie Domácí násilí).

Únik od vyprávění o zranění je často řešen **obranným mechanismem** bagatelizace: „No jo, tak mě bil, to je toho, takových nás je“ (KP8); o velmi emotivních událostech ze svého života pak komunikační partnerky hovoří jako o událostech z nějakého filmu. Je zde patrné určité odosobnění, odtržení se od vlastního příběhu, od vlastní historie. „Já mám vlastně dojem, jako by se to všechno stalo někomu jinému...jako bych to nebyla já, když na to vzpomínám, jak mě bil a jak sme přišli o byt, byli na ulici, tak mi to fakt přijde, jako když se díváš na film nějaký a není to o tobě...“ (PV1). Vyprávění je často doprovázeno humorem. „Ale sranda to byla no...vždycky mi vzal všechny prachy...bylo to vtipný pak snažit se vyjít s tím, co mám...no a tak mě zbil někdy...ale on byl takový prd'ola, oproti mě, kusu ženský...“ (KP5). „Jó, tak já už to teďka беру jako pr*el jenom, to co bylo...často se nad tím zasměju“ (PV2). Některé komunikační partnerky v tomto kontextu zmiňovaly zážitky sekundární viktimizace spojené s pobytem v azylovém domě (viz kategorie Domácí násilí).

9.1.3 Příběhy přeměny

V příbězích transformace je patrný **moment „mrzutého“ uvědomění si**. „A jak sem četla ty příběhy těch ostatních mamin...my asi pořád hledáme někoho, kdo by nás zachránil a pomohl nám, spravil nám život, a nemyslíme na to, že se musíme zachránit my samy“ (PV1). „Mi pak došlo, že se hlavně musím já do toho nějak about konečně...ne že by se mi zmenšily dluhy nějak, ty asi nesplatím, ale prostě trochu se nějak začít orientovat v těch dávkách...jako pochopit...a nechat si i poradit od těch sociálních“ (KP11).

Příběhy transformace jsou také spojeny s **revoltou**, která je většinou zaměřena proti vnímaným „udržovačům ticha“. Za „udržovače ticha“ jsou brány zejména zneschopňující mechanismy (viz výše), ale také azylové domy, které jsou v rámci revolty vnímány zcela negativně. Např. „*Já v tom tady nevidím smysl...jako pro ty nové maminy jsou ty služby dobré...ale já tady vidím hlavně tu kontrolu a to omezování...cítím se tu jako ve vězení a vím, že to k ničemu nepovede, jen k dalšímu pobytu v azyláku...není to tu normální prostředí...i ty mříže v oknech a ten plot kolem...to, že se musíte pořád hlásit...pořád vám připomínají, co máte dělat a co ne...chovají se k vám fakt, jak ti dozorcí...*“ (PV1). „*Ono to tu není zas takový rozdíl jako v tom lapáku...jsou tu pravidla, které se musí dodržovat, hlídané vycházky, úklidy, hlídej to, jak se navštěvujem, s návštěvou můžeš být jenom někde...třeba jenom na zahradě...*“ (KP3). „*Jako já chápu, že sou tu takové pravidla, ale vždyť to nedává smysl toto...proč máme vycházky, já nejsem nemocná, ani nějak narušená, abych měla vycházky...*“ (KP5). „*Když s ní mluvím, přijdu si jako nesvéprávná...připomíná mi i kdy mám jít k doktorovi, kdy jít na sociálku...jak nás chtějí učit samostatnosti?*“ (KP15). „*Jako já jak sem si četla jednou ty cíle toho azyláku, tak sem úplně čuměla...to jako, že nedokážu sama bydlet nebo co...proto sem tu zavřená...já sem odešla od chlapa, co mě mlátil a jako nedokážu sama bydlet?*“ (KP19). „*Oni si prostě myslej, že každá, kdo tu bydlí je narušená...že je špatná matka, čorkařka, nezodpovědná, neumí se o sebe postarat a bůh ví co ještě...že je to tu nějaký ústav nebo co*“ (KP21). Prvním z faktorů posilujících transformaci je tedy **katarze** ve smyslu uvolnění tenze a emocí, dání hlasu svému hněvu a frustraci. Katarzi v tomto kontextu vnímám jako prosazení vlastního já byt' se jedná o „rozzlobené já“.

Krokem k transformaci je rovněž **změna identity** „*z těch, které do azylového domu patří*“ na ty, které „*sem nepatří*“. Jinou identitu vnímají komunikační partnerky u matek, které jsou v azylovém domě poprvé „*Ona je jiná...moc s náma nemluví, ona je tu poprvé, nepatří sem*“ (PV1). Ale také u těch, co z azylového domu odchází „*Ona už odchází...už tu vlastně nebydlí*“ (KP21). „*Mi přišlo, že se všichni začli k tobě chovat jinak...byli takoví milejší...ptali se, kam se stěhuju a bla bla, i holky, který se se mnou předtím nebavily...a taky sociální se chovaly jinak...byly milejší, přišlo mi, že mě míň hlídej, taky si ty hodiny už nezapisovaly tak přesně (myšleno hodiny vycházek)...najednou sem byla něco jinýho, když sem se jako mohla odstěhovat*“ (KPR32). Institucionální my se zde tedy i z pohledu druhých mění na ona, tedy na identitu jednotlivce. Zážitek „*nepatřím sem*“ je ovšem také silným motivem k odchodu z azylového domu „*Hned sem věděla, že sem nepatřím, že musím, co*

nejrychleji pryč odsud...ten režim tady...to všechno...“ (KP18). „Já bych si tu nezvykla, ani nechci...chci, co nejdříve pryč...“ (KP12)

Příběhy transformace byly podpořeny vědomím, *„že už to zvládly jiné“*. *„Říkala sem si, že když už to zvládly jiné maminy...se odsud dostat, ty na tom byly třeba ještě hůř...tak že já můžu taky“ (KP 29)*. Pro transformaci identity oběti na identitu přeživšího je tedy důležitá vnímaná naděje, která vychází např. z dobrého příkladu *„Vím, že to jde, mamka s náma byla taky sama“ (KP5)*. *„Pro mě bylo vždycky těžký vidět ty druhý holky, jak odchází odsud, teď si říkám, že je ale důležitý brát to i tak, že to zvládly a zvládly to i ty, který na tom byly hodně podobně jako sem teďka já...a zvládly to taky...možná by bylo dobrý, kdyby sem třeba i přišly a řekly, jaký to pro ně bylo“ (PV1)*. *„Mamka měla čtyři děti a vždycky sme měli, co jíst a kde být“ (KP19)*. *„Mamka vždycky všecko zvládala, když tu ještě byla, chtěla bych to umět jako ona (KP3)*.

Druhým posilujícím faktorem příběhů transformace byla **schopnost rozpoznat vlastní pozitiva, vlastní silné stránky**, k jejichž zisku došlo často právě díky kontaktu s druhými. *„Přišlo mi to hodně důležitý, že ta nová socka se na mě dívala jinak, jako by to šlo všecko...mi to pak hodně pomohlo i“ (KP 20)*. *„To, že s tím můžu něco dělat, mi došlo až ve chvíli, když sem řekla ne tomu novému příteli, jak sme u něj teď bydlely...a fakt sem odešla...poprvé mi došlo, že vlastně můžu“ (KP11)*. *„Tehdy sem si myslela, že já nic říct nemůžu...nikdo se mě na nic neptal, jen sme dostávaly od socek úkoly, kam máme jít, co máme dělat...až v tom výzkumu našem..to bylo asi poprvé, kdy se mě někdo zeptal na můj názor“ (KP25)*. K rozpoznání vlastních pozitiv a vlastní kompetence tedy došlo skrze zplnomocnění, které přineslo zážitek určité korektivní zkušenosti, jež pomohla vystoupit ze zažívané identity oběti. *„Až ten pocit, že můžu, vedl k tomu, že sem začala něco dělat...jako nemohla sem se z toho dostat sama, to ne...ale třeba se aspoň zajímat...být aktivnější“ (KP10)*. *„Hodně mi v tom pomohla paní sociální...jediná na mě netlačila...spíš sem jako věděla, že za ní můžu jít, kdybych chtěla...dávala mi to tak nějak najevo...že to nějak uděláme“ (KP18)*. Zážitek nedůvěry spojený s odchodem z azylového domu je naopak komunikačními partnerkami silně prožíván. Např. *„Hlavně to bylo náročný tým, že mě na azylu přemlouvali, ať ještě zůstanu...odpočinu si a tak...jako po tom, co sem měla s přítelem...“ (KPR31)*.

Třetím posilujícím faktorem transformace je **zisk sebedůvěry**. Zisk sebedůvěry souvisí se zážitkem kompetence popsaným níže. Je ale také spojen se sebevědomím ve smyslu s vědomím sebe sama. *„Já sem si řekla, že to, že se starám o malou, je to, že dělám něco dobře“ (KP12)*. *„Já sem si uvědomila, že nemůžu být tak hrozná, když mám takový děcka,*

jaký mám“ (KP18). Zisk sebedůvěry je postupný a je ovlivněn nutností se adaptovat na prostředí azylového domu. Např. „Já sem byla jak ve vlčí mlze první půlrok tady...nebyla sem schopná nic...byl to šok... trvalo mi, než sem se začla cítit normálně (KP18). „Taky mi dost pomohlo to, když mě nikdo nenutil...když sem měla chvíli klidu se z toho vzpamatovat...“ (KP11).

Čtvrtým posilujícím faktorem byla **změna přístupu k druhým**. *„Po něm...už máš problém věřit lidem...říkáš si pak, co když nebyl tak špatný? Co když jsou ještě horší?... A třeba se k němu i vrátíš..., každopádně nikomu nevěříš...“ (KP27). „Já sem měla problém začít komukoliv věřit...hlavně chlapům, těm já nevěřím, ale celkově, prostě nějak si s druhýma popovídat, říct jim něco o sobě, to sem nezvládala, furt sem čekala, že mi někdo ublíží stejně jako kdysi on“ (KP4). „Ted' mám strach, že bude využívat to, že jsem u něj, že mě může vyhazovat, že jsem na něm závislá“ (KP6). „Já už se fakt bojím bydlet s chlapem, at' je jakýmkoliv, nikdy nevíš, co se z něho vyklube...“ (KP7).*

Vztahování k druhým tedy souvisí se zážitkem s partnerem, který na ženách často páchá násilí, jedná se o zraněné připoutání. Tento přístup k druhým může negativně ovlivnit i vztah se sociálním pracovníkem. Např. *„Já s těma sockama nic řešit nechtěla...nevěřila sem jim...nevěřila sem nikomu...bála sem se, že když jim něco řeknu, tak to akorát použijou proti mně“ (KP8). „Na druhým azylu sem se naučila hledět si svého...moc se nesvěřovat, protože pak nikdy nevíš, kdy to někdo vytáhne na tebe...některý dokonce vemou a jdou za sociálníma a všechno jim vykecaj“ (KP19).*

Změna přístupu k druhým je tedy především změnou důvěry v ně a víry, že komunikačním partnerkám neublíží. *„Řekla sem si, že ne všichni jsou takoví...že musím lidem věřit...protože tu pomoc potřebuju...jde to těžko..., ale musím kvůli dětem“ (PV1). „Hrozně sem tehdy potřebovala mít někoho, komu můžeš věřit...naštěstí sem zrovna potkala tu kamarádku, co tu mám, té věřit můžu, pomohla mi se vypovídat“ (KP11). „Já sem se sociálním začla svěřovat až po nějaké době...předtím sem fakt nechtěla s nikým mluvit, nebyla sem na to připravená...ale pak jo a pak mi to pomohlo jako vypovídat se moc“ (KP12). „No to máš těžký pak někomu věřit, ale je dobrý si uvědomit, že asi nějak musíš no...jinak se odsud nedostaneš, ale je to fakt těžký...“ (KP7). „...Ale ocenila bych podporu nějakou...jako, že by mi někdo řekl, co je třeba s tím bytem vlastně dělat, vem si...předtím sem sama nikdy nebydlela...a sou to blbosti třeba, jak přehlásit elektrinu a tak, ale já sem to neznala, nikdo mi to nevysvětlil“ (KPR29).*

Pátým faktorem je **postupná změna** (v důsledku výše zmíněného) **copingových strategií ze strategií únikových a pasivních**. „*Příteli sem řekla, že odcházím. S drogama jsem přestala od té doby, co jsem tady. Jinak přítel pořád bere a práci nehledá. Čekám, že se něco změní, že bych se k němu vrátila, ale pořád nic, tak budu zatím tady*“ (KP15). Na strategie zaměřené na problém... „*Ted' už vím, co je problém, co je potřeba řešit...umím si v tom udělat pořádek*“ (KP15). „*První se musí vyřešit bydlení...to je priorita*“ (KP8). „*Pro mě je priorita to, ať mám kde bydlet...to je to, co teď musím řešit...*“ (KP12). A na strategie zaměřené na hledání sociální opory „*Ted' už si umím o tu pomoc říct, bez toho by to nešlo totiž to vyřešit*“ (KP26).

9.1.4 Příběhy přesahu já

V rámci příběhů přesahu (transcendence) dochází k odstupu, k zisku nadhledu, k pohledu na kontext celého příběhu a jeho přerámování. V rámci přerámování získávají příběhy nový smysl a jejich prožití tak dává význam skutečnosti i budoucnosti. Z pasivně přijímající oběti se stává aktivně jednajícím přeživším, ten kdo je schopný jít dál. Přeživší popisuje přežití jako důsledek své aktivity, i když touto aktivitou bylo jen přežívání samotné. Přeživší již není zneschopněný, je to ten, co má moc, i když může tuto moc uplatňovat jen na mikroúrovni každodenních drobných činů.

V rámci fáze transcendence dochází ke **snížení revolty v hodnocení**. Např. „*Jako teď už to vidím...že se v tom azyláku snažily i pomáhat, že to s náma měly tady těžký ty socky...ale tehdy...tehdy bylo všechno špatně*“ (KP27). „*Já bych neměla kam jinam jít...a učím se tady šetřit...je dobře, že něco takového tady je*“ (KP18). „*Víš...s náma to taky není jednoduché...obzvlášť s některýma, kteří nedodrží pravidla, kteří tady prostě nechtějí být...taky máme spoustu problémů a je těžké to nějak vyřešit...ale to my od sociálních ani nečekáme, důležitá je ta podpora...*“ (PV1). „*Mi přijde, že je to pro ně někdy taky těžký...musí tě hlídat tady, starat se a asi je taky šéf hodnotí podle nějakých tabulek, ne?... Jako taky vnímaj, že ten vztah není mezi náma dobřej a tež neví, co s tím mají dělat...a nebo je ten šéf třeba nutí se k nám takhle chovat*“ (PV2). „*Dobrá sociální tě podpoří, špatná ne...v azylech sem se setkala i s těma dobrýma...přijde mi ale, že těch je míň než těch druhých...není to lehká práce ale, nemůže to podle mě dělat každý*“ (KP21). „*Mi taky přijde, že už to paní sociální v některých azylových domech dělají dlouho...jestli chápeš...že toho jako mají moc a třeba ani nechcou být nepřijemné, ale nemůžou jinak*“ (PV1).

Celý příběh je vnímán jako **smysluplný pro současnost a posilující** „*Ted' už to vidím jinak, myslím, že mě to celé, ta zkušenost s pobytem v azyláku posílila nějak...že vím, že nic horšího se mi už nemůže stát...a že kdyby tak já to nějak zvládnou*“ (KP20). „*Vlastně sem se tam naučila, jak přežít...jak řešit problémy a že jich tam bylo dost*“ (KP2). „*Prošla sem si s ním (pozn. s přítelem) peklem, ale ted' už sem silnější...stát se to znovu, tak už to řeším jinak*“ (KP27). Vnímaná smysluplnost minulosti posiluje i zažívanou srozumitelnost přítomnosti „*Celý mi to přijde jako příběh...jako k dnešku..., vím, jak věci chodí...vím, jaký informace potřebuješ a kde je najdeš k tomu bydlení...tehdy sem to nevěděla, jak to chodí s těma dávkama a tak..., asi sem byla blbá, ale já sem to fakt nechápala tehdy...a přitom je to jednoduchý*“ (KP11).

Komunikační partnerky pohlížely na svou minulost jako na příběh, v němž měly určitou roli ony samy, uvědomily si, že tato role **mohla být i aktivní, popisovaly „zvládnutí“**. Toto zvládnutí nemusí mít přitom roli žádných velkých činů, jde spíše o náhled na vlastní minulost z pozice aktivního já. „*Já sem tam toho v tom azyláku vlastně dělala spoustu, abych vydržela, byly to takový malý věci jako shánění oblečení, jídla, šetření...*“ (KP27). „*Myslím, že i to, že sem se zvedla a šla za sockou a poprosila o pomoc...že i tím sem to řešila nějak*“ (PV1). „*Sem hrdá, že sem zvládla vyžít nějak, i když sem si musela půjčit od druhých mamin.*“ (KP18).

Příběhy transcendence jsou spojeny se **zážitkem „kompetence“**, který posiluje vnímání vlastní zdatnosti ve vztahu ke zvládnutelnosti situací. „*Já už sem tehdy věděla, že sem si zvládala sama byt sehnat...i ten nábytek tak nějak...tehdy sem věděla, že už to zvládnou...že sem to zvládala sama*“ (KPR30). „*Pro mě bylo nejdůležitější, že sem i tehdy zvládla obstarat jídlo pro malou...zvládla sem to i bez pomoci*“ (KP27). „*Viděla sem, že dokážu bydlet sama...sama se postarat o domácnost...sama si zařídit, ať mi vyjdou peníze...v azyláku sem tomu nevěřila, že to zvládnou*“ (KPR31). „*Po tom půl roce sem si ale začala věřit..., vidím to tak, že sem toho zvládla děsně moc...byt sem našla sama, a taky sem ho sama vybavila, a to tak, že na to nikdo nemoh nic říct, sem na ten byt fakt hrdá*“ (KPR32).

Zážitek kompetence může být spojený i s pečováním o děti, tedy s mateřskou rolí. „*Jako to není pravda to, co si myslí ta mladá paní sociální, že tu nic nedělám celej den a jenom vykuřuju, starám se o děti, a to je pořád něco*“ (KP27). „*Každej, kdo má děcka ví, že s tím je spousta práce vařit, prát a tak...když máš tři děcka malý, je to práce na celej den*“ (KP19). „*Potřebovala bych přítele, co by pracoval a já bych se starala o děti*“ (KP5). „*Možná nemám práci, ale o děti mám dobře postaraný*“ (KP2). Zážitek kompetence je spojen ale také

s vymezením vlastní identity: „Ale zase jako...byl to dobrej pocit, když sem jim řekla, že ne, že já si od nich nevezmu...že sem to dokázala, i když sem ten matroš měla vlastně pod nose a řekla sem, že ne, už sem nechtěla být jako ony“ (PV2). „Jako já sem měla nabídku, ať jdu šlapat...ale to nikdy, to je úplný dno“ (KP15). „Někteří kámoši mi nabízeli, že se s nima můžu jako vyspat za prachy...docela sem o tom uvažovala, je to hrozný, že? Ale byla sem tehdy fakt bez ničeho a úplně na dně...nakonec sem to neudělala“ (PV2). „Jako ty nabídky sou vždycky, kdyby holka chtěla, tak si takhle někoho sežene v pohodě, ale já bych nemohla, ani za ty prachy, za nic...to bych radši šla na ulici bydlet“ (KP9). Zážitky kompetence mohou souviset i s potřebou vlastního rozhodnutí ve smyslu určení budoucích událostí. „Já sem nad tím prostě furt uvažovala, když to ale vezmu zpětně, tak tím, že sem střídala ty azyláky ty dva roky, tak sem se potřebovala nějak odpíchnout sama... (KPR32). Zážitky kompetence jsou přímo propojeny s pocitem vlastní kontroly nad situací. „Já sem neměnila nic velkého, jak sem byla těhotná...možná sem spíš tak nějak přebírala tu kontrolu a snažila se víc hledat byty, víc sem se ptala...byla sem asi aktivnější...“ (PV1).⁹⁶

V rámci transcendence se vrací také vnímání rolí, které nejsou dány jen institucionálním my („my žijící v azylovém domě“...) nebo nálepkou („špatná matka“, „bezdomovkyně“... atd.), **vrací se vlastní identita**. „Tehdy...v tom azyláku sem na sobě neviděla nic dobrého...vůbec nic...myslela sem, že si tam zasloužím bydlet...přišlo mi, že si to tak myslí všichni kolem“ (KP26). „Teď už se vidím víc jako matka než jako bezdomovec...tehdy to ale nešlo...první bylo vždycky to, že nemám kam jít“ (KP2). „Já už vím, že nejsem jenom ta z azylu, co má pohnojenej život, sem už teď spíš zase máma, co měla nějaký problémy, ale hlavně máma“ (PV1). „Já sem vyučená kuchařka..., ráda bych se zase vrátila, a tím, že sem vyučená bych snad místo i našla někde“ (KP12). „Ano, chtěla bych zase do kantýny nebo do obchodu. Pracovat mezi lidmi. Nebo ve večerce. Mě se o práci i zdá. Praxi mám, tak by to snad neměl

⁹⁶ Zážitky kompetence se přitom mohou projevat i neočekávaným způsobem. Oproti společensky sdílené představě braní drog jako stavu úniku či ztráty kontroly nad vlastním životem dvě komunikační partnerky uvedly ve svém vyprávění určitý **protipříběh**. „Tady (pozn.: myšleno v AD), když chceš brát, musíš na to chytře...musíš tak, ať to sociální nevidí, protože by tě vyrazili na hodinu“ (KP3). „Musíš to schovat a vždycky tak, ať se to při úklidech nenajde...taky musíš odhadnout, komu to říct a komu ne, jinak tě napráskaj a seš v h**zlu.“(KP9). „Jako od hodně holek tady uslyšíš, že je do toho navezl přítel...já si to nemyslím, já sem začla brát, protože sem prostě chtěla, dokonce sem se kvůli toho s jedním přítelem rozešla, a pak sem si schválně hledala přítele, co taky berte, abych měla kdyžtak přístup k šlehu, když nebyly prachy“ (PV2). Zážitek kompetence může být spojen i s nezákonným jednáním viz např. „Alobalovka, to je taška z alobalu, která se dá do kabelky, nebo batohu. A když se to dobře zaroluje, tak nepípne kontakt. Vezmete i zboží za čtyři a půl. To sem se naučila všechno venku, kdy jsem poznala jednoho člověka, a ten měl v tašce Mach3, a ten mě potom vzal s sebou do obchodu a ukázal mi, co umí. No, a vyšel s prádlem za dva a půl tisíce. Od něj sem se to naučila a šlo to. Nikdy mě nechytli, ale někdy se stalo, že to píplo a museli sme utíkat...“ (KPR23).

být problém. Hlavně napřed byt, potom školku pro malého, a pak můžu přemýšlet o zaměstnání“ (KP27).

Zážitek kompetence mění postoj nejen k možným problémům, ale ke změnám jako takovým. *„Já už se teď nebojím žít sama...a když bych se musela odstěhovat, беру to tak, že to bude změna...a třeba půjdu do lepšího“ (KP26).* Změna je tedy přerámována z nutně negativní na změnu, která může přinést zlepšení. Orientace do budoucna je tedy pozitivní orientací. *„Teď už věřím, že mě může potkat i něco dobrého, a to i u těch chlapů třeba...“ (KP12).* Z výše uvedeného vyplývá také, že je k problémům nyní přistupováno spíše jako k příležitostem/výzvám, které jsou spojeny se závazkem k sobě samému ve smyslu nutnosti je zvládnout.

9.1.5 Doporučení pro praxi sociální práce

Ve vztahu k výše popsanému procesu přeměny oběti na přeživší lze upozornit na některá specifika jednotlivých fází, která mohou mít svou důležitost pro práci s klientkami v azylových domech (a nejen v nich). Jednotlivé fáze byly s komunikačními partnerkami diskutovány ve speciální fokusní skupině uspořádané za tímto účelem. V rámci Příběhů ticha se zneschopnění projevuje pasivitou a rezignací. Každá oběť si pasivitou a rezignací prochází, je to fáze nutná pro přeměnu oběti v přeživšího. V této fázi komunikační partnerky tematizovaly jako akcelerátor možnost pochopení a podpory ve smyslu „netlačení“, „nespěchání“, „nepřipomínání“ a „pochopení, že to nedělají schválně“. Netlačení bylo ve FG často spojováno s „nenucením k rychlému řešení“, s „možností mluvit, o čem chci a nemluvit o tom, o čem nechci“ a s „možností si odpočinout“.

Stejně jako je ve fázi Příběhů ticha nutná fáze rezignace, je nutná i snaha „najít viníka“, oboje slouží k ochraně zneschopněné identity komunikačních partnerek. Komunikační partnerky ve vztahu k ochraně vlastní identity zmiňovaly akcelerátor v podobě možnosti posílení jiné identity, než je identita „bezdomovce“, „čorkařky“ atd.

Dle FG je ve fázi Příběhů ticha velmi důležité navázání pevného a bezpečného vztahu se sociálním pracovníkem. Tento vztah by mohl mít potenciál vytvořit korektivní vztahovou zkušenost. Komunikační partnerky by se nemusely bát, že o tento vztah přijdou a zároveň by sociální pracovník pomocí podpory a zplnomocnění pomohl budovat jejich nezávislost. Ve vztahu se sociálním pracovníkem komunikační partnerky vnímaly jako důležitou i možnost „svěřit se“ bez obavy sdělení informací někomu jinému a možnost ventilovat své emoce. Komunikační partnerky přitom vnímaly jako akcelerátor možnost cítit v tomto

vztahu důvěry, v rámci reintegračního procesu konkrétně důvěru v to, že „*zvládnou bydlet samy*“.

V rámci fáze příběhů ticha byl zmiňován i akcelerátor v podobě možnosti získat informace, a to opět v „*nenásilné*“ a pro komunikační partnerky srozumitelné formě. Možnost zisku informací byla spojena i s možností zisku kontroly. Se ziskem informací v této fázi ale byl spojen i požadavek získávat tyto informace „*na vyžádání*“. Některé komunikační partnerky uváděly, že se v této fázi, která většinou (v případě domácího násilí) koresponduje přímo s příchodem do azylového domu, cítily být informacemi naopak přesyceny v době, kdy je nemohly vnímat/zpracovat.

V rámci Příběhů úplného ticha popisovaly komunikační partnerky „*pád na dno*“. Ve vztahu k práci s klientkami azylového domu je „*pád na dno*“ důležitým milníkem. Při rozhovoru s komunikačními partnerkami v rámci fokusní skupiny vyplynulo, že tento „*pád na dno*“ lze vnímat jako pomyslný milník, od něhož se komunikační partnerky mohly odrazit, a jímž byly motivovány pro provedení změny.

V rámci celého procesu přeměny oběti na přeživší, zejména pak ale ve fázi Příběhů úplného ticha, komunikační partnerky zmiňovaly jako akcelerátor možnost získat sebedůvěru a zplnomocnění formou nenásilné podpory ze strany sociálních pracovníků. Nenásilná podpora a zplnomocnění by dle komunikačních partnerek mohla probíhat pomocí posílení přemýšlení o vlastních pozitivěch a hledání vlastních silných stránek. Potřeba zvýšení sebedůvěry by mohla být zajištěna pomocí zážitku malých úspěchů a s nimi spojených pochval. Zážitek úspěchu by také mohl vést k naplnění potřeby posílení kontroly nad okolnostmi. Podpora sebedůvěry a zplnomocnění byly komunikačními partnerkami v rámci fokusní skupiny důležité pro možnost překročení „*institucionálního my*“ a pro možnost vystoupení z „*nálepky přisouzené jejich vlastní identitě*“.

Pakliže se komunikační partnerky ocitají dlouhodobě ve fázi Příběhů úplného ticha, je možné, že se u nich bude projevat úplná rezignace, nevíra ve změnu či celková ztráta naděje. Pokud k tomu dojde, zmiňovaly komunikační partnerky (nyní zejména ty, které střídají pobyty v jednotlivých azylových domech) jako akcelerátor možnost stejného přístupu jako v rámci Příběhů ticha.

S Příběhy ticha i s Příběhy úplného ticha je často spojena nechuť vzpomínat a požadavek odpoutat se od (často traumatické) minulosti. V rámci této nechuti/ne-moci vzpomínat komunikační partnerky zdůrazňovaly jako akcelerátor požadavek, aby sociální pracovníci tuto ne-moc akceptovali a možnost „*mít dost času*“ spojenou s vědomím „*že se svěřit můžu*“.

S ne-mocí vzpomínat se pojí využití obranných mechanismů ve vyprávění, nejčastěji se jedná o bagatelizaci či určité odosobnění. Využití těchto obranných mechanismů by nemělo být ze strany sociálních pracovníků zaměřováno s tím, že jsou již komunikační partnerky se situací plně vyrovnány.

Příběhy přeměny jsou spojeny s „*mrzutým uvědoměním si*“, které je spojeno s požadavkem na získání podpory ke změně situace, k vlastní aktivitě komunikačních partnerek. Tato možnost podpory byla komunikačními partnerkami zdůrazňována ve vztahu k vyhnutí se „*vinění se*“ a pocitu „*neměnitelnosti situace*“.

Příběhy přeměny jsou také spojeny s revoltou proti „*udržovačům ticha*“, tuto revoltu je přitom třeba brát jako nutný (a „*normální*“) stupeň k přeměně já oběti na já přeživšího, souvisí totiž s přeměnou „*institucionálního my*“ na „*individuální já*“ a se zážitkem „*já sem nepatřím*“ (myšleno do azylového domu). Nutnost revolty je v práci s příjemci sociální práce spojena s požadavkem na její akceptaci a umožnění její katarze (ventilaci emocí „*rozzlobeného já*“).

K přeměně identity mohou dle FG napomoci pozitivní vzory, které mohou působit na komunikační partnerky formou zážitku „*už to zvládly jiné*“. Na otázku, jak s požadavkem pozitivních vzorů pracovat (resp. jak pozitivní vzory komunikačním partnerkám zprostředkovat), uváděly komunikační partnerky možnost „*návštěv těch, co se jim to povedlo*“ nebo aspoň sdílení jejich příběhů. Samotné sdílení vlastních příběhů (v bezpečném prostředí) mezi komunikačními partnerkami bylo vnímáno pozitivně.

I v této fázi přeměny oběti na přeživšího komunikační partnerky zmiňovaly jako akcelerační možnost získat sebedůvěru a potřebu rozpoznat vlastní pozitiva. (V této fázi, více než v jiných, zmiňovaly komunikační partnerky důležitost vnímaného pohledu sociálního pracovníka na jejich osobu⁹⁷.) Získání sebedůvěry byl opět spojován s možností změny „*institucionálního my*“ např. na identitu matky. S přeměnou je spojován silný zážitek, „*něco jsem zvládla*“ „*něco dělám*“, ale i potřeba zvládnout „*adaptační šok*“ z pobytu v azylovém domě, který některé komunikační partnerky ztotožňovaly s pocitem „*pádu na dno*“.

S Příběhy přeměny se pojí i změna přístupu k druhým. Komunikační partnerky v této fázi v sobě začínají postupně nacházet schopnost věřit druhým. Tato schopnost může být přitom podpořena navázáním vztahu se sociálním pracovníkem. I když samotné navázání vztahu se sociálním pracovníkem může trvat velmi dlouho a na sociálního pracovníka je v

⁹⁷ Ve smyslu absence zneschopňujících mechanismů a vnímané důvěry ve zvládnutí odchodu z azylového domu u konkrétní komunikační partnerky.

rámci navázání vztahu kladen požadavek na vytvoření dostatečného prostoru (mimo jiné i časového) pro komunikační partnerky (které jsou často „zraněné“ negativní zkušeností z předešlých vztahů).

Při dosažení fáze Příběhů přesahu už za sebou komunikační partnerky mají dlouhou cestu. I tak je třeba k příběhům přesahu přistupovat jako k dynamické fázi (k procesu), v němž je stále potřeba určitá míra podpory ze strany sociálních pracovníků. V rámci této fáze může sociální pracovník např. posilovat získanou sebedůvěru, podporovat vnímanou smysluplnost příběhu, pomáhat komunikačním partnerkám rozpoznat a pochopit jejich role v příběhu atd. V rámci fáze Příběhů přesahu je velmi důležité také posilovat role a aktivity komunikačních partnerek mimo azylový dům a poskytnout jim dostatek prostoru pro saturování potřeby činit vlastní rozhodnutí, která je v této fázi velmi silná. Sociální pracovník by, dle FG, neměl „rozhodovat za nás“, „tlačit nás k něčemu“ nebo „nás kontrolovat“. Komunikační partnerky se v této fázi již cítí zplnomocněné a potřebují mít svobodu. Sociální pracovník by pro ně měl (v případě, že s ním navázaly v předchozích fázích dobrý vztah) být jakýmsi bezpečným bodem, na nějž by se mohly, v případě potřeby, obrátit. Role sociálního pracovníka v této fázi ustupuje do pozadí, nahrazuje jej požadavek vlastní autonomie.

DISKUZE

Výzkumná otázka této disertační práce zněla „*Jak se intersekcionalita oprese projevuje v naracích matek samoživitelek se zkušeností s pobytem v azylovém domě a jak tyto projevy z pohledu matek ovlivňují proces reintegrace do stabilního bydlení?*“ V této části disertační práce odpovím na výzkumnou otázku pomocí diskuze hlavních výsledků výzkumu.

9.2 Kontext společnosti

Pro zarámování kontextu výzkumu reintegrace matek se zkušeností s pobytem v azylovém domě je třeba zmínit kontext společnosti, v němž probíhá. Počátkem dvacátého století se předpokládalo, že chudých bude jen pár, že jsou všichni dostatečně zabezpečeni proti chudobě prostřednictvím zaměstnání (Keller, 2010). Označení „*bezdomovci*“ zahrnovalo jen malou skupinu na okraji společnosti, která nebyla schopná se udržet na trhu práce (Keller, 2013). V sedmdesátých letech vzniká „*nová chudoba*“, v osmdesátých letech již hovoříme o „*nových sociálních rizicích*“ (kdy i fakt, že člověk má práci, neznamena, že se vymaní z chudoby). Vezmeme-li v potaz také zeslabování sociálního státu a napadání legitimacy institucí sociální solidarity (Keller, 2007), není divu, že se přechází od politiky integrace k politice inserce. Cílem integrace bylo přitom zajistit přístup k veřejným službám a ke vzdělání, rozvíjet mechanismy kolektivní ochrany, redukovat sociální nerovnosti atd. Obsahem inserce jsou strategie, které jsou zaměřené jen na nejohroženější skupiny a na nejvíce „*zdevastovaná*“ místa. Nejde už tedy o redukci nerovností, ale o zachování kontroly nad důsledky liberalismu.

V souvislosti s výše uvedeným můžeme popsat roli soudobé sociální práce jako nesnadnou, protože je na ni kladen nárok, aby se vyrovnala s fenomény postindustriální společnosti⁹⁸ (Dominelli, 2010). Ife (2012) zdůrazňuje, že by měla sociální práce reagovat na změny společnosti svým zakořeněním v praxi. S tímto souzní i Noble, Irwin (2009), který uvádí, že by měla být soudobá sociální práce založena na kritické reflexi a ne jen na požadavcích efektivity, výkonu a zisku (nebo jak píše Elsen (2010), na sociální práci je kladen nárok

⁹⁸ Mezi tyto fenomény patří např. globalizace, fiskální krize, technologická revoluce, rostoucí počet člověkem zaviněných přírodních katastrof, vlastní profesní nejistota a změna pohledu společnosti na sociální práci, požadavky na neutralitu sociální práce, vliv mezinárodních organizací reprezentující profesionální sociální práci, rostoucí požadavky na sociální služby, lokální kontext a další (Dominelli, 2010).

uspořádat vztahy mezi sociálním a ekonomikou). Dominelli (2010) poukazuje na to, že sociální práce odtržená od reflexe praxe, je odcizenou sociální prací, která ustrnula ve svém vývoji. V tomto kontextu akcentuje autorka důležitost kritického myšlení v rámci převedení antiopresivního přístupu z mikroúrovně na makroúroveň sociálních politik. Ferguson (2003) dále poukazuje na potřebu vzniku pozitivní perspektivy kritické praxe, která by přecházela od deficientního přístupu k hledání a sdílení příkladů dobré praxe.

9.3 Intersekcionalita oprese v naracích matek z azylových domů

Ze získaných dat vyplývá, že se matky samoživitelky se zkušeností s pobytem v azylovém domě setkávají s několika druhy oprese, které v rámci vzájemného prolínání se a křížení konstruují jejich „subjektivitu“. Koncept intersekcionality tak v rámci realizovaného výzkumu umožnil popsat zažívanou zkušenost matky samoživitelky žijící v azylovém domě, kterou nelze pochopit jen pomocí zkušenosti ženy, matky, matky samoživitelky, osoby bez domova, ani příslušnice romského etnika; pro pochopení je potřeba reflektovat interakci všech těchto zkušeností.

Komunikační partnerky ve svých naracích považují opresi za všudypřítomnou, setkávají se s ní ve škole, u lékaře, v obchodě, na úřadech, u majitelů bytů, v azylovém domě (podobně viz Swick, 2010). Opresi lze přitom v jejich vyprávěních kategorizovat v rámci jednotlivých zneschopňujících mechanismů, tedy těch, které vedou skrze sociální konstrukci identity k produkci zneschopněné identity, tak jak o ní hovoří Baldwin (2015).

Komunikační partnerky hovořily o diskriminaci a předsudcích v několika rovinách; a sice z důvodu etnické příslušnosti, genderu („kvůli dětem“), kvůli jejich finanční situaci a situaci ztráty bydlení. Tyto roviny se přitom objevovaly jak při hledání bydlení a práce, tak při jejich udržení. Komunikační partnerky hovořily také o stigmatizaci a labellingu, samy sebe přitom vnímaly jako nositelky několika nálepek souvisejících s několika rovinami oprese, jimž čelily. Mezi nejčasnější labely, které komunikační partnerky zmiňovaly, patřily: „bezdomekyně“ (podobně viz např. Fitzpatrick, Kemp, Klinker, 2000; Hetmánková, 2014 či Meadows-Oliver, 2003), „špatná matka“, „neschopná se postarat“ (viz také Cosgrove, Flynn, 2005; Gerson, 2007; Swick, 2005; Bulloc, Lott, 2001, hovoří o statusu „anti-matky“), „čorkařka“ (podobně Lux, Mikeszová, 2013), „špína“, „cigána“ (viz např. Moravec, 2006), „ta, co potřebuje bydlet v azylu“, „černá ovce rodiny“ (podobně Swick, 2010; Hinton,

Cassel, 2013 či Swick, Williams, 2010). Bauman uvádí, že bohatí a mocní necítí solidaritu s „*klienty sociální péče*“...mezi „*spodinu*“ se tak řadí lidé trpící chudobou, drogově závislí, třídní vyvrhelové, svobodné matky, propuštění kriminálníci...rozdíly mezi nimi jsou nejasné...všichni jsou házeni na jednu hromadu, jsou „*břemenem společnosti*“ (Bauman, 2004).

Všechny tyto vzájemně interagující linie oprese vedly u komunikačních partnerek nejen k tvorbě zneschopněného „*já*“, ale k tvorbě zneschopněného „*my*“, které se projevovalo tvorbou „*institucionálního my*“/„*my maminy z azyláků*“, tedy zneschopněnou identitou skupiny. Mezi zneschopněným já a zneschopněným my docházelo přitom k interakci a tyto identity vedly k vzájemné (re)konstrukci v sociálním prostoru. V důsledku vzniku institucionálního my a přijetí nálepky „*bezdomovkyně*“ či „*matky, co patří do azylového domu*“, vzniká osobní spětí s touto charakteristikou, které vyústí v identifikaci s touto identitou, která ale zároveň vede ke ztrátě vlastní identity jako jedince.

Jako určité vyústění zneschopňujících mechanismů vnímaly komunikační partnerky segregaci, marginalizaci a vyloučení, které vedly ke vzniku vyčleněného a uzavřeného prostředí azylového domu a k pohledu veřejnosti na azylový dům jako na zařízení pro špatné matky, které je v sousedství nechtěné (podobně Busch-Geertsema, Sahlin, 2007). Společnost se tedy stává čím dál tím více rozdělenou podél horizontální osy na „*ty uvnitř*“ a „*ty vně*“ (Keller, 2013) a toto rozdělení je prezentováno tak, že je uvnitř společnosti všechno v pořádku, že jsou to ti na okraji, kdo má problém (Keller, 2010). Busch-Geertsema a Sahlin (2007) uvádí, že někteří autoři přirovnávají specifika prostředí azylového domu k „*totálním institucím*“, které uživatele neučí vyrovnat se se světem „*tam venku*“. U uživatelů tak může docházet k jejich adaptaci na identitu residenta, která může být spojena se stigmatem. Uživatelé azylových domů musí vynaložit zvláštní energii k primární adaptaci (naučit se dodržovat pravidla instituce) nebo k sekundární adaptaci (naučit se v pravidlech instituce chovat tak, aby byla chráněna jejich identita a soukromí). Toto přizpůsobení se životu v instituci nemusí pomáhat zisku samostatného bydlení, naopak může vést k institucionalizaci a další stigmatizaci.

Domácí násilí je v příbězích komunikačních partnerek vnímáno jako primární zkušenost s působením zneschopňujících mechanismů. V případě ztráty domova, která může nastat (a z rozhovorů s komunikačními partnerkami vyplývá, že v řadě případů i nastala), právě z důvodu domácího násilí, je komunikačními partnerkami ztráta domova vnímána jako ztráta určité ochranné bariéry zajišťující bezpečí před zneschopněním z vnějšku (podobně

Lindovská, Kolářová, 2016). Ztráta domova vede k rozšíření/stupňování již existující oprese (působení zneschopňujících mechanismů), ale také k vzniku nové roviny oprese a zisku nálepky „*bezdomovkyně*“.

V kontextu výše zmíněného lze uvést, že se reintegrované komunikační partnerky snažily ve svých vyprávěních, co nejvíce distancovat od identity ženy se zkušeností s pobytem v azylovém domě, tuto identitu vnímaly jako znevýhodňující a problematickou v rámci plné integrace do „*normálního bydlení*“.

9.4 Projevy intersekcionality oprese a proces reintegrace

Projevy intersekcionality oprese jsou v této disertační práci interpretovány jako „*bariéry*“ v procesu reintegrace. Bariéry v procesu reintegrace lze chápat jako velmi konkrétní projevy intersekcionality oprese. Popisované bariéry jsou, stejně jako jednotlivé roviny oprese, ve vzájemné interakci; vzájemně se prolínají a kříží. Nelze k nim proto přistupovat odděleně. Bariéry procesu reintegrace se přitom projevují ve všech popsanych kategoriích výzkumu. Samo „*bydlení*“ je určitým měřítkem „*propadu na dno*“. S postupně se zhoršující životní situací se zhoršuje i kvalita a dostupnost bydlení (podobně Meadows- Oliver, 2003; Tischler, 2007). Jako největší bariéra v kategorii bydlení a azylový dům je vnímána záměna „*ztráty bydlení*“ se „*schopností samostatně bydlet*“, a „*schopností starat se o děti*“ (Cosgrove, Flynn, 2005; Gerson, 2007; Swick, 2005; Bulloc, Lott, 2001), ke které v rámci systému prostupného bydlení může docházet (podobně viz Kocman, Klepal, 2014; Busch-Geertsema, 2014; Busch-Geertsema, Sahlin, 2007). Další bariérou související s nastavením systému prostupného bydlení je jeho vnímaná nenávaznost a „*zásluhovost*“ (podobně Skokanová, 2015; Kocman, Klepal, 2014), která vede ke střídání pobytu v azylových domech a tak i k trvání působení zneschopňujících mechanismů. V tomto kontextu je třeba také poukázat na to, že dlouhodobý pobyt v azylovém domě snižuje pravděpodobnost úspěšné reintegrace (Lux, Mikeszová, 2013).

Prvo-pobyt v azylovém domě je komunikačními partnerkami spojován s šokem, „*pádem na dno*“ a nutností adaptace (viz např. také Cosgrove, Flynn, 2005; Busch-Geertsema, Sahlin, 2007). Samotný pobyt v azylovém domě je komunikačními partnerkami vnímán jako posilující nálepku „*černá ovce rodiny*“, která dále ovlivňuje často i tak špatné vztahy s rodinou, jež je vnímána jako „*zklamaná*“ (viz také např. Hinton, Cassel, 2013 či Swick, Williams, 2010). Špatné vztahy s rodinou vedou ke ztrátě možné záchranné sítě v případě ztráty bydlení (podobně Swick, 2005 či Tischler, 2007). Pobyt v azylovém domě je také

spojován s vnímanou ztrátou „kompetence matky“ (Swick, Williams, 2010; Kane, Poweller, 2008; Cosgrove, Flynn, 2005) a v důsledku nedostatku soukromí také s „veřejným mateřstvím“ (Boxill, Beaty (1990) „public mothering“), které je podrobováno kritice okolí a souvisí s nedostatkem soukromí v zařízení. Služby azylového domu jsou tedy celkově vnímány jako služby designované spíše pro jednotlivce než pro rodiny s dětmi (podobně Bassuk a kol., 2010). Určitou bariérou procesu reintegrace je i vztah s přítelem, který je některými komunikačními partnerkami vnímán jako „univerzální viník“ a souvisí s ním často zážitek prvotní zkušenosti se zneschopňujícími mechanismy prostřednictvím domácího násilí. Zkušenost s domácím násilím je sama o sobě často příčinou ztráty bydlení (podobně také Fitzpatrick, Kemp, Klinker, 2000; Kolářová, 2008; Piechowicz, Piotrowski a Paswa-Wojciechowska, 2014; Haasová, 2005; Wenzel, Leake, Gelberg, 2001; Bassuk a kol., 2010; Meadows-Oliver, 2003; Tischler, 2007 či Hetmánková, 2014) a tak i „ochrany“ před dalším působením opresivních/zneschopňujících mechanismů. Zisk peněz a práce je spojován s opresivním působením situace bezdomovectví a nálepkou „bezdomovkyně“ či „osamělá matka bez praxe“, která je spojena s nedostatkem financí a vnímanou „nedosažitelností“ kauce a nájmu. Další popisovanou bariérou v procesu reintegrace jsou dluhy, respektive jejich akumulace, která vede k dalším nevýhodným půjčkám a ty k dalšímu zadlužení (podobně např. Swick, Williams, 2010; Lux, Mikeszová, 2013; Dashora, Slesnick a Erdem, 2012). Nemožnost získat práci je dále komunikačními partnerkami spojována s nastavením pravidel azylového zařízení (viz Connelly, 2000), která jsou vnímána jako „kontrolující“ (viz dále). Pokud komunikační partnerky žijící v azylovém domě mají práci, jedná se o prekarizované formy práce (podobně viz Tischler, 2007; Duffield, Lovell, 2008; Zlotnick, Tam, Bradley, 2007 a Haber, Toro, 2004). Závislosti jsou (jak již bylo řečeno) bariérou vstupu do systému dostupného bydlení a vedou k zisku nálepky „feťáčka“. Závislosti také popisují komunikační partnerky jako příčinu ztráty bydlení, jako prohlubovač bytových obtíží (podobně Meadows-Oliver, 2003). Nejisté bydlení (squat, ubytovna, azylový dům...) je s braním drog spojováno pomocí mechanismu expozice drog, tedy pomocí prostorových a sociálních spouštěčů závislosti. Drogy mohou být bariérou procesu reintegrace také ve smyslu narušením vztahů s rodinou a popisovanou spojitostí s nezákonným jednáním (Dashora, Slesnick a Erdem, 2012). Nezákonné jednání zase může být bariérou zisku trvalého bydlení formou zápisu v rejstříku trestů, který je rovněž vnímán jako určitá nálepka „trestankyně“/ „čorkařky“.

9.5 Oprese a sociální práce v azylovém domě

Komunikační partnerky ve svých vyprávěních reflektují působení opresivních/zneschopňujících mechanismů v azylovém domě. Vnímání azylového domu je určitým procesem, který je ovlivněn délkou a množstvím pobytů v tomto zařízení. Některé komunikační partnerky vnímají azylový dům jako pomyslné „vězení“, jiné jej berou jako bezpečné zázemí ve smyslu („*mít kam jít*“). Ve vnímání azylového domu ze strany komunikačních partnerek se také promítá jejich očekávání vztažené k zařízení, některé (většinou jsou to komunikační partnerky odcházející z azylového domu) jej vnímají jako přechodné bydlení; komunikační partnerky střídající pobyty v azylovém domě je naopak vidí jako místo, kde bydlet, respektive jediné možné bydlení, na které ve vztahu ke své životní situaci dosáhnou (podobně viz Busch-Geertsema, Sahlin, 2007). Z rozhovorů s komunikačními partnery, které v azylovém domě pobývají již po několikáté, přitom vyplývá, že vnímají menší přínos tohoto zařízení pro svou osobu.

Velkou vnímanou bariérou byl v azylovém domě řád, jehož nastavení je komunikačními partnery vnímáno opresivně. Řád je vnímán jako vysoce strukturovaný a kontrolující, komunikační partnerky tak samy sebe vnímají jako pasivní příjemce sociální práce (Skokanová, 2015). Busch-Geertsema (2014), Lux, Mikeszová (2013) uvádí, že je v prvotních stupních konceptu prostupného bydlení podpora vysoce standardizovaná a je zde malá možnost autonomie a soukromí. Azylový dům je kvůli řádu také vnímán jako „uzavřené“ prostředí (viz výše). Ve vztahu k řádu azylového domu je ale potřeba reflektovat i reálné možnosti zařízení, které jsou určeny zákonem o sociálních službách, příkladem může být komunikačními partnery zmiňovaný a negativně hodnocený trh s oblečením, jehož realizaci (např. praní prádla) nemůže azylový dům hradit ze svého oficiálně stanoveného rozpočtu.

Z narací komunikačních partnerek vyplývá, že některé jimi vnímané opresivní/zneschopňující mechanismy vznikají z kumulace rolí sociálního pracovníka jako pracovníka zařízení, konkrétně role poradce, vnímaného strážce přístupu ke startovacím bytům a strážce řádu zařízení. Sociální pracovník se tak díky kumulaci rolí sám dostává do dilematu pomoc versus kontrola (viz např. McLaughlin, 2005), přičemž obojí je v azylovém domě určitým způsobem institucionalizováno. Komunikační partnerky v azylovém domě také vnímaly nedostatek skutečně individualizované podpory, která v jejich naracích souvisela s byrokratizací sociální práce. Participantky tak hovořily o obavě, že jsou „házeny

do jednoho pytle“ a že jsou jenom „číslem“ („tržní příležitost“, viz Keller, 2007). Byrokratické jednání může být totiž definováno jako rutinní a zahrnuje neosobní, asymetrické a formální jednání s klienty. Sociální pracovníci jsou tak některými komunikačními partnerkami vnímáni jako „*distancovaní oni*“. V tomto kontextu můžeme zmínit, že rostoucí byrokratizace sociální práce vede ke snížení prestiže sociální práce a k „*degradaci odbornosti*“ sociálních pracovníků (viz např. Hiekischová, 2015). S byrokratizací souvisí také ekonomizace, která klade důraz na výkon, příjemce sociální práce se tak stává pouze kvantitativním ukazatelem (viz např. Ife, 2012; Dominelli, 2010; Welbourne, 2011; Elsen, 2010).

Komunikační partnerky rovněž reflektovaly zátěž kladenou na sociální pracovníky v azylových zařízeních. Uváděly, že sociální pracovník je sám „*chycen*“ v režimu určité instituce, v němž musí pracovat a často za tuto práci není pozitivně ohodnocen, což je pro něj zatěžující. Ferguson, Lavalette (2004) či Gojová, Glumbíková (2015) popisují v tomto kontextu bezmoc sociálních pracovníků pramenící z nedostatku nástrojů poskytnutých sociální práci pro řešení sociálních problémů a z nemožnosti podílet se na konstrukci jejich systémových řešení. Shier a Graham (2014) uvádí, že sami sociální pracovníci se mohou cítit bezmocně (v systému) i z důvodu, že nemohou ve své práci uplatňovat vlastní přesvědčení a často je tak pro ně těžké pohlížet na sebe jako profesionála. Grant a Kinman (2014) zase popisují u sociálních pracovníků narůstající pracovní stres, který pramení z norem stanovených pro sociální práci.

9.6 Implikace pro sociální práci

Akcelerátory jsou v této disertační práci interpretovány jako anti-utlačivé mechanismy, které pomáhají procesu reintegrace a bariéry naopak jako mechanismy vzniklé v kontextu a přímém působení oprese ve společnosti. V kontextu popisované intersekcionality oprese vnímám akcelerátory jako přímou součást antiopresivního přístupu v sociální práci. Cílem antiopresivní sociální práce je totiž nahradit utlačivé a kontrolující vztahy novými vztahy založenými na rovnoprávnosti (Dominelli, 2002). Do středu pozornosti se tak dostává důraz na rozdíly, rozmanitost a inkluzi (Brown, 2012). Vzhledem k intersekcionalitě oprese popisované v naracích komunikačních partnerek se jeví antiopresivní přístup v sociální práci jako velmi důležitý a umožňující pochopit žitou zkušenost matek bez domova.

Ve vztahu k intersekcionalitě znevýhodnění, která v mnoha případech matek bez domova vede k tvorbě zneschopněného „*institucionálního my*“, je důležité zdůraznit potřebu

aktivizace (ve smyslu „agency“). Matky z azylových domů vnímaly jako souhrnný akcelerátor přeměny identity „*institucionálního my*“ na identitu jednotlivce zážitek kompetence, zážitek vlivu a z nich pramenící pozitivní zkušenosti. Aktivizace ovšem nemusí probíhat jen na individuální úrovni, ale i na úrovni kolektivní např. formou kampaní o azylových domech a lidech, kteří v nich žijí, kampaní sloužících k de-tabuizaci domácího násilí, nebo kampaní podporujících změnu „*zneschopňujícího*“ pohledu na bezdomovectví jako na individuální vinu každé osoby bez domova.

V kontextu výše zmíněného se souhrnným akcelerátorem se v rámci antiopresivní práce také stává kritická reflexe „*utlačivých mechanismů*“, které se komunikačním partnerkám jeví jako všudypřítomné, nezměnitelné a zároveň zneschopňující (v kolektivním i individuálním smyslu) ve vztahu ke změně vlastní životní situace. Největší požadavek na kritickou reflexi byl u komunikačních partnerek kladen ve vztahu k „*zavinění vlastní životní situace*“, které je, dle jejich vnímání, konstruováno společností na bázi bezpodmínečné individuální viny, která je spojena s nálepkami typu „*bezdomovkyně*“, „*špatná matka*“, „*nezodpovědná*“, „*neschopná se postarat*“ ..., které mají opět skupinovou i individuální povahu. V kontextu výše zmíněného je potřeba se vždy ptát, odkud pochází naše vědění (Fook, 2007) a nezapomínat ani na to, že sami sociální pracovníci mohou přispívat k reprodukci oprese (Healy, 2000). V širším slova smyslu je potřeba, aby se sociální práce zaměřovala i na kritickou reflexi rozložení moci ve společnosti (Fook, 2007), protože právě skrze onu moc jsou posléze matkám bez domova přisuzovány výše uvedené opresivní nálepky.

Komunikační partnerky tak vnímají úlohu sociální práce nejen v individuální rovině pomoci, ale také v ovlivnění existujících „*vinících*“ metanarativů ve společnosti formou kontrarnativů (Baldwin, 2013). Tento důraz poukazuje na advokacii („*advocacy*“) ve smyslu prosazování práv příjemců sociální práce a celých skupin znevýhodněných vůči veřejnosti, jako jeden z „*úkolů*“ sociální práce (viz Janebová, 2014).

Výše zmíněné antiopresivní mechanismy jsou částečně či zcela obsaženy v participativním přístupu k matkám v azylových domech (byť jsem si vědoma limitů jeho použití a možných rizik z nich plynoucích); v rámci výzkumu jsem vnímala participativní přístup ve vztahu ke komunikačním partnerkám a zejména ve vztahu k peer výzkumníci jako nositele změny a zplnomocnění (viz přechod od „*oběti*“ k „*přeživší*“). Participativní přístup se totiž podobně jako antiopresivní přístup (resp. kritická sociální práce jako jeho zastřešující princip) zaměřuje na témata dominance a útlaku (Creswell a kol., 2007); umožňuje dát „*hlas*“ utlačovaným a zvýšit tak jejich moc (Albridge, 2015) a také nastolit důvěru mezi peer

spolupracovníky a sociálními pracovníky (Schuman, Abramson, 2000). Samy komunikační partnerky hodnotily ve svých výrociích participativní přístup pozitivně a to nejen v kontextu svého vlastního zapojení a „zisku hlasu“, ale i v kontextu možné pomoci dalším uživatelkám azylových domů např. formou vzniku svépomocných skupin pro ženy se zkušeností s domácím násilím nebo formou peer doprovázení a pomoci v azylovém domě.

ZÁVĚR

V rámci této disertační práce jsem si stanovila za cíl: „*Popsat a porozumět tomu, jak se intersekcionalita oprese projevuje v naracích matek samoživitelek se zkušeností s pobytem v azylovém domě a jak tyto projevy mohou působit na proces jejich reintegrace do stabilního bydlení.*“

První kapitola je věnována teoretickému ukotvení práce, popisu sociální konstrukce identity (individuální i skupinové), opresivních činitelů v tomto procesu a jejich intersekcionalitě. V rámci této kapitoly je poukázáno na to, že se matky samoživitelky se zkušeností s pobytem v azylovém domě setkávají s několika rovinami oprese. Jedná se o opresi v důsledku genderu, mateřství (samoživitelství), socio-ekonomické úrovně (statusu bezdomovce) a etnicity. Jednotlivé roviny oprese jsou následně vymezeny a popsány v jednotlivých kapitolách teoretické části disertační práce.

Druhá kapitola disertační práce poukazuje na to, jak je v kontextu intersekcionality oprese konstruována identita matek samoživitelek v české společnosti v kontextu společensky sdílených požadavků na „*správnou ženu*“ a „*dobrou matku*“.

Třetí kapitola je věnována popisu životní situace žen a matek bez domova, kde popisují další formy oprese související se situací bezdomovectví, zejména pak zneschopňujícího pojetí bezdomovectví. V kapitole je také věnována pozornost intersekcionalitě oprese plynoucí ze vzájemné interakce oprese v důsledku situace bezdomovectví, genderu a etnické příslušnosti.

Čtvrtá kapitola se zaměřuje na proces reintegrace matek bez domova. V rámci této kapitoly se věnují jednotlivým přístupům k reintegraci osob bez domova, se zaměřením na přístup dostupného bydlení, který aktuálně v České republice převládá a do nějž patří i azylové domy. Kapitola poukazuje také na určitá specifika pobytu matek bez domova v azylových domech.

Pátá kapitola je věnována metodologickému ukotvení výzkumu. Popisují zde výběr participativního přístupu k výzkumu, výběr komunikačních partnerek, techniky sběru dat a metody analýzy dat. Zvláštní pozornost věnují i pozici výzkumníka a peer výzkumníka ve výzkumu a části zabývající se reflexí a etikou výzkumu.

Poslední tři kapitoly jsou věnovány analýze dat; analýze projevů intersekcionality oprese (akcelerátorů a bariér reintegrace do stabilního bydlení u matek samoživitelek z azylových domů) a tematické analýze přechodu „*obětí*“ v „*přeživšího*“.

Z analýzy dat vyplývá, že zneschopňující mechanismy tvoří kontext reintegrace matek samoživitelek se zkušeností s pobytem v azylovém domě do trvalého bydlení. Zneschopňující mechanismy jsou přitom komunikačními partnerkami vnímány jako „*všudypřítomné*“ a „*nezměnitelné*“, posilují tvorbu identity „*oběti*“ a tvorbou „*institucionálního my*“ (ztrátu individuální identity). Ztráta bydlení je vnímána jako ztráta ochrany před zneschopňujícími mechanismy a jako moment vystavení dalším formám oprese („*bezdomovkyně*“).

V rámci poslední kapitoly, diskuze, ukotvují výzkumná zjištění v širším společenském kontextu sociální práce. Formují zde také doporučení pro praxi sociální práce. Doporučení se přitom vztahují k potřebě antiopresivní (kritické) sociální práce. Antiopresivní sociální práce akcentuje existenci intersekcionality oprese. Je to přitom právě koncept intersekcionality oprese, který v rámci realizovaného výzkumu umožnil popsat zažívanou zkušenost matky samoživitelky žijící v azylovém domě, kterou nelze pochopit jen pomocí zkušenosti ženy, matky, matky samoživitelky, osoby bez domova, ani příslušnice romského etnika; pro pochopení je potřeba reflektovat interakci všech těchto zkušeností. V rámci doporučení pro sociální práci kladu důraz zejména na potřebu aktivizace příjemců sociální práce (ve smyslu „*agency*“), na nutnost reflexivní povahy sociální práce, potřebu kritické reflexe procesu konstruování „*přesvědčení*“ ve společnosti i při individuální sociální práci s jedincem; a na zplnomocňující praxi sociální práce, která byla komunikačními partnerkami vzhledem k působení utlačivých mechanismů vnímána jako klíčová pro proces reintegrace.

RESUMÉ

V současné době je bezdomovectví v České republice velmi diskutovaným tématem, a to i v kontextu tvorby zákona o sociálním bydlení a pilotáže koncepce sociálního bydlení, která (mimo jiných měst) probíhá i v Ostravě. Téma ženského bezdomovectví však stále stojí na okraji odborného zájmu, i když se již „*karta obrací*“ např. díky iniciativám organizací jako je např. Jako doma o.p.s. Aktuálnost tématu této disertační práce spočívá i v měnící se úloze azylových domů, která souvisí se změnami v zákoně o sociálních službách a která azylovým domům přidává do nabízených služeb sociálně-terapeutické služby.

V rámci situace bezdomovectví matek bez domova je třeba upozornit na intersekcionalitu oprese, s níž se musí tato cílová skupina vyrovnávat. Matky bez domova jsou „*znevýhodněnými ve svých znevýhodněních*“, jsou terčem tlaku ze strany společnosti jako ženy, matky, samoživitelky; jako lidé bez domova a často také z důvodu jejich etnické příslušnosti.

Cílem této disertační práce bylo: „*Popsat a porozumět tomu, jak se intersekcionalita oprese projevuje v naracích matek samoživitelek se zkušeností s pobytem v azylovém domě a jak tyto projevy mohou působit na proces jejich reintegrace do stabilního bydlení.*“

V rámci tohoto cíle jsem si stanovila hlavní výzkumnou otázku „*Jak se intersekcionalita oprese projevuje v naracích matek samoživitelek se zkušeností s pobytem v azylovém domě a jak tyto projevy z pohledu matek ovlivňují proces reintegrace do stabilního bydlení?*“

V teoretické části ukotvuji práci v antiopresivní sociální práci a participativním paradigmatu. Popisuji, jak je v kontextu intersekcionality oprese konstruována identita matek samoživitelek v české společnosti. Věnuji se také životní situaci žen a matek bez domova, kde popisuji další formy oprese související se situací bezdomovectví, zejména pak zneschopňujícího pojetí bezdomovectví a společensky sdílených požadavků na „*správnou ženu*“ a „*dobrou matku*“. Teoretickou část uzavírám pojednáním o procesu reintegrace matek bez domova.

Z analýzy dat vyplývá, že zneschopňující mechanismy tvoří kontext reintegrace matek samoživitelek se zkušeností s pobytem v azylovém domě do trvalého bydlení. Zneschopňující mechanismy jsou přitom komunikačními partnerkami vnímány jako „*všudypřítomné*“ a „*nezměnitelné*“. Ztráta bydlení je vnímána jako ztráta ochrany před zneschopňujícími mechanismy a jako moment vystavení dalším formám oprese („*bezdomovkyně*“).

V závěru práce formuji doporučení vztahující se k sociální práci, konkrétně se zabývám potřebností antiopresivní sociální práce. Antiopresivní sociální práce akcentuje existenci intersekcionality oprese. Je to přitom právě koncept intersekcionality oprese, který v rámci realizovaného výzkumu umožnil popsat zažívanou zkušenost matky samoživitelky žijící v azylovém domě. V rámci doporučení pro sociální práci kladu důraz zejména na potřebu aktivizace příjemců sociální práce (ve smyslu „agency“), na nutnost reflexivní povahy sociální práce a potřebu kritické reflexe konstruování „přesvědčení“ ve společnosti i při individuální sociální práci s jedincem; a na zplnomocňující praxi sociální práce, která byla komunikačními partnerkami vzhledem k působení utlačivých mechanismů vnímána jako klíčová pro proces reintegrace.

SUMMARY

Currently, homelessness in the Czech Republic is a very hot topic, even in the context of creating a new law on social housing and piloting the concept of social housing that (among other cities) also takes place in Ostrava. The topic of female homelessness still stands on the edge of professional interest, even if it has "card turns" mainly due to initiatives of such organizations as for example, Home-like, charitable trust. Topicality of this thesis lies in the changing role of shelters, which relates to changes in the law on social services and which adds social and therapeutic service to the service offered by shelters.

Within the situation of homelessness of homeless mothers it is necessary to point out the intersectionality of the oppression which they have to cope with as a target group. Homeless mothers are "*disadvantaged in their handicaps*", they are the target of pressure from the society such as women, mothers, and single parents; as homeless people and often because of their ethnicity.

The aim of this dissertation was: "*To describe and understand how the intersectionality of oppression manifests itself in the narratives of single mothers with experience of staying in shelters and how these symptoms affect the process of reintegration into permanent housing.*"

Within this objective, I determined the key question, "*How the intersectionality of oppression manifests itself in narratives of single mothers with experience of staying in an shelter, and how these manifestations, from the perspective of mothers, influence the process of reintegration into permanent housing?*"

In the theoretical part, I anchor my work in antioppressive social work and participatory paradigm. I describe how the identity of single mothers is constructed in the context of intersectionality of oppression in the Czech society. I also observe the life situation of homeless women and mothers, where I describe other forms of oppression related to the situation of homelessness, especially the weakening concept of homelessness and socially shared requirements for "*good wife*" and "*good mother*". I conclude the theoretical part with a treatise about the process of reintegration of homeless mothers.

The data analysis shows that disabling mechanisms form the context of reintegration of single mothers with experience of staying in an shelter into permanent housing. Disabling mechanisms are perceived as "*pervasive*" and "*unchangeable*" by communication partners. Loss of housing is perceived as a loss of protection from disabling mechanisms and as a moment of exposure to other forms of oppression ("*homeless*").

In the end of my dissertation I form recommendations related to social work, specifically to need of antioppressive social work. Antioppressive social work emphasizes the existence of the intersectionality of oppression. It is yet the concept of intersectionality of oppression, which in the context of the research made it possible to describe the experience of single mothers living in an shelter. In terms of recommendations for social work, I particularly emphasize the need for activation of beneficiaries of social work (in the sense of "*agency*"), the need for reflexive nature of social work and the need for critical reflection of constructing the "*conviction*" in the society and in the individual social work with individuals; for empowering social work practice, which was perceived by the communication partners, considering oppressive mechanisms, as the key one for the reintegration process.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ADAMS, Robert, DOMINELLI, Lena, PAYNE, Malcolm. (Eds.) *Critical practice in social work*. 2nd ed. New York: Palgrave Macmillan, 2009. ISBN 0-230-21863-6.
- AGULNIK, Phil, BURCHARDT, Tania, EVANS, Martin. Response and Prevention in the British Welfare State. 2002, pp. 155-177. In HILLS, John, LE GRAND, Julian, PIACHAUD, David. (Eds.) *Understanding Social Exclusion*. Oxford: Oxford University Press, 2002. ISBN 0-19-925194-0.
- ALDRIDGE, Jo, DEARDEN, Chris. Disrupted Childhoods. 2013, pp. 167-182. In KEIGHTLEY, Emily, PICKERING, Michael. (Eds.) *Memory Research for Memory Studies*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013. ISBN 978-0-7486-4595-4.
- ALBRIDGE, Jo. Participatory research: Working with vulnerable groups in research and practice. Bristol: Policy Press, 2015. ISBN 978-1-4473-0564-4.
- ALLPORT, Gordon Willard. *O povaze předsudků*. Praha: Prostor, 2004. ISBN 80-7260-125-3.
- American Psychological Association (APA). *Ethical Principles of Psychologists and Code of Conduct*. 2010. [Online]. [Citace: 25. 3. 2016]. Dostupné z: <http://www.apa.org/ethics/code/>
- Amnesty International Annual Report. 2015. [Online]. [Citace: 21. 2. 2016]. Dostupné z: <https://www.amnesty.org/en/latest/research/2016/02/annual-report-201516/>
- ANDERSON, Harlene. *Konverzace, jazyk a jejich možnosti: postmoderní přístup k terapii*. Brno: NC Publishing, 2009. ISBN 978-80-903858-6-3.
- ANDERSON, Isobel, CHRISTIAN, Julie. Causes of homelessness in the UK: a dynamic analysis. *Journal of Community & Applied Social Psychology*. 2003, Vol. 13, No. 2, pp. 105-118. ISSN 1052-9284.
- ANOOSHIAN, Linda, J. Violence and Aggression in the Lives of Homeless Children: A Review. *Aggression and Violent Behavior*. 2005, Vol. 10, No. 2, pp. 129-152. ISSN 1359-1789.
- APPELTOVÁ, Michaela, KUBÁLKOVÁ, Petra, WENNERHOLM ČÁSLAVSKÁ, Tereza. (Eds.) *Ženy a česká společnost: hodnocení implementace Pekingské akční platformy na národní a mezinárodní úrovni (Peking + 15)*. Policy paper ProEquality. Praha: Otevřená společnost – Centrum ProEquality, 2010. ISBN 978-80-87110-19-5.
- Armáda spásy. *Dotazníkové šetření uživatelů azylových domů a domů pro matky s dětmi Armády spásy*. 2016.

- Azylový dům pro rodiny s dětmi. Slezská Ostrava. [Online]. [Citace: 9. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.slezska.cz/cs/radnice/urad/odbor-socialnich-veci/odbor-socialnich-sluzeb/4.-azylovy-dum-pro-rodiny-s-detmi>
- BADINTER, Elisabeth. *Materská láska: od 17. storočia po súčasnosť*. Bratislava: Aspekt, 1998. ISBN 80-85549-04-2.
- BALDWIN, Clive. *Narrative social work: theory and application*. Bristol: Policy Press, 2013. ISBN 9781847428257.
- BANYARD, Victoria L. Taking another route: Daily survival narratives from mothers who are homeless. *American Journal of Community Psychology*. 1995, Vol. 23, No. 6, pp. 871-891. ISSN 0091-0562.
- BARROW, Susan, M., LABORDE, Nicole, D. Invisible mothers: Parenting by homeless women separated from their children. *Gender Issues*. 2008, Vol. 25, No. 3, pp. 157-172. ISSN 1098-092X.
- BARŠA, Pavel. *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: CDK, 1999. ISBN 80-85959-47-X.
- BARŠOVÁ, Andrea. Problémy bydlení etnických menšin a trendy k rezidenční segregaci v České republice. 2002, pp. 3-42. In VÍŠEK, Petr. (Ed.) *Romové ve městě*. Praha: Socioklub. ISBN 80-86484-01-7.
- BARTÁKOVÁ, Helena. *Cesta zpátky: návrat žen po rodičovské dovolené na trh práce v České republice*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009. ISBN 978-80-210-5012-9.
- BARTON, David, PAPEN, Uta. *The Anthropology of Writing: Understanding Textually-Mediated Worlds*. London: Continuum, 2010. ISBN 9781441128898.
- BASSUK, Ellen, L., MELNICK, Sharon, BROWNE, Angela. Responding to the needs of low-income and homeless women who are survivors of family violence. *Journal of the American Medical Women's Association*. 1998, Vol. 53, No. 2, pp. 57-64. ISSN 0098-8421
- BASSUK, Ellen, L., VOLK, Katherine, T., OLIVET, Jeffrey. A Framework for Developing Support and Services for Families Experiencing Homelessness. *The Open Health Services and Policy Journal*. 2010, Vol. 3, pp. 34-40. ISSN 1874-9240. [Online]. [Citace: 4. 3. 2015]. Dostupné z: <http://homelesshub.ca/sites/default/files/eyn4xm01.pdf>
- BAUBÖCK, Rainer. The Integration of Immigrants. *Council of Europe*. 1994. [Online]. [Citace: 6. 8. 2015]. Dostupné z: http://www.ihs.ac.at/publications/lib/ihsrp_15.pdf

- BAUMAN, Zygmunt. *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta, 2004. ISBN 80-204-1195-X.
- BAUMAN, Zygmunt. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta, 2002. ISBN 80-204-0966-1.
- BECK, Ulrich. *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON, 2004. ISBN 80-86429-32-6.
- BECKER, Howard, S. *Outsiders: Studies in Sociology of Deviance*. New York: The Free Press, 1997. ISBN 0-684-83635-1.
- BELKNAP, Joanne. *The invisible woman: gender, crime, and justice*. 2nd ed. Belmont: Wadsworth Publishing, 2000. ISBN 0534542093.
- BLUMENTHAL, Daniel, S. *Community-based participatory health research: issues, methods, and translation to practice*. 2nd ed. New York: Springer Publishing Company, 2013. ISBN 9780826193964.
- BOURDIEU, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-775-5.
- BOXILL, Nancy A., BEATY, Anita, L. Mother/child Interaction among Homeless Women and Their Children in a Public Night Shelter in Atlanta, Georgia. *Child & Youth Services*. 1990, Vol. 14, No. 1, pp. 49-64. ISSN 0190-7409.
- BRANNON, Linda. *Gender: Psychological Perspectives*. 6th ed. London, New York: Routledge, 2010. ISBN 97880205001651.
- BRETON, Margot, BUNSTON, Terry. Physical and Sexual Violence in the Lives of Homeless Women. *Canadian Journal of Community Mental Health*. 2009, Vol. 11, No. 1, pp. 29-44. ISSN 1929-7084.
- BROWN, Michael. Gender and sexuality I: Intersectional anxieties. *Progress in Human Geography*. 2012, Vol. 36, No. 4, pp. 541-550. ISSN 0309-1325.
- BROWN, Leslie, STREGA, Susane. *Research as Resistance: Critical, Indigenous and Anti-oppressive Approaches*. Toronto: Canadian Scholars' Press, 2005. ISBN 1551302756.
- BRYDON-MILLER, Mary. Education, Research and Action: Theory and Methods of Participatory Action Research. 2001, pp. 76-94. In TOLMAN, Deborah, L., BRYDON-MILLER, Mary. *From Subjects to Subjectivities: A Handbook of Interpretative and Participatory Methods*. New York: New York University Press, 2001. ISBN 9780814782590.
- BUDINOVÁ, Adriena. *Rizika chudoby žen postižených domácím násilím a jejich děti*. Praha: profem, 2012. ISBN 978-80-904564-2-6.

- BULLOCK, Heather, E., LOTT, Bernice. Building a Research and Advocacy Agenda on Issues of Economic Justice. *Analyses of Social Issues and Public Policy*. 2001, Vol. 1, No. 1, pp. 147-162. ISSN 1530-2415.
- BURNS, Sara, MacKEITH, Joy, GRAHAM, Kate. *Using the Outcome Stars: Impact and Good Practice. Research Report..* London: Homeless Link, 2008.
- BUSCH-GEERTSEMA, Volker. *Housing First and Housing Led Policies. Introduction and Themes for Debate*. Konference: Přístup Romů k bydlení. Dilema konceptů Housing First a Housing Ready. Praha, 2014.
- BUSCH-GEERTSEMA, Volker. Does Re-Housing Lead to Reintegration? *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 2005, Vol. 18, No. 2, pp. 205-226. ISSN 1351-1610.
- BUSCH-GEERTSEMA, Volker, SAHLIN, Ingrid. The Role of Hostels and Temporary Accommodation. *European Journal of Homelessness*. 2007, Vol. 1. ISSN 2030-2762.
- CALZO, Jerel, P., WARD, Monique, L. Media Exposure and Viewers' Attitudes Toward Homosexuality: Evidence for Mainstreaming or Resonance? *Journal of Broadcasting & Electronic Media*. 2009, Vol. 53, No. 2, pp. 280-299. ISSN 0883-8151.
- Centrum pro výzkum veřejného mínění (CVVM). *Postavení žen v politice očima české veřejnosti. Závěrečná zpráva*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. [Online]. [Citace: 22. 10. 2015]. Dostupné z: <http://padesatprocent.cz/docs/postaveni-zen-v-politice-ocima-ceske-verejnosti.pdf>
- Centrum sociálních služeb Poruba, p. o. [Online]. [Citace: 12. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.cssporuba.cz/azylove-zarizeni/informace/>
- CLARK, Angela, LEE, Rebecca, C. Transitioning Through Family Homelessness and the Effect of Substance Abuse on Social Support Systems. *Western Journal of Nursing Research*. 2013, Vol. 35, No. 9, pp. 1230-1231. ISSN 0193-9459.
- CLARKE, Adele, E. *Developing grounded theory: The second generation*. London, New York: Routledge, 2009. ISBN 978-1-59874-193-3.
- CLEAVER, Frances. Paradoxes of participation: Questioning participatory approaches to development. *Journal of International Development*. 1999, Vol. 11, No. 4, pp. 597-612. ISSN 0954-1748.
- CONNELLY, Deborah, R. *Homeless mothers: Face to Face with Woman and Poverty*. Minnesota: Univerzity of Minnesota Press, 2000. ISBN 0816632812.

- COOKE, Bil, KOTHARI, Uma. *Participation: The New Tyranny?* London: Zed Books, 2001. ISBN 1-85649-793-3.
- COOLICAN, Hugh. *Research Methods and Statistics in Psychology*. 6nd ed. Sussex, New York: Psychology Press, 2014. ISBN 978-1-4441-7011-5.
- COOPER, Jennifer, WALSH, Christine, A., SMITH, Paula. A Part of the Community: Conceptualizing Shelter Design for Young, Pregnant, Homeless Women. *Journal of the Association for Research on Mothering*. 2009, Vol. 11, No. 2, pp. 122-133. ISSN 1488-0989.
- CORNWALL, Andrea, JEWKES, Rachel. What is participatory research? *Social Science & Medicine*. 1995, Vol. 41, No. 12, pp. 1667-1676. ISSN 0277-9536.
- COSGROVE, Lisa, FLYNN, Cheryl. Marginalized Mothers: Parenting Without a Home. *Analyses of Social Issues and Public Policy*. 2005, Vol. 5, No. 1, pp. 127-143. ISSN 1530-2415.
- Council of the European Union. *Joint report by the Commission and the Council on social inclusion*. Brussel, 2004. [Online]. [Citace: 20. 11. 2015]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/final_joint_inclusion_report_2003_en.pdf
- COWAL, Kirsten, SHINN, Marybeth, WEITZMAN, Beth, C., STOJANOVIC, Daniela, LABAY, Larissa. Mother-child separations among homeless and housed families receiving public assistance in New York City. *American Journal of Community Psychology*. 2002, Vol. 30, No. 5, pp. 711-730. ISSN 0091-0562.
- CRENSHAW, Kimberle. Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*. 1991, Vol. 43, No. 6, pp. 1241-1299. ISSN 0038-9765.
- CRESWELL, John, W., HANSON, William, E., PLANO, Vicki, L., Clark, MORALES, Alejandro. Qualitative research designs: Selection and implementation. *The Counseling Psychologist*. 2007, Vol. 35, No. 2, pp. 236-264. ISSN 0011-0000.
- CROSSLEY, Michele. *Introducing Narrative Psychology: Self, Trauma and the Construction of Meaning*. Buckingham: Open University Press, 2000. ISBN 0-335-20290-X.
- CROSS, Susan, E., MADSON, Laura. Models of the Self: Self-Construals and Gender. *American Psychological Association*. 1997, Vol. 122, No. 1, pp. 5 - 37. ISSN 1528-3542.

ČERMÁK, Ivo, ŠTĚPANÍKOVÁ, Irena. Kontrola validity dat v kvalitativním psychologickém výzkumu. *Československá psychologie*. 1998, Vol. 42, No. 1, pp. 50-62. ISSN 0009-062X.

Český statistický úřad (ČSÚ). *Sčítání lidu, domů a bytů 2011*. Aktualizováno dne 14. 11. 2014. [Online]. [Citace: 5. 8. 2015]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/sldb>

Český statistický úřad (ČSÚ). *Téměř v pětině rodinných domácností žijí závislé děti jen s jedním rodičem*. Analýza. 2013. [Online]. [Citace: 7. 9. 2015]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/20568791/czam020113analyza.pdf/b8a85309-30f2-4bb0-8c82-b8cccbcd548?version=1.0>

ČÍRTKOVÁ, Ludmila, VITOUŠOVÁ, Petra. *Pomoc obětem (a svědkům) trestných činů: příručka pro pomáhající profese*. Praha: Grada, 2007. ISBN: 978-80-247-2014-2.

ČUHELOVÁ, Monika. *Proměny mateřství (prožívání mateřství třemi generacemi)*. Nepublikovaná diplomová práce. MU: FSS, 2006.

DANIELOVÁ, Helena. (Ed.) *Paměti romských žen: kořeny I*. Brno: Muzeum romské kultury, 2002. ISBN 80-86656-00-4.

DASHORA, Pushpanjali, SLESNICK, Natasha, ERDEM, Gizem. "Understand My Side, My Situation, and My Story": Insights into the Service Needs among Substance-abusing Homeless Mothers. *Journal of Community Psychology*. 2012, Vol. 40, No. 8, pp. 938–950. ISSN 1520-6629.

DAVID, Matthew. Problems of participation: The limits of action research. *International Journal of Social Research Methodology*. 2002, Vol. 5, No. 1, pp. 11-17. ISSN 1364-5579.

DAVIDOVÁ, Eva. K bydlení Romů v uplynulém půlstoletí. 2000, pp. 8-14. In VÍŠEK, Petr. *Romové: bydlení, soužití*. Sešity pro sociální politiku. Praha: Socioklub, 2000. ISBN 80-902260-8-6.

DAWSON, Catherine. *Practical Research Methods: A user-friendly guide to mastering research*. Oxford: How To Books, 2002. [Online]. [Citace: 14. 9. 2015]. Dostupné z: <http://www.modares.ac.ir/uploads/Agr.Oth.Lib.21.pdf>

DENZIN, Norman, K., LINCOLN, Yvonna, S. *Collecting and Interpreting Qualitative Material*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE, 1998. ISBN 076191434X.

DENZIN, Norman, K., LINCOLN, Yvonna, S. (eds.) *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. 4th ed. Thousand Oaks, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications, 2011. ISBN 978-1-4129-7417-2.

Diakonie Českobratrské církve evangelické. Středisko v Ostravě. [Online]. [Citace: 14. 9. 2015]. Dostupné z: <http://ostrava.diakonie.cz/nase-sluzby/azylovy-dum-debora-pro-zeny-a-matky-s-detmi/>

DICLEMENTE, Carlo, C., PROCHASKA, James, O., FAIRHURST, Scott, K., VELICER, Wayne, VELASQUEZ, Mary, Marden, ROSSI, Joseph, Stephen. The Processes of Smoking Cessation: An Analysis of Precontemplation, Contemplation, and Preparation Stages of Change. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 1991, Vol. 59, No. 2, pp. 295-304. ISSN 0022-006X.

DOMINELLI, Lena. *Feminist Social Work: Theory and Practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002. ISBN 0-333-77154-0.

DOMINELLI, Lena. *Social work in a globalizing world*. Cambridge, Malden: Polity Press, 2010. ISBN 978-0-7456-4088-4.

DONOVAN, Catherine, HESTER, Marianne. I Hate the Word "Victim": An Exploration of Recognition of Domestic Violence in Same Sex Relationships. *Social Policy and Society*. 2010, Vol. 9, No. 2, pp. 279-289. ISSN 0047-2794.

DUDOVÁ, Radka, HASTRMANOVÁ, Šárka. *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i, 2007. ISBN 978-80-7330-124-8.

DUDOVÁ, Radka. Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*. 2009, Vol. 45, No. 4, pp. 753–784. ISSN 0038-0288.

DUFFIELD, Barbara, LOVELL, Phillip. *The Economic Crisis Hits Home: The Unfolding Increase in Child and Youth Homelessness*. Washington, DC: National Association for the Education of Homeless Children and Youth, 2008. [Online]. [Citace: 18. 2. 2015]. Dostupné z: <http://www.naehcy.org/dl/TheEconomicCrisisHitsHome.pdf>

EDGAR, Bill. The ETHOS Definition and Classification of Homelessness and Housing Exclusion. *European Journal of Homelessness*. 2012, Vol. 6, No. 2. ISSN 2030-2762.

EDGAR, Bill, MEERT, Henk. *Fourth Review of Statistics on Homelessness in Europe*. FEANTSA, 2005. ISBN 9075529503.

ELSEN, Susanne. *Social work and community-based social economies: reflections on the task of socio-political development*. Luxembourg: Riuess 2010: Xèmes Rencontres internationales du Réseau Inter-Universitaire de l'Économie Sociale et Solidaire. [Online]. [Citace: 21. 3. 2015]. Dostupné z: http://base.socioeco.org/docs/_index101.pdf

ESSER, Hartmut. *Migration, language and integration*. AKI Research Review 4. WZB, 2006. [Online]. 2006. [Citace: 21. 9. 2015]. Dostupné z:

https://www.wzb.eu/www2000/alt/aki/files/aki_research_review_4.pdf

ETHOS. *Typology on Homelessness and Housing Exclusion*. 2011. [Online]. [Citace: 21. 3. 2015]. Dostupné z: <http://www.feantsa.org/spip.php?article120&lang=en>

European Commission. Poverty and Social Exclusion among Lone-Parent Households. *Policy Studies Findings*. 2007, Vol. 9. ISSN 1830-5423.

EUROSTAT. *Statistika příjmového rozdělení*. Poslední aktualizace únor 2016. [Online]. [Citace: 14. 4. 2016]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Income_distribution_statistics/cs

EVANS, Gary W., WELLS, Nancy, M., MOCH, Annie. Housing and Mental Health: A Review of the Evidence and a Methodological and Conceptual Critique. *Journal of Social Issues*. 2000, Vol. 68, No. 3, pp. 475-500. ISSN 0022-4537.

FERGUSON, Harry. Outline of a Critical Best Practice Perspective on Social Work and Social Care. *British Journal of Social Work*. 2003, Vol. 33, No. 8, pp. 1005-1024. ISSN 0045-3102.

FERGUSON, Iain, LAVALETTE, Michael. Beyond Power Discourse: Alienation and Social Work. *British Journal of Social Work*. 2004, Vol. 34, No. 3, pp. 297-312. ISSN 0045-3102.

FERJENČÍK, Ján. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši*. 2. vyd. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-815-9.

FITZPATRICK-LEWIS, Donna, GANANN, Rebecca, KRISHNARATNE, Shari, CILISKA, Donna, KOUYOUMDJIAN, Fiona, HWANG, Stephen, W. Effectiveness of interventions to improve the health and housing status of homeless people: a rapid systematic review. *BCM Public Health*. 2011, Vol. 11. ISSN 1471-2458.

FITZPATRICK, Suzanne, KEMP, Peter, KLINKER, Suzanne. *Single homelessness: An overview of research in Britain*. Bristol: Policy Press, 2000. ISBN 1-86134-255-1.

FOOK, Jan, GARDNER, Fiona. *Practising Critical Reflection*. Maidenhead: Open University Press, 2007. ISBN 13-978-0335-221707.

FOOK, Jan. *Social Work: A Critical Approach to Practice*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 2002. ISBN 076197251X.

FOOK, Jan. Critical Social Work. The Current Issues. *Qualitative Social Work*. 2003, Vol. 2, No. 2, pp. 123-130. ISSN 1473-3250.

FRIŠAUFOVÁ, Magda. "I know what I'm doing" Agency in Narratives of women who have experience with long-term drug use. Disertační práce, nepublikováno, Brno: Masarykova univerzita, 2015.

FRIŠTENSKÁ, Hana. Diskriminace Romů v oblasti bydlení a její projevy. 2000, pp. 24-41. In VÍŠEK, Petr. *Romové: bydlení, soužití*. Sešity pro sociální politiku. Praha: Socioklub, 2000. ISBN 80-902260-8-6.

FULLER, Duncan, KITCHIN, Rob. (Eds.) *Radical theory/critical praxis: making a difference beyond the academy?* Veron and Victoria, BC: Praxis Press, 2004. ISBN 0973456108.

GAC. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. GAC spol. s.r.o., 2015. [Online]. [Citace: 16. 1. 2016]. Dostupné z:

http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/Analyza_socialne_vyloucenych_lokalit_GAC.pdf

GAC. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. GAC spol. s.r.o., Nová škola, o.p.s., 2006. [Online]. [Citace: 16. 1. 2016]. Dostupné z:

http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf?langSEO=documents&parentSEO=nase_prace_vystupy&midSEO=GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf

GALVIN, Rose. The Paradox of Disability Culture: The need to combine versus the imperative to let go. *Disability & Society*. 2003, Vol. 18, No. 5, pp. 675-690. ISSN 0968-7599.

GELBERG, Lillian, BROWNER, C., H., LEJANO, Elena, ARANGUA, Lisa. Access to Women's Health Care: A Qualitative Study of Barriers Perceived by Homeless Women. *Women & Health*. 2004, Vol. 40, No. 2, pp. 87-100. ISSN 1049-3867.

GERSON, Jill. *Hope Springs Maternal: Homeless Mothers Talk about Making Sense of Adversity*. New York: Gordian Knot Books, 2007. ISBN 1-884092-71-3.

GIDDENS, Anthony. *Třetí cesta: obnova sociální demokracie*. Praha: Mladá fronta, 2001. ISBN 80-204-0906-8.

GJURIČOVÁ, Šárka, KUBIČKA, Jiří. *Rodinná terapie: systemické a narativní přístupy*. 2. dopl. a přeprac. vyd. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2390-7.

- GLADSTONE, David. Vicarious Vagrants: Incognito Social Explorers and the Homeless in England, 1860-1910. *Social Policy & Administration*. 2009, Vol. 43, No. 7, pp. 774-775. ISSN 0144-5596.
- GLUMBÍKOVÁ Kateřina. *Data z výzkumu k disertační práci*. Nepublikovaný výzkum. Ostrava: Fakulta sociálních studií, 2014.
- GOFFMAN, Erving. *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1963. ISBN 0-671-62244-7.
- GOJOVÁ, Alice, GLUMBÍKOVÁ, Kateřina. Bezmocná sociální práce jako zdroj zplnomocnění. *Sociální práce/Sociální práce*. 2015, Vol. 16, No. 5, pp. 52-63. ISSN 1213-6204.
- GONZALES-MENA, Janet, EYER, Dianne, Widmeyer. *Infants, Toddlers, and Caregivers*. 7th ed. Boston: McGraw-Hill, 2006. ISBN 0073257680.
- GOODIN, Robert, E. Inkluze a exkluze. *Sociální studia*. 2000, Vol. 5, pp. 19-46. ISSN 1214-813X.
- GOODSON, Ivor, F. *Developing Narrative Theory: Life Histories and Personal Representation*. Abingdon, New York: Routledge, 2013. ISBN 978-0-415-60362-1.
- GRAHAM, Mekada, SCHIELE, Jerome, H. Equality-of-oppressions and Antidiscriminatory Models in Social Work: Reflections from the USA and UK. *European Journal of Social Work*. 2010, Vol. 13, No. 2, pp. 231-244. ISSN 1369-1457.
- GRANT, Louise, KINMAN, Gail. *Developing Resilience for Social Work Practice*. London, New York: Pgrave Macmillan, 2014. ISBN 978-1-137-30249-6.
- GREENBAUM, Thomas L. *Moderating Focus Groups: A Practical Guide for Group Facilitation*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 2000. ISBN 0761920447.
- GRILLO, Trina. Anti-Essentialism and Intersectionality: Tools to Dismantle the Master's House. *Berkeley Journal of Gender, Law & Justice*. 2013, Vol. 10, No. 1, pp. 16-30. ISSN 1933-1045.
- GROUNDSWELL. *The Escape Plan. A Participatory Research Study*. [Online]. [Citace: 24. 10. 2015]. Dostupné z: http://www.groundswell.org.uk/The_Escape_Plan_Report.pdf
- GROVES, Betsy, McAlister. *Children Who See Too Much: Lessons from the Child Witness to Violence Project*. Boston: Beacon Press, 2002. ISBN 0807031399.
- GUBRIUM, Jaber, F. (Eds.) *Inside Interviewing. New Lenses, New Concerns*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 2003. ISBN 0-7619-2851-0.

- GULCUR, Leyla, STEFANIC, Ana, SHINN, Marybeth, TSEMBERIS, Sam, FISCHER, Sean, N. Housing, hospitalization, and costs outcomes for homeless individuals with psychiatric disabilities in continuum of care and housing first programmes. *Journal of Community & Applied Social Psychology*. 2003, Vol. 13, No. 2, pp. 171-186. ISSN 1052-9284.
- HAASOVÁ, Jana. *Jak žijí v Olomouci ženy bez domova*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. ISBN 80-244-1238-1.
- HABER, Mason, G., TORO, Paul, A. Homelessness among Families, Children, and Adolescents: An Ecological-Developmental Perspective. *Clinical Child and Family Psychology Review*. 2004, Vol. 7, No. 3, pp. 123-164. ISSN 1096-4037.
- HAMMERSLEY, Martyn, ATKINSON, Paul. *Ethnography. Principles in practice*. 3rd ed. London and New York: Routledge, 2007. ISBN 0-415-39605-0.
- HARRIS, Lisa, ANDREWS, Sharon. *Implementing the Outcome Stars™ Well in a Multi-Disciplinary Environment*. Victoria, Australia: RMIT University, Salvation Army, 2013.
- HARTNOLL, Richard a kol. *Příručka k provádění výběru metodou sněhové koule (Snowball sampling)*. Praha: Úřad vlády ČR, 2003. [Online]. [Citace: 13. 8. 2015]. Dostupné z: http://www.drogy-info.cz/data/obj_files/1660/357/Prirucka_Snowball_Sampling1.pdf
- HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. *Matky samoživitelky a jejich situace v České republice. „Sandwichová generace“ – kombinování práce a péče o závislé členy rodiny (děti a seniory)*. Praha: Gender Studies, 2011. [Online]. [Citace: 7. 6. 2015]. Dostupné z: http://genderstudies.cz/download/samozivitelky_sendwichova.pdf
- HAVLÍKOVÁ, Jana. Finanční odměna pro participanty výzkumu a její implikace pro výzkumný vztah. *Biograf*. 2004, No. 35, pp. 97-103. ISSN 1211-5770.
- HAYES, Rebecca, M., LORENZ, Katherine, BELL, Kristin, A. Victim Blaming Others: Rape Myth Acceptance and the Just World Belief. *Feminist Criminology*. 2013, Vol. 8, No. 3, pp. 202-220. ISSN 1557-0851.
- HEALY, Karen. *Social Work Practices. Contemporary Perspectives on Change*. London: SAGE Publications, 2000. ISBN 0761962727.
- HECKMANN, Friedrich. Integration Policies in Europe: National Difference or Convergence? *European Societies or European Society?* EFMS Paper Nr. 33, 1999. [Online]. [Citace: 7. 8. 2016]. Dostupné z: http://www.efms.uni-bamberg.de/pdf/efms_p33.pdf

- HEJKRLÍKOVÁ, Jana. *Vzdělávání romských dětí v ČR*. Příbram, 2001. [Online]. [Citace: 10. 2. 2015]. Dostupné z: <http://tolerance.cz/kurzy/hejkrlikova.htm>
- HEJZLAROVÁ, Eva. *Analýza finančních nástrojů využitelných pro cílovou skupinu samoživitelů a návrhy na reformu některých z nich*. Praha: Katedra veřejné a sociální politiky, FSS UK, 2011.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 4. přeprac. a rozšíř. vyd. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0982-9.
- HENNE, Kathryn, TROSHYNSKI, Emily. Mapping the Margins of Intersectionality: Criminological Possibilities in a Transnational World. *Theoretical Criminology*. 2013, Vol. 17, No. 4, pp. 455-473. ISSN 1362-4806.
- HERBST, Moira. Exxon: Profit pirate or tax victim? *Bloomberg Businessweek*. 2008, May 2. [Online]. [Citace: 15. 4. 2015]. Dostupné z: <http://www.bloomberg.com/news/articles/2008-05-02/exxon-profit-pirate-or-tax-victim-businessweek-business-news-stock-market-and-financial-advice>
- HERON, John, REASON, Peter. A Participatory Inquiry Paradigm. *Qualitative Inquiry*. 1997, Vol. 3, No. 3, pp. 274-294. ISSN 1077-8004.
- HERSBERGER, Julie. A Qualitative Approach to Examining Information Transfer via Social Networks Among Homeless Populations. *New Review of Information Behaviour Research*. 2003, Vol. 4, No. 1, pp. 95-108. ISSN 1471-6313.
- HESHUSIUS, Lous. Freeing Ourselves From Objectivity: Managing Subjectivity or Turning Toward a Participatory Mode of Consciousness? *Educational Researcher*. 1994, Vol. 23, No. 3, pp. 15-22. ISSN 0013-189X.
- HESTER, Marianne. The Three Planet Model: Towards an Understanding of Contradictions in Approaches to Women and Children's Safety in Contexts of Domestic Violence. *British Journal of Social Work*. 2011, Vol. 41, No. 5, pp. 837-853. ISSN 0045-3102.
- HETMÁNKOVÁ, Rad. Ženy bez domova: Identita, strategie a bezpečný prostor. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. 2014, Vol. 15, No. 1, pp. 81-84. ISSN 1213-0028.
- HIEKISCHOVÁ, Michaela. Sociální práce na úřadech práce – od stresu k bezmoci? *Sociální práce / Sociální práca*. 2015, Vol. 15, No. 5, pp. 79-89. ISSN 1213-6204.
- HINTON, Stephanie, CASSEL, Darlinda. Exploring the Lived Experiences of Homeless Families with Young Children. *Early Childhood Education Journal*. 2013, Vol. 41, No. 6, pp. 457-463. ISSN 1082-3301.

- HIRT, Tomáš, JAKOUBEK, Marek. (Eds.) *"Romové" v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-86898-76-8.
- HRADECKÝ, Ilja. *Konflikt, bezdomovci a veřejný prostor*. Tematická zpráva. Praha: Naděje, 2006.
- HRADECKÝ, Ilja, HRADECKÁ, Vlastimila. *Bezdomovství - extrémní vyloučení*. Praha: Naděje, o. s., 1996. ISBN 80-902292-0-4.
- HRUŠKA, Lubor a kol. *Analýza a řešení problematiky ubytoven na území SMO v krátkodobém a dlouhodobém horizontu*. PROCES, ACCENDO, 2013. [Online]. [Citace: 12. 11. 2015]. Dostupné z: https://www.ostrava.cz/cs/omeste/aktualne/kampane/kampane/2013_10_31_Ostrava_ubytovny_studie_FINAL.pdf
- HUBÍK, Stanislav. *Hypotéza: metodologický nástroj výzkumu ve společenských vědách*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2006. ISBN 80-7040-842-1.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Můžeme se domluvit*. 4. nezměň. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002. ISBN 80-244-0496-6.
- CHADIHA, Letha, A., ADAMS, Portia, BIEGEL, David, E., AUSLANDER, Wendy, GUTIERREZ, Lorraine. Empowering African American Women Informal Caregivers: A Literature Synthesis and Practice Strategies. *Social Work*. 2004, Vol. 49, No. 1, pp. 97-108. ISSN 0037-8046.
- Charita Ostrava [Online]. [Citace: 12. 8. 2015]. Dostupné z: <http://ostrava.caritas.cz/lide-bez-domova/azylovy-dum-pro-matky-s-detmi-zdislava/>
- CHARMAZ, Kathy. Qualitative interviewing and Grounded Theory Analysis. 2003, pp. 311-330. In HOLSTEIN, James, GUBRIUM, Jaber, F. (Eds.) *Inside Interviewing. New Lenses, New Concerns*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 2003. ISBN 0-7619-2851-0.
- CHARMAZ, Kathy. Shifting the Grounds. 2009, pp. 127-193. In MORSE, Janice, M., STERN, Phyllis, Noerager, CORBIN, Juliet, BOWERS, Barbara, CHARMAZ, Kathy. The Power and Potential of Grounded Theory. *A Journal of the BSA MedSoc Group*. 2012, Vol. 6, No. 3, pp. 2-15. [Online]. [Citace: 21. 11. 2015]. Dostupné z: http://www.medicalsociologyonline.org/resources/Vol6Iss3/MSo-600x_The-Power-and-Potential-Grounded-Theory_Charmaz.pdf

- CHEUNG, Angela, M., HWANG, Stephen, W. Risk of death among homeless women: a cohort study and review of the literature. *Canadian Medical Association Journal*. 2004, Vol. 170, No. 8, pp. 1243-1247. ISSN 0820-3946.
- CHOI, Namkee, G., SNYDER, Lidia, J. *Homeless families with children: A subjective experience of homelessness*. New York: Springer Publishing, 1999. ISBN 0826112854.
- CHYTIL, Oldřich. Důsledky modernizace pro sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*. 2007, Vol. 7, No. 3, pp. 64-71. ISSN 1213-6204.
- IFE, Jim. *Human Rights and Social Work: Towards Right-based Practice*. Cambridge: Cambridge university press, 2012. ISBN 978-1-107-69387-6.
- International Federation of Social Workers (IFSW). *Global Definition of Social Work*. 2014. [Citace: 11. 5. 2015]. Dostupné z: <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/>
- JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-535-0.
- JANEBOVÁ, Radka. *Kritická sociální práce*. Univerzita Hradec Králové: Gaudeamus, 2014.
- JANEBOVÁ, Radka. Pátrání po "kritické sociální práci" v České republice. Aktuální otázky sociální politiky - teorie a praxe. 2015, Vol. 9, No. 1, pp. 21-34. ISSN 1804-9109. [Online]. [Citace: 3. 4. 2016]. Dostupné z: <https://aosp.upce.cz/article/view/301>
- JÁNSKÝ, Jaroslav, HUBÍK, Stanislav, ŽIVĚLOVÁ, Iva. Metodologické přístupy k identifikaci zdrojů regionálních disparit. *Regionální disparity*. EkF VŠB-TU Ostrava, SU OPF v Karviné. 2009, No. 4, pp. 23-32. ISSN 1802-9450.
- JOBSON, Laura, O'KEARNEY, Richard. Cultural differences in personal identity in post-traumatic stress disorder. *British Journal of Clinical Psychology*. 2008, Vol. 47, No. 1, pp. 95-109. ISSN 2044-8260.
- JOHNSON, Alice, K. Working and nonworking women: Onset of homelessness within the context of their lives. *Affilia*. 1999, Vol. 14, No. 1, pp. 42-77. ISSN 0886-1099.
- KALINA, Kamil a kol. *Základy klinické adiktologie*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-4331-8.
- KANE, Lester, T., POWELLER, Marylyn, R. *Citizenship in the 21st Century*. New York: Nova Science Publishers, 2008. ISBN 1604564016.
- KAUFMAN, PERRY, 2001. In ŠUBRT, Jiří. *Soudobá sociologie*. V Praze: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1789-3.
- KELLER, Jan. *Dvanáct omylů sociologie*. Praha: SLON, 1995. ISBN 80-85850-09-5.

- KELLER, Jan. *Teorie modernizace*. Praha: SLON, 2007. ISBN 978-80-86429-66-3.
- KELLER, Jan. *Nejistota a důvěra: aneb K čemu je modernitě dobrá tradice*. Praha: SLON, 2009a. ISBN 978-80-7419-002-5.
- KELLER, Jan. *Soumrak sociálního státu*. 2.vyd. Praha: SLON, 2009b. ISBN 978-80-7419-017-9.
- KELLER, Jan. *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: SLON, 2010. ISBN 978-80-7419-031-5.
- KELLER, Jan. *Posvícení bezdomovců: úvod do sociologie domova*. Praha: SLON, 2013. ISBN 978-80-7419-155-8.
- KELLER, Jan, KOMENDA, Antonín. *Úvod do sociologie pro právníky. Sociální kontrola a deviace*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci, 1993. ISBN 80-7067-317-6.
- KESBY, Mike. Rethorizing Empowerment through participation as a performance in space: Beyond Tyranny to Transformation. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*. 2005, Vol. 30, No. 4, pp. 2037-2065. ISSN 0097-9740.
- KIDD, Sean, A., DAVIDSON, Larry. „You have to adapt because you have no other choice“: The stories of strengt and resilience of homeless youth in New York and Toronto. *Journal of Community Psychology*. 2007, Vol. 35, No. 2, pp. 219-238. ISSN 0091-0562.
- KIM, Sehwan, CRUTCHFIELD, Cal. An Evaluation of Substance Abuse Aftercare Program for Homeless Women with Children using Confounding Variable-Control Design. *Journal of Drug Education*. 2004, Vol. 34, No. 3, pp. 213-233. ISSN 0047-2379.
- KINDON, Sara, PAIN, Rachel, KESBY, Mike. (Eds.). *Participatory action research approaches and methods: connecting people, participation and place*. London, New York: Routledge, 2010. ISBN 0-415-40550-5.
- KLEE, Hilary, JACKSON, Marcia, LEWIS, Suzan. *Drug Misuse and Motherhood*. New York: Routledge, 2002. ISBN 0-415-27195-9.
- KLIGMAN, Gail. On the social construction of “otherness”: Identifying “the Roma” in post-socialist communities. *Review of Sociology*. 2001, Vol. 7, No. 2, pp. 61-78. ISSN 1417-8648.
- National Center on Family Homelessness. *American Institutes for Research*. 2007. [Online]. [Citace: 7. 9. 2015]. Dostupné z: <http://www.air.org/center/national-center-family-homelessness>

KOCMAN, David, KLEPAL, Jaroslav. *Prostupné bydlení jako nástroj podpory standardního nájemního bydlení: mechanismy fungování dvou systémů. Závěrečná zpráva.* Vypracováno pro Agenturu pro sociální začleňování, 2014.

KOLÁŘOVÁ, Marta. Na křižovatkách nerovností: gender, třída a rasa/etnicita. *Gender, rovné příležitosti, výzkum.* 2008, Vol. 9, No. 2, pp. 1-9. ISSN 1213-0028.

KOLDINSKÁ, Kristina. *Gender a sociální právo: rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech.* Praha: C. H. Beck, 2010. ISBN 978-80-7400-343-1.

KORAC, Maja. Integration and How to Facilitate it: A Comparative Study of the Settlement Experiences of Refugees in Italy and the Netherlands. *Sociology.* 2003, Vol. 37, No. 1, pp. 51-68. ISSN 0038-0385.

KREBS, Vojtěch. *Sociální politika. 6. přeprac. a aktual. vyd.* Praha: Wolters Kluwer, 2015. ISBN 978-80-7478-921-2.

KŘÍŽKOVÁ, Alena. Teoretická východiska výzkumu podmínek rodičovství v podnikovém prostředí a podniková praxe v Čechách. 2007, pp. 11-25. In KŘÍŽKOVÁ, Alena. (Ed.), SLOBODA, Zdeněk, DUDOVÁ, Radka, MAŘÍKOVÁ, Hana. *Podmínky rodičovství v podnikovém prostředí v mezinárodním srovnání.* Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007. ISBN 978-80-7330-127-9.

KŘÍŽKOVÁ, Alena, PAVLICA, Karel. *Management genderových vztahů: postavení žen a mužů v organizaci.* Praha: Management Press, 2004. ISBN 80-7261-117-8.

KUHN, Thomas, S. *Struktura vědeckých revolucí.* Praha: Oikoymenth, 1997. ISBN 80-86005-54-2.

KUCHAŘOVÁ, Věra. Lone mothers at the labour market: Their requirements and their entitlement to social protection measures. 5th International Research Conference on Social Security, ISSA, 2007.

LACKOVÁ, Elena. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou.* Zpracovala a přeložila Hübschmannová, Milena. Praha: Triáda, 2010. ISBN 978-80-87256-20-6.

LARSSON, Sam, SJÖBLOM, Yvonne. Perspectives on narrative methods in social work research. *International Journal of Social Welfare.* 2010, Vol. 19, No. 3, pp. 272-280. ISSN 1369-6866.

LA STRADA. *Analýza rizika obchodování s lidmi u žen bez domova.* 2015. [Online]. [Citace: 2. 3. 2016]. Dostupné z: http://www.strada.cz/images/Publikace/Ohrozene/Analyza_final-Vyzkum_rizika_obchodovani_s_lidmi_u_zen_bez_domova.pdf

- LAYTE, Richard, WHELAN, Christopher, T. Cumulative Disadvantage Or Individualisation? A comparative analysis of poverty risk and incidence. *European Societies*. 2002, Vol. 4, No. 2, pp. 209-233. ISSN 1461-6696.
- LEVINSON, David. (Ed.) *Encyclopedia of Homelessness*. Thousand Oaks, London: SAGE Publications, 2004. ISBN 0-7619-2751-4.
- LIEBLICH, Amia, TUVAL-MASHIACH, Rivka, ZILBER, Tamar. *Narrative research: Reading, Analysis, and Interpretation*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 1998. ISBN 0-7619-1042-5.
- LINCOLN, Yvonna, S., LYNHAM, Susan, A., GUBA, Egon, G. Paradigmatic Controversies, Contradictions, and Emerging Confluences. 2011, pp. 97-128. In DENZIN, Norman, K., LINCOLN, Yvonna, S. (Eds.) *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. 4th ed. Thousand Oaks, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications, 2011. ISBN 978-1-4129-7417-2.
- LINDOVSKÁ, Eliška, KOLÁŘOVÁ, Jitka. *Stojíme na jejich straně! Protože dvě jsou více než jedna: Závěrečná výzkumná zpráva o ženském bezdomovectví a násilí*. Praha: Jako doma - Homelike, o.p.s., 2016. ISBN 978-80-905743-3-5.
- LIPPA, Richard, A. *Pohlaví: příroda a výchova*. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1719-2.
- LISÁ, Helena. (Ed.) *Romové v České republice: 1945-1998*. Praha: Socioklub, 1999. ISBN 80-902260-7-8.
- LEWINSON, Teri, THOMAS, Lori, M., WHITE, Shaneureka. Traumatic Transitions: Homeless Women's Narratives of Abuse, Loss, and Fear. *Affilia*. 2014, Vol. 29, No. 2, pp. 192-205. ISSN 0886-1099.
- LUX, Martin, KOSTELECKÝ, Tomáš. (Eds.) *Bytová politika: teorie a inovace pro praxi*. Praha: SLON, 2011. ISBN 978-80-7419-068-1.
- LUX, Martin, MIKESZOVÁ, Martina. Faktory úspěšné reintegrace bezdomovců a nástroje bytové politiky pro řešení bezdomovství v ČR. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*. 2013, Vol. 49, No. 1, pp. 29–52. ISSN 0038-0288.
- LUX, Martin, MIKESZOVÁ, Martina, SUNEGA, Petr. Podpora dostupnosti bydlení pro lidi akutně ohrožené sociálním vyloučením: mezinárodní perspektiva a návrhy opatření v ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2010. ISBN 978-80-7330-176-7.

MACKENZIE, John, TAN, Poh-Ling, HOVERMAN, Suzanne, BALDWIN, Claudia. The Value and Limitations of Participatory Action Research Methodology. *Journal of Hydrology*. 2012, Vol. 474, pp. 11-21. ISSN 0022-1694.

MACKNEE, Chuck, M., MERVYN, Jennifer. Critical incidents that Facilitate Homeless People's Transition off the Streets. *Journal of Social Distress and the Homeless*. 2002, Vol. 11, No. 4, pp. 293-306. ISSN 1053-0789.

Magistrát města Brna (MMB). *Předběžné výsledky registračního týdne ukazují, jak žijí rodiny v bytové nouzi*. Publikováno 26. dubna 2016. [Online]. [Citace: 5. 8. 2015].

Dostupné z: <https://www.brno.cz/brno-aktualne/tiskovy-servis/tiskove-zpravy/a/predbezne-vysledky-registracniho-tydne-ukazuji-jak-ziji-rodiny-v-bytove-nouzi/>

MACHOVCOVÁ, Kateřina. *Výzkum potřeb cílové skupiny personalistů, limitů a možností pro rozvoj rovných příležitostí pro ženy a muže*. Výzkumná zpráva; Gender Studies o.p.s., Projekt EU Equal „Půl na půl – rovné příležitosti žen a mužů“, 2006. [Online]. 31. 1. 2006. [Citace: 12. 3. 2016]. Dostupné z:

https://is.muni.cz/el/1423/jaro2007/SPP427/um/personaliste_rovne_prilezitosti_Machovcova2006.pdf

MAREK, Jakub, CSĚMY, Ladislav, VÁGNEROVÁ, Marie. *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2209-5.

MAREK, Jakub. Proces reintegrace mladých bezdomovců do společnosti. 2013, pp. 205-326. In VÁGNEROVÁ, Marie, CSĚMY, Ladislav, MAREK, Jakub. *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2209-5.

MAREK, Jakub, STRNAD, Aleš, HOTOVCOVÁ, Lucie. *Bezdomovectví: v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0090-1.

MAREŠ, Petr. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: SLON, 1999. ISBN 80-85850-61-3.

MAREŠ, Petr. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*. 2000, Vol. 36, No. 3, pp. 285-297. ISSN 0038-0288.

MAREŠ, Petr. Marginalizace, sociální vyloučení. 2002. In SIROVÁTKA, Tomáš. (Ed.) *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: Masarykova univerzita a Nakladatelství Georgetown, 2002. ISBN 80-210-2307-4

MAREŠ, Petr. Sociální exkluze a inkluze. 2004, pp. 15-29. In SIROVÁTKA, Tomáš. (Ed.) *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Masarykova univerzita, 2004. ISBN 80-210-3455-6.

- MAREŠ, Jiří. *Kvalita života u dětí a dospívajících*. Brno: MSD, 2006. ISBN 80-86633-65-9.
- MAREŠ, Petr, SIROVÁTKA, Tomáš. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluze) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*. 2008, Vol. 44, No. 2, pp. 271-294. ISSN 0038-0288.
- MARRA, Jaime, V., MCCARTHY, Elissa, LIN, Hsiu-Ju, FORD, Julian, RODIS, Eleni, FRISMAN, Linda K. Effects of social support and conflict on parenting among homeless mothers: Parenting Without a Home. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2009, Vol. 79, No. 3, pp. 338-356. ISSN 0002-9432.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozšíř. a přeprac. vyd. Praha: SLON, 2003. ISBN 80-86429-19-9.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Metody a řízení sociální práce*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-502-8.
- MATOUŠEK, Petr. Rozvažování nad etickými otázkami sociálně-vědního výzkumu. *Biograf*. 2008, Vol. 47, 18 odst. ISSN 1211-5770.
- MAŘÍKOVÁ, Hana. Kombinace práce, rodiny a osobního života v praxi zaměstnavatelských subjektů. *Socioweb*. 2006. [Online]. [Citace: 10. 2. 2015]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download.pdf>
- MCINTYRE, 2008 In KANE, Lester, T., POWELLER, Marylyn, R. *Citizenship in the 21st Century*. New York: Nova Science Publishers, 2008. ISBN 1604564016.
- MCNIFF, Jean, WHITEHEAD, Jack. *Doing and Writing Action Research*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington: SAGE Publications, 2009. ISBN 978-1-84787-174-9.
- MCLAUGHLIN, Kenneth. From ridicule to institutionalization: anti-oppression, the state and social work. *Critical Social Policy*. 2005, Vol. 25, No. 3, pp. 283-305. ISSN 0261-0183.
- MEADOWS-OLIVER, Mikki. Mothering in Public: A Meta-Synthesis of Homeless Women with Children Living in Shelters. *Journal for Specialists in Pediatric Nursing*. 2003, Vol. 8, No. 4, pp. 130-136. ISSN 1539-0136.
- MESCHÉDE, Tatjana. Bridges and Barriers to Housing for Chronically Homeless Street Dwellers: The Effects of Medical and Substance Abuse Services on Housing Attainment. Research Report. Paper 27. *Centre for Social Policy Publications*. 2004.
- MILLER, William, R., ROLLNICK, Stephen. *Motivační rozhovory: Příprava lidí ke změně závislého chování*. Tišnov: SCAN, 2003. ISBN 80-86620-09-3.

Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV). *Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v ČR do roku 2020*. MPSV, 2013. [Online]. [Citace: 2. 5. 2015]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/16157/koncepce.pdf>

MINKLER, Meredith, FADEM, Pamela, PERRY, Martha, BLUM, Klaus, MOORE, Leroy, ROGERS, Judith. Ethical Dilemmas in Participatory Action Research: A Case Study from a Disability Community. *Health, Education and Behaviour*. 2002, Vol. 29, No. 1, pp. 14 – 29. ISSN 1090-1981.

MINKER, Meredith. Using Participatory Action Research to Build Healthy Communities. *Public Health Reports*. 2000, Vol. 115, No. 2/3, pp. 191-197. ISSN 0033-3549.

MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.

MORAVEC, Štěpán. Nástin problému sociálního vyloučení romských populací. 2006, pp. 11-69. In HIRT, Tomáš, JAKOUBEK, Marek. (Eds.) *"Romové" v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006. ISBN 80-86898-76-8.

MORELL-BELLAI, Tammy, GOERNING, Paula, BOYDELL, Katherine. Becoming and remaining homeless: A qualitative investigation. *Issues in Mental Health Nursing*. 2000, Vol. 21, No. 6, pp. 581-604. ISSN 1447-0349.

MORRIS, Rita, I., BUTT, Rachael, A. Parent's Perspectives on Homelessness and Its Effects on the Educational Development of Their Children. *The Journal of School Nursing*, 2003, Vol. 19, No. 1, pp. 43–50. ISSN 1059-8405.

MUNKOVÁ, Gabriela. *Sociální deviace: přehled sociologických teorií*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0279-2.

MUSTERD, Sako. Segregation and Integration: A Contested Relationship. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2003, Vol. 29, No. 4, pp. 623 – 641. ISSN 1369-183X.

NASH, Jennifer, C. Rethinking Intersectionality. *Feminist Review*. 2008, Vol. 89, pp. 1-15. [Online]. [Citace: 22. 1. 2015]. Dostupné z: <http://www.sfu.ca/iirp/documents/Nash%202008.pdf>

NATIONAL CENTER ON FAMILY HOMELESSNESS. *National Center on Family Homelessness: Resources: Fact Sheets*. 2007. [Online]. [Citace: 9. 3. 2015]. Dostupné z: http://www.familyhomelessness.org/resources_factsheets.php.

NAVRÁTIL, Pavel. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-741-8.

- NAVRÁTIL, Pavel. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, 2001. ISBN 80-9030070-0-0.
- NEBBITT, Von E., HOUSE, Laura, E., THOMPSON, Sanna, J., POLLIO, David, E. Successful Transitions of Runaway/Homeless Youth from Shelter Care. *Journal of Child and Family Studies*. 2007, Vol. 16, No.4, pp. 545-555. ISSN 1062-1024.
- NEŠPOR, Karel. *Návykové chování a závislost: současné poznatky a perspektivy léčby*. 4. vyd. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-908-8.
- NIEDERLE, Petr. „Zadlužení, sociální dávky a sociální práce.“ 2002, pp. 110-120. In VÍŠEK, Petr. (Ed.) *Romové ve městě*. Praha: Socioklub, 2002. ISBN 80-86484-01-7.
- NOBLE, Carolyn, IRWIN, Jude. Social Work Supervision: An Exploration of the Current Challenges in a Rapidly Changing Social, Economic and Political Environment. *Journal of Social Work*. 2009, Vol. 9, No. 3, pp. 345-358. ISSN 1468-0173.
- NOVÝ, Ivan, SCHROLL-MACHL, Sylvia. *Spolupráce přes hranice kultur*. Praha: Management Press, 2005. ISBN 80-7261-121-6.
- NYAMATHI, Adeline, M., LEAKE, Barbara, GELBERG, Lillian, FORD, Julian, RODIS, Eleni, FRISMAN, Linda, K. Sheltered versus nonsheltered homeless women: a cohort study and review of the literature. *Journal of General Internal Medicine*. 2000, Vol. 15, No. 8, pp. 565-572. ISSN 0884-8734.
- NYAMATHI, Adeline, M., WENZEL, Suzanne, L., LESSER, Jana, FLASKERUD, Jacquelyn, LEAKE, Barbara, FRISMAN, Linda, K. Comparison of psychosocial and behavioral profiles of victimized and nonvictimized homeless women and their intimate partners. *Research in Nursing & Health*. 2001, Vol. 24, No. 4, pp. 324-335. ISSN 1098-240X. [Online]. [Citace: 12. 7. 2015]. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1002/nur.1033>
- OAKLEYOVÁ, Ann. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-403-6.
- O'BRIEN, Jodi. *The production of reality: essays and readings on social interaction*. 5th ed. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington: SAGE Publications, 2011. ISBN 978-1-4129-7944-3.
- PADGETT, Deborah, K., HAWKINS, Robert, Leibson, ABRAMS, Courtney. In their Own Words: Trauma and Substance Abuse in the Lives of Formerly Homeless Women with Serious Mental Illness. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2006, Vol. 76, No. 4, pp. 461-467. ISSN 0002-9432.

PARK, Crystal, L., ZLATEVA, Ianita, BLANK, Thomas, O. Self-identity After Cancer: “Survivor”, “Victim”, “Patient”, and “Person with Cancer”. *Journal of General Internal Medicine*. 2009, Vol. 24, No. 2, pp. 430-435. ISSN 0884-8734.

PARKER, Karen, F., HEFNER, Kristen, M. Intersections of Race, Gender, Disadvantage, and Violence: Applying Intersectionality to the Macro-Level Study of Female Homicide. *Justice Quarterly*. 2013, Vol. 32, No. 2, pp. 223-254. ISSN 0741-8825.

PATTERSON, Allisha, TWEED, Roger. Escaping homelessness: Anticipated and perceived facilitators. *Journal of Community Psychology*. 2009, Vol. 37, No. 7, pp. 846-858. ISSN 0091-0562.

PATTON, Michael, Quinn. *Qualitative Research & Evaluation Methods*. 3rd ed. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, 2002. ISBN 0761919716.

PATTON, 1990. In MIOVSKÝ, Michal. Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.

PAUGAM, Serge. La salarité de la précarité, 2005. Paris:PUF. ISBN 978-2130508182

PAULÍK, Karel. *Psychologické aspekty zvládání zátěže muži a ženami*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2012. ISBN 978-80-7368-993-3.

PAYNE, Malcolm. *Modern social work theory*. 4th ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014. ISBN 978-0-230-24960-8.

PĚNKAVA, Pavel. *Výchovně vzdělávací prvek v sociální práci s cílovou skupinou osob bez příštířeší*. Rigorózní práce. Nепublikováno. Praha, FF UK, 2010.

PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Sladčování rodinného a pracovního života a (ne)rovné příležitosti matek samoživitelek. *Feminismus.cz*. 2010. [Online]. 31.1 10. 2010. [Citace: 27. 1. 2016] Dostupné z: [http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.shtml?x=2255706&als\[nm\]=2255966](http://zpravodaj.feminismus.cz/clanek.shtml?x=2255706&als[nm]=2255966).

PHOENIX, Ann, PATTYNAMA, Pamela. Intersectionality. *European Journal of Women's Studies*. 2006, Vol. 13, No. 3, pp. 187-192. ISSN 1350-5068.

PIECHOWICZ, Małgorzata, PIOTROWSKI, Andrzej, PASWA-WOJCIECHOWSKA, Beata. The social rehabilitation of homeless women with children. *Acta Neuropsychologica*. 2014, Vol. 12, No. 4, pp. 469-482. ISSN 1730-7503.

Podkladová analýza ke koncepci bydlení statutárního města Ostravy. PROCES, 2015. [Online]. [Citace: 3. března 2016]. Dostupné z: http://www.ostrava.cz/cs/o-meste/aktualne/kampane/program-socialni-inkluzie-ostrava-1/program-socialni-inkluzie-ostrava/PodkladovanalzakekonceptibydenSMO_PROCES_2015.pdf

- Popis sociálního vyloučení a soustava vstupních indikátorů. Příloha č. 1 SPSZ. Agentura pro sociální začleňování, 2015. [Online]. [Citace: 12. července 2015]. Dostupné z: http://www.ostrava.cz/cs/o-meste/aktualne/kampane/program-socialni-inkluze-ostrava-1/program-socialni-inkluze-ostrava/Ploha1_popissocialnihovylouenasoustavavstupnichindikator.pdf
- PORTER, Jill, LACEY, Penny. *Researching Learning Difficulties: A Guide for Practitioners*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 2005. ISBN 0-7619-4850-3.
- PRILLELTENSKY, Isaac, PRILLELTENSKY, Ora. Towards a critical health psychology practice. *Journal of health psychology*. 2003, Vol. 8, No. 2, pp. 197-210. ISSN 1359-1053.
- PROCHASKA, James, O., DICLEMENTE, Carlo, C., NORCROSS, John, C. In search of how people change: Applications to addictive behaviors. *American Psychologist*. 1992, Vol. 47, No. 9, pp. 1102-1114. ISSN 0003-066X.
- PROCHASKA, James, O., DICLEMENTE, Carlo, C. *The transtheoretical approach: Crossing the traditional boundaries of therapy*. Homewood, IL: Dow Jones-Irwin, 1984. ISBN 087094438X.
- PROCHASKA, James, NORCROSS, John, C. *Psychoterapeutické systémy: Průřez teoriemi*. Praha: Grada, 1999. ISBN 80-7169-766-4.
- PRŮDKOVÁ, Táňa, NOVOTNÝ, Přemysl. *Bezdomovectví*. Praha: Triton, 2008. ISBN 978-80-7387-100-0.
- PRŮCHA, Jan. *Interkulturní psychologie: Sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů*. 3. vyd. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-709-1.
- RABUŠIC, Ladislav. Koho Češi nechtějí? *Sociální studia*. Brno: Masarykova univerzita. 2000, Vol. 5, No. 1, pp. 67-85. ISSN 1212-36.
- RALEIGH-DUROFF, Cheryl. Factors and influence homeless adolescents to leave or stay living on the street. *Child and Adolescent Social Work Journal*. 2004, Vol. 21, No. 6, pp. 561-571. ISSN 0738-0151.
- REASON, Peter, BRADBURY, Hilary. (Eds.). *The SAGE handbook of action research: participative inquiry and practice*. 2nd ed. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: SAGE Publications, 2008. ISBN 978-1-4462-7114-8.
- REED, Mark, D., GREENWALD, Jason, Y. Survivor-Victim Status, Attachment, and Sudden Death Bereavement. *Suicide and the Life-Threatening Behavior*. 1991, Vol. 21, No. 4, pp. 385-401. ISSN 363-0234.

Registr poskytovatelů sociálních služeb. [Online]. [Citace: 6. 5. 2016]. Dostupné z: http://iregistr.mpsv.cz/socreg/vitejte.fw.do;jsessionid=E2C604455FE021FE2F5A6EFFADE9B59C.node1?SUBSESSION_ID=1474463715565_1

RENZETTI, Claire, M., CURRAN, Daniel, J. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0525-2.

RISSE, Thomas. *A community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*. Ithaca: Cornell University Press, 2010. ISBN 978-0-8014-7648.

RIESSMAN, Catherine, Kohler. *Narrative methods for the human sciences*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications, 2008. ISBN 978-0-7619-2998-7.

RIESSMAN, Catherine, Kohler, QUINNEY, Lee. Narrative in Social Work: A Critical Review. *Qualitative Social Work*. 2005, Vol. 4, No. 4, pp. 391-412.

ROG, Debra, BUCKNER, John. Homeless Families and Children. 2007, pp. 197-229. In DENNIS, Deborah, LOCKE, Gretchen, KHADDURI, Jill. (Eds.) *Toward Understanding Homelessness: The 2007 National Symposium on Homelessness Research*. Washington, DC: Department of Health and Human Services, 2007. [Online]. [Citace: 3. 4. 2015] Dostupné z: https://www.huduser.gov/publications/pdf/homeless_symp_07.pdf

ROGOWSKI, Steve. *Critical social work with children and families: theory, context and practice*. Bristol: Policy Press, 2013. ISBN 9781447305026.

ROLL, Carolyn, N., TORO, Paul, ORTOLA, Gina, L. Characteristics and experiences of homeless adults: A comparison of single men, single women, and women with children. *Journal of Community Psychology*. 1999, Vol. 27, No. 2, pp. 189-198. ISSN 0091-0562.

RUBIN, Allen, BABBIE, Earl, R. *Research Methods for Social Work*. 7th ed. Belmont: Brooks/Cole Cengage, 2011. ISBN 0-495-81171-8.

SEIDMAN, Steven. *Beyond the Closet: The Transformation of Gay and Lesbian Life*. New York, London: Routledge (Psychology Press), 2002. ISBN 0-415-93206-8.

SHIER, Michael, L., GRAHAM, John, R. Social Policy in Canada. *Encyclopedia of Social Work*. NASW Press, Oxford University Press. 2014. e-ISBN: 9780199975839. [Online]. [Citace: 2. 4. 2016] Dostupné z: <http://socialwork.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199975839.001.0001/acrefore-9780199975839-e-947>

SHINN, Marybeth, SCHTEINGART, Judith, S., WILLIAMS, Nathaniel, Chioke, WEITZMAN, Beth, C. Long-Term Associations of Homelessness with Children's Well-Being. *American Behavioral Scientist*. 2008, Vol. 51, No.6, pp. 789-809. ISSN 0002-7642.

- SCHNEIDEROVÁ, 2009. In PAULÍK, Karel et al. *Moderátory a mediátory zátěžové odolnosti*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2009. ISBN 978-80-7368-635-2.
- SCHUMAN, Cinthia, H., ABRAMSON, Alan, J. Collaborating for Usable Knowledge: A Work in Progress by the Nonprofit Sector Research Fund. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 2000, Vol. 29, No. 1, pp. 11-23. ISSN 0899-7640.
- SIEGEL, Carole, E., SAMUELS, Judith, TANG, Dei-In, BERG, Ilyssa, JONES, Kristine, HOPPER, Kim. Tenant Outcomes in Supported Housing and Community Residences in New York City. *Psychiatric Services*. 2006, Vol. 57, No. 7, pp. 982-991. ISSN 1075-2730.
- SILVER, Hilary. *Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms*. International Institute for Labour Studies, 1994. ISBN 92-9014-553-6.
- SILVERMAN, David. *Doing qualitative research*. 4th ed. Los Angeles, London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: SAGE Publications, 2013. ISBN 978-1-4462-6014-2.
- SINGH, J. P. Communication Technology and Development: Instrumental, Institutional, Participatory, and Strategic Approaches. 2003, pp. 189-208. In MODY, Bella. (Ed.) *International and Development Communication: A 21st Century Perspective*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, 2003. ISBN 0-7619-2901-0.
- SIROVÁTKA, Tomáš. Rodina, zaměstnání a sociální politika. Brno: Fakulta sociálních studií, 2006. ISBN 80-7326-104-9.
- SKEVIK, Anne. Lone motherhood in the Nordic Countries: Sole Providers in Dual-breadwinner Regimes. 2006, pp. 241-264. In ELLINGSAETER, Anne, Lise, LEIRA, Arnlaug. (Eds.) *Politicising Parenthood in Scandinavia*. Bristol: Policy Press, 2006. ISBN 978-1-86134-645-2.
- SKINNER, Darren, C. A Modified Therapeutic Community for Homeless Persons with Co-Occurring Disorders of Substance Abuse and Mental Illness in a Shelter: An Outcome Study. *Substance Use & Misuse*. 2009, Vol. 40, No. 4, pp. 483-497 ISSN 1082-6084.
- SKOKANOVÁ, Kateřina. *Nemám domov, ale mám svůj hlas*. Praha: Jako doma - Homelike, o.p.s., 2015. ISBN 978-80-905743-1-1.
- SLOCUM, Nikki. *Participatory Methods Toolkit. A practitioner's manual*. United Nations University, 2003. ISBN 90-5130-447-1. [Online]. [Citace: 8. 12. 2014]. Dostupné z: <http://social-labs.com/wp-content/uploads/2014/12/PMT.pdf>

SMÉKAL, Vladimír. *Podpora optimálního rozvoje osobnosti dětí z prostředí minorit: sociální, pedagogické a psychologické aspekty utváření osobnosti romských dětí a dětí z prostředí jiných minorit*. Brno: Barrister & Principal, 2003. ISBN 80-85947-82-X.

SMITH, Roger. *Social Work and Power*. New York: Palgrave Macmillan, 2008. ISBN 1403991243.

SNOPEK, Jan, MATOUŠEK, Roman. *Metodika: Prostupné bydlení*. Agentura pro sociální začleňování, 2014. ISBN: 978-80-7440-113-8.

SNOPEK, Jan a kol. *Systém sociálního bydlení v ČR: Poziční dokument Platformy pro sociální bydlení*. Platforma pro sociální bydlení, 2014. [Online]. [Citace: 8. 12. 2014].

Dostupné z:
http://www.socialnibydeni.org/sites/default/files/publicFiles/SOUBORY/2015/01/20/21-20-53/pozicni_dokument_psb_140917.pdf

SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-250-8.

STAEHELL, Lynn, A., MITCHELL, Don. The Complex Politics of Relevance in Geography. *Annals of the Association of American Geographers*. 2005, Vol. 95, No. 2, pp. 357-372. ISSN 1467-8306.

STEFANCIC, Ana, TSEMBERIS, Sam. Housing First for Long-Term Shelter Dwellers with Psychiatric Disabilities in a Suburban County: A Four-Year Study of Housing Access and Retention. *The Journal of Primary Prevention* 2007, Vol. 28, No. 3, pp. 265-279. ISSN 0278-095X.

Strategický plán sociálního začleňování (SPSZ) Ostrava 2015-2018. Agentura pro sociální začleňování, Statutární město Ostrava, 2015. [Online]. [Citace: 24. 3. 2016]. Dostupné z:
https://www.ostrava.cz/cs/o-meste/aktualne/kampane/program-socialni-inkluzi-ostrava-1/program-socialni-inkluzi-ostrava/Strategickplnsocilnhozaleovn_Ostrava_final_new.pdf

STRAUSS, Anselm, CORBINOVÁ, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X.

SVOBODA, Zdeněk, SMOLÍK, Arnošt a kol. *Pedagogická, sociální a zdravotnická práce s osobami ohroženými sociálním vyloučením*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Pdf, 2010. ISBN 978-80-7414-328.

SWICK, Kevin, James. Helping Homeless Families Overcome Barriers to Successful Functioning. *Early Childhood Education Journal*. 2005, Vol. 33, No. 3, pp. 195-200. ISSN 1082-3301.

SWICK, Kevin, James. Responding to the Voices of Homeless Preschool Children and their Families. *Early Childhood Education Journal*. 2010, Vol. 38, No. 4, pp. 299-304. ISSN 1082-3301.

SWICK, Kevin, James. Strengthening Homeless Parents with Young Children through Meaningful Parent Education and Support. *Early Childhood Education Journal*. 2009, Vol. 36, No. 4, pp. 327-332. ISSN 1082-3301.

SWICK, Kevin, James. The Dynamics of Violence and Homelessness among Young Families. *Early Childhood Education Journal*. 2008, Vol. 36, No. 1, pp. 81-85. ISSN 1082-3301.

SWICK, Kevin, James, WILLIAMS, Reginald, D. An Analysis of Bronfenbrenner's Bio-ecological Perspective for Early Childhood Educators: Implications for Working with Families Experiencing Stress. *Early Childhood Education Journal*. 2006, Vol. 33, No. 5, pp. 371-378. ISSN 1082-3301.

SWICK, Kevin, J., WILLIAMS, Reginald, D. The Voices of Single Parent Mothers Who are Homeless: Implications for Early Childhood Professionals. *Early Childhood Educational Journal*. 2010, Vol. 38, No. 1, pp. 49-55. ISSN 1082-3301.

ŠEĐOVÁ, Klára. Mateřství jako pozitivní hodnota a žitý svět. In Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada pedagogická U8. Brno: Masarykova univerzita, 2003, pp. 11-27. ISBN 80-210-3120-4.

ŠEVČÍK, Drahomír, ŠPATENKOVÁ, Naděžda. *Domáci násilí: kontext, dynamika a intervence*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-690-2.

ŠIŠKOVÁ, Tatjana. (Ed.). *Menšiny a migranti v České republice: my a oni v multikulturní společnosti 21. století*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-648-9.

ŠMAUSOVÁ, Gerlinda. Proti tvrdošíjně představě o ontické povaze gender a pohlaví. *Sociální studia*. 2002, No. 7, pp. 15-27. ISSN 1214-813X.

ŠTĚCHOVÁ, Markéta, LUPTÁKOVÁ, Marina, KOPOLDOVÁ, Bedřiška. *Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie: závěrečná zpráva*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008. ISBN 978-80-7338-069-4.

ŠVARŤÍČEK, Roman, ŠEĐOVÁ Klára a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

TAJFEL, Henri. *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press. 1981. ISBN 978-0-521-22839-8.

TAYLOR, Renée, R., BRAVEMAN, Brent, HAMMEL, Joy. Developing and evaluating community-based services through participatory action research: two case examples. *American Journal of Occupational Therapy*. 2004, Vol. 58, No. 1, pp. 73-82. ISSN 0272-9490.

The U.S. Conference of Mayors' Report on Hunger and Homelessness. A Status Report on Homelessness and Hunger in America's Cities. 2016. [Online]. [Citace: 4. 10. 2016]. Dostupné z: <https://endhomelessness.atavist.com/mayorsreport2016>

TICHÝ, Michal. Práce se sociálně neadaptovanými osobami. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2007. ISBN 978-80-7368-310-8.

TISCHLER, Victoria, CUMELLA, Stuart, BELLERBY, Tina, VOSTANIS, Panos. Service innovations: a mental health service for homeless children and families. *Psychiatric Bulletin*. 2000, Vol. 24, No. 9, pp. 339-341. ISSN 2056-4694.

TISCHLER, Victoria. *Mothers experiencing homelessness: implications of stress and coping theory in the development of services*. Nepublikovaná absolventská práce. London: University of Nottingham, 2007.

TISCHLER, Victoria, RADEMEYER, Alison, VOSTANIS, Panos. Mothers Experiencing Homelessness: Mental Health, Support and Social Care Needs. *Health and Social Care in the Community*. 2006, Vol. 15, No. 3, pp. 246-253. ISSN 0966-0410.

TEMELOVÁ, Jana, SÝKORA, Luděk. Segregace: definice, příčiny, důsledky, řešení. 2005, pp. 5-20. In SÝKORA, Luděk, TEMELOVÁ, Jana. *Prevence prostorové segregace*. Praha: UK, MMR, 2005.

TOLLAROVÁ, Blanka. Integrace cizinců v Česku: pluralita, nebo asimilace? *Biograf*. 2006, Vol. 39, pp. 23-52. ISSN 1211-5770.

The United States Conference of Mayors. *Hunger and Homelessness Survey. A Status Report on Hunger and Homelessness in America's Cities*. 2006. [Online]. [Citace: 5. 11. 2015]. Dostupné z: <http://usmayors.org/hungersurvey/2006/report06.pdf>

TOLMAN, Deborah, L., BRYDON-MILLER, Mary. *From Subjects to Subjectivities: A Handbook of Interpretative and Participatory Methods*. New York: New York University Press, 2001. ISBN 9780814782590.

TOOHEY, Siobhan, M., SHINN, Marybeth, WEITZMAN, Beth, C. Social networks and homelessness among women heads of household. *American Journal of Community Psychology*. 2004, Vol. 33, No. 1-2, pp. 7-20. ISSN 0091-0562.

- TORQUATI, Julia, C. Personal and social resources as predictors of parenting in homeless families. *Journal of Family Issues*. 2002, Vol. 23, No. 4, pp. 463-485. ISSN 0192-513X.
- TSEMBERIS, Sam, GULCUR, Leyla, NAKAE, Maria. Housing First, Consumer Choice, and Harm Reduction for Homeless Individuals with a Dual Diagnosis. *American Journal of Public Health*. 2004, Vol. 94, No. 4, pp. 651-656. ISSN 0090-0036.
- Úřad vlády České republiky (ÚV ČR). *Zpráva o stavu Romské menšiny v České republice za rok 2012*. Sekce pro lidská práva, Praha, 2013. [Online]. [Citace: 4. 2. 2016]. Dostupné z: https://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/III_Zprava_pripominky_1_11_2013.pdf
- VÁGNEROVÁ, Marie, CSÉMY, Ladislav, MAREK, Jakub. *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2209-5.
- VAN WORMER, Katherine. Restorative Justice as Social Justice for Victims of Gendered Violence: A Standpoint Feminist Perspective. *Social Work*. 2009, Vol. 54, No. 2, pp. 107-116. ISSN 0037-8046.
- VELICER, Wayne, F., EATON, Cheryl, A., FAVA, Joseph, L. Construct Explication through Factor or Component Analysis: A Review and Evaluation of Alternative Procedures for Determining the Number of Factors or Components. 2000, pp. 41-71. In GOFFIN, Richard, D., HELMES, Edward. (Eds.) *Problems and Solutions in Human Assessment*. Massachusetts: Kluwer Academic Publishers Group, 2000. ISBN 0-7923-7768-0.
- VIDEMŠEK, Petra. From the Margin to the Centre: Service Users as Researchers in Social Work Practice. 2009, pp. 179-194. In LESKOŠEK, Vesna (Ed.) *Theories and Methods of Social Work: Exploring Different Perspectives*. Ljubljana: University of Ljubljana, Faculty of Social Work, 2009. ISBN 978-9616569-28-6.
- VÍŠEK, Petr. Holobyty jako nástroj etnické segregace. 2002, pp. 30-48. In VÍŠEK, Petr. (Ed.) *Romové ve městě*. Praha: Socioklub, 2002. ISBN 80-86484-01-7.
- VÝROST, Jozef, SLAMĚNÍK, Ivan. *Sociální psychologie*. 2. přeprac. a rozšíř. vyd. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-1428-8.
- WALKER, Rob, SCHRATZ, Barbara, EGG, Peter. Seeing beyond violence: visual research applied to policy practice. 2008, pp. 164-174. In THOMPSON, Pat. (Ed.) *Doing Visual Research with Children and Young People*. New York: Routledge, 2008. ISBN 0-415-43109-3.

WALMSLEY, Jan, JOHNSON, Kelley. *Inclusive Research with People with Learning Disabilities: Past, Present and Futures*. London: Jessica Kingsley Publishers, 2003. ISBN 1843100614.

WALSH, Christine, A., RUTHERFORD, Gayle, E., KUZMAK, Natasha. Characteristics of Home: Perspectives of Women Who are Homeless. *The Qualitative Report*. 2009, Vol. 14, No. 2, pp. 299-317. ISSN 1052-0147.

WEBB, Stephen, A. *Social Work in a Risk Society: Social and Political Perspectives*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2006. ISBN 9780333963616.

Webster's New world college dictionary. 5th Ed. Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2014. ISBN 9780544165533.

WECHSBERG, Wendee, M., LAM, Wendy, K., ZULE, William, A., BOBASHEV, Georgiy. Efficacy of a Woman-Focused Intervention to Reduce HIV Risk and Increase Self-Sufficiency among African American Crack Abusers. *American Journal of Public Health*. 2004, Vol. 94, No. 7, pp. 1165-1173. ISSN 0090-0036.

WEI LIM, Yee, ANDERSEN, Roland, LEAKE, Barbara, CUNNINGHAM, William, GELGERG, Lillian. How Accessible is Medical Care for Homeless Women? *Medical Care*. 2002, Vol. 40, No. 6, pp. 510-520. ISSN 0025-7079.

WEINEROVÁ, Renata. *Romové a stereotypy: výzkum stereotypizace Romů v Ústeckém kraji*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2632-1.

WELBOURNE, Penelope. Twenty-first century social work: The influence of political context on public service provision in social work education and service delivery. *European Journal of Social Work*. 2011, Vol. 14, No. 3, pp. 403 – 420. ISSN 1369-1457.

WENZEL, Suzanne, L., KOEGEL, Paul, GELBERG, Lillian. Antecedents of Physical and Sexual Victimization among Homeless Women: A Comparison to Homeless Men. *American Journal of Community Psychology*. 2000, Vol. 28, No. 3, pp. 367-390. ISSN 0091-0562.

WENZEL, Suzanne, L., LEAKE, Barbara, D., GELBERG, Lillian. Risk Factors for Major Violence among Homeless Women: a cohort study and review of the literature. *Journal of Interpersonal Violence*. 2001, Vol. 16, No. 8, pp. 739-752. ISSN 0886-2605.

Women for Women. *Fenomén feminizace chudoby*. 2016. [Online]. [Citace: 10. 4. 2016]. Dostupné z: <http://www.women-for-women.cz/novinky/fenomen-feminizace-chudoby-125.html>

WONG, Yin-Ling, Irene, PILIAVIN, Irving. Stressors, resources, and distress among homeless persons: a longitudinal analysis. *Social Science & Medicine*. 2001, Vol. 52, No. 7, pp. 1029-1042. ISSN 0277-9536.

World Health Organization (WHO). *Definition and typology of violence*. 2016. [Online]. [Citace: 22. 4. 2016]. Dostupné z:

<http://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en/>

WOODWARD, Alison, KOHLI, Martin. *Inclusion and Exclusion in European Societies*. London, New York: Routledge, 2001. ISBN 0-415-26023-X.

YANOS, Philip, T., STEFANIC, Ana, TSEMBERIS, Sam. Psychological Community Integration among People with Psychiatric Disabilities and Nondisabled Community Members. *Journal of Community Psychology*. 2011, Vol. 39, No. 4, pp. 390-401. ISSN 0091-0562.

Zákon č. 108/2006 Sb. ze dne 14. března 2006 o sociálních službách.

ZLOTNICK, Cheryl, TAM, Tammy, BRADLEY, Kimberly. Impact of Adulthood Trauma on Homeless Mothers. *Community Mental Health Problem*. 2007, Vol. 43, No. 1, pp. 13-32. ISSN 0010-3853.

ŽEŽELJ, Iris, JAKŠIĆ, Ivana, JOŠIĆ, Smiljana. How Contact Shapes Implicit and Explicit Preferences: Attitudes Toward Roma Children in Inclusive and Non-inclusive Environment. *Journal of Applied Social Psychology*. 2015, Vol. 45, No 5, pp. 263–273. ISSN 0021-9029.

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ

AD	Azylový dům
a kol.	a kolektiv.
č.	číslo
aj.	a jiné
apod.	a podobně
atd.	a tak dále
FG	focus group/fokusní skupina
KP	komunikační partnerka
KPR	Reintegrovaná komunikační partnerka komunikační partnerka
KPR	reintegrovaná do stabilního bydlení
např.	na příklad Orgán sociálně-právní
OSPOD	ochrany dětí
PV	peer výzkumnice
SVL	sociálně vyloučená lokalita
WHO	Světová zdravotnická organizace

SEZNAM TABULEK A SCHÉMAT

Tab. č. 1: Popis aspektů azylového domu

Tab. č. 2: Charakteristiky jednotlivých komunikačních partnerek

Tab. č. 3: Fáze procesu reintegrace

Tab. č. 4: Změna oběti v přeživší

Schéma č. 1: Produkce zneschopněné identity

Schéma č. 2: Proces tvorby zplnomocněného „já“ a „my“

Schéma č. 3: Bydlení

Schéma č. 4: Azylový dům

Schéma č. 5: Sociální vztahy

Schéma č. 6: Azylové děti

Schéma č. 7: Peníze

Schéma č. 8: Práce

Schéma č. 9: Domácí násilí

Schéma č. 10: Závislosti

Schéma č. 11: Nezákonné jednání

Schéma č. 12: Opresivní/Zneschopňující mechanismy

Schéma č. 13: Relační analýza vzniklých kategorií

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Výčet bariér a akceleratorů ve vztahu k jednotlivým kategoriím

Bariéry	Akcelerátory
Bydlení	
Opakovaná zkušenost s pobytem v nejistých formách bydlení (např. opakovaný pobyt v AD)	Prvopobyt v azylovém domě
Absence podpůrné sociální sítě poskytující ubytování	Existence podpůrné sítě ubytování
Krátkodobé a nejisté kontrakty na ubytovnách a v azylových domech	Dosažení " <i>dna</i> " (např. samotná ztráta bydlení, zážitek pobytu na ulici, vyčerpání z neustálého stěhování) (negativní akcelerator)
Nízká kvalita bydlení v nejistých formách bydlení a v SVL	Podpora spolubydlících (komunity) v nejistých formách bydlení a na ulici (např. ve squatu)
Pozitivní zážitky plynoucí z pobytu ve squatu (pozitivní bariéra)	Zajištění návaznosti prostupného bydlení
Nedostatek sociálních a startovacích bytů	Zrušení principu zásluhovosti při zisku bydlení
Umístění startovacích bytů v SVL	Dostatek informací (zejména ve smyslu informací o uzavírání smluv)
Neprovázanost/Nenávaznost startovacích bytů na pobyt v azylovém domě	
Princip zásluhovosti ve vztahu k obdržení startovacího bytu	
Nedostatek služeb podporujících reintegraci pro mladé dospělé přicházející z ústavní péče	
Nedostatek informací (o existenci a úloze AD, o systému dávek, poskytování nesrozumitelných informací)	
Nezajištění nízkoprahovosti lékařských služeb (systém objednávek, cestování, poplatky...)	
Azylový dům	
Nedostatek volných míst v azylových domech (zejména pro oběti domácího násilí, které akutně potřebují pomoc a nemají, kam jít)	Azylový dům ve smyslu " <i>mít, kam jít</i> ", " <i>mít se na koho obrátit</i> "
Nedostatek azylových domů pro rodiny s dětmi	Nastavení individualizované podpory pro " <i>uživatelky</i> " střídající pobyty v azylových domech
Nedostatek (resp. v Ostravě neexistence) mokrých azylových domů	Šetření (nastavení větší autonomie a pochopení k individuálním situacím...)
Nastavení systému šetření	Režim a strukturace času, nechtěné spolubydlení (negativní akcelerator)
Maximální délka pobytu v azylovém domě 1 rok	Dobré vztahy se spolubydlícími (vzájemná podpora, společné hledání bydlení)

Nutnost vyrovnat se s adaptačním šokem při prvopobytu v azylovém domě	Možnost podílet se na nastavení režimu azylového domu
Řád a strukturace času v azylovém domě (omezená doba vycházek, povinný úklid, nemožnost nechat zde nezletilé děti o samotě)	Navýšení počtu azylových domů, které poskytují samostatné byty
Nedostatek soukromí a nucené spolubydlení	Nastavení vztahu se sociálním pracovníkem, který naplňuje následující charakteristiky (přijetí, vcítění se, neformálního lidského sdílení, rovnosti, pochopení, zachování mlčenlivosti, možnosti řídit míru přijímané pomoci, autentičnosti, individuálního přístupu, profesionality ve smyslu zkušeností sociálního pracovníka a nedirektivního přístupu)
Strach z opuštění bezpečného prostředí azylového domu	Peer zapojení uživatelů a bývalých uživatelů do chodu azylového domu (zapojení do tvorby pravidel azylového domu, spolupráce peerů se sociálními pracovníky, pomoc peerů pro nově příchozí do azylového domu, mediace vztahu mezi sociálním pracovníkem a "uživatelem", předávání zkušeností a sdílení ze strany těch, co odešly z azylového domu...)
Nemožnost navázat důvěru k sociálnímu pracovníkovi (zejména z důvodu kumulace rolí SP v systému)	Nízkoprahový přístup k odborné pomoci v případě práce s traumatem
Malý počet sociálních pracovníků v azylovém domě a byrokratizace jejich práce	
Nedostatek odborníků orientovaných na práci s traumatem v azylových domech	
Poplatky za služby (zejména za praní, internet a darované oblečení)	
Nastavení individuálního plánu	
Sociální vztahy	
Absence podporujících vztahů (ze strany rodiny, přátel)	Obnovení dobrého vztahu s rodinou (např. formou mediace)
Přítel jako „univerzální viník“	Přítel jako „univerzální zachránce“
Role „černé ovce rodiny“ (a z ní plynoucí nedůvěra)	Odpoutání se od vztahu s násilným přítelem
Špatné vztahy s rodinou jako spouštěč užívání drog	Podpora rodiny pro vnoučata (děti komunikačních partnerek)
Vyloučení „uživatelů“ střídajících pobyty v azylových domech z možnosti navázat vztahy mimo AD	Sociální vztahy jako zdroj informací (sourozenci, rodiče, kamarádi...)
Přátelé jako sociální spouštěč a udržovač závislosti	Možnost získat podporující vztahy mimo azylový dům

Špatná finanční situace rodiny jako bariéra poskytnutí pomoci	Pomoc se vztahovou reintegrací v místě nového bydliště
Osamělost po přestěhování (bariéra udržení si stabilního bydlení)	Možnost sdílet své zkušenosti (u skupiny reintegrovaných KP)
Úplná absence rodiny (komunikační partnerky přicházející z forem institucionální péče)	
Děti	
Nedostatek soukromí, nemožnost otevřeně projevit své emoce (v kontextu vnímaného „zhoršení“ chování dětí v AD)	Děti jako motivátor změny - pouhá přítomnost dětí může být motivující, období těhotenství je často popisováno jako období bilancování, děti mohou být důvodem odchodu od násilného partnera
Stigma "špatné matky" (zaměňování ztráty bydlení se ztrátou rodičovských kompetencí - a z toho plynoucí přebírání kompetencí ze strany zařízení)	Uzpůsobení azylových domů potřebám matek/rodin s dětmi (nutnost "řešit" bariéry vztažené k pobytu dětí v azylovém domě odvádí pozornost od reintegrace)
Strach o děti v azylovém domě	
Nutnost "bojovat o děti" z důvodu ztráty bydlení	
Nutnost měnit školu/školku (zejména při opakujících se pobytech v různých AD)	
Finanční náročnost péče o dítě (zejména pokud má samoživitelka více dětí)	
Ztížený kontakt se školou	
Absence dostatečného zázemí pro studium (pro děti) v AD	
Peníze	
Dluhy - začarovaný kruh zadlužení	Poradenství v podobě nastavení splátkových kalendářů a nastavení nájemních smluv)
Deprivační výdaje	Možnost dostat šanci (mít ručitele/prostředníka, který se zaručí ve vztahu k dluhům na energiích)
Dluhy na energiích	Vnímání bydlení jako priority
Exekuce jako bariéra vstupu na trh práce	Zisk bytu bez kauce, popř existence ručitele/prostředníka, který by takový zisk bytu umožnil
Nemožnost získat bydlení s trvalým bydlištěm (nemožnost získat dávky hmotné nouze)	Chopení dávek v termínech
Nevýhodné nájemní smlouvy a vysoké nájemní	Nízkoprahový přístup k vyřízení dávek
Kauce	
Neporozumění systému dávek	
Příliš nízké dávky	
Nechození dávek v termínech (což vede k dalšímu zadlužení)	

Práce	
Dlouhodobá nezaměstnanost „uživatelé“ střídajících pobyty v azylových domech	Zisk praxe (např. formou speciální služby zajišťující hlídání dětí v azylových domech)
Prekarizovaná práce v podobě práce „načerno“	Práce „načerno“ jako možnost
Ekonomická nevýhodnost práce (exekuce, nízká minimální mzda, nutnost dojíždět, zajistit si oblečení...)	Zprostředkovatel práce, který by se zaručil ve vztahu k chybějící praxi a vnímané diskriminaci
Snížení vlastní hodnoty v důsledku absence práce (absence možnosti vykonávat smysluplnou aktivitu a zajistit s její pomocí příjmy)	
Diskriminace (zejména etnická, ale i vnímaná diskriminace spojená s pobytem v AD)	
Domácí násilí	
Důsledky domácího násilí (např. ztráta bydlení, odloučení od rodiny, zadlužení, ztráta práce, nucený odchod z AD v důsledku pronásledování přítelem)	Ukončení tabuizace problematiky domácího násilí (např. formou veřejné kampaně)
Tabuizace domácího násilí a z ní plynoucí strach z oznámení/nenalezení podpory	Nízkoprahový přístup k pomoci specializované na domácí násilí (ideálně přímo v azylovém domě.)
Nedůvěra v druhé (je přímou bariérou nalezení si partnera) (V kontextu možné zkušenosti s domácím násilím v primární rodině.)	
Cykličnost domácího násilí (návrat k násilnému příteli, opakovaná zkušenost s domácím násilím)	
Psychické následky domácího násilí	
Vnímaná sekundární viktimizace v azylových domech	
Závislosti	
Závislost jako přímá příčina ztráty bydlení	
Vystavení užívání drog v nejistých formách bydlení (prostorové a sociální spouštěče závislosti)	Přístup k odborné pomoci (v rámci tématu drog)
Znesnadnění abstinence v důsledku režimu v azylovém domě (Nedostatek klidu na vyrovnání se s abstinencí a zvládání možných psychických obtíží.)	
Užívání drog jako důsledek traumatické zkušenosti (např. domácího násilí)	
Narušení vztahu s rodinou v důsledku užívání drog (a možného nezákonného jednání)	

Nezákonné jednání	
„Vnější“ nezákonné jednání - pobyt ve vězení (Častá souvislost se závislostmi a pobytem „na ulici“.)	Narovnání stigmatu - změna pohledu na vězení (např. formou kampaní) (Přiznání možnosti "napravení se".)
Absence druhého příjmu v důsledku partnerova pobytu ve vězení	Zisk vnějšího ručitele, který by se zaručil za osoby se zápisem v rejstříku trestů v případě potřeby získat práci či bydlení
Stigma plynoucí z pobytu ve vězení a zápisu v rejstříku trestů (zejména ve vztahu k zisku práce a zisku bydlení)	Mít dostateční příjmy (zábrana krádežím „z nutnosti“ a možnost zachování si vlastní hodnoty a důstojnosti.)
„Domáci“ nezákonné jednání - narušení vztahu se sociálním okolím (Častá souvislost se závislostmi a pobytem na ulici.)	Poradenská práce a časově omezená finanční pomoc pro překonání krizového období náhlého odchodu partnera do vězení (např. za účelem navázání vztahu s rodinou, nalezení levnějšího ubytování...)
Nečekaný a náhlý odchod partnera do vězení - nedůvěra v druhé (související s možnými vztahovými obtížemi v budoucnu).	
Zneschopňující mechanismy	
Všudypřítomnost zneschopňujících mechanismů (Komunikační partnerky se s nimi mohou setkat v obchodě, ve zdravotnických zařízeních, na úradě, u majitelů bytů, ale i v sociálních službách.)	Zplnomocnění (např. formou peer zapojení)
Zneschopnění produkuje negativní sebeobraz a nízké sebevědomí (což může vést k rezignaci)	„Nepatřit do jednoho pytle“, dostat šanci ukázat své individuální schopnosti (Souvisí s již zmiňovaným akcelerátorem v podobě „ručitele“.)
Segregace „nepřizpůsobivých“ do určitých zařízení, budov, lokalit (Vzniká tak prostředí, kde se kumuluje znevýhodnění.)	Práce se sousedstvím
Diskriminace matek na trhu práce (Nemožnost získat práci, pracovat; související s nedostatkem nízkoprahových předškolních zařízení.)	Kampaň o lidech bez domova (ve vztahu k předsudkům a stigmatizujícím nálepkám)
	Kampaň o azylových domech (Co jsou azylové domy? Kdo tady bydlí? K čemu azylové domy slouží?) (Nejedná se o pobyt „za trest“, ani o zařízení pro „špatné matky“.)
	De-tabuizovat ztrátu bydlení (Tato de-tabuizace by mohla zabránit strachu požádat o pomoc a následnému utajovanému bezdomovectví.)

Reintegrace	
Absence vybavení bytu a problémy se stěhováním (nábytku i osobních věcí)	Určení míry přijímané pomoci (možnost se rozhodovat autonomně, poskytnutí dostatku času i na to „se nerozhodovat“)
Samota/osamělost plynoucí ze změněné bytové situace	Poradenská pomoc s nastavením systému dávek a nastavením budoucí nájemní smlouvy (Některé komunikační partnerky zmiňovaly i pomoc se systémem placení nájmu, energií apod.- jednalo se zejména o komunikační partnerky, které dosud neměly možnost samostatně bydlet.)
	Pomoc se zajištěním vybavení bytu a stěhováním
	Podpora v rámci adaptace na nové bytové podmínky (Tato podpora souvisí s prací se sousedstvím a s pomocí se zprostředkováním sociálních kontaktů v okolí nového bydliště.)
	Nízkoprahová možnost přijít si pro radu a podporu k osvědčenému sociálnímu pracovníkovi